

ERDÉLYI JOGÉLET

III. FOLYAM | V. ÉVFOLYAM | 2024 | 01.

KIADJA:

SAPIENTIA
ERDÉLYI MAGYAR
TUDOMÁNYEGYETEM

SCIENTIA KIADÓ

Szerkesztőbizottság

Dr. Csák Csilla egyetemi tanár (ME ÁJK)

Dr. Mezey Barna egyetemi tanár (ELTE ÁJK)

Dr. Nagy Csongor István egyetemi tanár (SZTE ÁJK)

Dr. Nótári Tamás egyetemi tanár (Sapientia EMTE JTI)

Dr. Papp Tekla egyetemi tanár (NKE)

Dr. Szabó István egyetemi tanár (PPKE JÁK)

Dr. Szalayné Sándor Erzsébet egyetemi tanár (PTE ÁJK)

Dr. Szikora Veronika egyetemi tanár (DE ÁJK)

Dr. Veress Emőd egyetemi tanár, kutatóprofesszor (Sapientia EMTE JTI és Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet)

Dr. Vékás Lajos akadémikus, professor emeritus (ELTE ÁJK)

Szakterületi felelős szerkesztők:

Dr. Fazakas Zoltán József (kisebbségi jog, jogtörténet), egyetemi docens (KRE ÁJK)

Dr. Fegyveresi Zsolt (kereskedelmi jog, jogtörténet), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Kádár Hunor (büntetőjog, büntető eljárásjog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Kokoly Zsolt (európai jog, médiajog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Székely János (polgári jog, polgári eljárásjog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Sztranyiczki Szilárd (polgári jog), egyetemi docens (Sapientia EMTE)

Dr. Vallasek Magdolna (munkajog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Varga Attila (alkotmányjog, közigazgatási jog, kisebbségi jog), Románia Alkotmánybíróságának bírója, egyetemi docens (Sapientia EMTE)

A lapszámot szerkesztette:

Veress Emőd és Fegyveresi Zsolt

Szerkesztőségi titkár:

Nagy Gellért

www.jogelet.ro

ISSN 2734 – 6226
ISSN-L 2734 – 6226

TARTALOM

Szabó Marcel 7

A tagállami alkotmánybíróságok szerepe a nemzeti alkotmány védelmében és az uniós jog egyidejű tiszteletben tartásában – a 22/2016. (XII. 5.) és a 32/2021. (XII. 20.) AB határozat példáján keresztül

Varga Attila 21

Alkotmánybírói különvélemények a bírói/ügyészi függetlenség, összeférhetetlenség és felelősség lazításáról

Kovács Bence Zsolt 33

Rabigán fél évezreden át: a roma rabszolgaság vizsgálata Havasalföldön és Moldvában jogtörténeti szempontból

Nagy Gellért 59

Az alapvető emberi jogok védelmének konvergenciája mint a globális alkotmányosság egyik vetülete

Sallai Balázs 75

Magánjogias elemek a közszolgálati jogviszonyokban a XVIII–XXI. században

Hrecska-Kovács Renáta 93

A munkaharc jogának korlátozása a közsférában

Vallasek Magdolna 107

A család és anyaság védelmének munkajogi és társadalombiztosítási eszközei a 2019/1158. irányelv harmonizációjának tükrében

De Negri Laura 125

A kisajátítás mint a tulajdonjog korlátja – a német és a magyar szabályozási koncepció összehasonlítása

Bartis Előd 139

Ügyleti képviselő a XX. század eleji magyar polgári törvénykönyvtervezetekben

Füzi Norbert 161

Jogi innováció a XIX. századi társasági jogban: a korlátolt felelősségű társaság

CONTENTS

Marcel Szabó 7

The Role of the National Constitutional Courts in Protecting the National Constitution and Respecting EU Law at the Same Time - Through the Examples of the Decision No. 22/2016. (XII. 5.) AB and Decision No. 32/2021. (XII. 20.) AB

Attila Varga 21

Constitutional Dissenting Opinions on the Relaxation of Judicial/Prosecutorial Independence, Incompatibility, and Accountability

Bence Zsolt Kovács 33

Under the Yoke for Half a Millennium: A Legal-Historical Perspective on Romani Slavery in Wallachia and Moldavia

Gellért Nagy 59

The Convergence of Fundamental Human Rights Protection as an Element of Global Constitutionalism

Balázs Sallai 75

Elements of Private Law in Civil Service Contracts in the 18th to 21st Centuries

Renáta Hrecska-Kovács 93

Restrictions on the Right to Take Industrial Action in the Public Sector

Magdolna Vallasek 107

Labour Law and Social Security Instruments for the Protection of Family and Maternity in the Light of the Harmonisation of Directive 2019/1158

Laura De Negri 125

Expropriation as a Limitation of Property Rights - a Comparison of the German and Hungarian Regulatory Concept

Előd Bartis 139

Conventional Representation in the Drafts of Hungarian Civil Code of the Early 20th Century

Norbert Füzi 161

Legal Innovation in 19th Century Company Law: the Limited Liability Company

SZABÓ MARCEL

A tagállami alkotmánybíróságok szerepe a nemzeti alkotmány védelmében és az uniós jog egyidejű tiszteletben tartásában – a 22/2016. (XII. 5.) és a 32/2021. (XII. 20.) AB határozat példáján keresztül¹

The Role of the National Constitutional Courts in Protecting the National Constitution and Respecting EU Law at the Same Time - Through the Examples of the Decision No. 22/2016. (XII. 5.) AB and Decision No. 32/2021. (XII. 20.) AB

Abstract: According to the case-law of the Court of Justice of the European Union, the primacy of EU law has an absolute nature: the lowest rule of EU law can prevail over the highest (constitutional-level) rule of the Member States, while all questions of interpretation and validity of EU law fall within the exclusive jurisdiction of the Court of Justice of the EU. Over the past decades, national constitutional courts have attempted in various ways to break through the wall of reasoning of the CJEU. In the context of the present contribution, the two most relevant decisions of the Hungarian Constitutional Court, namely Decision No. 22/2016. (XII. 5.) AB and Decision No. 32/2021. (XII. 20.) AB, will be examined in the context of the relationship between national constitutions and EU law.

Keywords: constitutional court, primacy, reservation, recapture, national identity

Összefoglaló: Az Európai Unió Bírósága ítélkezési gyakorlatából következően az uniós jog elsőbbsége abszolút természetű elsőbbség: az uniós jog legalacsonyabb szintű szabálya is megelőzheti a tagállamok legmagasabb (alkotmányi szintű) szabályozását is, miközben az uniós jog értelmezésével és érvényességével kapcsolatos valamennyi kérdés az Európai Bíróság kizárólagos hatáskörébe tartozik. A tagállami alkotmánybíróságok az elmúlt évtizedekben változatos módon kísérelték meg áttörni az Európai Bíróság érvelésének falát. Jelen tanulmány keretei között a magyar Alkotmánybíróság két irányadó határozatának, a 22/2016. (XII. 5.) AB határozatnak és a 32/2021. (XII. 20.) AB határozatnak a vizsgálatára kerül sor, a tagállami alkotmányok és az uniós jog közötti viszony rendszerében.

Kulcsszavak: alkotmánybíróság, elsőbbség, előfoglalás, visszafoglalás, nemzeti identitás

¹ Dr. Varga Attila alkotmánybíró 60. születésnapjára készült tisztelegő tanulmány.

1. Bevezető gondolatok

Az Európai Unió jogának egyik alapelve az uniós jog elsőbbségének elve, mely elvet hagyományosan az Európai Bíróság *Costa v. E.N.E.L.* ügyben² hozott döntésére szokás visszavezetni. Az uniós jog elsőbbségének merev (az Európai Bíróság által követett) értelmezése azt jelenti, hogy ha a közvetlenül alkalmazandó uniós jog összeütközik a tagállamok belső jogszabályaival, akkor az uniós jog elsőbbséget élvez és azt kell figyelembe venni, az ezzel ellentétes tagállami jogszabályi rendelkezést pedig figyelmen kívül kell hagyni. Az elsőbbség elve az Európai Bíróság megközelítésében abszolút jellegű: akár legalacsonyabb szintű, kötelező erővel bíró uniós jogi norma (tehát a másodlagos uniós jog szabályai is) elsőbbséget élveznek a tagállamok legmagasabb szintű szabályaival (tehát a tagállamok alkotmányjaival) szemben is. Az elsőbbség elvének ezen értelmezéséből egyenesen következik, hogy a tagállami alkotmánybíróságok semmilyen hatáskörrel nem rendelkeznek arra, hogy az uniós jogalkotás, illetőleg jogalkalmazás felett bárminemű kontrolljuk legyen.

A tagállami alkotmánybíróságok (az egyes tagállamok alkotmányaitól, illetőleg az egyes alkotmánybíróságok „aktivista” vagy éppen kevésbé aktivista szerepfelfogásától függően) különböző mértékben vitatják az Európai Bíróság ezen megközelítését, és igyekeznek kijelölni azokat a határokat, amelyeken belül nem az Európai Bíróság, hanem a tagállami alkotmánybíróságok rendelkeznek az „utolsó szó jogával”. Jelen tanulmány keretei között, tisztelegvén Varga Attila alkotmánybíró úr tudományos és alkotmánybírói munkássága előtt, a magyar Alkotmánybíróság vonatkozó gyakorlatának bemutatására kerül sor, különös figyelemmel a 22/2016. (XII. 5.) AB határozat (az ún. „kvótahatározat”) és a 32/2021. (XII. 20.) AB határozat megállapításaira.

2. A nemzeti identitás és az elsőbbség elvének összefüggései, illetve az elvek gyakorlati jelentősége

Az Európai Unióról szóló Szerződés (EUSZ) 4. cikk (2) bekezdése értelmében az Európai Unió *„tisztelőben tartja a tagállamoknak a Szerződés előtti egyenlőségét, valamint nemzeti identitását, amely elválaszthatatlan része azok alapvető politikai és alkotmányos be rendezkedésének, ideértve a regionális és helyi önkormányzatokat is. Tisztelőben tartja az alapvető állami funkciókat, köztük az állam területi integritásának biztosítását, a közrend fenntartását és a nemzeti biztonság védelmét. Így különösen a nemzeti biztonság az egyes tagállamok kizárólagos feladata marad.”*

A nemzeti identitás gondolata ugyan már a Maastrichti Szerződésben is megjelent,³ ám Magyarországon csak a 2010-es évek közepén kibontakozó migrációs válság

2 C-6/64. sz. ügy, *Costa kontra E.N.E.L.*, 1964. július 15-i ítélet, ECLI:EU:C:1964:66.

3 6. cikk (3) bekezdés: *„Az Unió tisztelőben tartja tagállamainak nemzeti identitását.”*

időszakában, a magyar Alkotmánybíróság 22/2016. (XII. 5.) AB határozata (a „kvótahatározat”) nyomán vált a jogtudományi és politikai közéletben közismertté. A nemzeti identitás védelmére vonatkozó alkotmánybírósági koncepció megértéséhez ugyanakkor szükséges egészen a „kályháig”, az Európai Bíróság legendás *Costa v. E.N.E.L.* döntéséig visszamennünk az időben. Az Európai Bíróság elhíresült megállapítása szerint „a hagyományos nemzetközi szerződésektől eltérően az EGK-Szerződés saját jogrendszert hozott létre, amely a Szerződés hatálybalépésétől a tagállamok jogrendszerébe illeszkedik, és amely azok bíróságaira nézve kötelező. Saját intézményekkel és jogi személyiséggel bíró, jogképes, nemzetközi képviseleti joggal, és különösen az államok hatáskörének korlátozásából vagy az államok által a Közösségre átruházott funkciókból eredő, tényleges hatalommal felruházott Közösség határozatlan időre történő létrehozásával ugyanis az államok, bár szűk területeken, de korlátozták szuverén jogaikat, és így a saját állampolgáraikra, illetve honosaikra és önmagukra alkalmazandó joganyagot hoztak létre.”⁴

A *Costa v. E.N.E.L.* döntésből következően szükségképpen kialakuló és megerősödő új, autonóm jogrendet az Európai Bíróság következetesen nem a tagállami jogrendek mellé (azokkal egyenrangúan), hanem azok fölé pozicionálta.⁵ Ennek oka egyaránt magyarázható az uniós jog hatékony érvényesülésének (*effet utile*) követelményével, az uniós jog egységes értelmezésének és alkalmazásának szükségességével, miként azzal is, hogy az Európai Bíróság ily módon látta biztosítottnak a saját pozíciója fontosságának hosszú távú megőrzését. Az Európai Bíróság megközelítésében az uniós jogrend autonómiája azt követeli meg, hogy a kötelező uniós normák alkalmazási elsőbbséggel bírnak az azzal ellentétes tagállami jogszabályokkal szemben, a tagállamok jogalkalmazó szervei pedig a lojalitás elvének⁶ megfelelően kötelesek legyenek azt egységes tartalommal, hatékonyan érvényre juttatni. Az Európai Bíróság megközelítésében pedig a tagállami alkotmánybíróságok is éppen olyan tagállami szerveknek tekinthetők, mint a tagállamok bármely más szervei, ekként az uniós jog elsőbbségének érvényre juttatása a tagállami alkotmánybíróságoknak is feltétel nélküli kötelezettsége.

Ezen elsőbbségi elv tartalmi korlátjaként értelmezhető ugyanakkor a „nemzeti identitás” uniós intézmények általi tiszteletben tartásának kötelezettsége. A nemzeti identitás tiszteletben tartására vonatkozó kifejezett kötelezettség hiányában ugyanis vagy az uniós jog elsőbbségének elvét kellett volna átértelmezni (melyhez kétségtelen municiót biztosított, hogy az elsőbbség elvét mind a mai napig nem tartalmazza kifejezetten az Európai Unió elsődleges joga), vagy pedig a tagállamoknak kellett volna lemondaniuk a saját alkotmányuk *erga omnes* hatályáról.⁷ A tagállamok a végül

4 C-6/64. sz. ügy, *Costa kontra E.N.E.L.*, lásd az ítélet EGK Szerződés 177. cikkének alkalmazhatóságára vonatkozó megállapításait.

5 „[...] a Szerződésből eredő és ezáltal önálló jogforrásból származó joggal szemben – annak eredeti, sajátos természetéből adódóan – bírói úton nem érvényesíthető semmiféle nemzeti szabály anélkül, hogy e jog el ne veszítene közösségi jellegét, és anélkül, hogy ez magának a Közösségnek a jogi alapjait meg ne kérdőjelezné.” C-6/64. sz. ügy, *Costa kontra E.N.E.L.*

6 Lásd az EUSZ 4. cikk (3) bekezdését.

7 TRÓCSÁNYI László: *Alkotmányos identitás és európai integráció = Ünnepi kötet dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára*, szerk. JAKAB ÉVA, POZSONYI Norbert, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2014, 477.

(a sikertelen franciaországi és hollandiai népszavazások miatt) hatályba nem lépett Alkotmányszerződésben kifejezetten rögzíteni kívánták az uniós jog elsőbbségének elvét,⁸ azonos jogforrási szintre helyezve azt a nemzeti identitás tiszteletben tartásának kötelezettségével. Az Alkotmányszerződés kudarcából tanulva a Lisszaboni Szerződés számos területen már sokkal megfontoltabban törekedett az Európai Unió (és az uniós jog) reformjára. Ennek köszönhetően az elsőbbség elvét a Lisszaboni Szerződés főszövege nem tartalmazta, hanem csupán a Lisszaboni Szerződéshez csatolt 17. számú nyilatkozat emlékezett meg róla, az alábbiak szerint: „A Bíróság ítélkezési gyakorlatából következik, hogy a közösségi jog elsőbbsége a közösségi jog egyik alapelve. A Bíróság szerint ez az elv az Európai Közösség sajátos természetéből fakad. E megszilárdult ítélkezési gyakorlat első ítélete (a 6/64. sz. Costa kontra ENEL ügyben hozott 1964. július 15-i ítélet) meghozatalának idején a Szerződésben nem volt említés az elsőbbségre vonatkozóan. Ma ugyanez a helyzet. Az a tény, hogy az elsőbbség elvét a jövőbeli szerződés nem fogja tartalmazni, semmiképpen sem változtat az elv meglétén és a Bíróság meglévő ítélkezési gyakorlatán.”

A 17. számú nyilatkozat nem tekinthető az elsődleges uniós joggal egyenrangú jogforrásnak, azonban jelen esetben mégis fontos szimbolikus jelentőséggel bír. Történeti értelmezés alapján (figyelemmel az Alkotmányszerződés kudarcára) ugyanis a 17. számú nyilatkozat hiányában akár arra a következtetésre is juthatnánk, hogy a tagállamok immáron nem kívánják fenntartani az uniós jog elsőbbségének elvét, miközben a nemzeti identitás tiszteletben tartásának kötelezettsége az elsődleges uniós jog kifejezett parancsa. Ez az állítás már csak azért sem lenne teljesen légből kapott, mert az elsőbbség elve ugyan egyfelől rendkívüli jelentőséggel bír az európai integrációban és az uniós jog fejlődésében, másfelől azonban a tagállamok (és különösen a tagállami alkotmánybíróságok) számára sok kellemetlen pillanatot is tud okozni. A 17. számú nyilatkozat ekként lényegében egyfajta egyensúlyi helyzet megteremtésére törekszik az uniós jog elsőbbségének elve és a nemzeti identitás uniós intézmények általi tiszteletben tartási kötelezettsége között.

A „nemzeti identitás” speciálisan az adott tagállamra jellemző, az organikus alkotmányfejlődés során kikristályosodott és így az alkotmányokban vagy a bírósági gyakorlatban következetesen alkalmazott (alkotmányi) rendelkezés.⁹ A nemzeti identitás kategóriája jelen tanulmány kéziratának lezárásáig összesen tizenhárom esetben jelent meg az Európai Bíróság esetjogában,¹⁰ melyek közül mindössze egy esetben, a Magyarország és Szlovákia között zajló kötelezettségszegési eljárásban, az ún. *Sólyom-ügyben* (Sólyom László akkori magyar köztársasági elnök Szlovákia területére történő

8 Szerződés az Európai Alkotmány létrehozásáról, I-6. cikk: „Az Alkotmány, valamint az Unió intézményei által a rájuk ruházott hatáskörök gyakorlása körében alkotott jog a tagállamok jogával szemben elsőbbséget élvez.” <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2004:310:FULL> (letöltés ideje: 2023. 05. 27.).

9 DRINÓCZI Tímea: *A tagállami identitás védelme = Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, szerk. JAKAB András, FEKETE Balázs (EU-jog rovat, rovatszerkesztő: VARJU Márton, HORVÁTHY Balázs), [7]. <http://ijoten.hu/szocikk/a-tagallami-identitas-vedelme> (letöltés ideje: 2023. 05. 27.).

10 Ezzel összefüggésben lásd: VARGA Zs. András: *Constitutional identity as interpreted by the Council of Europe and the European Union. Conflict of Laws – Conflict of Courts?*, Hungarian Yearbook of International Law and European Law, 2016, 385–405.

belépésének megakadályozása ügyében) kapcsolódott össze a szuverenitás és az államiság védelmével.¹¹ Az Európai Bíróság (feltehetően az uniós jog hatékony érvényesülésének biztosítása érdekében) kifejezetten megszorítóan értelmezi a nemzeti identitás védelmére vonatkozó tagállami hivatkozásokat, és mindössze három esetben adott eddig helyt az erre vonatkozó tagállami érveknek: Litvánia és Lettország esetében a hivatalos nyelv védelme, Ausztria esetében pedig a nemesség eltörlése vonatkozásában.¹²

3. A nemzeti identitás védelme és az uniós joghoz való viszony jogi keretei – a 22/2016. (XII. 5.) AB határozat megközelítése

A tagállami alkotmánybíróságok közül a német Alkotmánybíróság fejtette ki előként elvi jelleggel a tagállami identitás lényegét, az azóta is számos elemében más alkotmánybíróságok számára mintaként szolgáló *Lisszabon*-határozatában.¹³ A német Alkotmánybíróság megközelítése szerint a német Alaptörvény identitását az alkotmánymódosítás számára sem elérhető rendelkezésekben megjelenő elvek, értékek adják, melyek egyben a német államot is korlátozzák abban, hogy bizonyos hatásköröket átadjon az Európai Unió számára. Ilyen hatásköri korlátozásnak tekinthető például a szövetségi államiság, a bűnösség elve, a demokrácia elvén keresztül a népszuverenitás és a szociális államiság. A német Alkotmánybíróság a 2015. december 15. napján hozott döntésében alkalmazta először a nemzeti identitás sérelmére vonatkozó vizsgálati tesztet, amikor a konkrét ügyben visszautasította az európai elfogatóparancs alkalmazását arra hivatkozással, hogy a végrehajtással az érintett személy *Grundgesetz*-ben rögzített emberi méltósághoz való joga sérülne, az eljárás alá vont személyt ugyanis az olasz büntetőeljárás speciális szabálya miatt Olaszországban már nem illetné meg a jogorvoslathoz való jog.¹⁴ Az alkotmányos identitás gondolata ezt követően, az elmúlt években egyaránt felmerült a francia, lengyel, cseh, szlovák, olasz, spanyol és nem utolsósorban a magyar alkotmánybírósági gyakorlatban is.¹⁵ Anélkül, hogy ezen döntéseket részletesen is bemutatnám (a magyar Alkotmánybíróság irányadó gyakorlata kivételével), általában is kijelenthető, hogy a nemzeti identitásnak, illetőleg alkotmányos identitásnak nincs általános fogalma, hanem minden állam maga határozza meg, hogy mit tekint e körbe tartozónak.

11 C-364/10. sz. ügy, *Magyarország kontra Szlovákia*, 2012. október 16-i ítélet, ECLI:EU:C:2012:630.

12 SZABÓ Marcel: *Összenő, ami összetartozik? A tagállami állampolgárság és az uniós polgárság viszonyának jövője = Az uniós polgárság jelene és jövője: úton az egységes európai állampolgárság felé?*, szerk. GYENEY Laura, SZABÓ Marcel, ORAC, Budapest, 2023, 186–187.

13 BVerfGE, 30 June 2009, 2 BvE 2, 5/08, 2 BvR 1010, 1022, 1259/08, 182/09.

14 BVerfGE, 2 BvR 2735/14.

15 Ezek vázlatos áttekintését lásd: DRINÓCZI: *i. m.*, 20–26, 29–30..

A magyar Alkotmánybíróság az alkotmányos identitásról vallott elképzeléseit a 22/2016. (XII. 5.) AB határozatban fejtette ki részletesen.¹⁶ Az Alkotmánybírósághoz az alapvető jogok biztosa fordult az Alaptörvény értelmezését kérve az Európai Unió Tanácsa által 2015. szeptember 22. napján elfogadott 2015/1601. számú határozattal összefüggésben, mely határozat átmeneti intézkedésként közel 120 ezer, Olaszországban és Görögországban tartózkodó menedékkérelmet benyújtott személy más tagállamokba történő áthelyezéséről intézkedett, ebből 1294 menedékkérő Magyarországra történő áthelyezését irányozta elő. Az indítvány egyaránt kérte az Alaptörvény XIV. cikk (1) bekezdése szerinti csoportos kiutasítás tilalma, valamint a Magyarország és az Európai Unió közötti jogi viszony alkotmányos kereteit kijelölő E) cikk (2) bekezdése¹⁷ értelmezését. Az Alkotmánybíróság a XIV. cikk (1) bekezdésének értelmezésére vonatkozó indítványi elemet végzéssel elkülönítette,¹⁸ és a 22/2016. (XII. 5.) AB határozat kizárólag az E) cikk (2) bekezdésével kapcsolatos kérdéseket válaszolta meg.

Az alapvető jogok biztosa az E) cikk (2) bekezdésével összefüggésben az alábbi, az Alaptörvény értelmezését igénylő kérdéseket tette fel. Az E) cikk (2) bekezdése értelmében a magyar állami szervek és intézmények jogosultak, illetőleg kötelesek-e olyan uniós intézkedések végrehajtására, melyek ellentétesek a magyar Alaptörvény alapvető jogok tartalmára vonatkozó rendelkezéseivel? Ezzel összefüggésben levezethető-e az Alaptörvény rendelkezéseiből, hogy amennyiben a magyar intézmények nem jogosultak, illetőleg nem kötelesek ezen intézkedések végrehajtására, úgy ezt mely magyar intézménynek áll jogában kimondani? Az alapvető jogok biztosának álláspontja szerint az Európai Unió csak az Alaptörvény által meghatározott keretek között gyakorolhat közhatalmat Magyarországon, ekként az E) cikk (2) bekezdése egyben alapjogvédelmi fenntartásnak is tekinthető.

Az eljárásban további kérdésként merült fel, hogy az E) cikk (2) bekezdése szerinti hatáskörgyakorlás korlátozhatja-e olyan uniós jogi aktus végrehajtását, amely

16 Az alkotmányos identitás alapfogolata ugyanakkor már évekkel korábban megjelent az Alkotmánybíróság döntéseiben, elsőként Trócsányi László alkotmánybíró hivatkozott rá a 143/2010. (VII. 14.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indokolásában. Lásd: SZABÓ Marcel: *A nemzeti identitás és az alkotmányos önazonosság védelme a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában – gondolatok egy, a 143/2010. (VII. 14.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indokolás utóéletéhez = Liber Amicorum László Trócsányi: Tanulmánykötet Trócsányi László 65. születésnapja alkalmából*, szerk. KRUSZLICZ Péter, SÜLYOK Márton, SZALAI Anikó, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2021, 185–195.

17 Az E) cikk (2) bekezdésének szövege a 22/2016. (XII. 5.) AB határozat meghozatala idején a következőképpen szövege: „Magyarország az Európai Unióban tagállamként való részvétele érdekében nemzetközi szerződés alapján – az alapító szerződésekből fakadó jogok gyakorlásához és kötelezettségek teljesítéséhez szükséges mértékig – az Alaptörvényből eredő egyes hatásköreit a többi tagállammal közösen, az Európai Unió intézményei útján gyakorolhatja.” Utóbb az alkotmányozó az E) cikk (2) bekezdését az Alaptörvény hetedik módosításával, 2018. június 28. napjától kezdődő hatállyal az alábbi megállapítással egészítette ki: „Az e bekezdés szerinti hatáskörgyakorlásnak összhangban kell állnia az Alaptörvényben foglalt alapvető jogokkal és szabadságokkal, továbbá nem korlátozhatja Magyarország területi egységére, népességére, államformájára és állami berendezkedésére vonatkozó elidegeníthetetlen rendelkezési jogát.”

18 X/3327-31/2015. számú, 2016. november 28. napján kelt elkülönítő végzés. Az indítvány ezen elemében az Alkotmánybíróság jelen tanulmány kéziratának lezárásáig nem döntött.

nem alapul az Európai Unió részére átadott hatáskörökön? Az alapvető jogok biztosa úgy vélte, hogy a hatáskört túllépő, ún. *ultra vires* rendeletek, irányelvek, határozatok betartására a magyar intézményeknek és szervezeteknek nincs alkotmányos kötelezettségük, mivel azok túlmennek az alapító szerződésekből fakadó jogok gyakorlásához és kötelezettségek teljesítéséhez szükséges mértéken.

Az alapvető jogok biztosának utolsó kérdése arra irányult, hogy értelmezhetőek-e az Alaptörvény E) cikkében és XIV. cikkében foglaltak akként, hogy azok felhatalmazást adhatnak arra, illetőleg korlátozhatják a tanácsi határozat szerinti menedékkérők áthelyezését? Az alapvető jogok biztosának álláspontja szerint az alapító szerződésekben kifejezetten nevesített jogalapon kívül az Európai Unió nem rendelkezik hatáskörrel „a külföldiek egyes csoportjának a tagállamok területén való tartózkodását érintő szabályok” megalkotására.

Az „alapjogi fenntartás” (tehát a megválaszolásra kerülő első kérdés) tekintetében a magyar Alkotmánybíróság abból a megállapításból indult ki, hogy az alapjogok védelme az állam elsődleges kötelezettsége, így minden más kötelezettség csak ezt követően érvényesülhet. A magyar Alkotmánybíróság ezzel összefüggésben utalt a német Alkotmánybíróság elhíresült, ún. *Solange II.* döntésére,¹⁹ melyben a német Alkotmánybíróság arra a következtetésre jutott, hogy mindaddig, amíg az uniós jog oly módon szavatolja az alapjogok hatékony védelmét az Európai Unió aktusaival szemben, hogy az a német *Grundgesetz* által kötelezően előírt alapjogvédelemmel lényegében azonos szintűnek tekintendő, addig a német Alkotmánybíróság nem gyakorolja azt a jogát, hogy az uniós aktusokat a német alapjogokhoz kértén felülvizsgálja. A magyar Alkotmánybíróság, alapvetően a német Alkotmánybíróság megközelítését követve, kijelentette: miközben ezt a felülvizsgálati lehetőséget az európai jog lehetőség szerinti érvényesülését szem előtt tartva kell alkalmazni, a magyar Alkotmánybíróság sem mondhat le az emberi méltóság és az alapvető jogok lényeges tartalmának *ultima ratio* jellegű védelméről, és biztosítania kell, hogy az Alaptörvény E) cikk (2) bekezdése alapján megvalósuló közös hatáskörgyakorlás ne járjon az emberi méltóság vagy más alapvető jogok lényeges tartalmának sérelmével.²⁰

Érdekes e helyütt megemlíteni, hogy a magyar Alkotmánybíróság gyakorlata szerint a magyar Alaptörvény által biztosított emberi jogi jogvédelmi szint nem lehet alacsonyabb annál, mint amelyet az Emberi Jogok Európai Egyezménye megkövetel az Egyezményben részes államoktól. A magyar Alkotmánybíróság megfogalmazása szerint „*az Alkotmánybíróság által nyújtott alapjogvédelem szintje semmiképpen sem lehet alacsonyabb, mint a nemzetközi (jellemzően a strasbourgi Emberi Jogok Bírósága által kibontott) jogvédelem szintje*”.²¹ A 61/2011. (VII. 13.) AB határozat ezt a megközelítést azzal magyarázta, hogy „*[a] pacta sunt servanda elvéből [Alkotmány 7. § (1) bekezdés, Alaptörvény Q. cikk (2)-(3) bekezdés] következően tehát az Alkotmánybíróságnak akkor is követnie kell a strasbourgi joggyakorlatot, az abban meghatározott alapjogvédelmi szintet, ha saját megelőző, 'precedens-határozataiból' ez kényszerűen nem következne*”.²² A magyar Alkotmánybíróság

19 BVerfGE, 22 October 1986., 2 BvR 197/83.

20 22/2016. (XII. 5.) AB határozat, Indokolás [49].

21 61/2011. (VII. 13.) AB határozat, ABH 2011, 291, 321.

22 61/2011. (VII. 13.) AB határozat, ABH 2011, 291, 321.

mindezt azzal indokolta, hogy biztosítani kell, hogy a jogalkalmazói döntések összhangban álljanak a vállalt nemzetközi emberi jogi kötelezettségekkel is.²³ Mindez tehát azt jelenti, hogy a magyar Alaptörvény által biztosított jogvédelmi szint szükségképpen eléri az Emberi Jogok Európai Bírósága által biztosított jogvédelem szintjét, ekként az „alapjogi fenntartás” tesztjének alkalmazására akkor kerülhet sor, ha valamely egyedi esetben az uniós jog alkalmazása a strasbourgi jogvédelmi szint (és ezáltal egyben a magyar Alaptörvény által biztosított jogvédelmi szint) lerontásához vezetne.

Az *ultra vires* uniós jogi aktusok jogi helyzetével kapcsolatosan az Alkotmánybíróság kiemelte: az Alaptörvény E) cikk (2) bekezdése szerinti közös hatáskörgyakorlás korlátlja az EUSZ 4. cikk (2) bekezdéséből is egyenesen következően az, hogy az nem sértheti Magyarország szuverenitását (szuverenitáskontroll), és nem sértheti Magyarország alkotmányos önazonosságát (identitáskontroll).²⁴

A „szuverenitáskontroll” értelmében Magyarország az Európai Unióhoz történő csatlakozásával nem a szuverenitásáról mondott le, hanem csak egyes hatáskörök közös gyakorlását tette lehetővé. Ennek megfelelően az Európai Unió alapító szerződéseiben megállapított jogokhoz és kötelezettségekhez képest további hatáskörök közös gyakorlásakor Magyarország szuverenitásának fenntartását kell vélelmezni (fenntartott szuverenitás vélelme).²⁵ A határozat ugyan nem bontja ki mindezt részletesebben, azonban megítélésem szerint ez a doktrína a nemzetközi szerződések jogából jól ismert megszorító értelmezés főszabályához hasonlítható, annál is inkább, mert az Európai Unió alapító szerződésai nemzetközi jogi értelemben nemzetközi szerződések. Ennek megfelelően amikor az a kérdés merül fel, hogy Magyarország egy hatáskör közös gyakorlását engedélyezte-e, és ha igen, akkor milyen terjedelemben, akkor abból a vélelemből kell kiindulni, hogy Magyarország a hatáskör közös gyakorlására csak a feltétlenül szükséges mértékben adott felhatalmazást, és ezen felhatalmazás terjedelme nem értelmezhető kiterjesztően. Másfelől pedig ez azt is jelenti, hogy miután a hatáskör közös gyakorlása az Alaptörvény alapján, annak keretei között történik meg, ezért nem adható felhatalmazás olyan hatáskör közös gyakorlására, melyet az Alaptörvény nem tesz lehetővé.

Stumpf István alkotmánybíró a 22/2016. (XII. 5.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indokolásában ugyanakkor úgy vélte, hogy amennyiben egy uniós jogi aktus *ultra vires* jellege képezi az Alkotmánybíróság vizsgálatának tárgyát, az szükségképpen az uniós jog érvényességének kérdéséhez vezet el, melynek vizsgálatára viszont nem az Alkotmánybíróságnak, hanem kizárólag az Európai Bíróságnak van hatásköre. Mindez azt jelenti, hogy ilyen esetben az Alkotmánybíróság aligha kerülheti meg, hogy az Európai Bíróság eljárását kezdeményezze.²⁶ Valóban: egy uniós jogi aktus *ultra vires* jellege szükségképpen annak érvénytelenségét jelenti, miközben a másodlagos uniós jog érvényességének vizsgálata az Európai Bíróság (és nem pedig a tagállami alkotmánybíróságok) hatásköre. Az ellentmondás az Európai Bíróság hatásköreinek védelme oldaláról feloldhatatlannak tűnik, a tagállami alkotmánybíróságok oldaláról

23 30/2014. (IX. 30.) AB határozat, Indokolás [22].

24 22/2016. (XII. 5.) AB határozat, Indokolás [54].

25 22/2016. (XII. 5.) AB határozat, Indokolás [59]–[60].

26 22/2016. (XII. 5.) AB határozat, Stumpf István párhuzamos indokolása, [103].

nézve azonban joggal állítható, hogy a tagállami alkotmánybíróság végső soron nem az uniós jog érvénytelenségét mondja ki, hanem csupán azt, hogy az adott uniós jogi aktus annak súlyos formai vagy tartalmi hibája miatt az adott tagállam vonatkozásában joghatás kiváltására alkalmatlan. Ez a megközelítés hasonló ahhoz, ahogyan az uniós jog kezeli az uniós jog elsőbbségének kérdését: az elsőbbség elve nem érvénytelenné, hanem csupán alkalmazhatatlanná teszi az uniós joggal ellentétes tagállami jogot, márpedig az uniós jog „alkalmazhatatlanságának” kimondására az Európai Bíróságnak nincs monopóliuma.

Legalábbis kérdésként vetődhet fel, hogy a fenntartott szuverenitás vélelme vonatkozhat-e már átadott hatáskörökre, illetőleg lehetséges-e ez alapján (például az Alaptörvény módosításával) egyes, már közösen gyakorolt hatáskörök közös gyakorlásának „visszavétele”.²⁷ A 22/2016. (XII. 5.) AB határozatból ilyen korlátozás nem olvasható ki, azonban Dienes-Oehm Egon párhuzamos indokolásában külön is rögzítette, hogy az „*a jelenleg hatályos alapszerződésekhez képest újabb (további) hatáskörök közös gyakorlásra történő átadásának megítélése alkotmánybírósági vizsgálatok játékszerepet*”.²⁸ Miközben egyfelől az európai integráció jogi (és főleg politikai) természetéből egyenesen következik ez az értelmezés, ugyanakkor azonban jogi értelemben semmi nem tiltja egy már korábban átadott hatáskör visszavételét akkor, ha ezen hatáskör uniós szintű gyakorlása nem következik kifejezetten és ellentmondást nem tűrően az elsődleges uniós jog rendelkezéseiből. Más kérdés, hogy nemzetközi jogi értelemben itt legalábbis az uniós jog evolutív értelmezése, esetlegesen egy újonnan kialakuló regionális szokásjog áll szemben egy, a szabály ellen tiltakozó tagállam álláspontjával, mely (pusztán nemzetközi jogi értelemben) akkor foghat helyt, ha a tagállam e vonatkozásban *persistent objectornak* (a szabály ellen következetesen tiltakozó államnak)²⁹ volna tekinthető, és a tagállami alkotmány módosítása egy ténylegesen még nem gyakorolt (vagy bár gyakorolt, de a tagállam által következetesen vitatott) hatáskörre vonatkozik.

Az „identitáskontrollal” kapcsolatosan a magyar Alkotmánybíróság az alábbiakra mutatott rá. Alkotmányos identitás alatt Magyarország alkotmányos önazonosságát kell érteni, melynek tartamát az Alaptörvény egésze és egyes rendelkezései alapján, az R) cikk (3) bekezdése szerint azok céljával, a Nemzeti Hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban, esetről esetre kell kibontani. Példálózó jelleggel ide lehet sorolni a szabadságjogokat, a hatalommegosztást, a köztársasági államformát, a közjogi autonómiák tiszteletét, a vallásszabadságot, a törvényes hatalomgyakorlást, a parlamentarizmust, a jogegyenlőséget, a bírói hatalom elismerését és a velünk élő nemzetiségek védelmét.³⁰ Az Alkotmánybíróság megfogalmazása szerint „*Magyarország alkotmányos önazonossága olyan alapvető érték, amelyet nem az Alaptörvény hoz létre, azt az Alaptörvény csak elismeri. Az alkotmányos önazonosságról ezért*

27 KÉRI Veronika, POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán: Az Alkotmánybíróság határozata az Alaptörvény E) cikkének értelmezéséről, *JeMa*, 2017/1–2, 5–15, 13.

28 22/2016. (XII. 5.) AB határozat, Dienes-Oehm Egon párhuzamos indokolása, [81].

29 Lásd például: ICJ, *Fisheries Case (United Kingdom v. Norway)*, 1951. december 18., I.C.J. Reports 1951, 131.

30 22/2016. (XII. 5.) AB határozat, Indokolás [64]–[65].

*nemzetközi szerződéssel sem lehet lemondani, attól csak a szuverenitás, az önálló államiság végleges megszűnése foszthatja meg Magyarországot. Az alkotmányos önazonosság védelme ennek megfelelően mindaddig az Alkotmánybíróság feladata marad, amíg Magyarország szuverenitással rendelkezik.*³¹

Mindez egyben azt is jelenti, hogy a szuverenitáskontroll és az identitáskontroll számos esetben összekapcsolódik: az alkotmányos önazonosság keretébe tartozó kérdésekben a közös hatáskörgyakorlás csak annyiban lehetséges, amennyiben az az alkotmányos identitást nem veszélyezteti. Varga Zs. András párhuzamos indokolásában ezt akként fogalmazta meg, hogy „Magyarország szuverenitásának védelme egyszersmind az önazonosság védelme is”.³²

Jelen tanulmány tárgya szempontjából kevésbé lényeges, hogy az indítványban feltett harmadik kérdést az Alkotmánybíróság csak korlátozottan és absztrakt módon, az alapvető jogok biztosa indítványában szereplő 2015/1601. számú határozattól függetlenül válaszolta meg, és kiemelte, hogy amennyiben valószínűsíthető, hogy az E) cikk (2) bekezdése szerinti közös hatáskörgyakorlás az alapvető jogok sérelmével jár, illetőleg sérti Magyarország szuverenitását és alkotmányos önazonosságát, az Alkotmánybíróság hatásköre kiterjed annak vizsgálatára, hogy a sérelem valóban fennáll-e.³³

Bizonyos értelemben a 22/2016. (XII. 5.) AB határozat következményeként is értékelhető, hogy az alkotmányozó az Alaptörvény hetedik módosításával az Alkotmánybíróság által kidolgozott doktrínát alaptörvényi szintre emelte, és ezáltal az uniós intézmények számára is megkerülhetetlen tényezővé tette. Az Alaptörvény E) cikk (2) bekezdése kibővült azzal a feltétellel, hogy „[a]z e bekezdés szerinti hatáskörgyakorlásnak összhangban kell állnia az Alaptörvényben foglalt alapvető jogokkal és szabadságokkal, továbbá nem korlátozhatja Magyarország területi egységére, népességére, államformájára és állami berendezkedésére vonatkozó elidegeníthetetlen rendelkezési jogát”.

Az Alaptörvény R) cikke pedig egy új (4) bekezdéssel egészült ki, melynek értelmében „Magyarország alkotmányos önazonosságának védelme az állam minden szervének kötelessége”. Az Alaptörvény E) cikk (2) bekezdésének kiegészítése egyértelműen utal az alapjogi fenntartásra, a szuverenitáskontrollra és az identitáskontrollra, megjelölve néhány olyan tárgyat, amelyekre vonatkozóan az Alaptörvény kifejezetten kizárja a közös hatáskörgyakorlás lehetőségét. Az R) cikk új (4) bekezdése pedig az Alkotmánybíróság által saját magára vonatkozóan kidolgozott doktrínát általánosan az állam valamennyi szervére irányadó elvi tétellé emelte. Az Alaptörvény hetedik módosítása ekként valójában a 22/2016. (XII. 5.) AB határozat megállapításait emelte alaptörvényi szintre, melynek sokkal inkább nemzetközi (uniós) jogi, mintsem belső jogi relevanciája van, tekintettel arra, hogy az Alkotmánybíróság döntése egyébként is mindenkire nézve kötelező.³⁴

31 22/2016. (XII. 5.) AB határozat, Indokolás [67].

32 22/2016. (XII. 5.) AB határozat, Varga Zs. András párhuzamos indokolása, [113].

33 22/2016. (XII. 5.) AB határozat, Indokolás [69].

34 Az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény 39. § (1) bekezdése.

4. Tagállami alkotmány kontra uniós jog a gyakorlatban – a 32/2021. (XII. 20.) AB határozat

A 22/2016. (XII. 5.) AB határozat elfogadását követően néhány évvel a magyar Alkotmánybíróságnak lehetősége nyílt arra, hogy a gyakorlatban is alkalmazza a 22/2016. (XII. 5.) AB határozatából következő elvi tételeket – és aztán valójában mégsem tette ezt, hanem egy alternatív jogi megoldást választott. Az Alkotmánybíróság eljárásának közvetlen előzményeként az Európai Bíróság a C-808/18. számú ügyben megállapította, hogy Magyarország számos elemében megsértette az uniós menekültjog egyes szabályait. Az Európai Bíróság ítélete szerint ellentétes az uniós joggal, hogy Magyarország előírta, hogy a Szerbiából érkező és a nemzetközi védelem iránti eljárást Magyarország területén igénybe venni kívánó harmadik országbeli állampolgárok vagy hontalanok a nemzetközi védelem iránti kérelmüket csak a röszkei vagy a tompai tranzitónában terjeszthetik elő, ugyanakkor pedig Magyarország drasztikusan korlátozta a tranzitónába való belépésre napi szinten jogosultak számát. Ugyancsak ellentétesnek találta az Európai Bíróság az uniós joggal, hogy Magyarország a tranzitónákban általános őrizetet vezetett be, továbbá a Magyarország területén jogellenesen tartózkodó valamennyi harmadik országbeli állampolgár kitoloncolását lehetővé tette, még akkor is, ha a jogorvoslati eljárás folyamatban volt.³⁵

Tekintettel arra, hogy Magyarország ezt követően nem tett eleget az Európai Bíróság ítéletében foglaltaknak,³⁶ és Magyarország ellen újabb eljárás indult, Magyarország Kormánya (a Kormány nevében eljáró igazságügyi miniszter indítványán keresztül) az Alaptörvény E cikk (2) bekezdése és XIV. cikk (4) bekezdése értelmezését kérte. Az indítványozó szerint ugyanis Magyarország szuverenitását és történeti alkotmányán alapuló önazonosságát sérti, ha az állam területén jogellenesen tartózkodó külföldit nem lehet Magyarország területéről a határkerítés túloldalára kísérni, ezáltal ugyanis az érintettek Magyarország népességének részévé válnak, márpedig ilyen intézkedésre az uniós jogalkotó az Alaptörvény E cikk (2) bekezdéséből fakadóan nem kapott felhatalmazást.³⁷ A valódi alkotmányossági problémát az indítványozó szerint ebben az esetben az jelenti, hogy az Európai Unió valamely tagállamának területén jogellenesen tartózkodó külföldiek csak ún. visszafogadási megállapodás alapján távolíthatóak el az Európai Unió területéről, ténylegesen azonban ezek az EU által megkötött kétoldalú megállapodások nem működnek, mert az érintett államok nem fogadják vissza azokat a harmadik országbeli állampolgárokat

35 C-808/18. sz. ügy, *Európai Bizottság kontra Magyarország*, 2020. december 17-i ítélet, ECLI:EU:C:2020:1029. Ezeket röviden összegzi: 32/2021. (XII. 20.) AB határozat, Indokolás [4]–[7].

36 Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (EUMSZ) 260. cikk (1) bekezdése értelmében, „Ha az Európai Unió Bírósága megállapítja, hogy egy tagállam nem teljesítette a Szerződésekből eredő valamely kötelezettségét, az adott államnak meg kell tennie az Európai Unió Bíróságának ítéletében foglaltak teljesítéséhez szükséges intézkedéseket”.

37 32/2021. (XII. 20.) AB határozat, Indokolás [8].

vagy hontalanokat, akikről jogerősen megállapításra kerül az Európai Unió területén való tartózkodásuk jogellenessége.³⁸

A magyar Alkotmánybíróságnak egy rendkívül nehéz politikai környezetben kellett a döntését meghoznia. Egyfelől, a lengyel Alkotmánybíróság nem sokkal korábban kifejezetten a lengyel alkotmánnyal ellentétesnek nyilvánította az EUSZ több rendelkezését.³⁹ Bár kevésbé kapott nagy európai sajtóvisszhangot, de a magyar Alkotmánybíróság döntését nem sokkal megelőzően a román Alkotmánybíróság is hozott egy hasonlóan nagy jelentőséggel bíró döntést, melyben az alkotmányos önazonosság alapján nyíltan kizárta az uniós jog érvényesülését az alkotmányos önazonosságot és az uniós hatáskör-átruházást biztosító alkotmányi normákkal szemben.⁴⁰ 2021 őszén azonban Lengyelország, Magyarország és Románia Európai Unióhoz való viszonya alapvetően volt eltérő: ebben az időszakban a lengyel–uniós viszony egy „permanens háborús helyzetnek” volt tekinthető, és végletesen megromlott, miközben Románia és az Európai Unió között inkább csak kisebb súrlódások, mintsem rendszerszintű konfliktusok voltak azonosíthatóak. Magyarország helyzete éppen e kettő között volt: rendszeresek voltak a komoly konfliktusok az uniós intézményekkel, azonban sem a magyar kormány, sem a magyar jogalkalmazó szervek (beleértve ezúttal az Alkotmánybíróságot is) nem merészkedtek odáig, hogy nyíltan megkérdőjelezzék az uniós jog alapvető kereteinek érvényesülését. Ebben a szellemiségben válaszolta meg a magyar Alkotmánybíróság a Kormány Alaptörvény-értelmezésre irányuló kérdését is, amikor nem a 22/2016. (XII. 5.) AB határozat szerinti egyik eszközzel élt, hanem valójában egy új doktrínát fejlesztett ki.

Szemben a lengyel Alkotmánybíróság említett döntésével, a magyar Alkotmánybíróság nem általában a magyar Alaptörvény, hanem „csupán” a magyar Alaptörvény egyes rendelkezései esetében teszi lehetővé az uniós jog elsőbbségének megkérdőjelezését, a 22/2016. (XII. 5.) AB határozat nyomán. Ebben az értelemben a magyar Alkotmánybíróság alapvetően a német Alkotmánybíróság megközelítését követi, ellentétben a sokkal radikálisabbnak tűnő lengyel megoldással. Másrészt, a magyar Alkotmánybíróság még a 32/2021. (XII. 20.) AB határozatában sem helyezkedett nyíltan szembe az uniós joggal. A határozat (jelen tanulmány témája szempontjából) legfontosabb megállapítása szerint „amennyiben a közös hatáskörgyakorlás érvényesülése hiányos, Magyarország a fenntartott szuverenitás véelmének megfelelően jogosult az adott, nem kizárólagos uniós hatáskör gyakorlására mindaddig, amíg az Európai Unió intézményei meg nem teszik a közös hatáskörgyakorlás hatékony érvényesítéséhez szükséges intézkedéseket”.⁴¹ Mindez azt jelenti, hogy a magyar Alkotmánybíróság nem vitatta el a menekültügyi szabályozás tekintetében az uniós jog elsőbbségét, és még csak azt sem állította, hogy a magyar

38 32/2021. (XII. 20.) AB határozat, Indokolás [45].

39 Lengyel Alkotmánybíróság K 3/21. számú határozata, 2021. október 7. Elemzését lásd: PETRI Bernadett: *Polexit vagy rutindöntés – a lengyel alkotmánybíróság ítélete az uniós alapszerződésről*. <https://eustrat.uni-nke.hu/hirek/2021/10/11/polexit-vagy-rutindontes-a-lengyel-alkotmanybirusag-itelete-az-unios-alapszerzodesrol> (letöltés ideje: 2023.05. 28.).

40 Román Alkotmánybíróság 390/2021. sz. határozata, 2021. június 8. Részletesen lásd: BLUTMAN László: *Négy alkotmánybírósági határozat: egy korszakváltás jele?*, *Közjogi Szemle*, 2022/1, 1–10.

41 32/2021. (XII. 20.) AB határozat, Indokolás [85].

szabályozás ellentétben állna az uniós joggal. Ellenkezőleg, a magyar Alkotmánybíróság érvelését a következő logika mentén alakította ki. (i) A megosztott (nem kizárólagos) hatáskör jogi természetének lényege, hogy mind a tagállamok, mind pedig az Európai Unió rendelkezik az adott terület vonatkozásában szabályozási lehetőséggel. (ii) Az előfoglalás elvének (*pre-emption*)⁴² lényege szerint a megosztott hatáskör egyes részterületeit az uniós jogalkotó, illetőleg jogalkalmazó az uniós jog számára lefoglalhatja. (iii) Ez az előfoglalás ugyanakkor nem öncélú és nem abszolút természetű: nem arra irányul, hogy elvonja a tagállamok hatásköreit, hanem kifejezetten az a célja, hogy az uniós jog hatékony érvényesülését érvényre juttassa. (iv) Amennyiben az Európai Unió intézményei ennek a célnak bármilyen okból nem tudnak eleget tenni, a tagállamok időlegesen „visszavehetik” a megosztott hatáskörbe tartozó egyes jogosultságaik gyakorlását az uniós szintű jogalkotás által kitűzött célok hatékony megvalósítása érdekében. Az uniós jog hatékony érvényesülését (*effet utile*) ugyanakkor vélelmezni kell.⁴³ Ez a visszavétel azonban mindig csak időleges jellegű lehet, és mindig az uniós jog hatékony érvényesülését kell céloznia.

A magyar Alkotmánybíróság a fentieket az uniós jogalkotás elé abszolút követelményként állított szubszidiaritás elvével is alátámasztotta: nevezetesen, egy nem kizárólagos uniós hatáskörbe tartozó területen uniós szintű jogalkotásra egyébként is csak akkor kerülhet sor, ha a tagállamok nem tudják a javasolt intézkedés célkitűzéseit a saját szintjükön hatékonyan megvalósítani, a tervezett intézkedés pedig annak terjedelme vagy hatása miatt az Unió keretein belül jobban megvalósítható.⁴⁴ Nem állhat összhangban a szubszidiaritás elvével az az uniós jogalkotás, mely egy adott időpillanatban nem képes a kitűzött cél hatékony megvalósítására, miközben az adott céllal egyébként a tagállamok is egyetértenek.

Az indítványozó magyar Kormány szándéka az indítvány tartalmából következően feltehetően annak kimondására irányult, hogy a 22/2016. (XII. 5.) AB határozat nyomán az Alaptörvény E) cikk (2) bekezdése szerinti nevesített esetekben Magyarország megkérdőjelezheti az uniós jog elsőbbségét. Az Alkotmánybíróság azonban valójában átfogalmazta a kérdést, és az Alkotmánybíróság eljárására okot adó helyzetet úgy értelmezte, hogy az uniós jog és a magyar jog (a magyar Alaptörvény) közötti ellentmondás csak látszólagos, mert Magyarország valójában nem az uniós joggal ellentétesen, hanem éppen ellenkezőleg, az uniós jog hatékony érvényesülésének biztosítása érdekében jár el, az uniós jog hatékony érvényesülésének elmaradása pedig „csupán” a kérdéses uniós jogi aktus végrehajtásának akadályát képezi.⁴⁵ A „végrehajtási akadály” nem kérdőjelezi meg sem az uniós jog megalkotásának jogszerűségét és ezáltal érvényességét (ami az Európai Bíróság hatásköre), sem az uniós jog elsőbbségét, és sem a szuverenitáskontroll, sem pedig az identitáskontroll alkalmazását nem igényli. Valóban, jelen esetben a Magyarország által az uniós szintű menekültügyi szabályozással kapcsolatosan következtesen felhívott probléma lényege éppen abban áll, hogy

42 Lásd például: Stephen WEATHERILL: *Pre-emption = The internal market as a legal concept*, Oxford University Press, Oxford, 2017, 209–222.

43 32/2021. (XII. 20.) AB határozat, Indokolás [86].

44 32/2021. (XII. 20.) AB határozat, Indokolás [71].

45 32/2021. (XII. 20.) AB határozat, Indokolás [84].

a „papíron” jól mutató uniós menekültügyi szabályozás a gyakorlatban alkalmazhatatlan, a tagállamokra pedig rendkívül súlyos terhet ró. Abban az esetben ugyanis, ha az uniós menekültügyi mechanizmus biztosítaná mindazok hatékony eltávolítását az Európai Unió területéről, akiknek a tartózkodása jogellenes (mindenekelőtt azért, mert nem jogosultak védelemre), a migrációs válság legfeljebb csak kisebb logisztikai nehézséget jelentene, nem pedig egy súlyos, immáron évtizedes időtávlatban is fennálló rendszerszintű problémát.

5. Zárógondolatok

A magyar jogi közbeszédben csak (az uniós szintű menekültügyi kvótákra utalással) „kvótahatározatnak” nevezett 22/2016. (XII. 5.) AB határozat kijelölte azokat az eseteket, amikor a magyar Alkotmánybíróság jogosult az uniós jog elsőbbségének megkérdőjelezésére – alapvetően a német Alkotmánybíróság megközelítését követve. Szemben azonban a német Alkotmánybíróság⁴⁶ és a lengyel Alkotmánybíróság idézett megközelítéseivel, a magyar Alkotmánybíróság a konkrét, a migrációs válsággal összefüggő jogi probléma esetében arra a következtetésre jutott, hogy az uniós jogalkotás és jogalkalmazás (ideértve az Európai Bíróság kötelezettségszegési eljárásban hozott ítéletét is) valójában nem ellentétes a magyar Alaptörvénnyel, így annak megkérdőjelezésére nincs szükség. Ellenkezőleg, a magyar Alkotmánybíróság az Alaptörvény E) cikk (2) bekezdésének első fordulátát (azaz a közös hatáskörgyakorlás célhoz kötöttségét) alapul véve valójában arra a következtetésre jutott, hogy Magyarország akkor, amikor az uniós jog betűjével ellentétesen cselekszik, valójában éppen az uniós jog szellemét hajtja végre – márpedig a megosztott hatáskörök esetében irányadó szubszidiaritás elve mindig célhoz kötött jogalkotást feltételez, a cél megvalósításának előmozdítása pedig a tagállamok kifejezett kötelezettsége akkor is, ha az Unió bármely okból nem képes ezen cél elérésére. Nem véletlenül (és meglátásom szerint nem is helytelenül) nevezi ezért az újabb szakirodalom a 32/2021. (XII. 20.) AB határozatot a „visszafoglalás elve” megjelenésének, ezzel is utalva az előfoglalás elvére.⁴⁷ Az elkövetkező években pedig arra is választ kaphatunk, hogy vajon a 32/2021. (XII. 20.) AB határozat csupán „egyetlen fecske” (ami nem csinál nyarat), vagy új idők kezdete a tagállami alkotmánybíróságok és az Európai Bíróság közötti kapcsolatban.

46 2 BvR 859/15, különösen a 116. és a 126–128. pontok.

47 ORBÁN Endre, SZABÓ Patrik: *A „visszafoglalás elve. Az Alkotmánybíróság 32/2021. (XII. 20.) AB határozata az uniós jog hazai érvényesüléséről*, *Közjogi Szemle*, 2022/2, 103–111.

VARGA ATTILA

Alkotmánybírói különvélemények a bírói/ügyészi függetlenség, összeférhetetlenség és felelősség lazításáról

Constitutional Dissenting Opinions on the Relaxation of Judicial/Prosecutorial Independence, Incompatibility, and Accountability

Abstract: The study examines the independence, incompatibility, and accountability of judges and prosecutors in the context of constitutional dissenting opinions. Judicial independence is a fundamental principle of the judiciary, ensuring fair and equitable legal proceedings. The study analyses new laws adopted in 2022 that relax the rules on judicial and prosecutorial incompatibility and questions their constitutionality. Particularly critical is the provision that allows judges and prosecutors to serve in private legal entities, which may undermine the principle of judicial independence.

Keywords: judicial independence, incompatibility, constitutional dissenting opinions, rule of law, constitutionality

Összefoglaló: A tanulmány a bírói és ügyészi függetlenség, összeférhetetlenség és felelősség kérdéseit tárgyalja az alkotmánybírói különvélemények tükrében. A bírói függetlenség az igazságszolgáltatás alapvető elve, amely biztosítja a tisztességes és méltányos bírósági eljárást. A tanulmány elemzi a 2022-ben elfogadott új törvényeket, amelyek enyhítik a bírói és ügyészi összeférhetetlenségre vonatkozó szabályokat, és vitatja ezek alkotmányosságát. Különösen kritikus a törvény azon rendelkezése, amely lehetővé teszi a bírák és ügyészek számára, hogy magánjogi szervezetekben töltsenek be szerepet, ami a bírói függetlenség alapelvét sértheti.

Kulcsszavak: bírói függetlenség, összeférhetetlenség, alkotmánybírói különvélemény, jogállamiság, alkotmányosság

„Mihelyt a bírónak lelkiismerete parancsa helyett akár az állami végrehajtó hatalom gyakorlóinak, akár politikai vagy társadalmi irányzatoknak, avagy hatalmaskodó peres feleknek tetszéséhez kell alkalmaznia ítéletét, nem bíró az többé.”¹

1 Dr. Juhász Andor, a Magyar Királyi Kúria elnökének beiktatási beszédéből, 1925. augusztus 11.

1. Néhány gondolat a bírói függetlenségről

Az igazságszolgáltatás függetlensége a bírói függetlenségen keresztül valósul meg, ez utóbbi pedig biztosítja az előbbi érvényesülését.

A személyi és intézményi függetlensége a bírónak és az igazságszolgáltatásnak a jogállamiság egyik alapvető (elő)feltétele, mely révén garantálható a tisztességes és méltányos bírósági eljárás, az igazságosság állapotának megteremtése a társadalomban.²

A bírói függetlenség nemcsak az igazságszolgáltatás szervezetének és működésének alkotmányos elve, de nélkülözhetetlen, szerves eleme a bírói jogállásnak, feltétele az igazság szolgáltatását megvalósító bíraskodási tevékenységnek, szélesebb összefüggésben pedig jogállami követelmény, a hatalommegosztás, a hatalmi ágak szétválasztásának stabil, alapvető, megváltozhatatlan tartozéka.

„Mai társadalmunkban a függetlenség és a szabadság nélkülözhetetlen eleme az igazságszolgáltatásnak. A bírónak, magatartásával és életmódjával folyamatosan képviselni kell ezen értékeket. Ez a kötelessége a ráruházott bírói hatalomból fakad [...]. A társadalom számára a bíró személye képviseli az igazságszolgáltatást.”³

Ebből szervesen következik, hogy a bírói függetlenség nem értelmezhető úgy, hogy ez diszkrecionális hatalmat biztosítana a bíró számára, vagy valamilyen mentességet a törvény szerint felelősségének felvállalásában és viselésében. Mindez tehát azt jelenti, hogy a bírói függetlenség egyik garanciáját éppen a felelősség alkotmányos elve jelenti.⁴

A függetlenség nem a bírói tisztséget betöltő személyre, hanem a bírói tisztségre irányul. A bírói függetlenség tehát nem alapjog, nem is a bíró kiváltsága, hanem a jogkeresők érdekét szolgálja.⁵

A bíró nem személyi jóléte végett élvez függetlenséget, hanem azért, hogy bizonyos rábízott hivatalos feladatokat jogállami módon végezzen/végezhessen el. Ennek okán lehet azt állítani, hogy a bírói függetlenség egy „különleges szervi jogállás”. Kétségtelen azonban, hogy ezen elv bizonyos vonatkozásaiban alanyi jogi (javadalmazás, szolgálati jogviszony létrejötte, tartalma, megszűnése, egyéb tevékenységek végzése) vonatkozással is bír.

A bírói függetlenség tehát nem alapjog, ahogyan a fentiekben megállapításra került, ugyanakkor benne, általa érvényesül az állampolgárok azon alapvető emberi joga, mely a tisztességes eljáráshoz, a független, pártatlan bíróhoz és igazságszolgáltatáshoz

2 A bírói magatartás bangalorei alapelvei 6 értéket fogalmaznak meg, melyek közül az első a függetlenség. Eszerint: „A bírói függetlenség a jogállamiság előfeltétele és a méltányos eljárás alapvető garanciája. Egy bíró ezért köteles a bírói függetlenséget fenntartani és megjeleníteni mind személyes, mind pedig intézményes szempontból.” A hat érték: a függetlenség, a pártatlanság, a feddhetetlenség, a szabályszerűség, az egyenlőség, valamint a szakértelem és szorgalom.

3 KONDOROSI Ferenc, UTTÓ György, VISEGRÁDY Antal: *A bírói etika és a tisztességes eljárás*, Magyar Hivatalos Közlöny Kiadó, Budapest, 2007, 132.

4 Ezt az összefüggést az Alkotmánybíróság 2012. évi 2. határozata is megállapította.

5 A magyar AB 2014/4. határozatának indoklásából.

való alapjogban jelenik meg. „A bírói függetlenséget nem azért kell tisztelni, hogy a bírának jobb legyen. Függetlennek lenni nem bírói privilégium, hanem kötelesség, amely mindannyiunk semleges és elfogulatlan döntőkhöz való emberi jogából fakad.”⁶

A bírói függetlenség alkotmányos tartalma három vonatkozásban jelenik meg:

- a) a bírói függetlenség elve mint az eljáró bírót védő alkotmányos alapelv,
- b) mint a bírósági szervezetet védő alkotmányos alapelv,
- c) a független, pártatlan bíróhoz való jog mint a bírósági eljárásban részt vevő személyeket/feleket védő alapvető jog.⁷

A kérdés ezen három aspektusa utal arra, hogy a bírói hatalomnak van egyrészt egy objektív, másrészt két szubjektív komponense. Az objektív elem az a bírói intézményrendszer, az igazságszolgáltatás, amely a közhatalmi tevékenység függetlenségére utal és azt védi. A szubjektív elem egyike az eljáró bíró függetlenségére, semlegességére, pártatlanságára, részrehajlás-mentességére vonatkozik, a másik szubjektív elem az előző kettőből származtatható, annak következménye, eredménye, nevezetesen az eljárásban részt vevő felek alapvető emberi joga a tisztességes, méltányos bírósági eljárásához, a független, pártatlan bíróhoz való jog, aki igazságot szolgáltatva biztosítja jogaik érvényesülését.

Mindezt pedig már Arisztotelész is megfogalmazta: „Ha tehát nézeteltérés támad az emberek között, akkor a bíróhoz fordulnak, viszont bíróhoz menni annyit jelent, mint az igazságossághoz menni, mert a bírót élő igazságosságnak kell tekintenünk, s a felek úgy fordulnak a bíróhoz, mint egy középen álló emberhez.”⁸ A „középen álló ember” éppen a pártatlan, a semleges, a részrehajlástól mentes bíró metaforája.

A függetlenségnek van ugyan két korlátja, de ez nem tekinthető a függetlenség sérelmének. Az egyik korlát a törvény, hiszen a bíró egyedül a törvénynek kell hogy aláesse magát, a törvényt kell hogy értelmezze és alkalmazza. A tágan értelmezett törvénytől (tehát az alkotmánytól is) a bíró nem vonatkoztatathat el, nem hagyhatja figyelmen kívül, hanem éppenséggel kötve van hozzá, mondhatni függ tőle. A másik korlát az igazságszolgáltatás-szervezetrendszer bizonyos hierarchiájából adódik, nevezetesen, hogy a bíró köteles a felsőbb bíróság határozatát (a fellebbezési eljárásban hozott, valamint a Legfelsőbb Semmitő- és Ítéлőszék jogegységi és az Alkotmánybíróság határozatait) figyelembe venni, alkalmazni, adott esetben saját döntését ezekhez igazítani. Nem hivatkozhat a függetlenségére, arra, hogy az általa hozott határozat saját meggyőződése szerint a törvény helyes alkalmazását jelenti.⁹

6 BÁRD Károly: *Bírói függetlenség az Európai Unió társult országaiban. Hol állunk mi magyarok?*, Fundamentum, 2002/1, 5–15, 12.

7 Mindezekről a magyar jogi szakirodalomban lásd: RÁCZ Attila: *Alkotmányos alapelvek és a bírósági szervezet vitakérdései*, Jogtudományi Közlöny, 2002/9, 373–377, 376; HERBET KÜPPER, PATYI András: *A bíróságok feladatai és függetlensége = Az Alkotmány kommentárja*, szerk. JAKAB András, Századvég, Budapest, 2009, 1870–1871; ASBÓTH Ede, SOLT Pál, GYÖRGYI Kálmán: *Az igazságügyi szervek működése*, HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 1997, 31, 39; CZINE Ágnes: *Tükörkép a bírói függetlenségről és pártatlanságról az Alkotmánybíróság gyakorlatában*, Alkotmánybírósági Szemle, 2018/2, 2–8.

8 ARISZTOTELÉSZ: *Nikomakhoszi etika*, Magyar Helikon, Budapest, 1971.

9 Mindezekről részletesebben: Alexandrina Camelia TOMUŞ: *Puterea judecătorească, precedent si perspectivă*, Universul Juridic, Bucureşti, 2018, 40–43.

2. A bírói függetlenség román alkotmányjogi konstrukciója

Ahhoz, hogy a bírói függetlenség tényleges és hatékony legyen, nem elegendő, hogy az Alkotmány egyszerűen kijelentse, kinyilatkoztassa, miszerint a bírák függetlenek, a bíróságok függetlenek, az igazságszolgáltatás független.¹⁰

A bírói függetlenség egy alkotmányos jogintézmény, mely nem merül ki a fenti, egyébként kétségtelenül létező rendelkezésekben, hanem további alkotmányi és törvényi rendelkezések egész sora teszi teljessé, érthetővé, alkalmazhatóvá és hatékonyvá ezt a jogintézményt.

A következőkben kifejezetten a román Alkotmánynak a bírói függetlenség fogalmát, koncepcióját, meglehetősen összetett, többretegű konstrukcióját mutatom be.

Az Alkotmány 124. cikkének (3) bekezdése szerint „*A bírák függetlenek és csak a törvénynek vannak alávetve*”. Az Alkotmány tehát tételesen, egyértelműen és kifejezett formában rögzíti a bíró függetlenségét, és megjelöli ennek legfőbb korlátját, vagy még inkább keretét, azaz a törvényt. Ugyanakkor a bírói függetlenség szerves részét képezik a jogállás további elemei, nevezetesen a bírónak az elmozdíthatatlansága,¹¹ valamint az összeférhetetlenség¹² megállapítása.

Mindkettő a függetlenséget erősíti, hiszen a bírói tisztségét olyan módon védi, hogy tevékenységét, figyelmét, erejét szinte kizárólag a bíráskodásra, az ítékezésre fordítja. Az igazságszolgáltatás egységes és részrehajlásmentes jellege,¹³ az, hogy ez a Legfelsőbb Semmitő- és Ítélszéken és a törvény által megállapított bírói hatóságokon keresztül valósul meg,¹⁴ valamint azon rendelkezés, miszerint a Legfelsőbb Semmitő- és Ítélszék hatáskörének megfelelően biztosítja, hogy a többi bírói hatóság a törvényt egységesen értelmezze és alkalmazza,¹⁵ képezi a fentiekben már említett másik korlátját a bírói függetlenségnek. Ez kiegészül az Alkotmány azon rendelkezésével, miszerint az Alkotmánybíróság határozatai általánosan kötelezőek,¹⁶ tehát a bíróságokra, a bírákra is.

Mindezeket az alkotmányi rendelkezéseket tekinthetjük a bírói függetlenséget közvetlenül meghatározó szabályoknak. Ugyanakkor a bírói függetlenség szerves része egy tágabban értelmezendő kontextusnak is, amely mélyebb lényegét, belső jogi természetét tárja fel, illetve határozza meg. Először is két államszervezeti, alkotmányos elvet kell megemlíteni. A legelején már megállapításra került, miszerint a bírói függetlenség a jogállamiság,¹⁷ a jogállami lét fundamentuma, a törvényesség általá-

10 A kérdésről részletesebben: Cristian IONESCU: *Tratat de drept constituțional contemporan*, Ed. 3-a, Editura C.H. Beck, București, 2019, 1251.

11 Az Alkotmány 125. cikkének (1) bekezdése.

12 Az Alkotmány 125. cikkének (3) bekezdése.

13 Az Alkotmány 124. cikkének (2) bekezdése.

14 Az Alkotmány 126. cikkének (1) bekezdése.

15 Az Alkotmány 126. cikkének (3) bekezdése.

16 Az Alkotmány 147. cikkének (4) bekezdése.

17 Az Alkotmány 1. cikkének (3) bekezdése.

nos elve¹⁸ pedig különösen erős hangsúlyt kap a független bírák által megvalósított igazságszolgáltatásban. A másik alkotmányos alapelv a hatalommegosztás elve.

A bírói függetlenség elsősorban a hatalommegosztással összefüggő alkotmányos alapelv. Eszerint a bírói függetlenség az alkotmányos államszervezet egyik központi rendezőelve, amelynek célja az ítélkezés befolyásmentességének a biztosítása, egyben annak lehetővé tétele, hogy a bíró csak a törvénynek alárendelve, belső meggyőződése alapján tudja meghozni a döntését. A bírói hivatás és tevékenység paradoxona, hogy miközben a bíró függ az államtól, mondhatni szerves része az államnak, az állam egyik meghatározó funkcióját önálló hatalmi ágként valósítja meg, ugyanakkor bizonyos értelemben ellenőrzi is az államot, az állam másik két hatalmi ágát, a törvényhozást és a végrehajtást. Rendelkezik erővel, de ezt nem a hatalom megszerzésére használja, mert nem ez a célja, nem ez a rendeltetése, hanem hogy ellenőrizzen, hogy értelmezze, alkalmazza, érvényre juttassa a jogszabályokat, megvalósítsa a jogot azáltal, hogy igazságot szolgáltat.

Közismert a hatalommegosztás klasszikus elvének a „megöregedése”, majd átalakulása, alkalmazkodása az új közjogi állapotokhoz. Ebben a folyamatban azonban a bírói hatalom változott a legkevésbé, a bírói függetlenséget pedig jogosan határozta meg Trócsányi László (volt alkotmánybíró és igazságügyi miniszter) mint „*a demokrácia és az alkotmányosság állócsillaga*”. A román alkotmányban az igazságszolgáltatás (a bíró) függetlensége mint a bírói hatalom nélkülözhetetlen jellemzője nem képezheti alkotmánymódosítás tárgyát.¹⁹

Mintegy a kérdés összefoglalásaként idézem Paczoly Péter megállapításait: „*Az elmúlt évtizedek politikai fejlődésében a hatalommegosztásnak a felvilágosodás idején kidolgozott modellje jelentősen átalakult. A végrehajtó és a törvényhozó hatalom (részben a parlamenti rendszer logikájából fakadóan) ma már egyetlen hatalmi blokkot képez. [...] Ezzel a hatalmi blokkal szemben gyakorlatilag a bíró szervezet képezi, képezheti az egyedüli ellensúlyt. [...] a törvényhozó és végrehajtó hatalom elválasztása ma lényegében a hatáskörök megosztását jelenti a parlament és a kormány között, amelyek politikailag összefonódtak. A bírói hatalom sajátossága ilyen körülmények között az, hogy a másik két politikai jellegű hatalmi ággal szemben állandó és semleges, még akkor is, ha a politikai programokat megvalósító törvényeket és rendeleteket alkalmazza.*”²⁰

Végül pedig még két alkotmányi rendelkezést kell megemlíteni, amelyek a bírói függetlenség társadalmi rendeltetését határozzák meg.

A bírói függetlenség nem valamely alkotmányjogi vagy akár alkotmányossági öncél, hanem eszköze és feltétele egyrészt az igazságszolgáltatáshoz való szabad hozzáférésnek.²¹ Az alkotmányban ez egyszerre alapjog és alapelv, amely azt rögzíti, hogy bárki fordulhat az igazságszolgáltatáshoz jogainak, szabadságjogainak vagy törvényes érdekeinek a megvédéséért, és ezt még törvénnyel sem lehet korlátozni. Ez egyben azt

18 Az Alkotmány 1. cikkének (5) bekezdése.

19 Az Alkotmány 152. cikkének (1) bekezdése.

20 PACZOLAY Péter: *Előszó = A bírói függetlenség, tisztességes eljárás és a politika – Összehasonlító jogi tanulmányok*, szerk. BADÓ Attila, Gondolat Kiadó, Budapest, 2011, 9.

21 Az Alkotmány 21. cikke.

is jelenti, hogy mindenkinek joga van a független bíróhoz, ami előfeltétele a tisztesség és méltányos bírósági eljárásnak.²²

Másrészt a bírói függetlenség maradéktalan érvényesülése, szigorú tiszteletben tartása teremtheti meg az igazságszolgáltatás azon minőségét, mely biztosíthatja, illetve tartalmat adhat az igazságosságnak mint az Alkotmányban is rögzített egyik legfőbb értéknek.²³

Következésképpen mindezek az alkotmányi elvek és rendelkezések azok (ezeken túlmenően több törvényi rendelkezés, mely érvényesülésüket garantálja), amelyek tartalmát, lényegét, szerepét és rendeltetését határozzák meg a bírói függetlenségnek.

3. A bírák és ügyészek jogállásáról szóló törvény alkotmányosságának ellenőrzése. Az alkotmánybíróági határozat és a különvélemények

A továbbiakban az Alkotmánybíróóság esetgyakorlatából alapvetően két különvélemény főbb érveit mutatom be, melyek a bírák és ügyészek jogállásáról szóló törvény alkotmányossági normakontroll keretében hozott határozattal szemben fogalmazódott meg.

2022-ben a Parlament elfogadta az igazságszolgáltatással kapcsolatos három új törvényt, a meglévőket pedig hatályon kívül helyezte. Ezek: 1. az igazságszolgáltatás megszervezéséről,²⁴ 2. a bírák és ügyészek jogállásáról,²⁵ valamint 3. a Magisztratúra Legfelsőbb Tanácsáról²⁶ (román rövidítéssel: CSM) szóló törvények.

Mindhárommal kapcsolatosan megkereséssel fordultak (ellenzéki pártok és a Nép Ügyvédje) az Alkotmánybíróósághoz, alkotmányossági normakontrollt kérve.

22 Ezt egyébként az Emberi Jogok Európai Egyezménye 6. cikkének 1. pontja a következőképpen fogalmazza meg: „Mindenkinek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen, nyilvánosan és észszerű időn belül tárgyalja és hozzon határozatot polgári jogi jogai és kötelezettségei tárgyában, illetőleg az ellene felhozott büntetőjogi vádak megalapozottságát illetően.”

23 Az Alkotmány 1. cikkének (3) bekezdése.

24 Az igazságszolgáltatás megszervezéséről szóló 2022. évi 304-es számú törvény, megjelent a Hivatalos Közlöny 2022. évi 1104. számában. Az Alkotmánybíróóság 2022. évi 522. határozata, megjelent a Hivatalos Közlöny 2022. évi 1101. számában, egyhangúlag alkotmányosnak minősítette.

25 A bírák és ügyészek jogállásáról szóló 2022. évi 303. törvény, megjelent a Hivatalos Közlöny 2022. évi 1102. számában. Az Alkotmánybíróóság 2022. évi 520. határozata, megjelent a Hivatalos Közlöny 2022. évi 1100. számában, többségi szavazattal alkotmányosnak minősítette.

26 A Magisztratúra Legfelsőbb Tanácsáról szóló 2022. évi 305. törvény, megjelent a Hivatalos Közlöny 2022. évi 1105. számában. Az Alkotmánybíróóság 2022. évi 524. határozata, megjelent a Hivatalos Közlöny 2022. évi 1101. számában, egyhangúlag alkotmányosnak minősítette.

Mindhárom esetben az Alkotmánybíróság megalapozatlannak minősítette a kifogásokat és a kritikákat, megállapítva mindhárom törvény alkotmányosságát.

A bírák és ügyészek jogállásáról szóló törvény kapcsán két alkotmánybíró mindösszesen négy törvényi rendelkezéssel kapcsolatban különvéleményt fogalmazott meg. Ez azt is jelenti, hogy a törvény többi rendelkezésének alkotmányosságával a két bíró is egyetértett, és ezek vonatkozásában a többségi állásponton volt.

3.1. Az alkotmánybírói határozattal²⁷ szembeni két különvélemény

Megjegyzendő, hogy a Nép Ügyvédje által megfogalmazott kritikák figyelemre méltó, releváns jogi/alkotmányossági problémákat vetettek fel, melyek egy részével a különvélemény megfogalmazói egyet is értettek, a többségi állásponton lévő alkotmánybírók azonban elvetették, megalapozatlanoknak minősítették.

3.2. A különvélemény „műfaji” jellemzői

A különvélemény sajátossága, hogy a kialakult többségi állásponttal szemben az a bíró vagy bírák, aki/akik ezzel nem ért/értenek egyet, különvéleményt fogalmazhatnak meg, amely egy másik érvelést mutat be, ami a többségi állásponthoz képest ellentétes eredményhez vezet.

Alapvető korlátja a különvéleménynek, hogy nem az alkotmánybírói határozattal, annak indoklásával vitatkozik, hanem a törvényszöveggel kapcsolatos kritikák elemzése révén jut egy másik következtetésre.

A különvélemény nem lehet személyeskedő, és nem válhat az alkotmánybírói határozat kritikájává, azt nem minősítheti. Hasonlóképpen nem érintheti, nem csökkentheti, nem áthatja alá a határozat autoritását, általánosan kötelező jellegét, amit maga az alkotmány biztosít a határozat számára.

A különvélemény bár megjelenik a határozat szövegét követően a Hivatalos Közlönyben, de semmilyen kötelező erővel nem rendelkezik.

Érdemes még megjegyezni, hogy az alkotmánybírák nemcsak különvéleményt, de párhuzamos véleményt is megfogalmazhatnak. Ez esetben a párhuzamos vélemény egyetért a többségi, határozati állásponttal, de más, egyéb érveket sorakoztat fel, amelyek egyébként megerősítik a határozatot.

3.3. A két különvélemény

A két különvélemény közös vonása, hogy a többségi döntéssel szemben alkotmányellenesnek, az alkotmány rendelkezéseivel nem összeegyeztethetőnek tartja a törvény azon (konkrétan négy) rendelkezését, amelyek a bírói jogállással összefüggő összeférhetetlenségi, a bírói függetlenséggel és felelősséggel kapcsolatos szigorú szabályokon enyhít, azokat fellazítja.

Az első különvélemény, amit két bíró jegyez, a törvény 206. cikke záró tézisét érinti, mely előírja, hogy *„a bírák és ügyészek bármely nem vagyoni jellegű magánjogi, jogi személyek tagjai lehetnek, és ezek vezető szerveiben is részt vehetnek”*.

²⁷ Az Alkotmánybíróság 2022. évi 520. határozata, megjelent a Hivatalos Közlöny 2022. évi 1100. számában.

Ehhez képest az Alkotmány 125. cikkének (3) bekezdése rögzíti, hogy „*a bírói tisztség összeegyeztethetlen bármilyen más köz- vagy magántisztséggel, a felsőfokú oktatásban betöltött oktató tisztségek kivételével*”. Tartalmában ugyanezt az összeférhetetlenséget fogalmazza meg az ügyészek vonatkozásában az Alkotmány 132. cikkének (2) bekezdése.

A törvény, az alkotmányos rendelkezéseket figyelmen kívül hagyva, lehetővé teszi a bírák/ügyészek számára egyrészt, hogy tagjai legyenek bármilyen magánjogi (és nem csak azoknak, amelyek szakmai szervezetek) jogi személyeknek, mi több, ezek vezető szerveiben is részt vehetnek, vagy éppenséggel vezetői lehetnek.

A törvényi rendelkezésben összemosódik az alkotmányos, egy különálló, önálló hatalmi ágat megjelenítő, annak feladat- és hatáskörét ellátó közfunkció, az ezt ellátó bírák és ügyészek magánjogi esetleges szerepvállalásával, mely szervi, lényegi jogállásukat – függetlenségüket – veszélyezteti, kezdi ki vagy éppen szünteti meg.

A különvélemény kifejtette, hogy a bírói és ügyészi tisztség közfunkció, az igazságszolgáltatást biztosító, abban részt vevő közfunkció, az állam igazságszolgáltató funkcióját ellátó közfeladat, amely összeegyeztethetlen bármely más köz- és magánfunkcióval. Felhívta a figyelmet arra, hogy egy magánjogi jogi személy bizonyos (egyébként teljesen érthető és legitim módon) célokat, érdekeket követ, finanszírozása pedig a legkülönbözőbb, értelemszerűen törvényes forrásokból származhat (akár politikai pártoktól is), ami azonban egy aktív bíró és ügyész számára elfogadhatatlan helyzetet teremt.

A törvény lehetővé teszi azt a hipotézist, hogy ha és amennyiben a bíró, az ügyész az adott magánjogi szervezetben vezetői státuszban van, ebbéli „tisztségében” a szervezetet érintő pénzügyi, személyzeti kérdésekről, tevékenységi körének megfelelő stratégiai célokról kell hogy döntsön, vagy éppen képviselnie kell a szervezetet más szervezetek, állami közhatóságok irányába vagy akár bírósági eljárásban, valamilyen (felperesi vagy alperesi) minőségben.

Ez a rendelkezés nemcsak az Alkotmány idézett rendelkezéseivel, de az alkotmánybírói esetgyakorlattal sincsen összhangban. A 2018. évi 45. határozata (167. §) tételesen felsorolja, hogy melyek azok a felsőoktatási tisztségek, amelyeket a bírák és ügyészek betölthetnek. Ezek a közoktatási törvény rendelkezései szerint az egyetemi asszisztens, adjunktus, egyetemi docens és egyetemi professzor (285. cikk (1) bekezdés). Hasonlóképpen ebbe a körbe tartoznak a tudományos kutatók (285. cikk (2) bekezdés). Továbbá a bírák, ügyészek részt vehetnek az országos Bíróképző Intézet oktatói tevékenységében.

Következésképpen a rendelkezés sérti az alkotmány 147. cikkének (4) bekezdését, mely szerint az alkotmánybírói határozatok általános (erga omnes) hatással mindenkire nézve kötelezőek.

A második különvélemény a törvény további három rendelkezésére utal, amely a többségi állásponttal szemben azt az álláspontot fogalmazza meg, mely szerint ezek alkotmányos rendelkezéseket sértenek és alkotmányellenesnek kellett volna minősíteni.

a) A törvény 234 (2) cikke lehetővé teszi a bírák/ügyészek számára, hogy „*tagjai legyenek jogszabálytervezet szövegező, előkészítő bizottságoknak, valamint szakértői nemzeti*

vagy nemzetközi dokumentumok előállításának, külföldi finanszírozású igazságszolgáltatással kapcsolatos projektekben”.

A a bírának, ügyészeknek a törvénytervezetek, jogszabálytervezetek előkészítésében való részvétele súlyosan sérti a hatalommegosztás elvét, melyet az alkotmány 1. cikkének (4) bekezdése rögzít.

Eszerint az államszervezet a hatalmak elválasztásának és egyensúlyának elvei szerint működik. Még ha a törvényhozó és végrehajtó hatalom közötti elválasztás jelentős mértékben relativizálódott is, az igazságszolgáltató, a bírói hatalom irányában ez nem mondható el, illetve nem engedhető meg. A bírói hatalom, mint olyan, illetve esetlegesen egyes bírák és ügyészek nem vehet/vehetnek részt tulajdonképpen a törvényi rendelkezés szerint közvetlenül a jogszabály-alkotási folyamatokban.

Arra természetesen van intézményi lehetőség, hogy az igazságszolgáltatást közvetlenül érintő jogszabályok, törvények elfogadása előtt intézményes keretek között (szakmai szervezetek, a Magsztratóra Legfelsőbb Tanácsa révén) kifejezhessék álláspontjukat, véleményüket a leendő, igazságszolgáltatással kapcsolatos szabályozásról. További probléma, hogy a törvényhozó lehetővé tette a bírák/ügyészek számára, hogy az igazságszolgáltatással kapcsolatos külföldi finanszírozású projektekben vegyenek részt.

A külföldi finanszírozó, természetes vagy jogi személy az általa anyagilag, pénzzel támogatott projekttel értelemszerűen valamilyen célt követ, valamilyen érdeket képvisel és ezek megvalósítását követi nyomon. Az a szabályozás sajátossága (furcsasága?), de egyben alkotmányos jellegű problémája is, hogy a megengedő normaszöveg „csak” a külföldi finanszírozásról szól, ami egyben azt is jelenti, hogy belföldi, esetleg éppen állami támogatású projektekben nem „szakérthetnek” a bírák/ügyészek.

A bírói függetlenséget ugyancsak kikezdheti, hogy a szakértői tevékenységért járó tiszteletdíj, illetve maga a szakértői tevékenység, mely időt és energiát von el a bíró/ügyész tulajdonképpeni szakmai tevékenységétől, minden bizonnyal negatívan, károsan hat majd saját bírói/ügyészi tevékenységére, de áttételesen az igazságszolgáltatás minőségét is kedvezőtlenül érintheti, illetve befolyásolhatja.

Már csak a helyzet diszkrét bájához tartozik az a tiszteletteljes kérdésfelvetés, miszerint az EU-s alapokból finanszírozott projekt az igazságszolgáltatás témakörében belső, avagy külföldi finanszírozásnak számít.

Mindezek okán, a különvélemény szerint az elemzett rendelkezés sérti a hatalommegosztás alkotmányos elvét, valamint a bírói/ügyészi függetlenségre, a bírói pártatlanságra, valamint az összeférhetetlenségre vonatkozó alkotmányos előírásokat.

b) A törvény 234 (1) cikke lehetővé teszi a bírák és ügyészek számára, hogy egyrészt részt vegyenek kiadványok elkészítésében, szakmai cikkeket, tanulmányokat írhatnak, irodalmi, művészeti, tudományos munkát (alkotásokat) végezhetnek – ami talán nem is kifogásolható. Ugyanakkor a rendelkezés további részében az szerepel, hogy *„részt vehetnek nem politikai jellegű médiaműsorokban, igazságszolgáltatással kapcsolatos közpolitikákra, törvénytervezetekre vonatkozólag, és véleményüket fejezhetik ki, más, közérdekű, nem politikai jellegű témákban”.*

Ez azonban nemcsak az alkotmánnyal, de az alkotmánybírói és a Strasbourgi Emberi Jogai Bíróság esetgyakorlatával és a Velencei Bizottság ajánlásaival sincsen összhangban.

Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a bíró függetlensége nem jelent abszolút szabadságot a bíró számára, hanem köteles véleményének kifejezésében visszafogottnak, tartózkodónak lenni. Alapvetően nem beszélhet, nem kommentálhatja audiovizuális adásokban az általa instrumentált ügyeket.²⁸

Ugyanakkor ez a kifogásolt törvényi rendelkezés lehetővé teszi a bíró, az ügyész számára, hogy például szórakoztató (azaz nem politikai) műsorokban részt vegyen, vagy olyanokban, amelyekben szociális, gazdasági jogi kérdések, gondok merülnek fel (például sztrájk, fizetés, nyugdíj stb.), és ezekkel kapcsolatosan véleményt, álláspontot fogalmazhat meg, és ezáltal prejudikálhat, hiszen ilyen típusú ügyek bíróság elé is kerülhetnek.

Az Európai Emberi Jogi Bíróság határozatában kimondta: „*a bírák, ügyészek, kötelesek visszafogottnak lenni, hogy ez megakadályozza őket abban, valamely helyzetben reagáljanak*”.²⁹

Ugyancsak a törvény teszi lehetővé, hogy közérdekű, de nem politikai jellegű törvénytervezetokről mondjon véleményt. Kétségtelen és megcáfolhatatlan tény, hogy minden törvény közérdekű, és minden törvény kivétel nélkül rendelkezik valamilyen mértékű politikai jelleggel. Ez a körülírt, behatárolt rendelkezés nem tartható tiszteletben, hiszen a bíró/ügyész vagy nem mond véleményt semmilyen törvénytervezetről, mert mindegyik közérdekű és politikai jellegű, vagy önkényesen eldönti (valaki vagy éppen ő maga), hogy mi közérdekű ugyan, de nem politikai jellegű.

A Velencei Bizottság egy jelentésében kifejtette, hogy „*a bírák nem kellene abba a helyzetbe hozzák magukat, hogy függetlenségük és pártatlanságuk iránt a legcsekélyebb kétely is felmerülhessen*”.³⁰

Következésképpen ez a rendelkezés sérti a hatalommegosztás elvét, az Alkotmánynak, a törvény egyértelműségére pontosságára vonatkozó 1. cikk (5) bekezdését, valamint a bírák/ügyészek függetlenségére, pártatlanságára és az összeférhetetlenségre vonatkozó, már idézett alkotmányos előírásokat.

c) A törvény 271. cikke lényegében kihagyja a fegyelmi vétségek sorából (amit bírák követhetnek el) az Alkotmánybíróság határozatainak, valamint a Legfelsőbb Semmitő- és Ítélszék jogegységi határozatainak a figyelmen kívül hagyását, azt nevezetesen, ha ezeket nem tartják tiszteletben.

A korábbi szabályozás szerint fegyelmi vétségnek számított, ha a bíró/ügyész nem tartotta tiszteletben az Alkotmánybíróság határozatait, valamint a Legfelsőbb Semmitő- és Ítélszék jogegységi határozatait, és ennek megfelelően fegyelmi eljárás indult ellenük. Az új szabályozás felmenti ez alól a kötelesség alól a bírák/ügyészek ilyen irányú felelősségét, lényegében megszünteti azt.

28 Az Alkotmánybíróság 2018. évi 45. határozata, megjelent a Hivatalos Közlöny 2018. évi 199. számában.

29 Az EJE 2012. szeptember 18-i határozata az *Alter Zeitschriften GmbH kontra Ausztria* ügyben (39. §), vagy az 1995. április 26-i határozata a *Prager és Oberschlick kontra Ausztria* ügyben (34. §).

30 CDL-PI (2019/008), 13.

Az Alkotmánybíróság egy korábbi határozatában³¹ kifejtette, hogy az előző szabályozás,³² mely meghatározta a bírák/ügyészek felelősségre vonásának lehetőségét egy fegyelmi eljárás keretében, biztosítja egyfelől az Alkotmány 126. (3) cikkének (a Legfelsőbb Bíróság jogegységi határozatának kötelező jellege), valamint a 147. (4) cikkének (az alkotmánybírói határozatok általánosan kötelező jellege) hatékonyságát, effektivitását.

Az Alkotmánybíróság az említett határozatában leszögezte, hogy *„azokat az alapelveket, amelyek igazgatják az igazságszolgáltatás megvalósítását, azon alkotmányos rendelkezésekkel összhangban és összefüggésében kell értelmezni, amelyek a többi hatalmi ág szerepét és hatáskörét is rögzíti a jogállamiság követelményének megfelelően. Az a törvényi keret, amely megengedi a bíróságoknak, a Legfelsőbb Semmitő- és Ítélszék vagy az Alkotmánybíróság határozatainak a mellőzését, kikerülését vagy éppen cenzúrázását (felülbírálását), nincsen összhangban, nem kompatibilis a jogállamiság elvével és követelményeivel.”*

A bírói függetlenség elve nem zárja ki a fellebbviteli (ellenőrző) bíróságok közbeavatkozását – állapítja meg az Alkotmánybíróság ugyanabban a határozatában –, és azt sem zárja ki, hogy a Legfelsőbb Bíróság olyan határozatokat fogadjon el, amely a normaszövegek értelmezései közötti eltérések miatt egységes értelmezést fogadjon el. Hasonlóképpen az alkotmánybírói határozatok általánosan kötelező jellege, amiből adódik, hogy a bírák, ügyészek fegyelmi vétség terhe alatt tiszteletben kell (kell) tartásuk, nem lehet úgy felfogni, mint a bírói függetlenség sérelmét. A bírák, ügyészek valamely rosszul értelmezett függetlenség nevében nem alkalmazhatják tetszésük szerint, önkényesen vagy éppen figyelmen kívül hagyva ezeket a határozatokat.

Az alkotmányozó, amikor meghatározta, illetve szentesítette a bírói függetlenséget, ezen elv éppen arra szolgált, hogy megvédje a bírót a közhatóságok és különösen a végrehajtó hatalom bármilyen befolyásától.

A függetlenség azonban nem jelent csak jogosultságokat, hanem az alkotmányozó bizonyos korlátaikat is megszabta a bírói tevékenységnek akkor, amikor ugyanabban (egyazon mondatban) az alkotmányi rendelkezésben, amelyben a függetlenséget biztosítja, folytatólagosan kimondja, hogy *„[...] csak a törvénynek vannak alávetve”*. Az Alkotmány 124. cikkének (3) bekezdése így írja elő: *„A bírák függetlenek és csak a törvénynek vannak alávetve.”*

Az alapvető, meghatározó tétel, miszerint formálisan is a jogegységi határozatok és az alkotmánybírói határozatok, ha nem is tekinthetők törvényeknek, de különösen a bírák számára jogforrási értékük van. A lazító (láztító?) szöveg, mely immáron nem tekint a fegyelmi vétségnek ezek figyelmen kívül hagyását a bírák ítélező gyakorlatából, relativizálja, viszonylagossá teszi ezen határozatok kötelező vagy éppen általánosan kötelező jellegét, amit egyébként az Alkotmány tételesen is meghatároz.

Következésképpen ez az alkotmányosan igencsak releváns törvényhozási mulasztás, pontosabban tudatos törlése egy korábbi szabályozásnak, nincsen összhangban az Alkotmánynak a törvényesség tiszteletben tartására, valamint az Alkotmány felsőbbségének elismerésére vonatkozó 1. (5) bekezdésével a már említett 126. cikk (3), valamint

31 Az Alkotmánybíróság 2012. évi 2. határozata, megjelent a Hivatalos Közlöny 2012. évi 131. számában.

32 A bírák és ügyészek jogállásáról szóló 2004. évi 303. törvény 99. cikkének s) pontja.

a 147-es cikk (4) bekezdések rendelkezéseivel. A fenti érvek, megállapítások okán, a különvélemény álláspontja szerint, mindhárom rendelkezést alkotmányellenesnek kellett volna nyilvánítania az Alkotmánybíróságnak.

Mindezek után mintegy összegzésként megállapítható, hogy a bírói függetlenség egy olyan alkotmányos érték, amely a bíróságok szervezeti és státuszbeli függetlenségének, végső soron az igazságszolgáltatás függetlenségének egyik legfontosabb garanciája, egyben pedig alkotmányos biztosítéka a tisztességes bírói eljárásnak, ami elvezet az igazságosság követelményének, állapotának a megvalósításához.

Dr. Juhász Andor, a Magyar Királyi Kúria egykori elnöke meglehetősen tömörséggel és expresszivitással fogalmazott a bírói függetlenségről: *„A függetlenségétől megfosztott vagy megfélemlített bíró olyan tehetetlen, mint a katona, akinek a kezéből kicsavarták a fegyverét, mint a művész, akitől elvették az ecsetjét vagy a vésőjét, mint a lelkész, aki elől elzárták Isten házát.”*³³

Végezetül, ha már dr. Juhász Andor gondolatai mintegy keretes szerkezetet adtak e tanulmánynak, érdemes idézni egy nem kevésbé veretes és tanulságos gondolatát a bírói hivatásról és hitvallásról, mely korunkban és az utánunk jövő nemzedékek előtt is megállja a helyét:

*„A bíróban a jogi képzés mellett hiánytalanul meg kell lenniök a bírói tiszt gyakorlásához megkívánt emberi tulajdonságoknak is. Jó bíró ugyanis csak sokat tapasztalt, bölcs észjárású, embertársai sorsát szíven viselő, derült kedélyű, becsületos, jó ember lehet. A jogi tudás magasabb mértéke nem pótolja a bíróban nélkülözhetetlen emberi jellemvonások egyikének sem a hiányát. A bíró nem lehet szolgája a törvény betűinek, hanem amint a szobrász az alaktalan agyagmasszából, úgy formálja ki a bíró is az anyagi igazságot művészi kézzel, fáradságos értelmi és lelki munkával a per adathalmazából, állandóan szem előtt tartva, hogy nem légüres térbe szerkeszti bele ítéletét, hanem azzal embersorsot intéz, könnyet szárít vagy fakaszt, szilárdítja vagy megrendíti a jog és erkölcs uralmába vetett hitet és közmeggyőződést.”*³⁴

33 Dr. Juhász Andor, a Magyar Királyi Kúria elnökének beiktatási beszédéből, 1925. augusztus 11.

34 *Uo.*

KOVÁCS BENCE ZSOLT¹

Rabigán fél évezreden át: a roma rabszolgaság vizsgálata Havasalföldön és Moldvában jogtörténeti szempontból

Under the Yoke for Half a Millennium: A Legal-Historical Perspective on Romani Slavery in Wallachia and Moldavia

Abstract: The Romani community experienced a unique and overlooked chapter in world history through their enslavement in the two Romanian principalities, a status that persisted from their arrival until the mid-19th century. This phenomenon is currently unknown to the larger Romanian society as well as the majority of the descendants of the liberated Romanis. The article presents a comprehensive legal-historical examination of this nearly 500-year period of enslavement, exploring the theories surrounding the emergence of this legal institution, the various criteria used to classify the Romanis, the norms that governed their enslavement, their legal status, and their eventual legal emancipation at the dawn of the modern era.

Keywords: Romani, slavery, legal status, Wallachia, Moldavia

Összefoglaló: A romák összessége – a világtörténelemben egyedi módon – megjelenésüktől fogva egészen a XIX. század közepéig rabszolgaságban élt a két román fejedelemség területén. E jogi státusz kimondottan csak ennek az etnikumnak volt fenntartva. Erről a jelenségről nemhogy a jelenlegi romániai társadalom nagy része, hanem a felszabadított romák leszármazottjainak a többsége sem tud. Jelen tanulmány jogtörténeti szempontból ismerteti a rabszolgaságot annak mintegy 500 évén át, kitérve a jogintézmény kialakulásának elméleteire, a romák különböző kritériumok szerinti osztályozására, a rabszolgaságot szabályozó normákra, a szolgák jogállására és a jogi emancipációra a modern kor elején.

Kulcsszavak: romák, rabszolgaság, jogállás, Havasalföld, Moldva

1 ORCID: 0009-0007-7785-3879

1. Bevezető

A roma rabszolgaság a két román államban² több mint fél évezreden keresztül állt fenn. Jelen tanulmány célja, hogy ezt az intézményt mint Havasalföldön és Moldvában az idők folyamán megjelenő *sui generis* jelenséget vegye görcső alá jogtörténeti szempontból. A tanulmány vizsgálódási tárgyát képezi továbbá, hogy a rabszolgatartó két állam társadalmi és gazdasági rendszerébe hogyan épült be szervesen ez a jogintézmény. Ennek érdekében szó fog esni ennek az intézménynek a kialakulásáról, a rabszolgák különböző kritériumok szerinti kategorizálásáról, ezek jogállásáról és a rabszolgaságot szabályozó normákról, majd a jogintézmény XIX. századi megszűntetéséről és annak utóhatásairól.

A jogintézmény részletesebb tárgyalása előtt ki kell térnünk egy terminológiai kérdésre, amely igen sok polémiát szül a történészek között. Alkalmazható a rabszolgaság kifejezés arra a sajátos függőségi léthelyzetre, amelyben a romák voltak tartva a két dunai fejedelemségben? A kérdés alapjául az szolgál, hogy a fennmaradt történelmi dokumentumokban a román *sclavie* szó, amely a mai értelemben rabszolgaságot jelent, csak a nyelvújítás korában vált használatossá (valószínűleg a francia *esclavage* vagy az olasz *schiaivo* átvétele, amely a latin *sclavus*ból alakult ki). Ezt megelőzően az ószláv eredetű *rob* szóval jelölték a romák státuszát. Utóbbi szónak multivalens jelentése volt a korai román nyelvben, egyszerre jelentett rabot (pl. *robii lui Dumnezeunak*, Isten rabjának számított minden ember) és egy külön, a romáknak fenntartott jogi

2 Ami Erdélyt illeti, itt az intézményesített roma rabszolgaság, úgy, mint a két Duna menti fejedelemségben, sohasem létezett. Ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy I. Mircea havasalföldi fejedelem (Mircea cel Bătrân) – mint a magyar korona vazallusa – a fogarasi hűbértartóknak egy Costea nevű bojárnak több faluval együtt 17 sátoros romát (*ciganus tentoriatos*) adományozott. Az eredeti, havasalföldi kancellária által kiállított szláv nyelvű okirat nem maradt fenn. Ezt egy 1511-ben keltezett, az előző adományt megerősítő latin szövegből ismerjük. A fejedelem uralkodásának idejét figyelembe véve ez így is a romák első írásos említésének számít Erdély területén. Ezen hűbértartók kimondottan hosszú ideig, egészen a XV. század végéig a mindenkori havasalföldi fejedelem birtokában maradt. A fejedelemség közelsége a hűbértartókhoz, a lazább államhatárok és az azonos, korai társadalmi szerkezet arra enged következtetni, hogy ezeken a hűbértartókon igenis létezett a roma rabszolgaság. Ugyanakkor kihangsúlyozandó, hogy ez csak eseti jelleggel – adománylevelekben – tűnik fel, és általában véve nem jellemző a Magyar Királyság területeire. Ezen intézmény egyfajta örökségként azután is fennmarad, miután megszűnik e vazallusi viszony. Ezt bizonyítja több okirat, például amikor Izabella királynő megerősítette egy vajdarencsi bojár birtokát, amelyhez több roma család is tartozott. Ezt az adományt 1689-ben I. Apafi Mihály is megerősíti. Hasonló lehetett a helyzet a moldvai fejedelem által birtokolt területeken is Erdélyben. Fennmaradt, hogy Petru Rareș moldvai fejedelem a beszercei bírótól egy 8 tagú roma családot vásárolt. Olyan egyszeri esetet is ismerünk, amikor moldvai bojárak Erdélyből vásároltak maguknak rabszolgát. Megfigyelhető az évszázadok során ugyanakkor egy, a két Kárpátokon túli fejedelemségből kiinduló folyamatos roma vándorlás Erdély irányába. Számos okirat szól arról, hogy a román fejedelemségekből származó régi tulajdonosok próbálják visszakövetelni a szökevény rabszolgáikat. Viorel ACHIM: *Cigányok a román történelemben*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 25, 33, 58–59.

kategóriát.³ Petre Petcuț és Viorel Achim, a roma rabszolgaság talán legtüzetesebb kutatói, a történelmi dokumentumokra, a nyugat-európai terminológiai használatra és a *sclavie* fogalom mai értelmére alapozva felrúgta azt a teljesen autochton historiográfiai szokást, amely *robi*nek nevezte meg ezt az intézményt.⁴ Az ő álláspontjukkal egyetértve, ebben a tanulmányban is a rabszolgaság kifejezés lesz használatos.⁵ Fontos kihangsúlyozni ugyanakkor, hogy sok XIX. század előtti dokumentum a *țigan* (cigány) szót szinonimaként használja a rabszolga kifejezéssel, a két kifejezés felcserélhető volt. Csak a XVII. századi törvénykönyvekben jelenik meg a *rob* kifejezés. Ugyanakkor a történelmi dokumentumokban exonimaként feltűnik még a *gavon* szó is a romák jelölésére.

A rabszolgaság jogintézményének feltérképezése és ismertetése – egy általános kép kialakítása érdekében – annak írott szinte 500 éve alatt (1385–1856) esetekkel és konkrét példákon keresztül kerül bemutatásra. Erre azért van szükség, mert átfogó, taxatív és egy helyen megtalálható szabályozása e jogintézménynek nem volt egészen a XIX. század eleji kodifikációkig.

Ami a tanulmány forrásait illeti, ezek elsősorban az előbb említett fennmaradt történelmi oklevelek, amelyben romákat adományoznak, vesznek, adnak hozományként és hagynak örökségül. Ezek egyben a rabszolgaság első írásos nyomainak is számítanak. Ugyancsak forrásként lettek felhasználva az itt és ott található, általában igen laconikus és kusza normák, amelyek a már berögzült szokásjog egyes elemeinek későbbi kodifikációját jelentik.⁶ Ezek ismerete segít a romák jogi státuszát és a rabszolgaság

3 Továbbá érdekességként kiemelendő, hogy az 1818-as *Legiuirea Caragea* román változatában – a dolgokról szóló könyvben – a különböző szolgálmatokat a dolgok rabságaként (*robire de lucru*) nevezték meg. Ez valószínűleg a rabszolgaságra használt fogalom kiterjesztése a dolgokra, ugyanis a személyekről szóló előző könyv ezzel az elnevezéssel nevezi meg a romákra vonatkozó jogintézményt.

4 Részletesebb indoklásért lásd Petre PETCUȚ: *Rromii. Sclavie și libertate: construirea și emanciparea unei noi categorii etnice și sociale la nord de Dunăre*, Centrul Național de Cultură a Romilor, București, 2016, 9.

5 A fogalmak szétválaszthatatlanságának a magyarázatáról lásd Uo. 25–30.

6 A korban a jog topikus partikularizmusát talán Dimitrie Cantemir 1714-ből származó *Description Moldavie* (Moldva leírása) érzékelteti a legeklatánsabban. Az író Moldva honi törvényeiről írt fejezetben így számol be: „[e] visszás helyzettől indítatva, első Sándor, Moldva despotája, akit jeles erényei miatt a mieink Jó-nak neveztek el, mikor a konstantinápolyi császártól királyi koronát kapott, befogadta [...] a görög törvényeket is, s a vaskos kötetekből kivonatolt jogrendet, melyet Moldva ma is használ, vezette be. Ennél a népnél azonban soha sem lehetett megszüntetni a vándorlása és száműzetése során szomszédos népektől átvett különböző szokásokat, amelyek az öröklődést, végrendekezést, az örökség szétosztását, a földek mezsgyéjének megvonását és a szolgáltatásokat illetően a világ csaknem összes népeinél sajátosságosak. Így tehát a moldvaiaknál kettős jogrend alakult ki, az egyik írott, s ez a római és görög császárok kiadványaira és a zsinati határozatokra támaszkodik; a másik az íratlan, amelyet helyesen népi szokásjognak lehet nevezni, s amelyet valójában hazai nyelven a szokást jelölő szláv obicsáj szóból vett kifejezéssel neveznek. Minthogy azonban azt a szokásjogot, amely semmi írott szövegre sem támaszkodott, a korrupcióra hajló bírák gyakorta valódi értelmüktől megfosztották és igazságtalanul alkalmazták, Albán Vazul, Moldva fejedelme a múlt században elrendelte, hogy a derék és a hazai törvényekben jártas férfiak az összes írott és íratlan kánonokat egybegyűjtsék, és azokból egyetlen törvénykönyvet alkotott, amely manapság is a moldvai bíraskodás szabályozója.” Dimitrie CANTEMIR: *Moldva leírása*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973, 148–149.

jellemzőit megérteni, viszont csupán ezekből – legfőképpen kései voltak miatt – nem kaphatunk teljes képet a roma rabszolgaságot illetően.

Érdekességnek számít, hogy a két fejedelemség rabszolgaságának a szabályozásában nem figyelhető meg a jogi partikularizmus. Homológ szabályozás alakul ki, mivel a leírt normák kiegészítik egymást, attól függetlenül, hogy éppen melyik fejedelemségben születtek. Ezekre éppen ezért nem csak úgy kell tekinteni, mint *mutatis mutandis* átvételekre, hanem egy jogintézményt közösen kirajzoló normákra, azok keletkezési helyétől eltekintve. A jogi széttagoltság inkább a kolostorok partikuláris szabályozásaiban jelenik meg erőteljesebben.

Fontos forrásnak számítanak továbbá a hosszabb ideig a fejedelemség területén tartózkodó külföldiek (konzulok, tanácsadók, titkárok, kereskedelmi attasék és tanárok) visszaemlékezései. Ezekből rajzolódik ki a romák alakja, a rabszolga falvak, a létszámuk, a különféle foglalkozásaik, az uraktól való függőségi viszony és az ezekre kimért büntetések.

Ezeknek a forrásoknak az összegyűjtése még nem történt meg véglegesen a kutatók által, de a tanulmányban ismertetésre fognak kerülni azok a szakmunkák, amelyek a roma rabszolgasággal mélyebben foglalkoznak. Kihangsúlyozandó, hogy a téma iránt való csekély szakmai érdeklődésnek betudhatóan archeológiai források nem állnak rendelkezésre. Napjainkig nem történt régészeti feltárás egyetlen rabszolga településen (*țigănie*) sem ezen történelmi jelenségnek a feltérképezése céljából.

2. A rabszolgaságról általában és a roma rabszolgaság intézményének kialakulása

E fejezetnek a témája a roma rabszolgaság kialakulásának megmagyarázása. Továbbá, a történelmi kontextus megértése végett, szó fog esni az európai rabszolgaságról általában és a romák történelméről a fejedelemségekbe való megérkezésük előtti korszakban.

2.1. Az európai rabszolgaság, a romák vándorlásának története és megjelenésük a román fejedelemségek területén

A rabszolgaság a civilizációval egyidős. Még a középkori Európában is tekintettek embereket egyszerűen gazdasági árucikknek. Ekkor a rabszolgaság – legfőképpen ennek háztáji formájában – társadalmi realitásnak számított.⁷ A rabszolgák rétegét elsősorban háborús foglyok és az életfogytig tartó kényszermunkára ítélt képezték (általában valamilyen bűntényért elítéltek, amely büntetés rendszerint az utódokra is átöröklődött). Azonban a kontinensnek a keresztény felében a XIII–XIV. századra teljesen kikopott a rabszolgaság intézménye. Ennek megfelelően a magyar középkorban a szolgaság intézménye

⁷ ПЕТУТ: *Romii. Sclavie...*, i. m., 45.

a kereszténység felvételével szorul háttérbe (Szent István tiltotta meg az ispánoknak és vitézeknek azt, hogy valakit szolgálává tegyenek, Könyves Kálmán pedig a külföldre való eladásukat tiltotta meg), és a XIV. századra már kialakul az egységes jobbágyság.⁸ A szolgák korlátozott jogképességgel rendelkeztek, tanúskodhattak szolgatársaik ügyében, de sok szempontból vagyontárgynak számítottak (kártérítés-fizetés járt megölésük esetén).⁹

Az Oszmán Birodalomban azonban a rabszolgaság létező intézmény maradt egészen a modern korokig. Ugyanakkor a szolgaság itt nagy különbségeket mutat a román fejedelemségekben megjelenő formájával szemben. A legfőbb különbséget az adta, hogy a rabszolgaság nem volt fenntartva egy borszín alapján megkülönböztetett etnoszociális kategóriának. Továbbá az ottomán udvarban a társadalmi mobilitás lehetősége nyitott volt a bizonyos szolgacsoportoknak, mint például az eunuchoknak.

Ebben a témakörben említésre méltó jelenség a nagymértékű mediterrán-tengeri rabszolga-kereskedelem is, amely a nagymértékű kalózkodásnak volt betudható.¹⁰ A legnagyobb rabszolga-kereskedőknek a Földközi-tengeren először a velenceiek számítottak, akik a mai Görögország szigetvilágán bázisokat kiépítve szállították Nyugat-Európa felé a görög (a szkizma után pogánnyal egyenértékű) és muzulmán rabszolgák sokaságát. Később csatlakoztak a profitábilis üzlethez a katalánok és a genovaiak is. A nyugat-európai piacok rabszolgákkal történő ellátása viszont Konstantinápoly 1453-as török elfoglalása után jelentősen megcsappant.¹¹ Talán éppen ennek tudható be az, hogy ekkortól fejlődik látványosan a Duna északi parti régióiban a már szárazföldi rabszolga-kereskedelem.

A román fejedelemségekben ezzel ellentétes történeti fejlődése van a rabszolgaság intézményének. Egyediségét éppen az adja, hogy akkor alakul ki a Duna menti területeken, amikor Európa-szerte ez az intézmény lassan *desuetudoba* esik. A roma rabszolgaság teljes mértékben helyi jelenségnek számított világszerte.¹²

A romák történelméről is érdemes röviden pár szót ejteni, hogy láthassuk, mi vezetett a rabszolgaság organikus kialakulásához. A romák vándorlása az ismeretlen – de az indiai szubkontinensen található – őshazából egy több hullámban történő,¹³ szervezetlen, nem célirányos¹⁴ és katonai jelleget nélkülöző népvándorlás volt.¹⁵ A migráció kiváltó oka is ismeretlen, de valószínűleg külső tényezőknek tudható be. Utóbbi abból a korabeli hitből következik, hogy mindenki, aki elhagyja Indiát, tisztátalanná válik, és megtöri a saját reinkarnációjának a ciklusát.¹⁶ Minden, amit erről a folyamatról tudni

8 HORVÁTH Attila: *Magánjogi jellegű intézmények az Árpád-házi királyok korában = Magyar jogtörténet*, szerk. MEZEY Barna, Osiris Kiadó, Budapest, 2007, 80.

9 *Uo.*

10 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, i. m., 45.

11 *Uo.*

12 Angus Fraser romológus megemlékezik a könyvében arról, hogy az angliai gyarmatok szinte rabszolgasorban tartották a fegyencmunkára deportált romákat, mivel a gyarmatok folyamatos munkaerőhiányban szenvedtek. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a gyarmati kényszermunkára ítélték sorsa nem különbözött nagymértékben az elítéltek származása szerint. Angus FRASER: *A cigányok*, Osiris Kiadó, Budapest, 1996, 160.

13 ACHIM: i. m., 17.

14 *Uo.*, 21.

15 Kimondható, hogy tulajdonképpen a romákkal ért véget a népvándorlásnak nevezett történelmi folyamat. *Uo.*, 22.

16 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, i. m., 32.

lehet, a nyelvészetnek köszönhető. Nyelvi elemek bizonyítják, hogy a romák ősei hosszabb ideig tartózkodtak Perzsiában, majd Örményországban, ahonnan valószínűleg a szeldzsuk háborúk elől Kis-Ázsia görög nyelvterületeire szivárogtak be. Innen származik a két legelterjedtebb név, amelyet e népesség visel, az *athinganos*-ból származó cigány exonimaként és a rómaina visszavezethető roma név is endonimaként. Az előbbi kifejezés érinthetetlen jelentett a korabeli görögben. Így neveztek ugyanakkor egy Perzsiából a Bizánci Birodalomba került, perzsiái eredetű, eretnek szektát (valószínűleg manicheusokat) is.¹⁷ Azért ragadhatott a romákra e név, mert ők is idegen vallásúként arról a területről szivárogtak be a görög nyelvterületekre. A roma kifejezés legelfogadottabb magyarázata, hogy a magukat rómainak megnevező bizánciaktól vették át a romák ősei ezt a nevet és alkalmazták önmagukra is.

Az Európába való fokozatos és folyamatos beszivárgás valószínűleg a háborúk által kiváltott népmozgások körébe tartozik, így kerültek a romák ősei a XIV. századra a trákiai, balkáni szláv nyelvterületre is,¹⁸ az akkor kialakuló román fejedelemségek határára. A Balkán-félszigetről¹⁹ történt meg a roma népcsoportok első nagy kirajzása Nyugat-Európa irányába.²⁰

Az első hiteles írásos említések a romák jelenlétéről Havasalföldön egy 1374-ben kelt kancelláriai oklevél.²¹ Moldvában a romák hivatalos dokumentumokban sokkal később, csupán 1428-ban jelennek meg.²² Már ezekben a korai okmányokban is adományként jelennek meg földek és más jószágok mellett különböző kolostorok javára,²³

17 ACHIM: *i. m.*, 18.

18 Az első írásos említés Dušan Stefan cár Szerbiájából származik, pontosan 1348-ból. *Uo.*, 18–19.

19 Európába érkezve a romák bizonyos csoportjai dél felé is vándoroltak a Balkán-félszigeten. 1322-ben Kréta szigetén, azon belül Iraklion városában tűnnek fel. Erről a ferences szerzetes Simeon Simeonis írásából értesülünk, aki az idegeneket úgy azonosítja, mint a bibliai Hám (Noé gyermeke) nemzetségéből valókat. A leírása szerint sátrakban laktak, és soha nem maradtak 30 napnál többet egy helyen. PETCUȚ: *Rromii. Slavie...*, *i. m.*, 33. Korfu szigetén 1346-tól roma kolónia alakul ki, egy bulibasával az élen. *Uo.*, 33.

20 Ezen hullámokban történő vándorlásnak az érdekesítő leírását Angus Fraser romákról szóló könyvében „A nagy csel” fejezetben találjuk. A kis ambuláns roma csoportok, „grófjaikkal” és „hercegeikkel” az élen, egyiptomi kopt keresztényként mutatkoztak be Nyugat-Európa városaiban. Azzal a történettel álltak legtöbbször elő, hogy sokévnnyi vándorlást feltételező vezeklésre lettek ítélve különböző okokból kifolyólag. Ennek a bizonyítékaként sok esetben Luxemburgi Zsigmond menlevelét mutatták fel a hatóságoknak. A szedentáris, helyi lakosság először szimpátiával fogadta a kuriózumnak számító idegeneket, pénzüsszegeket ítéltek oda nekik. Ez a hozzáállás viszont egy évtized alatt lassan megváltozott, a kezdeti jóindulat elpárolgott, és a romák *ex lex* idegenekké lettek minősítve. FRASER: *i. m.*, 65–87; ACHIM: *i. m.*, 20.

21 A dokumentum románra fordított szövege megtalálható Petre PETCUȚ: *Rromii din România: documente I*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2009, 61.

22 ACHIM: *i. m.*, 19. Ebben Alexandru cel Bun a beszercei kolostornak 31 roma szálláshelyet és 12 tatár kunyhót (*hatâr*) adományoz.

23 A második hiteles említés Havasalföldről, egy rövidebb cezúra után, 1385-ből származik. Ebben I. Dan, Ungrovlahia fejedelme a tismanai kolostornak olyan birtokokat adományoz, amelyek azelőtt a Vodita kolostor tulajdonában voltak (az első adományozás I. Vladisláv nevéhez fűződik). Ezek között 40 roma család *sálașa*, magyarul szálláshelye is megtalálható. ACHIM: *i. m.*, 23. Az okmány román nyelvű szövegéért lásd PETCUȚ: *Rromii din...*, *i. m.*,

szóval már a kezdetektől fogva szolgálkként tűnnek fel a román fejedelemségek történetében.²⁴ Megfigyelhető ugyanakkor egy moldvai specifikum, ahol a kezdeti időkben nem csak a romák voltak rabszolgák, hanem valószínűleg a hadifogoly tatárok egy része is. Ezt bizonyítja több adománylevél is.²⁵ Ugyanakkor ezek a rabszolgák a dokumentumok szerint különböztek a romáktól, hiszen nem sátrastól adományozzák őket, hanem kunyhóstól.²⁶ Utóbbi szolgaréteg kevésbé számos volta miatt valószínűleg teljesen beolvadt a romák közé, akik a *řigan* gyűjtőnév alatt mind rabszolgának számítottak. Kijelenthető, hogy a romák a XIV. század vége felé jelennek meg a román fejedelemségek területén, először Havasalföldön, majd Moldvában. Ennek a vándorlásnak a valószínű kiváltó oka a keresztények és muzulmánok közötti balkáni konfliktusok, amelyek megmozgatták a félsziget egész akkori lakosságát.²⁷ Kiemelendő itt a rigómezei csata és az ez által kiváltott nagy népességmozgás a Balkánon.

A roma rabszolgák értéke a korban nagyon nagy volt. Erre az egyik legeklátásabb példa Ștefan cel Mare (utólag ugyancsak szentté avatott) moldvai fejedelem 1471-es havasalföldi hadjárata, amelyről 17 000 roma rabszolgával tér haza a korabeli források szerint.²⁸ E szám természetesen valószínűleg eltúlzott. Fennmaradt továbbá az, hogy a burgund flotta vezetője, Walerand de Wavrin, aki részt vett 1444-ben a várnai csatával végződő kereszties hadjáratban, Vlad Dracul kérésére segített három napon keresztül összesen 12 ezer „*keresztény bolgár*” átvitelében a Duna északi partjára. „*Akik látták őket, azok azt mondták, hogy olyan emberek voltak ezek, mint a cigányok*” (sic!).²⁹

Dimitrie Cantemir az előbbieken említett munkájában Moldova roma lakosairól így ír: „*[a] cigányok szétszórta n élnek az egész országban, és szinte nincs olyan főúr, akinek ne volna néhány sátoralja cigány alattvalója. Honnan és mikor jött ez a nép Moldvába, ők maguk sem tudják, krónikáink sem említik. Azt a nyelvet beszélik, amelyet a bárhol élő cigányok megértenek, keverve sok görög és perzsa szóval. Más foglalkozásuk alig van, mint a kovácsság és az aranymosás. Természetük és erkölcsük ugyanazok, mint más tájakon; legszembeűnőbb és megkülönböztető szokásuk a restség és a tolvajlás.*”³⁰

62–63. Az utóbbi kolostor alapítására azért volt szükség, mert az első megsemmisült a Magyar Királysággal a Szörénységért folyó harcokban, így azt a fejedelemség területén beljebb, a Kárpátoktól inkább védve alapították újjá. Mind a két kolostor alapítása Nicodim barát (1955-ben az autokefál román ortodox egyház szentté avatta) nevéhez fűződik, aki több kolostort alapított ebben az időben a Szerb Királyság és Havasalföld területén. Ezért egész Olténia védőszentje is. Ismereteink szerint ő volt az első egyházirabszolga-tulajdonos a román fejedelemségekben. ACHIM: *i. m.*, 24.

24 A tismanai kolostor birtokait, köztük a roma rabszolgákkal, legalább öt fejedelmi okmány erősíti meg 1439-ig. 1388-ban Mircea cel Bătrân a saját alapítású Cozia kolostornak 300 roma szállást (családot) adományozott. *Uo.*, 24.

25 Utoljára a tatár szolgák egy 1488-as említésben tűnnek fel. *Uo.*, 27.

26 A tatár rabszolgaságról Moldvában már egy 1402-es, Alexandru cel Bun kancelláriája által kiadott okmányban is bizonyosságot lehet nyerni. PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, *i. m.*, 46.

27 *Uo.*, 33.

28 David M. CROWE: *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*, St. Martin's Griffin, New York, 1996, 108.

29 *Uo.*, 33–34.

30 CANTEMIR: *i. m.*, 174.

2.2. A rabszolgaság kialakulásának elméletei

Mint az előző alfejezetben láthattuk, az első hiteles említéstől kezdve a fejedelemségek területén a romák már adomány tárgyának számítottak. Kezdetektől szolgaként értesülünk róluk. Felmerül ezért a kérdés: szabad emberként érkeztek a fejedelemségek területére a romák vagy sem? Ennek a megválaszolására a historiográfiában több elmélet is született. Ezek kerülnek bemutatásra a következőkben.

Nicolae Iorga és az őt követő román történelmi iskola úgy vélte, hogy a rabszolgaság a vándor népek hagyatéka, amely megelőzi a fejedelemségek kialakulását, de pontos eredete ismeretlen. A romák ősei valószínűleg a tatárokkal kerültek a román fejedelemségekbe, akik a fejedelemségek akkori területén már rabszolgákat tartottak. A romák lassan sajátították ki ezt a szociális osztályt. Mindenféleképpen, a rabszolgaság intézménye idegen, valószínűleg mongol, kun, esetleg besenyő átvétel, és a fejedelemségek államiságának a kialakulása után megmaradt reziduumként jelentkezett.³¹ Ezt az álláspontot tükrözi a mai román jogtörténetírás legtöbb munkája is.³² Bár lehettek romák a mongol seregek szolgálói között, ezen elmélet már nem állja meg a helyét, mivel a mai történetírás egyértelműnek tartja, hogy a romák délről, a Duna irányából szivárogtak be a fejedelemségek területére, és nem vándor népek hozták magukkal ezt a népcsoportot.

Viorel Achim a romániai romák történetéről szóló könyvében megfogalmazza azt az elméletet, amely szerint a rabszolgaság bizánci átvétel lehet, ugyanis ott a romák speciális adózásnak voltak alávetve. A történész szerint a szerbiai és bulgáriai kisszámú megmaradt kancelláriai oklevelek alapján más balkáni államokban is kialakulóban volt a roma rabszolgaság,³³ csak azokat az Oszmán Birodalom mind bekebelezte és vilajetekké szervezte át a XV. században – megszüntetve ezzel a hagyományos társadalmi berendezkedésüket. A román fejedelemségek kivételt képeztek, ahol így megmaradhatott és tovább fejlődhetett a jogintézmény. Ehhez hozzáteszi, hogy a rabszolgaság balkáni specifikuma az volt, hogy nem jelentett birtokhoz való kötöttséget, csupán adott tulajdonostól való függést és neki való kötelezettségteljesítést, amely megfelelt a romák szemínomád, ambuláns életvitelének. Ebből az következik, hogy a roma csoportok a Dunát átlépve tulajdonképpen csak tulajdonost cseréltek.³⁴ Petre Petcu történész szerint ez az elmélet nem helytálló, mivel nem maradt fenn semmilyen forrásunk arról, hogy azok a balkáni uralkodók, akiknek állítólagos tulajdonában

31 Nicolae IORGA: *Anciens documents de droit roumain*, Párizs–Bukarest, 1930, 25. apud ACHIM: *i. m.*, 38.

32 Példaként lásd a Bukaresti Egyetem professzorainak a könyvét: Emil CERNEA, Emil MOLCUȚ: *Istoria statului și dreptului românesc*, Casa de editură și presă Șansa, București, 1994, 58, 113–114.

33 Az előzőkben említett okirat 1348-ból, Dušan Stefan cár Szerbiájából is arról tanúskodik, hogy a romák a korban állami rabszolgák voltak.

34 ACHIM: *i. m.*, 41–42.

voltak a romák, megpróbálták volna visszakövetelni értékes rabszolgáikat, amikor azok más államba vándoroltak át.³⁵

Ehhez társul még P. N. Panaiteșcu történész elmélete is, amely szerint a roma rabszolgaság romániai jelenség csupán, és gazdasági okokra vezethető vissza. Szerinte ennek legfőbb oka a román fejedelemségekben a korban fennálló munkaerőhiány. A keresztres háborúk által hozott nagykereskedelmi részvétel és az ezzel együtt járó rövid felvirágzás után a régió nagyban elszegényedett. A román fejedelemségekben a munkáskezek hiányában az éppen vándorló, legfőképpen kézművességgel foglalkozó (ezen belül pedig kovács mesterségű) romákat a fejedelemség a birtokaira oktrojálta, és erőszakkal ott akarta tartani gazdasági hasznosságuk miatt. Így változott volna a romák jogi helyzete *res nullius*ból kisajátítás útján valaki tulajdonává.³⁶

Petre Petcuț romológusé a legújabb keletű, legteljesebb és legösszetettebb elmélet. Véleménye szerint több tényező összejátszása vezetett a roma rabszolgaság kialakulásához. Valamennyire összekovácsolta az előző elméleteket is. Szerinte a roma rabszolgaság *ab ovo* helyi találmány, amelyet a történelmi imitáció (a *mimesis* lényege, hogy az első adományok kiváltották a többi adományt és az előzők megerősítését) konszolidált teljesen, és tette a román társadalmi berendezkedés részévé. Ehhez nagyban hozzájárul a keresztény ideológia gazdasági érdekek mentén való deformálása is.³⁷ A legvalószínűbb hipotézis az, hogy a romák a fejedelemségbe érkezésükkor szabadok voltak, és ezt a Moldvában 1414-ben és 1428-ban kiadott okmányok alapján joggal lehet feltételezni (a roma vezetőket kenéznek nevezik).³⁸ Fontos továbbá annak a régi helyi szokásjognak a szerepe, amely kimondja, hogy a szabad parasztok egy bojár birtokán eltöltött 12 év után *rumânnă* váltak (ez röghöz kötött típusú parasztot jelentett egy adott korban Havasalföldön). E tény nagy mobilitást generált a latifundiumok között a parasztság körében. Nagyon is lehetséges, hogy ezen szokás át lett ültetve a romák helyzetére is, ahol ez többet jelentett a röghöz kötésnél és egyenlő lett a rabszolgasággal.³⁹ A rabszolgaság be tudott épülni a specifikus, kialakulóban lévő román, feudális függőségi rendszerbe, ahol a romák képezték a szociális létra legalján szereplő réteget.

Petcuț továbbá kihangsúlyozza az ortodox egyház szerepét a rabszolgaság kialakításában és fenntartásában. Szerinte az egyház ilyen irányú akarata számított a *sine qua non* feltételnek. A román egyház megalapításának kezdeti időszakában elfogadta az uralkodók és a bojárok minden adományát, függetlenül attól, hogy földről, erdőről, vizekről, vámkiszabási jogról, állatokról vagy emberekről volt-e szó.⁴⁰ Ezért az egyház volt a legérdekeltebb a folyamatos adományok fenntartásában és azok uralkodó általi megerősítésében, röviden: a *status quo* fenntartásában. Nagyon valószínű, hogy

35 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, i. m., 47.

36 PETRE PANAITESCU: *The Gypsies in Wallachia and Moldavia. A Chapter of Economic History*, Journal of the Gypsy Lore Society, 1941/3, 58–72. apud ACHIM: i. m., 42.

37 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, i. m., 63.

38 *Uo.*, 48.

39 *Uo.*

40 *Uo.*

a rabszolgáság intézménye a román térben az ideológiai-jogalkotási érvelés terén, a bizánci anyaegyház tapasztalatában és örökségében gyökerezik. A rabszolgáságnak nagy múltja volt már a görög kolostorokban.⁴¹

Megemlítendő továbbá – PETCUȚ szerint – a román fejedelemségek gyengesége is az adott korban. Nagyon valószínű, hogy a XIV. század második felében és a XV. század elején, amikor a fejedelmi hatalom még gyenge volt, képtelen volt hatékony ellenőrzést gyakorolni Havasalföld teljes területén. Ezt kihasználva a bojárok könnyen rabszolgává tettek kisebb nomád csoportokat, és ezeket letelepítették a birtokaikra. Később a fejedelem csak megerősíteni tudja a már fennálló állapotot, és *dominium eminens*.⁴² erejénél fogva „jóhiszeműen” rendelkezni tud az országban letelepedett romák fölött (de nem a bojár vagy szerzetesi birtokokról).⁴³ Az iszlám hatás is fontos lehet, mivel ez engedte meg, hogy muzulmán vallású rabszolgáságba essen.⁴⁴ Így azok a romák, akik muzulmán vallásúként tették be a lábukat a román fejedelemségek területére, megúszták a rabszolgasorba való taszítást.

3. Különböző rabszolga-kategóriák

Jelen fejezet a roma rabszolgák különböző csoportokba való osztályozását, differenciálását szolgálja. A kategorizálás fontosságát az adja, hogy sok esetben a történelmi dokumentumok nem romának (*țigan*) nevezik a rabszolgákat, hanem egy roma közösséget annak a csoportnak a specifikuma alapján jelölik meg (pl. *căldar, linguarar, aurar, ursar, vătraș, netot*). Bár a romák jogállása annyiban egységes volt, hogy mind rabszolgáknak számítottak, mégis a csoportokra sok esetben különböző, partikuláris szabályok vonatkoztak a megkülönböztető tulajdonságuk alapján. Éppen ezért sok esetben kimondottan divergens szabályozás alakult ki a különböző roma csoportokra nézve. A megkülönböztetés leggyakrabban a korabeli dokumentumokban a mesterség és a tulajdonos szerint történt. Ezt most kiegészítjük más tipológiákkal is.

3.1. Mesterség szerinti osztályozás

Mesterségtől függően a roma csoportokra nagyon sokféleképpen hivatkoztak a korabeli dokumentumok (*căldar, spoitor, rudar, lăieș, lăutar, lingurar, ciocănașii, lăcătuș,*

41 Konkrét példákért lásd PETCUȚ: *Rromii. Sclavie..., i. m.*, 48. Ezen történelmi jelenségnek a magyarázata egy mondattal foglalható össze az egyház szempontjából: *factum valet quod fieri non debuit*. A keleti egyház annyira ki volt téve e jelenségnek, hogy Théodore Stoudite a monasztikus regulájában (797 és 806 között íródott) figyelmezteti a rabszolgatartás veszélyeire. *Uo.*, 48.

42 A *dominium eminens* lényegét az adta a román fejedelemségekben, hogy a megművelhető földterületük fölött jobbágyok csupán egy használati joggal és a földesurak egy ún. *domenium uti*vel rendelkeztek. A *dominium eminens* alatt a fejedelemség egész területe (és rabszolgák esetében lakói) fölött gyakorolt elsőbbségi jogot értjük, amelynek birtokosa a legfőbb hűbérúr (szuverén), vagyis a fejedelem. CERNEA, MOLCUȚ: *i. m.*, 109.

43 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie..., i. m.*, 50.

44 *Uo.*, 49.

potcovar, fierar, linguarar, aurar, ursar, pieptănar stb.).⁴⁵ Ezek a fogalmak inkább címkeként szolgáltak, amely egy adott időpontban képes beazonosítani egy jogügylet tárgyaként megjelenő csoportot. Az egyik iratban feltűnő aranymosó (*aurar*) romák egy másik dokumentumban szerepelhetnek kanál, fésű és más apró fatárgy készítőiként akár (*lingurar* vagy *pieptănar*), évszaktól vagy akár időjárástól függően. Fontosnak számít az a tény, hogy az aranymosók mindig a fejedelem tulajdonában maradtak.⁴⁶

3.2. Tulajdonos szerinti osztályozás

Tulajdonostól függően a romák lehettek a fejedelem (*țigan domnesc*), egy bojár mint magánszemély (*țigan boieresc*) vagy az egyház és ezen belül kolostor vagy püspökség tulajdonában (*țigan călugăresc* vagy *mănăstiresc*, illetve *țigan episcopal*).

Eredetileg a fejedelem tulajdonában volt a rabszolgák többsége, általában nomád kézműves- és kereskedőcsoportok. Ez azzal magyarázható, hogy minden tulajdonos nélküli vagy nem muzulmán roma, aki a fejedelemség földjére tette a lábát, jogilag automatice az adott fejedelem rabszolgájának lett tekintve. Ez is a rabszolgáság történelmi eredetéből következik, hisz a fejedelem az első adományozó bojárok és kolostoroknak az ún. fejedelmi tartalékból.⁴⁷ Ez magyarázza azt a kialakuló, íratlan joggá vált szabályt is, hogy minden későbbi tulajdonosserét a fejedelem jóvá kell hogy hagyjon.⁴⁸ Már a kezdeti időktől fogva Moldvában külön kategóriaként léteztek a fejedelemasszony rabszolgái is,⁴⁹ akik a feleség kizárólagos tulajdonában voltak.⁵⁰ Ezekkel szabadon rendelkezhetett a fejedelemasszony. Egy külföldi utazó feljegyzi egy kis számú kasztrált, *scopicin*ak nevezett rabszolgareteg létét is a fejedelmi romák között, akiknek a legfőbb feladata az volt, hogy az arisztokráciához tartozó nőknek legyenek kocsisai.⁵¹

A XVI. századra az egyház válik – a fejedelmi és bojári adományok révén – a legnagyobb rabszolgatartóvá.⁵² Ezeknek a letelepített romáknak (*vătraș*) a feladata volt a kolostorok melletti világi feladatok ellátása, többek között a földművelés is. Ezek a romák éltek a legnehezebb életkörülmények között, talán ez is magyarázza, hogy innen voltak a leggyakoribbak a szökési kísérletek. Ugyanakkor létezett a Mihail Kogălniceanu szerinti osztályozásban (a XIX. századi társadalmi rétegződését mutatja a romáknak) egy *lăieș*nek nevezett, nomád életmódot folytató egyházi vagy bojári rabszolgacsoport is.⁵³ Egy külön kategóriát alkotott a *ciocănași*-nak nevezett réteg, amelynek a feladata

45 Ezeknek a mesterségeknek a pontos magyarázata megtalálható PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, i. m., 56.

46 *Uo.*, 54.

47 ACHIM: i. m., 43.

48 *Uo.*

49 Alexandru cel Bun alatt már külön kategória.

50 ACHIM: i. m., 44.

51 CROWE: i. m., 109.

52 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, i. m., 59. Ilyen adománylevelekért, az egyházon belüli rabszolgatartás és kereskedelem tanúságaiért és az egyház szerepéért a jövedelmező gyakorlat fenntartásában lásd Adrian Nicolae FURTUNĂ, Victor Claudiu TURCITU: *Sclavia romilor și locurile memoriei – album de istorie socială*, Dykhta! Publishing House, Popești-Leordeni, 2021, 7, 8, 13, 19, 23, 27, 29, 32, 35, 39, 40, 44, 47, 51, 55–58, 59, 61, 63, 64, 65.

53 ACHIM: i. m., 47.

a sóbányászat volt.⁵⁴ A nehéz bányai munkát azzal kompenzálták, hogy e kategória mentesítve volt más kötelezettségek alól, kivéve az egyháznak fizetendő adót (*dajdie*). Fizetést is kaptak néhány sóbányában pénzben és sóban, amelyre nem vonatkozott a fejedelmi monopólium. Érdekességgként megemlítendő, hogy a havasalföldi fejedelmek sokkal több rabszolgát adományoztak a kolostoroknak, mint a moldvai társaik.⁵⁵ Ezeket az adományokat, a jó uralkodó megtestesítőjeként, az örök élet elnyerésének a reményében tették meg a fejedelem és a bojárok.⁵⁶ Minden kolostor rendelkezett egy jegyzékkel, ahol a rabszolgák családotul szerepeltek, megjelölve a származási helyüket és a mesterségüket. Minden tulajdonoscsereénél szükség volt az előző adományok megerősítésére, az egyházi hierarchia magasabb rajján levő személy és a fejedelem beleegyezésére, ami a megerősítésben testesült meg.⁵⁷

A bojári rabszolgák lehettek földműves vagy háztáji rabszolgák (*țigani de curte* vagy *de ogor*). Utóbbiak a mesterség terén szerteágazó kategóriákhoz tartoztak, a háztáji munkák végzése mellett az állattartásig terjedt a feladatkörük. Általában adományként kerültek a romák a bojárok tulajdonába, de gyakori volt azok vásárlása, öröklése vagy hozományba adása is.⁵⁸ A bojárok szabadon rendelkeztek szolgálkik felett. Azok lehettek adásvétel, ajándékozás, csere származtatott tárgyai, de el lehetett őket zálogosítani is, az örökbe hagyásról nem is beszélve.⁵⁹ Ezeket a jogügyleteket a fejedelem ugyancsak meg kellett erősítse ahhoz, hogy joghatást fejtsenek ki. A romákért egy ugyancsak roma vezető, az ún. *vătaf* felelt.⁶⁰

Fennmaradt dokumentumok szerint a bojári rabszolgák testét – akár a szarvasmarhákat – a tulajdonosaik forró vassal vagy tetoválással jelölték meg. A közkedvelt helyeknek megjelölésre a rabszolga derék tájéka, válla és homloka számított.⁶¹ Ismerjük azt a gyakorlatot is, hogy miután túvel belerajzolták egy bojár monogramját egy rabszolga karjába, a sebbe puskaport szórtak, majd meggyújtották azt. Ez biztosította azt, hogy az iniciálék soha ne tűnjenek el.⁶²

3.3. Más osztályozási kategóriák

A rabszolgaság elfogadását illetően a korabeli okmányok beszélnek jó és rossz romákról (*țigani buni* vagy *stătători*, illetve *răi* vagy *fugarnici*), annak függvényében, hogy szökött-e már el az adott rabszolga vagy sem. Ez összefüggésben volt a rabszolga árával, hogy mennyit lehetett érte kérni.⁶³

54 Bányarabszolgái voltak például Cozia és Govora kolostornak. PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, i. m., 60.

55 A moldvai fejedelem sokszor csak 3-4 családot engedhet meg magának. *Uo.*

56 *Uo.*, 61.

57 *Uo.*

58 ACHIM: i. m., 45.

59 *Uo.*

60 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, i. m., 61.

61 Andrei OIȘTEANU: *Moravuri și năravuri: eseuri de istorie a mentalităților*, Polirom, Iași, 2021, 52–53.

62 Petru CARAMAN: *Studii de folclor, volumul II*, Editura Minerva, București, 1988, 90. apud OIȘTEANU: *Moravuri...*, i. m., 53.

63 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, i. m., 53.

A szakirodalom által felállított tipológia szerint a romák csoportjai nomád vagy szedentáris életvitelt folytató kategóriákra voltak oszthatók, azzal a megjegyzéssel, hogy az ambulánsok által végzett gazdasági tevékenységet általában télre abbahagyták, visszatértek a tulajdonos birtokára, és csak tavasszal indultak újra útnak.⁶⁴ A dichotómia lényegét az adja, hogy a nomád populáció inkább megőrzi a romanit anyanyelvének, nem keveredik annyira a helyi lakossággal, a mesterségét illetően megmarad kézművesnek (nem foglalkozik földműveléssel).⁶⁵ Fontos továbbá megjegyezni, hogy a nomád roma csoportok megőrizték valamelyest autonómiájukat az igazságszolgáltatás terén. A juriszdikció a roma vajda, bulibasa, kenéz kezében maradt a csoporton belül.⁶⁶ Az exogámiát kimondottan tiltották ezen csoportnak más roma közösségekkel, mert sok jogvitához vezethetett a leendő gyermekek fölötti tulajdonjog megállapításában. Megemlítendő továbbá, hogy a nomád életmód sokkal vonzóbbnak számított, mert mégis egyfajta szabadságot jelentett a letelepített romák kiszolgáltatottságával szemben.⁶⁷

A romák lakóhelyének a megnevezése a *țigănie* volt. Kolostorok roma falvait és városi negyedeket is neveztek így.

---

4. A rabszolgaság intézményét szabályozó normák

Amint az a bevezetőben szóba került, a rabszolgaságot átfogóan szabályozó, egy helyen megtalálható normaszöveg nem létezett a XIX. század elejéig. A jogintézmény vizsgálatánál ezért főleg azokra a forrásokra kell alapoznunk, amelyeket a bevezetőben nevesítettem (lakonikus és sporadikusan feltűnő írott normák, történelmi dokumentumok konkrét jogügyletekről, szakmunkák). Ezekből kell kihámozni a jogintézmény lényegét, az általános szabályt, ha egyáltalán létezett ilyen. A rabszolgaságot szabályozó szokásjog kodifikációja bizánci és nyugati minta alapján 5 évszázad alatt történik meg.

Az első törvénykönyvek (régi románban a szláv eredetű *pravilă* kifejezést használták rájuk) megjelenése előtt a helyileg alkalmazott jogszokások összességére, vagyis a szokásjogra legfőképp az ún. *obiceiul pământului* vagy *legea pământului* kifejezéseket használták.⁶⁸ Ez volt a középkorban a két fejedelemségben a jog egyetlen és éppen ezért legfőbb kútfője.⁶⁹ A XVII. században megjelent laikus kódexek azt a terminológiai változást idézték elő, hogy a latin eredetű *lege* és a szláv eredetű *zakon* szavakat csak az írott normák jelölésére használták, míg az íratlan szokásjogot az *obicei* fogalma jelölte ezentúl.⁷⁰ Mivel a rabszolgaság intézménye a kodifikációk előttről származik, és mivel amikor már volt rá lehetőség, nem írták le az összes, ezzel a jogintézménnyel foglalkozó

64 *Uo.*

65 *Uo.*

66 *Uo.*, 51.

67 *Uo.*

68 CERNEA, MOLCUȚ: *i. m.*, 98.

69 *Uo.*, 126.

70 *Uo.*, 98.

normát, ezért maradnak a mai kutatók számára homályos pontok a rabszolgaság szabályozásában. Helyi jellegzetességként az is megemlítenő, hogy a sikeres kodifikáció után a törvénykönyvekbe foglalt írott normák csupán szubszidiáris jelleget élveztek a helyről helyre eltérő íratlan szokásjog mellett.⁷¹

A továbbiakban ismertetésre kerülnek a rabszolgaságot szabályozó egyházi és világi jogi normák. Ugyanakkor megemlítenő, hogy a Bizánci Birodalom által befolyásolt keleti hagyományban a kánonjog és a világi hatalom által alkotott jog nem különült el olyan világosan, mint a nyugatibb országok esetén. A *nomokanon* fogalma jelzi is ezt az összefonódást, amely a világi törvények és az egyházi előírások összeállítását jelöli.⁷²

4.1. Egyházi szabályozás

A jogintézmény egységes szabályozásának lehetőségét az is nagyban akadályozta, hogy az ortodox egyház is rabszolga-tulajdonos volt. Az egyház pedig a világi joggal párhuzamosan egy saját egyházi jogot is kialakított. Így lehetséges, hogy az első írott törvénykönyv a fejedelemségek területéről is egyházi kódex volt. Az 1452-ben szláv nyelven íródott *Pravila de la Târgoviște* (argyasvásárhelyi törvénykönyv) is szabályozta már a kolostorok mellé letelepített rabszolgák bizonyos kötelességeit. A jogi partikularizmushoz az is hozzájárult, hogy mind a két fejedelemségben a főbb kolostorok saját kódexeket hoztak létre (pl. 1581-ből származik a *Pravila de la Putna*, 1618-ból a *Pravila de la Mănăstirea Bistrița*). A kánonjogi kódexek fő forrásai bizánci kolostorok regulái (pl. Blastares Máté szaloniki apát 1355-ből származó *Syntagma kata stoicheion* című kánongyűjteménye), de az ortodox egyházatyák más nomokánonjait és a bizánci császárok jogalkotását is beleépítették ezekbe.⁷³ A kódexek jellegzetességeit az adja, hogy a kánonjogi és a laikus polgári és büntetőjogi normák felváltva cserélik egymást a törvénykönyvön belül.⁷⁴

Az 1640-ből származó *Pravila de la Govora* három passzusa foglalkozik a rabszolgákkal. Az első a házasságtörés esetén ír elő egy bizonyos idejű vezeklést. Ennek értelmében aki szolgáljával hál, annak három évig kell vezekelnie és naponta 12-szer imádkoznia. Aki viszont egy házasságban szabad asszonnyal követte el a házasságtörést, annak ugyanilyen idejű vezeklés mellé napi 24 ima jutott. A második rendelkezés az előző passzussal nehezen összeegyeztethető módon azt írta elő, hogy aki rabszolgánál hált, azt magát is rabságba kellett vetni. A harmadik szabály más rabszolgájának az „ellopására” vonatkozott, elrendelve a tolvaj kezeinek a levágását.⁷⁵

71 *Uo.*, 99.

72 Srđan ŠARKIĆ: *The Influence of Byzantine Law in East Central Europe = Lectures on East Central European Legal History*, szerk. SÁRY Pál, Central European Academic Publishing, Budapest–Miskolc, 2022, 48. A dunai fejedelemségek bizánci jog délszláv úton történő recepciójáról lásd *uo.*, 53–54.

73 CERNEA, MOLCUȚ: *i. m.*, 127.

74 Érdekességként megemlítenő, hogy a bűncselekményt a *păcat*, vagyis a bűn szóval jelölik, a büntetést pedig *ispășirenek*, vagyis vezeklésnek, bűnhődésnek nevezik. A bűncselekmény elkövetéséért, a fizikai büntetések mellett, az előírható szankciók között volt található a böjt és az imádság is. *Uo.*, 129.

75 Adrian Nicolae FURTUNĂ: *Sclavia Romilor în Țara Românească*, Centrul Național de Cultură a Romilor – Romano Kher, București, 2019, 18.

Egy 1714-es belső egyházi regula – *Capelete de poruncă ale lui Antim Ivreanu* – megtiltotta a papoknak románok (szabadok) és romák összeadását, „mivel így a szabadok is rabszolgaságba eshetnek”.⁷⁶ Ugyanez az írás óvatosságra szólítja fel a klérust akkor, amikor rabszolgákat adnak össze, intve arra, hogy minden esetben várják meg a gazdák írásos jóváhagyását, amely tartalmazza a „szokás szerinti egy lelket egy lélekért” szabályt is. Utóbbi jogszokás annyiban merült ki, hogy az újdonsült házasok egy gazda alá kerültek, és ezért cserébe e gazdának kártalanítania kellett a másik gazdát egy saját rabszolgájával.⁷⁷

4.2. A világi szabályozás története

A feudális, világi jogalkotás kétféleképpen jelentkezett. Egészen a XVI. századig a fő írott jogforrásnak az ún. *hrisoave legislativek* számítottak, amelyek a fejedelem jogi aktusai voltak. Fő feladatuk a fejedelem színe elé hozott különböző esetek megoldásának a bizonyítása volt, éppen ezért főleg individuális jelleggel rendelkeztek (pl. adományokat és különböző privilégiumokat is ilyen aktusként bocsátott ki a kancellária). A XVI. századtól azonban egyes ilyen aktusok normatív, általánosan alkalmazandó szabályokat is elkezdtek tartalmazni.⁷⁸ Ezek a *hrisoavek* képezik a rabszolgaság tekintetében talán a legfontosabb jogforrást. A fejedelem által megoldott egyéni esetekben és adományokban szereplő, rabszolgákra vonatkozó részekből kialakítható a rabszolgaságot szabályozó, akkor még teljesen íratlan jogintézmény korai képe.

A világi jogalkotásnak másik forrását a XVII. századtól megjelenő első kódexek képezik. Moldvában a *Cartea românească de învățătură* 1646-ban, míg Havasalföldön az *Îndreptarea legii* 1652-ben, fejedelmi iniciatívára jelenik meg.⁷⁹ A fő céljuk a központosítani kívánt állami hatalom konszolidációja volt. A jogszabálygyűjtemények románul jelentek meg, Emmanuel Malaxos görög kodifikátor normáinak fordítását tartalmazzák, azok átvétele és implementációja történik meg velük. Ezekben a törvénykönyvekben a személyek osztályozása is szerepel, a természetes személyek (*obrazle*) lehetnek szabadok vagy rabok (rabszolgák), ezzel a szolga és a gazda kapcsolatát jogi síkra helyezi.⁸⁰ Itt szerepelnek az első tételes szabályok arra vonatkozóan, hogy miként nyerhetik el a roma rabszolgák a szabadságukat (a tulajdonos általi felszabadítás útján, vagy ha jelentették, hogy a gazdájuk pénzt hamisít).⁸¹ A kazuisztikus normák egyes esetekben a rabszolgákkal is foglalkoznak. Kodifikálták azt az eddig íratlan szabályt is, hogy ha valaki vegyes házasságot köt rabszolgával, akkor ő is és a frigyből származó gyerekek is rabszolgaságba esnek.⁸² Bizonyos ószövetségi büntetéseket is kiterjesztettek a romákra az analógia útján. Mózes harmadik könyve a szodómiát (bestialitást, állattal való fajtalankodást, zoofiliát) az állattal való élve elégetéssel bünteti. Ennek megfelelően, a kódexek szerint, ha egy rabszolga nemi erőszakot követett el, akkor máglyán égessék meg.⁸³

⁷⁶ *Uo.*, 20.

⁷⁷ *Uo.*

⁷⁸ CERNEA, MOLCUȚ: *i. m.*, 130.

⁷⁹ *Uo.*, 131.

⁸⁰ FURTUNĂ: *i. m.*, 19.

⁸¹ CERNEA, MOLCUȚ: *i. m.*, 132.

⁸² *Uo.*, 115.

⁸³ PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, *i. m.*, 71–72.

A fanarióta korszak első fele nagy változásokat hozott a világi jogalkotás terén. Az eddigi törvénykönyvekkel szemben előtérbe kerültek a fejedelmi aktusok és a fejedelmi diván által hozott aktusok (*anaforare*). Constantin Mavrocordat havasalföldi fejedelem nagy reformokat vezetett be a korban. Ami a rabszolgaságot illeti, 1740-ben ő tiltotta meg elsőnek a különböző tulajdonosokhoz tartozó, viszont már összeházasodott rabszolgák szétválasztását a frigy után.⁸⁴ Ezeknek az intézkedéseknek egyértelmű humánus okai mellett az is kiváltó oka lehetett, hogy a korban nagyon nagy méreteket öltött az alsóbb, jobbágyságba taszított réteg fejedelemségekből való elvándorlása a sanyarú életkörülmények miatt.⁸⁵

A fanarióta kor második felében elfogadott, már a felvilágosodás hatását is magukon hordozó törvénykönyvek is csak részlegesen szorítják vissza a szokásjog alkalmazását. Az 1817-ben görögül, majd 1833-ban románul megjelent moldvai *Codul Callimach*nak (*Codica țivilă a Moldovei*) a francia *Code Civil* és az osztrák *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch* mintájára az első szakaszai között szerepel azon rendelkezés, amely a kódexben nem szabályozott jogviszonyokat (szó szerint, ahol a törvénykönyv joghézagokat hagy) az *obiceiul românesc*, vagyis a román szokásjog szabályozása alá rendeli.⁸⁶ Ezen új kódex és a havasalföldi homológjai megtartották a személyek „szerencse alapján” (*după noroc*) való kategorizálását (szabadok és rabszolgák), bevezetve a *sloboziti*, azaz a felszabadítottak kategóriáját is. Utóbbiak jogképességükben még mindig nem érték el a szabadok osztályát.⁸⁷ 1775-ben Alexandru Mavrocordat a rabszolga családok épségét illetően megtiltotta a házastársak külön eladását a jövőre nézve és a gyerekek szülőktől való elválasztását eladás révén. Ezt a szabályozást utólag beemelték a fent említett kódexbe is.⁸⁸

A *Codul Callimach* és a havasalföldi egyik megfelelője, az 1818-as *Leguirea Caragea* szabályozásáról elmondható, hogy a rabszolgák jogállására vonatkozó régi, íratlan szabályok egy részét kodifikálták, némelyiküket átalakítva menet közben. A rabszolgák formailag a dolgokhoz voltak asszimilálva, de mégis rendelkeztek bizonyos korlátozott ügyképességgel, amennyiben ez a tulajdonosok érdekében állt. Ezért néhány esetben a tulajdonosok képviselőjeként léphetnek fel a harmadik felekkel való ügyletkötésnél.⁸⁹ Érdekességként megemlítendő, hogy a római joghoz hasonlóan, a *Codul Callimach* is a 27. §-ban kijelenti a személyek kategorizálásánál, hogy a rabszolgaság egy természetjognak ellentmondó intézmény,⁹⁰ viszont a hagyományok, a szokásjog (*obiceiul pământului*) fölülírja ezt az „ember természetes jogai ellen” (*împotriva firescului*

84 CERNEA, MOLCUȚ: *i. m.*, 149.

85 Olyan nagy méreteket öltött a fejedelemségekből, az óriás jobbágyi terhek miatti külföldre irányuló elvándorlás, hogy a fejedelem egy 1746. évi aktusában bocsánatot hirdetett minden jobbágyinak, aki hajlandó visszatérni Havasalföld területére. A jobbágycsaládok száma, a szakmunkák szerint, 1741–1746 között a felére esett vissza a fejedelemségekben. Ezek a folyamatok vezettek a *rumân* és *vecin* (röghöz kötött jobbágy kategóriák elnevezése Havasalföldön és Moldvában) felszabadításához 1746-ban és 1749-ben. Ennek a gyakoriságát az is mutatni hivatott, hogy a lakosság külföldre való menekülését a románban egy külön kifejezés is jelöli (*băjenie*). *Uo.*, 150.

86 *Uo.*, 153.

87 *Uo.*, 155.

88 *Uo.*, 154.

89 *Uo.*, 156.

90 NÓTÁRI Tamás: *Római köz- és magánjog*, Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2011, 191–195.

dirt al omului) szóló intézmény törvénytelenységét.⁹¹ A *Caragea*-kódex hosszabban szabályozza a romák jogállását a személyekről szóló első könyvben, főleg a rabszolgák házasodásával kapcsolatban.⁹²

Az eljegyzés és a házasságkötés a bizánci jog szerint volt szabályozva. Keresztények és nem keresztények, rabszolgák és szabadok közötti házasságok tiltva voltak. Újdonságként – megváltoztatva a fejedelmi ítélkezésből eddig kitűnő jogszokást – bevezetésre került, hogy egy rabszolga és szabad ember gyermeke mindig szabadnak született.⁹³

Az adásvételi szerződés mindkét fejedelemségben különösen részletesen került szabályozásra az új kódexek által, amelyek a folyamatosan bővülő kereskedelmi kapcsolatok igényeit tükrözték. Az adásvételt fő szabály szerint szóban, *ergo* konszenzuálisan meg lehetett kötni, viszont a földterületek és rabszolgák eladása formakényszerhez volt kötve. Ilyen jószágokat csupán írott szerződéssel lehetett eladni. Érdekességment megemlítendő, hogy a rabszolgák eladása esetében is tiszteletben kellett tartani a földterületek elidegenítésére vonatkozó elővásárlási és visszavásárlási szabályokat.⁹⁴

5. A rabszolgák jogállása

Ami a romák jogállását illeti, itt is a kezdeti írott normák hiányával szembesül a kutató, amelyekből kirajzolódhatna a jogintézmény mibenléte. A XIV–XVI. században a román földről származó rabszolgák jogi helyzete nem ismer olyan írott szabályozást, amely tartalmazná a köztük és más emberek között előforduló jogvitákra vonatkozó kérdéseket. A XVII–XIX. századi szokásjogi kodifikációkból kitűnik, hogy nem volt nagy különbség a moldvai és a havasalföldi rabszolgák jogállása között. A normák ki is egészítik egymást,⁹⁵ egységesen vázolják fel ezt a jogintézményt.

A rabszolgaság jogi keretei sem ideológiai, sem teológiai kérdéseket nem vetettek fel, tökéletesen illeszkedtek egy formálódó társadalomba, amely erősen hierarchikussá válik, mint minden feudális társadalom. Ennek a ranglétrának a tetején, az abszolút hatalom szimbólumaként, amelyet személyesen vagy delegáció útján gyakorolnak, az uralkodó korlátlan jogképesége áll, amely a felsőbbrendűség (*dominium eminens*) jogán alapul. A rabszolgák esetében ez a szabály az ítéletek, az egyik vagy másik úrtól való függés megerősítésében fordítható le. A romák, hasonlóan a római joghoz,⁹⁶ saját tulajdonnal nem rendelkeztek (a mesterségük elvégzéséhez szükséges szerszámok fölött beszélhetünk csak ilyesmiről),⁹⁷ ugyanakkor a gazdájuk szabadon rendelkezett velük, az utóbbiakban említett megölésükön kívül.

91 ACHIM: *i. m.*, 57; PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, *i. m.*, 69.

92 A törvénytözeveg angol fordításáért lásd FURTUNĂ, TURCITU: *i. m.*, 71.

93 CERNEA, MOLCUȚ: *i. m.*, 156.

94 *Uo.*, 158.

95 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, *i. m.*, 64.

96 NÓTÁRI: *i. m.*, 191.

97 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, *i. m.*, 79.

A szökött rabszolgák visszaköveteléséért indított kereseti jog elévülhetetlen volt. Ezt Petre Petcuț a rabszolgák feletti „örökös tulajdonjognak” (*dreptul permanent de proprietate*) nevezi. A rabszolgák nagy értéke magyarázza az elévülés hiányát ebben az esetben.⁹⁸

Ami a *locus standit* illeti, a romák a rabszolgaság ideje alatt nem élveztek olyan jogi státuszt, amely minimális jogokat biztosított volna számukra, és megvédte volna őket a bíróságok előtt.

Georgescu és Strihan a korabeli joggyakorlatot megvizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a rabszolga nem jogalany, egyszerűen egyenértékű az úr bármely más tulajdonával.⁹⁹ A rabszolga és a szabad ember közötti vitás kérdés a rabszolga ura és a szóban forgó személy közötti jogvitává alakul. A rabszolga nem vállal felelősséget a tetteiért, ezek a gazdára vonatkoznak, de súlyosabb esetekben (lólopás, ölés stb.) a gazda lemondhat a rabszolgáról, és felajánlhatja őt kártérítésként. Ilyen esetben a rabszolgára halálbüntetést is kiszabhattak.¹⁰⁰

Ugyanakkor mégis ismerünk három pertípust, amelyekben a rabszolgák képviselhették önmagukat. Az első a jogállás meghatározása iránti per, amelyben a római joggal ellentétben nem volt szükség a rabszolgának egy garanciát vállaló félre. A második a jogállásból származó köteleességek teljesítéséhez fűződik. A harmadik kategóriához pedig a vagyoni perek egy része tartozott. Érdekesség, hogy a fejedelmi rabszolgák több joggal rendelkeztek a bíróságok előtt.¹⁰¹

A romák elidegenítésével kapcsolatban fontos megemlíteni, hogy minden tulajdonátruházást, amelynek a származtatott tárgya rabszolga volt, a fejedelemnek jóvá kellett hagynia.¹⁰² Ez a fejedelem elsődleges tulajdonjogát (*dominium eminens*) volt hivatott szemléltetni, és beleillik abba a történelmi narratívába, hogy eredetileg minden roma a fejedelem tulajdonába tartozott, aki ezután hűbéradományképp szétosztotta őket. E logika mentén természetes, hogy minden újabb tulajdonos tulajdonjogát meg kell erősítse ahhoz, hogy az érvényes legyen. Ami a főtebbiekben már említett elővásárlási jogot illeti, ez az eladó családtagjait és a szomszédjait illette meg a harmadik személyekkel szemben. Ismeretes két kivétel is az elővásárlási jog alól. Először is, a halálra ítélt romák esetében a vevő nem kellett tiszteletben tartsa mások elővásárlási jogát, bárki megverhette, ezzel megmentve az életét a tulajdonosa által elhagyott és halálra ítélt romának. Másodsorban, a fejedelemségek területére kívülről jött szabad romák eladása az általuk előre meghatározott összegért történt. Utóbbira általában valamilyen adósság kielégítéséért vagy az éhezés elkerüléséért vetemedtek szabad romák.¹⁰³ Az elővásárlási jog be nem tartásából adandó jogviták megoldásaiból az látszik, hogy ilyen esetben a rabszolgát az eredeti megvásárlási árán kellett továbbadni

98 *Uo.*, 72–73.

99 Valentin Al. GEORGESCU, Petre STRIHAN: *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova. 1611–1831. Volumul unu: organizarea judecătorească*, Editura Academiei, București, 1982. apud PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, i. m., 65.

100 Ezt a jogszokást bizonyítja egy 1652-es okirat, amelyben Radu visszavásárolja, megmentve ezzel a kivégzéstől, a Necula nevű roma fiút, aki gyilkosságot követett el. PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, i. m., 65.

101 *Uo.*, 66.

102 *Uo.*, 87.

103 *Uo.*

az elővásárlási joggal rendelkező, károsított személynek, még akkor is, ha közben a rabszolga piaci értéke nagymértékben megnőtt.¹⁰⁴

A XIX. század közepére a rabszolga-kereskedelem fontos eszközévé váltak az első sajtótermékek is. Az eladó és a megszökött romákról általában a hirdetményekből értesülünk. Érdekességgként kiemelendő, hogy sok esetben az eladott lelkek száma és azok ára nem szerepel tételesen a hirdetésben.¹⁰⁵ A vásárlási lehetőség helye és ideje azonban mindig fel van tüntetve. Mivel az újságok példányszáma és forgalma jóval kisebb volt a korban, ezek nyilvánosságát az biztosította, hogy a vasárnapi liturgia után felolvasásra kerültek a papok vagy a jegyzők által.¹⁰⁶

Ami a rabszolgák büntethetőségét és megfenyítését illeti, szökésért a retorziók közé tartozott a vízbe dobás, ostorozás, kasztráció, billoggal való megjelölés és justizmord is. A román jogtörténeti szakirodalomban – a rabszolgáság szörnyűségeit ellensúlyozni kívánólag – gyakran megjelenik a XVII. században a laikus törvénykönyvekben foglalt szabály, amely szerint a gazdák rendelkezési joga a rabszolgák fölött nem volt abszolút. Ugyanis a tulajdonnal azonos módon szabadon elidegeníthető volt egy rabszolga, de a gazda nem rendelkezhetett a rabszolgája élete fölött.¹⁰⁷ Kiemelném, hogy bár e szakasz a tételes jogban szerepelt, az alkalmazását illetően kérdések merülnek fel, mivel *norma imperfecta* jelleggel rendelkezett, vagyis megszegésével nem járt együtt szankció. Ezért úgy vélem, a norma főleg útmutató jellegű volt. Nem maradtak fenn források arról, hogy bármely rabszolga-tulajdonos felelt volna azért, mert rabszolgáját megölte, halálra kínozta vagy agyonverte.

Található azonban tételes jogi szabály a roma rabszolgák megfenyítésére és megverésére vonatkozólag. A törvény előírta, hogy a földesúr vagy sztarec (apát) nem eshet túlzásokba („*să nu treacă peste măsură*”), vagyis rabszolgáit csak fa bunkóval (*toiag*) vagy korbáccsal (*biciu*) verhetette meg (sic!).¹⁰⁸

5.1. Házasság

A romákra vonatkozó normák és fennmaradt joganyag nagy része kötődik a házasság jogintézményéhez.¹⁰⁹ Ez azzal magyarázható, hogy a frigy olyan kérdéseket vetett fel, hogy mi történik abban az esetben, ha két különböző tulajdonossal rendelkező roma házasodik össze? Mi történik akkor, ha ugyanannak a tulajdonosnak két különböző csoporthoz tartozó (pl. egy ambuláns életvitelt folytató és egy letelepített) romája házasodik össze? Mi történik abban az esetben, ha egy szabad ember egy rabszolgával vegyes házasságot köt? Rabsorba születnek-e ilyen esetben a frigyből származó gyermekek? Kinek a tulajdonát fogják képezni a házasságból származó utódok? A római

104 *Uo.*, 84.

105 Marian PETCU: *Publicitatea pentru comerțul cu robi în Țările Române = Studii și cercetări de istorie a publicității*, szerk. Marian PETCU, Tritonic, București, 2015, 15–16.

106 *Uo.*, 13.

107 CERNEA, MOLCUȚ: *i. m.*, 114.

108 George PORTA: *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, Fundația Regele Carol I, București, 1939, 74. apud Andrei OIȘTEANU: *Sexualitate și societate. Istorie, religie și literatură. Ediția a II-a revăzută, adăugită și ilustrată*, Polirom, Iași, 2018, 168.

109 Tizenegy történelmi dokumentum átírásáért a témában lásd FURTUNĂ: *i. m.*, 98–131.

joggal ellentétben – ahol a rabszolganő gyermeke mindig rabszolgának született¹¹⁰ – a fejedelemségek területén egy rabszolga által szült gyermek jogi státusza folyamatosan változik az évszázadok folyamán. A fejedelemségek joga – ugyancsak a római joggal összevetve – nem jutott el olyan komplexitási szintre, hogy kijelentse azt, hogy a rabszolga gyermeke nem számít jogi értelemben gyümölcsnek.

A tanulmány világi jogszabályokról szóló része választ adott már az előbbi kérdésekre. Ezen alfejezet ezért arra tér ki, hogy mennyire volt szabad a házastárs választása, és milyen érdekességek figyelhetők meg ezzel kapcsolatban.

Általánosan elmondható, hogy a rabszolga-tulajdonosok az exogámiát – vagyis a közösségen kívüli házasságot – tiltották, pontosan annak érdekében, hogy utólag ne merüljenek fel vitás kérdések a rabszolgák fölötti tulajdonjog kapcsán. Az 1780-as *Pravilniceasca Condică* néven ismert törvénykönyv „A cigányoknak” című fejezetében – a régi szokásjogra (*vechiul obiceiiu*) hivatkozva – súlyos szankciókat helyez kilátásba annak a papnak, aki összeesket két romát a tulajdonosok tudta nélkül. A papok nem adhattak össze két különböző tulajdonoshoz tartozó romát, amíg nem kaptak írásos engedélyt mindkét tulajdonostól. Hasonló rendelkezések szerepelnek az 1818-as *Leguirea Caragea* kódexben, valamint az 1831 utáni szabályozási időszakban is.¹¹¹

A letelepített romák esetén – bár erről tételes jogszabály nem maradt fenn – a beszámolók alapján szükség volt a földesúr vagy a sztarec beleegyezésére a házasság megkötéséhez.¹¹² A román bojárok sokszor nem csak beleegyezésüket adták, hanem kimondottan kikényszerítették az endogámiát a nagyon fiatal romáiktól. Ennek következtében 13-16 éves romák kellett házasságot kössenek annak érdekében, hogy ezzel növeljék a rabszolgák számát, nativitási arányát.¹¹³

Rengeteg történelmi dokumentum maradt fenn arról, hogy a rabszolgaságba született gyermekeket hogyan idegenítik el, egyszerre elválasztva őket a szüleiktől. Nicolae Furtună 16, ezt a gyakorlatot igazoló okmányt is közzétett.¹¹⁴

Andrei Oişteanu külön fejezetet szentel könyvében a bojárok roma rabszolga nők fölött gyakorolt jogának.¹¹⁵ Ez a fajta *ius primae noctis*, bár soha nem volt törvénybe iktatva, sőt kimondottan tiltva volt annak amorális volta miatt – ha hihetünk a fennmaradt forrásoknak, akkor – igen gyakorlott jognak számított. Ezt a fajta szexuális előjogot, privilégiumot sok korabeli írás említi élő gyakorlatként.¹¹⁶ Arról viszont bizonyos tudomásunk van, hogy létezett egy ún. szüzességi adó („*taxă de feciorie*”), amely valószínűleg a szenior első éjszakához való jogát váltotta ki a kezdeti időkben, majd vált egy külön adónemmé. Az adó a házasulandó feleket és azok rokonait terhelte. Pénzben, állatokban vagy dolgokban kellett megfizetni ezt a bojárnak. Az adó összeszedéséért a roma csoport vezetője (*bulibasă, vătaf*) felelt, aki sok esetben magának tartotta meg

110 NÓTÁRI: *i. m.*, 192.

111 OIŞTEANU: *Sexualitate...*, *i. m.*, 62.

112 ACHIM: *i. m.*, 53.

113 A konkrét esetek leírásáért lásd OIŞTEANU: *Sexualitate...*, *i. m.*, 63.

114 FURTUNĂ: *i. m.*, 53–94.

115 OIŞTEANU: *Sexualitate...*, *i. m.*, 516–540.

116 Korabeli leírásokért lásd *Uo.* 517–518.

a befizetetteket. Ezt onnan tudjuk, hogy a XIX. század során rengeteg panasz érkezett a romák részéről ezen illegális abúzusnak a gyakorlásáról.¹¹⁷

5.2. A rabszolgaság megszűnése

A római joggal ellentétben,¹¹⁸ a rabszolgaság keletkezésére vonatkozóan nem találunk normákat (a kezdeti időkben egyes házasságok szabályozásának a kivételével), mivel az összes, a fejedelemségek területén tartózkodó roma rabszolgának számított. Kiemelendő, hogy a rabszolgaság intézménye ennek az etnikumnak volt fenntartva. A nem bojári vagy egyházi kézben levő romák *ex lege* a fejedelem tulajdonába tartoztak.

Ami a rabszolgaság megszűnését illeti – a római joggal hasonlatosan¹¹⁹ –, ez felszabadítással történhetett. A fennmaradt, igen csekély számú esetből kiindulva, a felszabadítás általában végrendeleti úton történt. A felszabadításra vonatkozó hagyatéki rendelkezés nem volt megtámadható az örökösök által. Ismerünk arra esetet, amikor egy gazda életében adott „megbocsátó kártyát” (*carte de iertăciune*) szolgájának, azonban utólag meggondolta magát, viszont sikertelenül próbálta ismét szolgásába kényszeríteni volt rabját.¹²⁰ A rabszolgáknak általános szabály szerint nem volt lehetőségük saját szabadságuk megváltására, ilyen csak nagyon ritka esetben fordult elő.¹²¹ Ugyanakkor, a törvény erejétől fogva szabaddá vált az a rabszolga, aki gazdáját valós pénzhamisításért vagy a fejedelem elárulásáért (*hiclenie*) feljelentette.

„Annak ellenére, hogy a középkori oklevelekben sok szabad cigányt említenek, a felszabadítás csak egészen kivételes esetekben valósulhatott meg. Az ilyen gesztusok csak a XIX. század derekán kezdenek megszokottá válni, a rabszolgaság iránti új magatartás megerősödésével és a román társadalomban is megnyilatkozó abolitionista mozgalom eredményeként.”¹²²

A XVIII–XIX. századi jogszabályok (*Codul Callimach* és *Cartea românească de învățtură*) két olyan helyzetet írtak elő, amelyek a rabszolgánők felszabadításához kellett volna vezessenek. Az elhunyt gazdák rabszolgánő szeretői, akiket a gazda korai halála miatt még nem szabadított fel, a tulajdonos halála után szabaddá kellett volna hogy váljanak. A másik törvényben előírt eset, hogy amikor egy tulajdonos prostitúcióra kényszerített egy rabnőt, akkor az automatikusan felszabadult. Utóbbi esetben a volt tulajdonos kötelessége volt feleségül adni (hozományt is biztosítva) az egykori szolgáját. Nem maradt fenn arról eset, hogy a gyakorlatban hogyan hajtották végre ezeket a rendelkezéseket, ha egyáltalán valaha alkalmazták a jogszabályokat.¹²³

Érdekességként megemlítendő a roma származású, valószínűleg rabszolgaságba született Ștefan Răzvan alakja, aki – egyedi esetként a fejedelemségek történetében, azok rigid, társadalmi mobilitást alig engedő szociális hierarchiája miatt – 1595-ben 10 hónapig Moldva trónjára került.¹²⁴

117 A korabeli példákért, lásd *Uo.* 70–71.

118 NÓTÁRI: *i. m.*, 192–193.

119 *Uo.*, 193.

120 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, *i. m.*, 78.

121 *Uo.*

122 ACHIM: *i. m.*, 56.

123 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, *i. m.*, 79.

124 *Uo.*, 82–83.

6. Emancipáció és utóhatások

Jelen fejezet célja összefoglalni az emancipációs kísérleteket a XIX. század folyamán és a rabszolgaság utóhatásait annak felszámolása után. A XIX. században a felvilágosodás eszméi elérkeznek a fejedelemségekbe, legfőképpen orosz behatás által.

Az érdekesség az, hogy az a reform, amelyen a cári birodalom a XVIII. században átmegy, is egy *pseudomorphosis*, vagyis olyan átalakulás, „amikor egy nép vagy társadalom felveszi egy idegen nép vagy társadalom szellemi formáját és ebben a ruhában növekszik tovább. [...] Az orosz *pseudomorphosis* minden előzőnél nagyobbszabású. Ez a nép vezető rétege teljesen feladja ősi szokásait, életformáját, vérmérsékletét, még a nyelvét is, hogy egy tőle tökéletes idegen, magasabb kultúrához hasonuljon.”¹²⁵ A román társadalmi reformot pedig egy elfranciásodott orosz politika váltja ki, ha úgy tetszik, a román elitek francia *pseudomorphosis*a az oroszokon keresztül történik.¹²⁶ A keletről érkező frankofília villámgyorsan meghódította a fejedelemségek újlatin nyelvet beszélő elitjét, később pedig egész lakosságát.

Bár az oroszországi muzsikfelszabadítás még nem ment végbe, de a roma felszabadítási kísérletekben kihangsúlyozandó szerep jut Pavel D. Kiseleff tábornoknak a fejedelemségekben való tartózkodása idején.¹²⁷ Ő is a graduális felszámolás híve volt. Ennek érdekében az 1831-es Organikus Szabályokban (*Regulamentul Organic*)¹²⁸ volt néhány, a romák helyzetével foglalkozó szakasz.¹²⁹ A 95. és 117. §-ai a havasalföldi verzióknak a romák jogi státusát fejtették ki bőszesebben, és megpróbálták a nomád lakosságot letelepíteni.¹³⁰ Az általa 1833-ban hatályba léptetett moldvai büntető törvény kimondja, hogy nem köthető házasság rabszolga és szabad ember között, a rabszolgák közti házassághoz azok tulajdonosainak beleegyezése is szükséges, a rabszolga árát a törvényszék határozza meg annak életkora, állapota és mestersége alapján, és ha valaki élettársul fogadott egy rabszolganőt, akkor az felszabadul a férfi halála után (a házasságból származó gyerekek is szabadok lesznek).¹³¹ Ezek előrelépésnek számítottak az előző korok rabszolga-politikájához képest. Ez volt az első lépés a konjunkturaváltozás felé.

A román társadalomban a XIX. században – a felvilágosodás import eszméinek köszönhetően – lassan elvárássá válik a felszabadítás. Az abolicionista mozgalom

125 Szerb Antal itt Spengler német filozófus gondolatait parafrázálja és egészíti ki. SZERB ANTAL: *A világirodalom története*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1962, 670–671.

126 A cári Oroszország román fejedelemségekre gyakorolt hatásáról és az Organikus Szabályokról bővebben: NEAGU DJUVARA: *O scurtă istorie ilustrată a românilor*, Humanitas, București, 2019, 238–245.

127 Szerepét főleg az angol nyelvű szakirodalom méltatja. Viorel Achim könyvében nem esik szó a tábornok által betöltött szerepről.

128 Ezek kvázi alkotmányos törvények voltak, amelyeket 1831–1832-ben a cári orosz hatóságok vezettek be a dunai fejedelemségekben.

129 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, i. m., 77.

130 CROWE: i. m., 115.

131 *Uo.*

apologétája és egyben legnagyobb alakja a moldvai bojárcsaládból származó Mihail Kogălniceanu volt. A pasoptisták¹³² az 1848-as havasalföldi forradalomban az iszlami kiáltvány 14. pontjával ki is hirdetik a rabszolgaság eltörlését – a tulajdonosok utólagos kártalanítási jogának tiszteletben tartásával –, azonban e lépés a forradalom leverése után nem kerül foganatosításra.¹³³ A rabszolgák felszabadítására ekkor külön bizottság jött létre, amely „felszabadítási jegyeket” (*bilet de dezrobire*) osztott a romáknak.¹³⁴ Az első amerikai regény, amelyet románra lefordítanak, nem véletlenül, a *Tamás bátyja kunyhója* lesz, amely széles körben terjed és nagy sikernek örvend.¹³⁵ Annyira, hogy érdekes módon megszületik a román változata is *Coliba Maricuțai* néven, ahol egy öreg roma nőt találunk Tamás bátyja szerepében. Több színházi mű is születik a felszabadítás szükségességéről.¹³⁶

A romafelszabadítás mellett a fejedelemségek részéről döntő érveként szerepelt az, hogy a bojári és az egyházi rabszolgák nem voltak az államnak adót fizető réteg között. Ugyanakkor a külföldiek útbeszámolóit a fejedelemségekben történő rabszolga-kereskedelemtől igen rossz fényben tüntette fel az egyesülni kívánó két Duna menti országot.

A rabszolga-felszabadítás a két fejedelemség egyesülésének előfeltételévé is vált. Ezért és az abolicionista mozgalom által előidézett társadalmi elvárásból először az állam rabszolgáit szabadították fel. Havasalföldön 1843-ban, Moldvában 1844-ben ment végbe a jogi emancipáció. Moldvában ezzel egy időben az egyház rabszolgáit is felszabadították. Havasalföldön ez csak 1847-ben történt meg. A magánszemélyek (bojárok) rabszolgáit hagyták utoljára, mivel nagy ellenérzést váltottak ki az ilyen felszabadítási kísérletek a bojárság részéről. A bojárok rabszolgáit 1855 telén és pár hónapra rá, 1856-ban törvénnyel szabadították fel, először Moldvában, majd Havasalföldön.¹³⁷ A fokozatos felszabadítás eredménye az volt, hogy bizonyos romák bíróságokhoz fordultak a szabadságukért, mivel a tulajdonosaiknak nem volt papírjuk arról, hogy miként kerültek az adott romák az ő birtokába. Ez volt a helyzet Ioana Rudăreasa esetében is, aki végigjárta a bírósági út évekig tartó kálváriáját.¹³⁸

Összesen több mint 250 000 roma vált az emancipációnak köszönhetően szabaddá, amely az akkori fejedelemségek összlakosságának körülbelül hét százalékát jelentette.¹³⁹ A volt bojári rabszolga romák igazából saját szabadságukat vásárolják meg. Az

132 A havasalföldi negyvennyolcasok.

133 DJUVARA: *i. m.*, 250–251.

134 Egy ilyen jegyért lásd FURTUNĂ, TURCITU: *i. m.*, 81.

135 ACHIM: *i. m.*, 118.

136 Megemlítendő példa Gheorghe Asachi *Țiganiii. Idilu cu căntice* című műve. FURTUNĂ, TURCITU: *i. m.*, 88–89.

137 Daniela ALBU: *Percepții asupra minorității rome în societatea românească. De la robie la emancipare*, Drepturile Omului, 2021/2, 64–95, 68–69. A jogszabályok angol fordításáért lásd FURTUNĂ: *i. m.*, 44.

138 Az eset részleteiért lásd Adrian Nicolae FURTUNĂ: *Ioana Tinculeasa Rudareasa*, <https://eriac.org/wp-content/uploads/2021/01/IOANA-TINCULEASA-RUDAREASA.pdf> (letöltés ideje: 2024. 03. 26.). Nicolae Furtună romológus sok felszabadítási kérelmet szedett össze az alábbi forráskiadványában: FURTUNĂ: *i. m.*, 137–154.

139 *Uo.*, 114.

általuk befizetett adó egy olyan pénztárba vándorolt, ahonnan a rabszolga-tulajdonos magánszemélyeket kártalanították.¹⁴⁰ Moldvában egy szolgálért az állam négy és nyolc közötti, míg Havasalföldön fejenként tíz aranyat fizetett a volt tulajdonosoknak.¹⁴¹ Ezen összeg természetesen jóval a piaci ár alatt volt.

A román történeti szakirodalom nagy része elintézi a rabszolgaság tárgyalását annyival, hogy a felszabadításban még mindig megelőzték az Egyesült Államokat – ahol a rabszolga-felszabadítás csupán 1865-ben, vagyis 9 évvel később történt meg – és az Orosz Birodalomhoz tartozó Pruton túli Moldvát, szóval a rabszolgaság intézményén nincsen semmilyen „szégyellni való” (sic!).¹⁴² Az 1989-es rendszerváltás utáni jogtörténetírás sem használta ki a tudományos szabadság által felkínált lehetőségeket. Emil Cernea és Emil Molcuț 1994-es könyve kritika nélkül átveszi és tovább propagálja azt a nemzetközi történetírás által már rég megcáfolt, ahistorikus gondolatot, hogy a romák a XI. században érkeztek az akkor még ki nem alakult román fejedelemségek területére, és a roma rabszolgaság intézményét a besenyők és a kunok vezették be.¹⁴³

A romák diszkriminációja és marginalizációja a felszabadításukkal nem ért véget. A jogi emancipáció nem járt együtt gazdasági és szociális emancipációval. Sok esetben a felszabadításnak betudhatóan rosszabb helyzetbe kerültek, mint a felszabadítás előtt. Egyik pillanatról a másikra kisemmizettekké, föld nélküliekké váltak, ugyanis a letelepített rabszolgák esetén megszűnt az a jogcím, amely alapján egy földterület megművelhettek. E mellé párosultak a frissen, 1859-ben perszónálunióban egyesült román fejedelemségek, majd az 1877-ben létrejött Román Királyság erőszakos letelepítési kísérletei.¹⁴⁴ Ezek vezettek többek között ahhoz, amit a romológusok második nagy roma kivándorlásnak neveznek.¹⁴⁵

7. Zárógondolatok

Mint az a tanulmány tartalmából kitűnik, a romarabszolgaság teljes mértékben és csupán Havasalföldön és Moldvában feltűnő történelmi jelenség volt. A legközelebbi – és egyben sokkal ismertebb – rokonának nem más, mint az amerikai kontinenseken megjelenő rabszolgaság tekinthető. Mindkét helyen a rabszolgaság egy elsődlegesen borszín alapján megkülönböztetett etnikumnak volt fenntartva, és annak minden tagjára kiterjedt. Továbbá, a korabeli Egyesült Államokból ismert rabszolgasági forma, a

140 *Uo.*, 133, 135.

141 PETCU: *i. m.*, 10.

142 Ezt az álláspontot tükrözi például Neagu Djuvara történelemkönyve is. DJUVARA: *i. m.*, 251.

143 CERNEA, MOLCUȚ: *i. m.*, 58, 113.

144 ACHIM: *i. m.*, 137–141.

145 Fraser megkérdőjelezte, hogy vajon a rabszolga-felszabadítás okozta-e a romák Balkánról történő exodusát Nyugat-Európa irányába. A mai romológusok ezt tartják a fő kiváltó oknak.

*chattel slavery*¹⁴⁶ (hagyományos rabszolgaság) fogalma, amely azt feltételezi, hogy egy ember teljes rendelkezési joggal rendelkezik egy másik ember élete fölött, tökéletesen leírja a romák helyzetét is a fejedelemségekben. Ez a fajta rabszolgaság továbbá mindig dehumanizációval járt, a másik alsóbbrendűségének a hitével. Még a rabszolgák számaránya az összlakosság arányához képest (a 10% körüli létszámmal) is hasonlóságot mutat a három állam között. Amiben a havasalföldi és moldvai rabszolgaság eltért annak amerikai formájától, az volt, hogy történelmileg hamarabb alakult ki és ezért évszázadokkal hosszabb ideig tartott, továbbá a fejedelemségek területén léteztek ambuláns rabszolgák is a letelepített és legnagyobb részét földműveléssel foglalkozó rabszolgák mellett.

A roma rabszolgaság múltja nagyban meghatározza a romák helyzetét ma is a társadalomban, hiszen 150 év nem volt arra elég, hogy külső segítség nélkül ez a szisztematikusan marginalizált csoport integrálódni tudjon a romániai társadalomba.¹⁴⁷ Többek között ezt mutatja a 80 éve történt roma holokauszt története is, amikor vagonszám hurcolták ezt a kisebbséget a Dnyeszteren túli területekre.¹⁴⁸ Továbbá, a rabszolgaság olyan jelenség, amelyről nemhogy a romániai társadalom nagy része, hanem nagy valószínűséggel a felszabadított romák leszármazottjai sem tudnak. Ezzel párosul egy endémikus, előítéletekkel teli kép is a kisebbségről. A rabszolgaságnak mint tartós és nagyszabású európai történelmi jelenségnek a hallgatással való tagadása¹⁴⁹ csak elősegíti a romák kirekesztését a jelenben. Nem beszélve arról, hogy a történelmi igazság felvállalása alapvető egy egészséges identitástudat kialakításához a többségi társadalom részéről.

A jogalkotás részéről szimbolikus gesztusként, a 2011. évi 28. számú törvénnyel február 20-a a romák felszabadításának emléknapjává vált. Az EU-s roma stratégia hatására elfogadásra került továbbá a romániai parlamentben a cigányellenesség megelőzéséről és leküzdéséről szóló 2021. évi 2. számú törvény, amely új bűncselekményeket vezetett be a romániai jogba. A román elit részéről történnek kísérletek a nagyközönség informálására és ennek az intézménynek a tüzetesebb vizsgálatára. Ezek közé a dicséretes vállalkozások közé tartozik például a *Dor* magazin romológusokkal készített *Obiceiul pământului* nevű podcastje,¹⁵⁰ Adrian-Nicolae Furtună kutató fentebb idézett forráskiadványai,¹⁵¹ Radu Jude *Aferim* című filmje és Petre Petcuț a romák történelmét feldolgozó tanterve.¹⁵²

146 A *chattel* (ingóság) és a *cattle* (szarvasmarha) fogalmak etimológiailag egy helyről származnak. Ez is mutatja a rabszolgák jogi státusát ezekben a társadalmakban.

147 Érdemes elolvasni a Román Parlamentben 1990. szeptember 23-án lezavazott törvényjavaslatot és az arról tartott szenátusi vitát, amely a romák felszabadításáról szóló emléknap bevezetését hozta volna magával. UDVARDY Frigyes: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1990–2017*, <https://udvardy.adatbank.ro/index.php?action=nevmutato&nevmutato=Ion%20Ilie> (letöltés ideje: 2024. 03. 26.).

148 Részletekért lásd ACHIM: *i. m.*, 188–216.

149 PETCUȚ: *Rromii. Sclavie...*, *i. m.*, 44.

150 OBICEIUL PĂMÂNTULUI, <https://www.dor.ro/obiceiulpamantului/> (letöltés ideje: 2024. 03. 26.).

151 FURTUNĂ, TURCITU: *i. m.*; FURTUNĂ: *i. m.*

152 PETCUȚ Petre: *Istorie. Valahia și Moldova*, <https://rm.coe.int/valahia-si-moldova-fise-de-informare-despre-istoria-romilor/16808b19c3> (letöltés ideje: 2024. 03. 26.).

Irodalomjegyzék

1. Viorel ACHIM: *Cigányok a román történelemben*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
2. Daniela ALBU: *Percepții asupra minorității rome în societatea românească. De la robie la emancipare*, Drepturile Omului, 2021/2, 64–95.
3. Dimitrie CANTEMIR: *Moldva leírása*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973.
4. Emil CERNEA, Emil MOLCUȚ: *Istoria statului și dreptului românesc*, Casa de editură și presă Șansa, București, 1994.
5. David M. CROWE: *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*, St. Martin's Griffin, New York, 1996.
6. Neagu DJUVARA: *O scurtă istorie ilustrată a românilor*, Humanitas, București, 2019.
7. Angus FRASER: *A cigányok*, Osiris Kiadó, Budapest, 1996.
8. Adrian Nicolae FURTUNĂ, Victor Claudiu TURCITU: *Sclavia romilor și locurile memoriei - album de istorie socială*, Dykhta! Publishing House, Popești-Leordeni, 2021. <https://bibliotecadesociologie.ro/en/download/furtuna-adrian-nicolae-ed-turcitu-victor-claudiu-2021-sclavia-romilor-si-locurile-memoriei-album-de-istorie-sociala-popesti-leordeni-dykhta-publishing-house/> (letöltés ideje: 2024. 03. 26.)
9. Adrian Nicolae FURTUNĂ: *Sclavia Romilor în Țara Românească*, Centrul Național de Cultură a Romilor – Romano Kher, București, 2019. <https://ikultura.ro/biblioteca/sclavia-romilor-in-tara-romaneasca/> (letöltés ideje: 2024. 03. 26.)
10. HORVÁTH Attila: *Magánjogi jellegű intézkedések az Árpád-házi királyok korában = Magyar jogtörténet*, szerk. MEZEY Barna, Osiris Kiadó, Budapest, 2007.
11. Marian PETCU: *Publicitatea pentru comerțul cu robi în Țările Române = Studii și cercetări de istorie a publicității*, szerk. Marian PETCU, Tritonic, București, 2015.
12. NÓTÁRI Tamás: *Római köz- és magánjog*, Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2011.
13. Andrei OIȘTEANU: *Moravuri și năravuri: eseuri de istorie a mentalităților*, Polirom, Iași, 2021.
14. Andrei OIȘTEANU: *Sexualitate și societate. Istorie, religie și literatură. Ediția a II-a revăzută, adăugită și ilustrată*, Polirom, Iași, 2018.
15. Petre PETCUȚ: *Rromii din România: documente I*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2009.
16. Petre PETCUȚ: *Rromii. Scavie și libertate: construirea și emanciparea unei noi categorii etnice și sociale la nord de Dunăre*, Centrul Național de Cultură a Romilor. București, 2016, <https://ikultura.ro/wp-content/uploads/2019/09/Rromii.-Sclavie-S%CC%A6I-Libertate.pdf> (letöltés ideje: 2024. 03. 26.)
17. Petre PETCUȚ: *Istorie. Valahia și Moldova*, <https://rm.coe.int/valahia-si-moldova-fise-de-informare-despre-istoria-romilor/16808b19c3> (letöltés ideje: 2024. 03. 26.)
18. Srđan ŠARKIĆ: *The Influence of Byzantine Law in East Central Europe = Lectures on East Central European Legal History*, szerk. SÁRY Pál, Central European Academic Publishing, Miskolc, 2022. <https://real.mtak.hu/146455/8/CEA%20LSC%20Lectures%20on%20East%20Central%20European%20Legal%20History%2000++%20web.pdf> (letöltés ideje: 2024. 03. 26.)
19. SZERB Antal: *A világirodalom története*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1962.
20. UDVARDY Frigyes: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1990–2017*, <https://udvardy.adatbank.ro/index.php?action=nevmutato&nevmutato=Ion%20Ilie> (letöltés ideje: 2024. 03. 26.)
21. *Obiceiul pământului*, <https://www.dor.ro/obiceiulpamantului/> (letöltés ideje: 2024. 03. 26.)

NAGY GELLÉRT¹

Az alapvető emberi jogok védelmének konvergenciája mint a globális alkotmányosság egyik vetülete

The Convergence of Fundamental Human Rights Protection as an Element of Global Constitutionalism

Abstract: Convergence, as an element of global constitutionalism, is most evident in the protection of fundamental human rights. The human rights protection mechanisms of multilevel constitutionalism have been developed at the national, regional, and global level, at both legislative and institutional scales. These mechanisms interact with each other, resulting in the convergence of the levels of protection of individual states. Constitutional courts (or other institutions responsible for constitutional justice) play a key role in this convergence. This contribution aims to explore the process of convergence through a holistic analysis of the levels of protection. Thus, after presenting the global and regional levels of protection, the impact on the national level will be illustrated through the example of Romania.

Keywords: convergence, fundamental human rights, global constitutionalism, global level of protection, regional level of protection

Összefoglaló: A konvergencia, mint a globális alkotmányosság egyik eleme, az alapvető emberi jogok védelmére terén érhető leginkább tetten. A többszintű alkotmányosság nemzeti, regionális és globális védelmi mechanizmusai mind jogszabályi, mind intézményi szinten kialakultak. E mechanizmusok kölcsönösen hatnak egymásra, amelynek következtében az egyes államok védelmi szintjei közelednek, konvergálnak egymáshoz. E konvergenciában kiemelt szerep hárul az alkotmánybíróságokra (vagy egyéb, alkotmánybíráskodási feladatokat ellátó szervekre). Jelen tanulmány a védelmi szintek holisztikus elemzésén keresztül kívánja feltárni a konvergencia megvalósulását. Így módon, a globális és a regionális védelmi szintek szemlélését követően, a nemzeti színre gyakorolt hatás Románia példáján keresztül kerül bemutatásra.

Kulcsszavak: konvergencia, alapvető emberi jogok, globális alkotmányosság, globális védelmi szint, regionális védelmi szint

1 ORCID: 0000-0002-8633-3038

1. Globális alkotmányosság és konvergencia

Napjaink fokozottan globalizálódó világa nem pusztán a gazdaságra, a technológiai fejlődés felgyorsulására hatott ki, hanem a jogra és azon belül magára az alkotmányjogra is. A globális alkotmányosság koncepciója tulajdonképpen e közjogra gyakorolt hatások eredményeként alakult ki, és vált az elmúlt évek egyik leginkább kutatott alkotmányjogi fogalmává. Önmagában a koncepció megnevezése is kritikák tárgyát képezi, hiszen nem klasszikus értelemben vett alkotmányosságról beszélünk, hanem sokkal inkább egy alkotmányos rendről, tehát egy jogszabályi keretről és az ahhoz tartozó „alkotmányos” feladatokat ellátó intézményekről.²

A globális alkotmányosság koncepcióját két megközelítésből lehet meghatározni. Nemzetközi jogi megközelítés szerint a fogalom a nemzetközi jog és a nemzetközi intézmények alkotmányjogiasodására utal. Ezzel szemben, az alkotmányjogi meghatározás értelmében a globális alkotmányosság az egyes alkotmányos előírások, intézmények konvergenciáját, egymáshoz való közelítését takarja.³ Jelen tanulmány ez utóbbi, alkotmányjogi megközelítést veszi alapul. A szakirodalom az alkotmányos konvergencia két komponensét különíti el: egyrészt a strukturális, intézményi konvergenciát, másrészt az alapvető emberi jogok védelmére vonatkozó előírások konvergenciáját.⁴ A strukturális konvergencia (pl. a népképviselői szervek megválasztására vonatkozó nemzeti szabályozások közelítése) ugyanakkor viszonylag mérsékelten jelenik meg,⁵ így tulajdonképpen az alkotmányos konvergenciát elsősorban az alapvető emberi jogok szabályozásának és védelmének szintjén szükséges vizsgálni. Az alapvető emberi jogok szintjén kialakult konvergencia tulajdonképpen a „különböző országok releváns jogszabályainak és az azokról folytatott jogi diskurzusnak növekvő hasonlóságát jelenti”,⁶ amelynek következtében az egyes nemzeti védelmi szintek közelednek, konvergálnak egymáshoz. Fontos elkülöníteni a konvergenciát az egyes alkotmányos megoldások egyszerű átvételétől, mivel a konvergencia jóval több egyszerű átvételnél, hivatkozásnál, hiszen olyan esetekben áll fenn, amikor egyes alkotmányos megoldások nem pusztán elszórtan, hanem széles körben, az államok nagy számában válnak alkalmazottá.⁷

Az emberi jogok konvergenciájának egyik előfeltétele egy olyan többszintű alkotmányosság léte, amelyben az egyes nemzeti, regionális és globális előírások és az azok betartását felügyelő és azokat értelmező intézmények folyamatos párbeszédben

2 Wayne SANDHOLTZ: *Human Rights Courts and Global Constitutionalism: Coordination through Judicial Dialogue*, *Global Constitutionalism*, 2021/3, 439–464, 441.

3 CHRONOWSKI Nóra: *Alkotmányosság három dimenzióban*, TK Jogtudományi Intézet, Budapest, 2022, 15.

4 Mark TUSHNET: *The Globalisation of Constitutional Law as a Weakly Neo-Liberal Project*, *Global Constitutionalism*, 2019/1, 29–39, 31.

5 *Uo.*

6 Zachary ELKINS, Tom GINSBURG, Beth SIMMONS: *Getting to Rights: Treaty Ratification, Constitutional Convergence, and Human Rights Practice*, *Harvard International Law Journal*, 2013/1, 61–96, 62.

7 Rosalind DIXON, Eric A. POSNER: *The Limits of Constitutional Convergence*, *Chicago Journal of International Law*, 2011/2, 399–424, 408.

állnak.⁸ A három szinten (nemzeti, regionális és globális) meglévő intézményi és normatív elemek az alapvető emberi jogok terén kifejezetten látványosan elkülöníthetőek.⁹ A konvergencia tehát – az egyes nemzetközi egyezmények és szerződések ratifikálásán túl – elsősorban az intézmények közti alkotmányos párbeszéd eredményeként valósul meg. Az egyes nemzeti és nemzetközi bírák (elsősorban a nemzeti alkotmánybíróságok és a regionális emberjogvédelmi bíróságok bírái) közti párbeszéd, a kölcsönös hivatkozások, illetve az egyre nagyobb számú, közvetlen eszmecserék mind hozzájárulnak a megoldások közelítéséhez.¹⁰ A bíróságok kölcsönös, egymás esetgyakorlatára történő hivatkozását, valamint az ennek következtében belső jogban beálló változásokat a szakirodalom a *cross-fertilization* fogalmával írja le.¹¹ E kereszthivatkozások nem pusztán a nemzetközi–nemzeti tengelyen figyelhetőek meg, hiszen az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága és a regionális emberi jogi bíróságok egymásra történő hivatkozása tovább erősíti a nemzetközi emberi jogi rendszert.¹² Ugyanakkor a szakirodalom kiemelt szerepet tulajdonít az egyes nemkormányzati szervezetek (NGO-k) tevékenységének,¹³ valamint a közjogi standardok átvételének is.¹⁴ Mindemellett, a bíróságokon túl más nemzeti szervezetek is közrejátszanak a nemzetközi standardok átvételében.¹⁵

A gyakorlat azt mutatja, hogy mindezen folyamatok eredményeként a regionális és a globális, alapvető emberi jogok védelmére vonatkozó normák beépültek az egyes államok alkotmányaiba, törvényeibe vagy éppen bírói gyakorlatába.¹⁶ Mindennek következtében egyrészt az alapvető emberi jogok védelme standardizálódásának lehetünk szemtanúi. Másrészt, ahogyan azt a szakirodalomban is megfogalmazták, kialakult egy olyan emberi jogi mag, amelyet a legtöbb állam alkotmánya védelemben részesít.¹⁷ Mindemellett megállapítható, hogy amennyiben egy alapvető emberi jog bekerül a nemzetközi „körforgásba”, tehát megjelenik az egyes nemzetközi dokumentumokban, akkor nehezen kerül ki onnan. Így – a konvergencia eredményeként – egyre

8 Wayne SANDHOLTZ: *The ECtHR, Transregional Dialogues and Global Constitutionalism*, *Global Constitutionalism*, 2020/3, 543–551, 544; SANDHOLTZ: *Human..., i. m.*, 440.

9 SANDHOLTZ: *Human..., i. m.*, 443.

10 Anne-Marie SLAUGHTER: *A Global Community of Courts*, *Harvard International Law Journal*, 2003/1, 191–220, 195.

11 Antje WIENER, Philip LISTE: *Lost without Translation? Cross-Referencing and a New Global Community of Courts*, *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 2014/1, 263–296, 267–268.

12 SANDHOLTZ: *Human..., i. m.*, 439.

13 Egyes szerzők véleménye szerint az NGO-k bizonyos nemzetközi szerződések, egyezmények megkötését és így a standardizálást is befolyásolják. Emellett az alapvető emberi jogok védelmének monitorozásában is kiemelt szerepet játszanak. Lásd Anne PETERS: *Global Constitutionalism Revisited*, *International Legal Theory*, 2005/11, 39–68, 54.

14 CHRONOWSKI: *i. m.*, 19.

15 TAKATA Hinako: *Separation of Powers in a Globalized Democratic Society: Theorizing the Human Rights Treaty Organs' Interactions with Various State Organs*, *Global Constitutionalism*, 2023, 4, <https://www.cambridge.org/core/journals/global-constitutionalism/article/separation-of-powers-in-a-globalized-democratic-society-theorizing-the-human-rights-treaty-organs-interactions-with-various-state-organs/D63B9816F4821E08D997E110622F0F32> (letöltés ideje: 2024. 07. 09.).

16 SANDHOLTZ: *Human..., i. m.*, 448–449.

17 CHRONOWSKI: *i. m.*, 22.

növekvő számú alapvető emberi jog jelenik meg az egyes államok alkotmányában is.¹⁸ Ugyanakkor, az elismert és védett alapvető emberi jogok számának növekedésével egyre több olyan eset áll elő, amikor két alapjog között konfliktus lép fel, ezáltal pedig – egyes szerzők szerint – csökken ezen alapjogok ereje.¹⁹

A továbbiakban jelen tanulmány az alapvető emberi jogok védelme terén releváns globális és regionális nemzetközi jogszabályi és intézményi keret holisztikus szemlélésén keresztül kívánja bemutatni a többszintű alkotmányosság konvergenciára gyakorolt hatását. Az egyes védelmi szintek nem minden esetben teljesek, az intézményi keret számos hiányosságot mutat (pl. kikényszeríthetőség, végrehajtás). Mi több, bizonyos földrajzi térségekben nem is alakultak ki regionális védelmi szintek (pl. Ázsia). Ennek ellenére a konvergencia ismertetésével olyan következtetéseket lehet levonni, amelyek elősegítik az emberi jogok védelmének teljesebb biztosítását.

2. Alapvető emberi jogok védelme globális nemzetközi szinten

A globális nemzetközi szint kapcsán elsősorban az ENSZ égisze alatt elfogadott nemzetközi egyezményeket, egyezségokmányokat és az azokhoz kapcsolódó egyes intézményeket érdemes vizsgálnunk.

A jogszabályi keret alapját az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (a továbbiakban: EJENY), a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (a továbbiakban: PPJNE), illetve a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (a továbbiakban: GSZKJNE) adja. E három dokumentumot, gyűjtőnéven, Nemzetközi Emberi Jogi Kódexként (*International Bill of Human Rights*) is szokás említeni, amelyet bizonyos szerzők az emberi jogok védelmének nemzetközi „kánonjaként” tartanak számon.²⁰

Az EJENY elfogadására 1948. december 10-én került sor. Fontos kiemelni, hogy az EJENY nem tekinthető nemzetközi egyezménynek vagy egyezségokmánynak, hiszen az ENSZ-közgyűlés egy határozataként²¹ került elfogadásra. Ugyan nem tartalmaz jogilag kötelező érvényű rendelkezéseket, jelentősége vitathatatlan, amit jól tükröz az alapvető emberi jogok konvergenciájában betöltött szerepe is. E tárgykörben végzett kutatások kimutatták, hogy amennyiben egy alapvető emberi jog megjelenik az EJENY szövegében, akkor az adott alapvető emberi jog védelméhez bizonyos jelentőség társul, amely ténylegesen befolyásolja a nemzeti jogalkotót az adott jog védelmének szabályozásában.²² Ugyanezen szerzők megállapítása szerint: „a háború által szétszakított számos

18 ELKINS, GINSBURG, SIMMONS: *i. m.*, 63.

19 SAJÓ András, UÍTZ Renáta: *A szabadság alkotmánya. Bevezetés a jogi alkotmányosságba*, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2019, 531.

20 MICHAEL DA SILVA: *Legal Doctrine as Human Rights 'Practice'*, *Global Constitutionalism*, 2023/1, 106–132, 121.

21 ENSZ Közgyűlésének 217 A. (III) határozata.

22 ELKINS, GINSBURG, SIMMONS: *i. m.*, 65.

ország, valamint az újonnan függetlenné vált országok növekvő népessége számára az EJENY széles körben elfogadott, nemzetközileg legitimnek tekintett jogok jegyzékét mutatta be”.²³

Az EJENY elfogadásának pillanatában, 1948-ban, átlagosan 20 olyan alapvető emberi jogot biztosítottak védelemben a nemzeti alkotmányok, amelyek az EJENY szövegében is megtalálhatóak. 2013-ra ez a szám 35-re emelkedett.²⁴ Egyes számítások szerint az EJENY szövegében történő megjelenés 50%-kal növelte annak lehetőségét, hogy az adott alapvető emberi jogot az egyes nemzeti alkotmányok is védelemben részesítsék.²⁵ E folyamatok ugyanakkor ellentétes irányba is végbementek: olyan emberi jogok, amelyek nem jelentek meg az EJENY szövegében, a nemzeti alkotmányokból is fokozatosan eltűntek (pl. a vádlottak sajátos jogai).²⁶ Mindezen észrevételek az EJENY konvergenciában betöltött szerepének jelentőségét támasztják alá.

A PPJNE és a GSZKJNE 1966-ban kerültek elfogadásra, hatálybalépésük pedig 1976-ban következett be. Mindkét egyezségokmány jelentős hatást gyakorolt a konvergenciára. Megállapítható, hogy mindazon államok, amelyek ratifikálták a PPJNE-t, nagyobb hajlandósággal igazították nemzeti alkotmányaik alapjogi katalógusát a benne foglaltakhoz.²⁷ Érdekes észrevétel, hogy azon államok jelentős része, amelyek az 1970-es évek második felében ratifikálták a PPJNE-t, már a ratifikációt megelőzően igyekeztek megfeleltetni alkotmányos előírásaikat a PPJNE-be foglaltaknak.²⁸ Azon alkotmányozók, amelyek a PPJNE elfogadását kövten, de annak hatálybalépését megelőzően, tehát 1966 és 1976 között dolgoztak ki új alkotmányokat, jelentős mértékben nyúltak a PPJNE szövegéhez.

A Nemzetközi Emberi Jogi Kódexet alkotó dokumentumokon túl az ENSZ égisze alatt számos más alapvető emberi jogokat érintő egyezményt dolgoztak ki és fogadtak el. Egyik ilyen például a Kínzás és más Kegyetlen, Embertelen vagy Megalázó Büntetések vagy Bánásmód elleni Nemzetközi Egyezmény, amelynek jelentőségét mi sem bizonyít jobban, hogy ugyan már az EJENY és a PPJNE is tiltotta a kínzás alkalmazását, mégis e tilalom nemzeti alkotmányokban történő megjelenése pusztán az 1980-as évek végén, az Egyezmény hatálybalépését követően terjedt el.²⁹

A kiterjedtnek, átfogónak és részletesnek mondható jogszabályi keret mellett az ENSZ alatt széles intézményi háló is létrejött. Ezen alapvető emberi jogok védelmét biztosító globális intézményeket két fő csoportra lehet osztani: egyrészt vannak az ENSZ Alapokmány alapján létrehozott intézmények (pl. Emberi Jogi Tanács; Emberi Jogi Főbiztos), másrészt az egyes egyezmények alapján működő struktúrák (pl. Emberi Jogi Bizottság; Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága). Míg az előbbieket ország-, illetve tárgyspecifikus jelentéseket készítenek (*country and thematic reports*), addig utóbbiak, az országjelentések mellett, egyéni panaszokat (*individual petitions*) vizsgálnak és általános kommentárokat (*general comments*) is megfogalmazhatnak. Az

²³ *Uo.*, 76.

²⁴ SANDHOLTZ: *Human...*, i. m., 448.

²⁵ ELKINS, GINSBURG, SIMMONS: i. m., 80.

²⁶ *Uo.*, 78.

²⁷ *Uo.*, 87.

²⁸ *Uo.*, 85.

²⁹ *Uo.*, 73.

egyes egyezmények alapján létrehozott intézmények mondhatni teljes hálózatot képeznek, hiszen gyakorlatilag minden egyezmény mellé társul egy, az adott egyezményt értelmező és betartása felett őrködő intézmény. Ugyanakkor mindezen szervek által kibocsátott jelentések és ajánlások jogilag nem bírnak kötelező erővel, így a gyakorlatban az egyes államok hozzáállásától függ azok konkrét hatása. Ezen okból kifolyólag a szakirodalomban kiemelték, hogy a globális intézményi szint bizonyos hiányosságokat mutat.³⁰ Mi több, egyes szerzők szerint az értelmezés és gyakorlatba ültetés szempontjából a globális nemzetközi szint még a regionális szintnél is kevésbé fejlett.³¹

Mindettől függetlenül az ajánlások és jelentések kihatnak a konvergenciára mind közvetlenül (pl. az egyes országjelentésekben megfogalmazott ajánlások belső jogba történő beültetésével), mind közvetetten (az egyes regionális emberi jogi bíróságok gyakran fordulnak például az Emberi Jogi Bizottság általános ajánlásaihoz bizonyos kérdések vizsgálatakor³²). Az általános kommentárok (*general comments*) szerepe szintén vitathatatlan, hiszen mind a nemzetközi szervezetek, mind a nemzeti bíróságok hivatkoznak rá.³³ Ennek eredményeként, ezen kommentárok „*jogalkotási eszközök, mivel annak ellenére, hogy nem bírnak kötelező erővel, alakítják a nemzetközi emberi jogi előírások értelmezését, alkalmazását és fejlődését*”.³⁴

Összességében, globális szinten jogszabályok és intézmények sokasága teremti meg mindazon keretet, amelyben az alapvető emberi jogok védelmét biztosítani kívánják. Ugyan ez utóbbi, intézményi elem mutat bizonyos hiányosságokat, mégis a konvergenciára, az alapvető emberi jogok nemzeti szabályozásának közelítésére gyakorolt hatása – amint az a fentebb bemutatni kívánt adatokból is kitűnik – nem hagyható figyelmen kívül.

3. Az alapvető emberi jogok védelme regionális nemzetközi szinten

A regionális védelmi szint vizsgálatakor elsőként Európára szükséges kitérnünk, ahol több elkülönülő, de mégis egymással kapcsolatban álló védelmi rendszerről beszélhetünk. Az egyik európai regionális védelmi rendszer alapját az Európa Tanács égisze alatt 1950-ben elfogadott Emberi Jogok Európai Egyezménye (a továbbiakban: EJE) adja. Az Egyezmény 1953-ban lépett hatályba, értelmezéséért, illetve esetleges megsértésének megállapításáért az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) felel. Mind az EJE előírásai, mind pedig az EJEB esetgyakorlatában megjelenő

30 SANDHOLTZ: *Human..., i. m.*, 444.

31 DA SILVA: *i. m.*, 111.

32 SANDHOLTZ: *Human..., i. m.*, 451.

33 MAX LESCH, NINA REINERS: *Informal Human Rights Law-Making: How Treaty Bodies Use 'General Comments' to Develop International Law*, *Global Constitutionalism*, 2023/2, 378–401, 379.

34 *Uo.*, 381.

elvi megállapítások széles körben beépültek az egyes európai államok belső jogába,³⁵ ennek következtében ezek hatása a konvergenciára vitathatatlan. Az EJEB esetgyakorlata nemzeti alkotmánybíróságok általi alkalmazásának háttérében a nemzetközi egyezmények *pacta sunt servanda* elvén nyugvó elfogadása áll.³⁶

Az egyes nemzeti alkotmánybíróságok és az EJEB esetgyakorlata közt számos olyan hasonlóság fedezhető fel, amely e konvergenciát a gyakorlat szintjén is előmozdítja. Egyrészt az egyes alapjogok korlátozására nagymértékben hasonló standardokat alakítottak ki a nemzeti alkotmánybíróságok és az EJEB, másrészt e bíróságok hasonló fogalomkészlettel operálnak.³⁷ Szintén fontos tényező, hogy mind az alkotmánybíróságok, mind az EJEB figyelembe veszik saját, előzőekben hozott elvi megállapításait is.³⁸

A fentebbi hasonlóságok végett, a nemzeti alkotmánybíróságok – alkotmányossági kontroll során – különös figyelmet szentelnek az EJEB esetgyakorlatának és az ott kimondott elvi tételeknek.³⁹ Ezen esetgyakorlat előnye, hogy – hiába jönnek a bírák eltérő jogi kultúrából – az EJEB jogi kultúráját harmónia jellemzi, így nem töredezett, hanem egységre és a konvergencia előmozdítására törekszik.⁴⁰ Az EJEB-esetgyakorlat beépítése az alkotmánybíróságok döntéseibe – a konvergencián túl – hozzájárul az alapvető emberi jogok egységes értelmezéséhez, illetve a jogbiztonsághoz, ugyanakkor – mintegy ezzel egyidejűleg – háttérbe szorítja a nemzeti sajátosságokat és értelmezéseket.⁴¹

Az alapvető emberi jogok védelmének másik európai mechanizmusát az Európai Unió Alapjogi Chartája szolgáltatja. A Charta hatálya – az uniós intézmények és szervek tevékenységén túl – a tagállamokra mindössze azon esetekben terjed ki, amikor az uniós jog kerül alkalmazásra. Ennek következtében a Charta uniós tagállamok alkotmányaira gyakorolt hatása jóval mérsékeltebb, mint az EJEB előírásainak, így a konvergenciában sem bír olyan nagy jelentőséggel. A Charta rendelkezéseinek értelmezését az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban: EUB) látja el. A két regionális bíróság, az EJEB és az EUB esetgyakorlata – az alapvető emberi jogok védelme kapcsán – számos ponton összefonódik. Említésre méltó e tárgykörben a *Bosphorus*-eset, amelyben az EUB és az EJEB eltérő következtetésekre jutott, és amelyet az EJEB oldott fel az úgynevezett *Bosphorus*-vélelemmel (amelynek értelmében azonos mértékű védelem esetén

35 SANDHOLTZ: *Human..., i. m.*, 446.

36 Michal PONIAŃOWSKI: *Content of the Right to Parental Responsibility in the Case Law of the European Court of Human Rights = Content of the Right to Parental Responsibility. Experiences – Analyses – Postulates*, szerk. Paweł SOBŃZYK, CEA Publishing, Budapest–Miskolc, 2022, 21.

37 TÓTH J. Zoltán: *Interpretation of Fundamental Rights in Central and Eastern Europe: Methodology and Summary = Constitutional Reasoning and Constitutional Interpretation. Analysis on Certain Central European Countries*, szerk. TÓTH J. Zoltán, CEA Publishing, Budapest–Miskolc, 2021, 87–88.

38 *Uo.*, 89.

39 *Uo.*, 90.

40 Nina-Louisa AROLD: *The European Court of Human Rights as an Example of Convergence*, *Nordic Journal of International Law*, 2007/3, 305–322, 308.

41 TÓTH J.: *i. m.*, 91.

vélelmeznünk kell, hogy egy állam nem tért el az EJEE követelményeitől abban az esetben, ha egy uniós jogból fakadó kötelezettséget hajt végre).⁴²

Az európai regionális védelmi szinten tehát jól észrevehetően kifejlődtek mind a jogszabályi, mind az intézményi keretek. E védelmi mechanizmusok közül az EJEE előírásai és az EJEB esetgyakorlatában kimondott elvi tételek szerepe jelentős a konvergenciában.

Ugyanakkor nem Európa az egyetlen térség, ahol a regionális védelmi szint vizsgálható. Hasonló a helyzet az Amerikai Államok Szervezete esetében is. A jogszabályi keretet, az Emberi Jogok Amerikai Egyezményét 1969-ben fogadták el. Az intézményi mechanizmust – az európai és afrikai megoldáshoz viszonyítva sajátos – kettősség jellemzi: egyrészt létrejött az Emberi Jogok Amerikai Bizottsága, másrészt az Emberi Jogok Amerikai Bizottsága is. Továbbá az Emberi Jogok Amerikai Bizottsága és a nemzeti bíróságok kapcsolatát egy sajátos mechanizmus, az egyezményességi kontroll (*conventionality control*) jellemzi, amelynek alapján a nemzeti bíróságok kötelesek vizsgálni a belső jog egyezménnyel és az ahhoz kapcsolódó esetgyakorlattal való összhangját. E doktrína alapján a nemzeti bíróságok nem alkalmazhatnak az egyezménnyel ellentétes rendelkezéseket.⁴³ Az Emberi Jogok Amerikai Bizottsága az egyezményességi kontrollt a leggyakrabban arra használta, hogy esetgyakorlatát átültesse a nemzeti jogba, a nemzeti bíróságokat mintegy csatornaként használva e folyamathoz.⁴⁴ Ugyanakkor az utóbbi időben változás állt be a Bizottság ezen intervencionalista megközelítésében, és némely esetekben elfogad ellentétes nemzeti döntéseket is.⁴⁵

Az Emberek és Népek Jogainak Afrikai Chartáját a ma már Afrikai Unióként ismert szervezet elődjének számító Afrikai Egységsszervezet keretében fogadták el 1981-ben. A Charta értelmezéséért és esetleges megsértésének megállapításáért az Emberek és Népek Jogainak Afrikai Bizottsága felel. A Bizottság első döntését 2013-ban hozta, éppen ezért még korai lenne messzemenő következtetéseket levonni az intézmény konvergenciára gyakorolt hatásáról.⁴⁶

A regionális védelmi szint nagy hiátusa a teljes területi lefedettség hiánya. Számos olyan térség van (pl. Ázsia), ahol nem jöttek létre külön regionális jogszabályi keretek és intézményi mechanizmusok, éppen ezért esetükben a konvergenciát sem vizsgálhatjuk. E hiányossága ellenére a meglévő regionális védelmi szintek – és kiemelten az EJEE, valamint az EJEB esetgyakorlata – jelentősen beszivárogtak az egyes államok alapvető emberi jogok védelmével kapcsolatos gyakorlatába, tehát a regionális szint elengedhetetlen szerepet játszik a védelem standardizálásában.

42 NAGY Gellért: *Case of Spasov v. Romania: the Relationship Between the Application of EU Law and the Right to a fair trial*, CEACLAW Blog, <https://www.ceaclaw.org/post/case-of-spasov-v-romania-the-relationship-between-the-application-of-eu-law-the-right-to-fair-trial> (letöltés ideje: 2024. 06. 23.).

43 TAKATA: *i. m.*, 6.

44 *Uo.*, 18.

45 *Uo.*, 19.

46 SANDHOLTZ: *Human...*, *i. m.*, 447.

4. A konvergencia hatása Romániában

Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy az előzőekben bemutatott elmélet miként is valósul meg a gyakorlatban. A kérdés megválaszolása érdekében a konvergencia Romániára gyakorolt hatását kívánom a továbbiakban bemutatni.

Románia Alkotmányának 20. cikke kifejezetten nyilatkozik az emberi jogokra vonatkozó nemzetközi szerződésekről. E cikk (1) bekezdése értelmében az Alkotmány állampolgárok jogaira és szabadságaira vonatkozó rendelkezéseit az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatával és a Románia által ratifikált egyéb egyezségokmányokkal és szerződésekkel összhangban kell értelmezni. A (2) bekezdés emellett előírja, hogy mindazon esetekben, amikor a Románia által ratifikált egyezségokmány vagy szerződés a belső joggal ellentétes előírást tartalmaz, a nemzetközi jog alkalmazandó, kivéve, ha a belső jog magasabb szintű védelmet biztosít.

E rendelkezésekből kitűnik, hogy a román alkotmányozó a nemzetközi emberi jogi dokumentumokat – azok belső joggal való viszonyában – értelmező erővel és elsőbbséggel ruházta fel.⁴⁷ Érdekeség, hogy ugyan az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, mint ahogyan fentebb már említettük, nem tekinthető nemzetközi egyezménynek, az alkotmányozó – azáltal, hogy kifejezetten megemlítette a 20. cikk szövegében – tulajdonképpen az egyezményekkel egyenértékűnek tekinti azt.⁴⁸

A 2003. évi alkotmánymódosítást megelőzően a nemzetközi emberi jogi dokumentumok abszolút elsőbbséggel bírtak azon esetekben, amikor a belső joggal ellentétes rendelkezést tartalmaztak. 2003-ban, az emberi jogok védelmének gyors fejlődésével indokolva, a származtatott alkotmányozó oly módon egészítette ki a 20. cikk előírásait, hogy mindazon esetekben, amikor magasabb szintű védelmet biztosít, a belső jog alkalmazandó.⁴⁹

E cikk előírásai ugyanakkor pusztán a nemzetközi jog és a belső jog viszonyáról általánosságban rendelkező 11. cikkel összhangban értelmezendők. A 11. cikk (1) bekezdése értelmében Románia maradéktalanul és jóhiszeműen teljesíti mindazon nemzetközi szerződésekből fakadó kötelezettségeit, amelyeknek részes fele. A (2) bekezdés értelmében a ratifikált nemzetközi szerződés a belső jog részét képezi, míg a (3) bekezdés szerint amennyiben egy olyan nemzetközi szerződés, amelyhez Románia csatlakozni kíván, az Alkotmánnyal ellentétes rendelkezéseket tartalmaz, ratifikálására mindössze az Alkotmány módosítása után kerülhet sor. Észrevehető, hogy amíg a 11. cikk általánosságban rendelkezik a nemzetközi szerződésekről, addig a 20. cikk előírásai kifejezetten a nemzetközi emberi jogi egyezményekre, egyezségokmányokra vonatkoznak. A két cikk tehát általános-speciális viszonyban áll egymással.

47 Ion GĂLEA: *Valențe recente ale interpretării articolului 11 din Constituție = In Honorem Ioan Muraru. Despre Constituțiile în mileniul III.*, szerk. Ștefan DEACONU, Elena Simina TĂNĂSESCU, Editura Hamangiu, București, 2019, 178.

48 Marius ANDREESCU, Andra PURAN: *Drept constituțional. Teoria generală și instituții constituționale. Jurisprudență constituțională*, Editura C.H. Beck, București, 2020, 274.

49 *Uo.*, 27.

A 20. cikk előírásai alapján a Románia által ratifikált nemzetközi emberi jogi egyezmények az úgynevezett „*alkotmányos blokk*” részévé váltak.⁵⁰ Ebből kifolyólag, az alkotmánybíráskodás során mindezen nemzetközi dokumentumok hivatkozhatók mind a megkereséssel élő felek, mind pedig az Alkotmánybíróság által. Hasonló megállapításra jutott a taláros testület is a 2000. évi 146. döntésében, amelyben kimondta, hogy az EJEE Románia általi ratifikálásának következtében annak előírásai a belső jog részévé váltak, így tehát az EJEE-re az Alkotmányra történő hivatkozással megegyező szabályok vonatkoznak.⁵¹

Az Alkotmánybíróság esetgyakorlatában elsősorban az EJEE előírásaira, illetve az EJEB által kimondott elvi tételekre történő hivatkozással találkozhatunk.⁵² A konvergencia tehát elsősorban a regionális szint átültetésén keresztül valósul meg. Az EJEB által kimondott elvi tételek román alkotmánybírói esetgyakorlatba történő beemelésével az alapvető emberi jogok és szabadságok újabb garanciái kerülnek előtérbe, védelembe.⁵³ Az Alkotmánybíróság esetgyakorlatát szemlélve, az EJEB által kimondott elvi tételek tekintetében több következtetést is levonhatunk. Egyrészt az Alkotmánybíróság elsősorban saját érvelését alátámasztandó nyúl az EJEB gyakorlatához, tehát az EJEB elvi jelentőségű megállapításait a legtöbb esetben az érvelés egy elemeként emeli be. Ezzel párhuzamosan az Alkotmánybíróság néhány esetben az EJEB-gyakorlatból új fogalmak, koncepciók meghatározását ülteti át saját döntéseibe. Például a koronavírus-járvány ideje alatt a személyes szabadság korlátozásának meghatározására vonatkozóan az Alkotmánybíróság döntéseiben nagymértékben támaszkodott az EJEB *Khlaifia és mások kontra Olaszország*,⁵⁴ valamint a *De Tommaso kontra Olaszország*⁵⁵ ügyekben tett megállapításaira.⁵⁶ Harmadrészt megfigyelhető, hogy mindazon esetekben, amikor lehetőségében áll, az Alkotmánybíróság előszeretettel hivatkozik Romániát mint részes felet érintő EJEB-ügyekre. Ebből kifolyólag, az egyes alkotmányossági problémák tekintetében mondhatni kialakult egy olyan EJEB-„*ügyhalmaz*”, amelyekből az Alkotmánybíróság nagy valószínűséggel hivatkozik. Például a jogorvoslati utakhoz való hozzáférés tekintetében az Alkotmánybíróság

50 Tudorel TOADER, Marieta SAFTA: *Contencios constituțional*, Editura Hamangiu, București, 2020, 438, 442.

51 Románia Alkotmánybíróságának 2000. évi 146. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2000. évi 566. számában.

52 Bár az Alkotmánybíróság több alkalommal hivatkozott ENSZ-okmányokra is. Lásd pl. Románia Alkotmánybíróságának 1994. évi 139. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 1994. évi 353. számában; Románia Alkotmánybíróságának 1994. évi 114. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 1994. évi 354. számában; Románia Alkotmánybíróságának 2022. évi 368. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2022. évi 1146. számában.

53 Livia Doina STANCIU, Marieta SAFTA: *Raport of the Constitutional Court of Romania*, XVIII Congress of the Conference of European Constitutional Courts, Czech Republic, 2021, 11, https://www.cecc2017-2020.org/fileadmin/Dokumenty/Pdf/Questionnaire/National_Reports/English/Romania_-_Questionnaire_XVIII_Congress_of_CECC_eng.pdf (letöltés ideje: 2024. 06. 24.).

54 *Khlaifia és mások kontra Olaszország* ügy, 16483/12. sz. megkeresés.

55 *De Tommaso kontra Olaszország* ügy, 43395/09. sz. megkeresés.

56 Lásd Románia Alkotmánybíróságának 2020. évi 458. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2020. évi 581. számában.

érvelését előszeretettel a *Lungoci kontra Románia*⁵⁷ ügyre hivatkozva támasztja alá.⁵⁸ Hasonlóan gyakorta hivatkozott a személyes szabadság védelme kapcsán a *Ioan Pop és mások kontra Románia* ügy,⁵⁹ valamint a jogegyenlőség tekintetében a *Felicia Mihăies kontra Románia*⁶⁰ és *Adrian Gavril Senteş kontra Románia* ügyek.⁶¹

Az EJEB által kimondott elvi megállapítások ugyanakkor nemcsak beépülnek – a rájuk történő hivatkozás révén – az Alkotmánybíróság döntéseibe, hanem valamelyest alakítják is annak esetgyakorlatát. Például az Alkotmány 16. cikkével kapcsolatos esetgyakorlat fejlődésében komoly szerepet játszott, hogy az EJEB elvi tételeit alapul véve a jogegyenlőség új értelmezési síkjai is megjelentek.⁶²

Jól látható tehát, hogy a konvergencia, a védelmi szintek és megoldások közelítése az alkotmánybírósági esetgyakorlat szintjén számos úton megjelenik. Ugyanakkor a konvergencia a szabályozásra is kihat. Például a 2003. évi alkotmánymódosítás során a kedvezőbb törvény visszaható hatályát éppen az EJEB-esetgyakorlatot figyelembe véve terjesztették ki a szabálysértésekre is.⁶³ Hasonlóan, az Alkotmány 23. cikk (4) bekezdését – amely az előzetes letartóztatásról rendelkezik – szintén az EJEB által kimondott elvi megállapítások szerint módosították. A 2003. évi módosítást megelőzően az előzetes letartóztatást az Alkotmány rendelkezései értelmében mind bírák, mind ügyészek elrendelhették. A származtatott alkotmányozó, figyelembe véve mind az EJE 6. cikkének előírásait, mind az EJEB *Vasilescu kontra Románia*⁶⁴ ügyben tett megállapításait, az előzetes letartóztatás elrendelésének jogát mindössze a bíróra nézve írta elő.⁶⁵

A regionális védelmi szint és a román nemzeti jog közötti konvergencia elsősorban az Alkotmánybíróság gyakorlatán keresztül történik. Ugyanakkor, amint azt láthattuk, a taláros testület esetgyakorlatán túl az EJEB elvi tételeinek recepciója az alkotmányos rendelkezések módosítására is kihat. Mindezen folyamatok az alapvető emberi jogok védelmének standardizálásához, a különböző védelmi szintek közelítéséhez vezetnek.

57 *Lungoci kontra Románia* ügy, 62710/00 sz. megkeresés.

58 Lásd például Románia Alkotmánybíróságának 2021. évi 753. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2022. évi 546. számában, Románia Alkotmánybíróságának 2022. évi 404. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2022. évi 1092. számában, Románia Alkotmánybíróságának 2021. évi 569. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2022. évi 88. számában, Románia Alkotmánybíróságának 2021. évi 566. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2021. évi 1116. számában.

59 *Ioan Pop és mások kontra Románia* ügy, 52924/09. sz. megkeresés. Lásd például: Románia Alkotmánybíróságának 2022. évi 215. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2022. évi 603. számában.

60 *Mihăies kontra Románia* ügy, 44232/11. sz. megkeresés.

61 *Senteş kontra Románia* ügy, 44605/11. sz. megkeresés. Lásd például: Románia Alkotmánybíróságának 2023. évi 338. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2023. évi 567. számában.

62 Ioan MURARU, Elena Simina TĂNĂSESCU: *Articolul 20. Tratatule internaționale privind drepturile omului = Constituția României. Comentariu pe articole*, szerk. Ioan MURARU, Elena Simina TĂNĂSESCU, Editura C.H. Beck, București, 2008, 173.

63 STANCIU, SAFTA: *i. m.*, 11.

64 *Vasilescu kontra Románia* ügy, 27053/95. sz. megkeresés.

65 Titus CORLĂȚEAN: *The Constitution of Romania as an Instrument for Incorporating International Standards of Human Rights Protection*, Revista de Drept Public, 2014/különszám, 91–105, 102.

Ugyanakkor e folyamatok nem román sajátosságként értelmezendők. Hasonlóan például a lengyel Alkotmánybíróság is előszeretettel hivatkozik az EJEB által kimondott elvi tételekre, egy adott alapvető emberi jog meghatározása, annak korlátozása vagy más alapvető emberi jogokkal való összhangja tekintetében.⁶⁶ Ugyanakkor megállapítható, hogy az Alkotmánybíróság elsősorban saját esetgyakorlatát alátámasztandó épít az EJEB elvi tételeire, és jóval kevesebb azon esetek száma, amikor ezen elvi megállapításokkal szemben helyezkedik el.⁶⁷ Ennél is jelentősebben mutatkozik meg az EJEB hatása a szerb Alkotmánybíróság gyakorlatában, amely az Alkotmány alapvető emberi jogokra vonatkozó előírásait a nemzetközi, és azon belül is az EJEB gyakorlatával összhangban kívánja értelmezni.⁶⁸ Emellett az Alkotmánybíróság esetleges joghézagok fennállásakor is az EJEB esetgyakorlatát veszi alapul,⁶⁹ mi több, bizonyos esetekben (például a *ne bis in idem* elv kapcsán) elvi álláspontjának megváltoztatását az EJEB megállapításai tették indokolttá.⁷⁰

5. Zárógondolatok

A folyamatosan globalizálódó világ a jogrendszerre is jelentékeny hatást gyakorol. Az egyre nagyobb számú regionális és globális nemzetközi szervezetek egyre több – tradicionálisan nemzeti – feladatkört látnak el a feladatkörök átruházása következtében. Emellett azonban a nemzetközi jog közvetett módon is hat a nemzeti jogra, hiszen olyan standardokat állít fel, amelyeknek az államok igyekeznek megfelelni. E folyamatot nevezük az alkotmányos megoldások konvergenciájának, amely a globális alkotmányosság tágabb fogalmának alkotmányjogi megközelítését tükrözi.

A konvergencia leginkább – a manapság még viszonylag csekély strukturális elemek mellett – az alapvető emberi jogok védelme terén figyelhető meg. A nemzeti, regionális és globális védelmi rendszerek folyamatosan hatnak egymásra, alakítják és közelítik az alapvető emberi jogok védelmének szintjeit. Globális nemzetközi szinten e folyamat elsősorban az ENSZ égisze alatt elfogadott Nemzetközi Emberi Jogi Kódex és a területspecifikus egyezmények, valamint az ezekhez kapcsolódó intézményi háló révén valósul meg. Amint az a fentebbiekből is kitűnik, a globális jogszabályi keret (pl. EJENY és PPJNE) komoly hatást gyakorol a nemzeti előírásokra, a globális intézményi keret szerepe azonban mérsékelt.

66 PIOTR MOSTOWIK: *Interpretation of Fundamental Rights in Poland = Constitutional Reasoning and Constitutional Interpretation. Analysis on Certain Central European Countries*, szerk. TÓTH J. Zoltán, CEA Publishing, Budapest–Miskolc, 2021, 450.

67 ADAM WISNIEWSKI: *The Impact of the European Convention of Human Rights on the Polish Legal System*, Polish Review of International and European Law, 2020/1, 153–184, 161.

68 SLOBODAN ORLOVIC: *Interpretation of Fundamental Rights in Serbia = Constitutional Reasoning and Constitutional Interpretation. Analysis on Certain Central European Countries*, szerk. TÓTH J. Zoltán, CEA Publishing, Budapest–Miskolc, 2021, 355.

69 *Uo.*

70 *Uo.*, 356–357.

Regionális szinten elsősorban Európa emberi jogvédelmi rendszerét szükséges vizsgálni. E szinten több elkülönülő, de mégis egymással szoros viszonyban álló mechanizmust fedezhetünk fel. Ezek közül az EJEE előírásai, illetve az EJEB esetgyakorlata bírnak a legnagyobb hatással a konvergenciára. Egyes európai államok – elsősorban az alkotmánybíráskodás keretében – igyekeznek ezen európai védelmi rendszerhez igazítani belső jogukat. E folyamat figyelhető meg Románia esetében is, ahol a konvergencia mind az alkotmánybíráskodás gyakorlatában (lásd EJEB elvi tételeire történő hivatkozás), mind az Alkotmány módosításaiban (lásd az EJEB esetgyakorlat hatása a 2003. évi alkotmánymódosításra) megjelenik.

Vitathatók – és a nemzetközi alkotmányjogi szakirodalom vitatja is⁷¹ – a konvergencia pozitív hatásai, illetve azok negatív hatásokkal való arányossága. Véleményem szerint számos olyan terület van, ahol valóban kérdéses a nemzeti alkotmányos megoldások közelítésének szükségessége. Az alapvető emberi jogok védelme ugyanakkor nem tartozik e területek közé, már önmagában az alapvető emberi jogok természetéből fakadóan sem. A konvergenciától függetlenül azonban az alapvető emberi jogok védelmét továbbra is nemzeti szinten lehet legjobban érvényre juttatni. Éppen ezért a különböző alapjogvédelmi előírások standardizálása addig terjedhet, ameddig biztosított, hogy az államok saját történelmi, kulturális és társadalmi sajátosságait is figyelembe vehetik a védelem gyakorlatba ültetése során.⁷²

Irodalomjegyzék

1. Marius ANDREESCU, Andra PURAN: *Drept constituțional. Teoria generală și instituții constituționale. Jurisprudență constituțională*, Editura C.H. Beck, București, 2020.
2. Nina-Louisa AROLD: *The European Court of Human Rights as an Example of Convergence*, Nordic Journal of International Law, 2007/3, 305–322.
3. CHRONOWSKI Nóra: *Alkotmányosság három dimenzióban*, TK Jogtudományi Intézet, Budapest, 2022.
5. Titus CORLĂȚEAN: *The Constitution of Romania as an Instrument for Incorporating International Standards of Human Rights Protection*, Revista de Drept Public, 2014/különszám, 91–105.
6. Michael DA SILVA: *Legal Doctrine as Human Rights 'Practice'*, Global Constitutionalism, 2023/1, 106–132.
7. Rosalind DIXON, Eric A. POSNER: *The Limits of Constitutional Convergence*, Chicago Journal of International Law, 2011/2, 399–424.
8. Zachary ELKINS, Tom GINSBURG, Beth SIMMONS: *Getting to Rights: Treaty Ratification, Constitutional Convergence, and Human Rights Practice*, Harvard International Law Journal, 2013/1, 61–96.

71 Lásd például: TUSHNET: *i. m.*, 32–34; Christine E. J. SCHWÖBEL: *Organic Global Constitutionalism*, Leiden Journal of International Law, 2010/3, 529–554, 542.

72 LÉNÁRD Sándor: *Fundamental Rights Adjudication in the Central European Region = Comparative Constitutionalism in Central Europe*, szerk. CSINK Lóránt, TRÓCSÁNYI László, CEA Publishing, Budapest–Miskolc, 2022, 386.

9. Ion GĂLEA: *Valențe recente ale interpretării articolului 11 din Constituție = In Honorem Ioan Muraru. Despre Constituțiile în mileniul III.*, szerk. Ștefan DEACONU, Elena Simina TĂNĂSESCU, Editura Hamangiu, București, 2019, 174–193.
10. Max LESCH, Nina REINERS: *Informal Human Rights Law-Making: How Treaty Bodies Use 'General Comments' to Develop International Law*, *Global Constitutionalism*, 2023/2, 378–401.
11. LÉNÁRD Sándor: *Fundamental Rights Adjudication in the Central European Region = Comparative Constitutionalism in Central Europe*, szerk. CSINK Lóránt, TRÓCSÁNYI László, CEA Publishing, Budapest–Miskolc, 2022, 385–400.
12. Piotr MOSTOWIK: *Interpretation of Fundamental Rights in Poland = Constitutional Reasoning and Constitutional Interpretation. Analysis on Certain Central European Countries*, szerk. TÓTH J. Zoltán, CEA Publishing, Budapest–Miskolc, 2021, 401–467.
13. Ioan MURARU, Elena Simina TĂNĂSESCU: *Articolul 20. Tratatetele internaționale privind drepturile omului = Constituția României. Comentariu pe articole*, szerk. Ioan MURARU, Elena Simina TĂNĂSESCU, Editura C.H. Beck, București, 2008, 170–175.
14. NAGY Gellért: *Case of Spasov v. Romania: the Relationship Between the Application of EU Law and the Right to a fair trial*, CEACLAW Blog. <https://www.ceaclaw.org/post/case-of-spasov-v-romania-the-relationship-between-the-application-of-eu-law-the-right-to-fair-trial> (letöltés ideje: 2024. 06. 23.)
15. Slobodan ORLOVIC: *Interpretation of Fundamental Rights in Serbia = Constitutional Reasoning and Constitutional Interpretation. Analysis on Certain Central European Countries*, szerk. TÓTH J. Zoltán, CEA Publishing, Budapest–Miskolc, 2021, 345–399.
16. Anne PETERS: *Global Constitutionalism Revisited*, *International Legal Theory*, 2005/11, 39–68.
17. Michał PONIATOWSKI: *Content of the Right to Parental Responsibility in the Case Law of the European Court of Human Rights = Content of the Right to Parental Responsibility. Experiences – Analyses – Postulates*, szerk. Paweł SOB CZYK, CEA Publishing, Budapest–Miskolc, 2022, 13–35.
18. SAJÓ András, UITZ Renáta: *A szabadság alkotmánya. Bevezetés a jogi alkotmányosságba*, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2019.
19. Wayne SANDHOLTZ: *Human Rights Courts and Global Constitutionalism: Coordination through Judicial Dialogue*, *Global Constitutionalism*, 2021/3, 439–464.
20. Wayne SANDHOLTZ: *The ECtHR, Transregional Dialogues and Global Constitutionalism*, *Global Constitutionalism*, 2020/3, 543–551.
21. Christine E. J. SCHWÖBEL: *Organic Global Constitutionalism*, *Leiden Journal of International Law*, 2010/3, 529–554.
22. Anne-Marie SLAUGHTER: *A Global Community of Courts*, *Harvard International Law Journal*, 2003/1, 191–220.
23. Livia Doina STANCIU, Marieta SAFTA: *Raport of the Constitutional Court of Romania, XVIII Congress of the Conference of European Constitutional Courts, Czech Republic, 2021*, 11. https://www.cecc2017-2020.org/fileadmin/Dokumenty/Pdf/Questionnaire/National_Reports/English/Romania_-_Questionnaire_XVIII_Congress_of_CECC_eng.pdf (letöltés ideje: 2024. 06. 24.).
24. Hinako TAKATA: *Separation of Powers in a Globalized Democratic Society: Theorizing the Human Rights Treaty Organs' Interactions with Various State Organs*, *Global Constitutionalism*, 2023, <https://www.cambridge.org/core/journals/global-constitutionalism/article/separation-of-powers-in-a-globalized-democratic-society-theorizing-the-human-rights-treaty-organs-interactions-with-various-state-organs/D63B9816F4821E08D997E110622F0F32> (letöltés ideje: 2024. 07. 09.)

25. Tudorel TOADER, Marieta SAFTA: *Contencios constituțional*, Editura Hamangiu, București, 2020.
26. TÓTH J. Zoltán: *Interpretation of Fundamental Rights in Central and Eastern Europe: Methodology and Summary = Constitutional Reasoning and Constitutional Interpretation. Analysis on Certain Central European Countries*, szerk. TÓTH J. Zoltán, CEA Publishing, Budapest–Miskolc, 2021, 9–98.
27. Mark TUSHNET: *The Globalisation of Constitutional Law as a Weakly Neo-Liberal Project*, *Global Constitutionalism*, 2019/1, 29–39.
28. Antje WIENER, Philip LISTE: *Lost without Translation? Cross-Referencing and a New Global Community of Courts*, *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 2014/1, 263–296.
29. Adam WISNIEWSKI: *The Impact of the European Convention of Human Rights on the Polish Legal System*, *Polish Review of International and European Law*, 2020/1, 153–184.

SALLAI BALÁZS¹

Magánjogias elemek a közzszolgálati jogviszonyokban a XVIII–XXI. században²

Elements of Private Law in Civil Service Contracts in the 18th to 21st Centuries

Abstract: The present paper examines the interface between private law and the law of civil service from a historical and contemporary perspective. In doing so, it outlines a kind of developmental path of law of civil service and its trends, by examining the extent to which private law – and from the 20th century onwards, “general” labour law – influenced the field of law of civil service in a given period. During the absolutist period, Roman law analogies were used – unsuccessfully – to define the legal relations of the civil service, leading to the emergence of the academic view that a new field of law was needed: law of civil service. The doctrinal development of this new legal concept took place in Europe in the second half of the 19th and the first half of the 20th century, but even here private law solutions did not disappear completely. This was followed by the rise of the new public management and then of the neo-Weberian theory, which are still making their mark on the law of civil service today. In this context, the paper provides examples of current public regulations that are “privatizing” or even going in the opposite direction.

Keywords: connections between private and public law, civil service, legal history, administrative law, history of public administration

Összefoglaló: A jelen tanulmány a magánjog és a közzszolgálati jog kapcsolódási pontjait vizsgálja meg jogtörténeti és jelenkori megközelítésben. Ezzel a közzszolgálati jog egyfajta fejlődési útját s ennek tendenciáit vizsgálja fel, olyan módon, hogy a magánjogi – s a XX. századtól már az általános munkajogi – hatásokkal kapcsolatban azt vizsgálja, hogy ezek mennyire befolyásolták egy-egy korszakban a közzszolgálati jog területét. Az abszolutizmusok idején római jog analógiákkal igyekeztek – sikertelenül – definiálni a közzszolgálati jogviszonyokat, s ez vezetett el ahhoz, hogy kialakult az a tudományos nézet, amely szerint szükséges egy új jogterület: a közzszolgálat joga. Ennek dogmatikai kiteljesedése a XIX. század második és a XX. század első felében következett be Európában, ám a magánjogi megoldások még itt sem tűntek el teljes mértékben. Ezt követte a New Public Management, majd a neoweberi elmélet térhódítása, amelyek ma is éreztetik hatásukat a közzszolgálati jogban. Ezzel kapcsolatban a tanulmány példákat vonultat fel a jelenlegi „privatizálódó” vagy esetleg éppen ellentétes utat követő állami szabályozásokról.

Kulcsszavak: kapcsolódási pontok a magánjog és a közjog között, közzszolgálat, jogtörténet, közzszolgálati jog, közzszolgálat-történet

1 ORCID: 0000-0002-6897-2872

2 A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. A tanulmány a Gróf Tisza István Debreceni Egyetemért Alapítvány PhD Kiválósági Ösztöndíjából finanszírozott szakmai támogatással készült.

1. Alapvetés

A közszolgálati jog önálló jogági mivolta, illetve dogmatikai elhelyezése napjainkban már vita tárgyát képezi.³ Az utóbbi időkben ugyanis sok tekintetben egyre inkább elmosódik a határ a közszolgálati reguláció és az általános munkajog között. Ha azonban sokkalta nagyobb történelmi távlatokban gondolkodunk, akkor elmondható, hogy a legújabb tendenciákat megelőzően e jogi terrénumnak – relatíve önálló jogágisága szempontjából – volt egyfajta felívelő korszaka és egy tulajdonképpeni aranykora is Európában. Természetesen irreális vállalkozás lenne egyetlen munkában összefoglalni ezt a történelmi ívet, így én ebben a tanulmányban – az említett s kissé talán nagyvonalú korszakolást⁴ felhasználva – azt szeretném röviden felvázolni, hogy az egyes periódusokban milyen magánjogi befolyások érték a közszolgálati jogviszonyokat. Ehhez exemplifikatív jelleggel sorolok példákat a kontinens egyes államainak jogtörténetéből, illetve kitérek néhány aktuális változási irányra is. Közszolgálat alatt a továbbiakban pedig ennek szűkebb értelmezését használom: csak a civil közigazgatási feladatokat végző, nem önkormányzatok vagy más autonómiák által alkalmazott tisztviselőket foglalja magában e fogalom. Ilyen módon az elemzés az igazságszolgáltatás dolgozóira – már amikortól kezdve ez önálló hatalmi ágként különül el – szintén nem tér ki.

2. Magánjogi hatások a közszolgák jogállásában - egy történelmi megközelítés

2.1. Kezdetek és kibontakozás: az abszolutizmus és jogi öröksége

Az abszolutista rendszerek – bármilyen időben és térben nézzük is azokat – egyik közös jellemzője volt az, hogy a hatalomgyakorlás nagyban támaszkodott az állam bürokráciájára, illetve a hadseregre. Ebből adódott az a tény is, hogy az abszolút kormányformát megvalósító államokban az addigiakhoz képest ugrásszerűen megnőtt a hivatalviselők és a katonáskodók létszáma. Az abszolutizmus egy igen költséges államüzemet teremtett, mivel az ezen állami alkalmazottak meglehetősen széles körét kellett megfizetni munkájukért, és lehetőséget kellett teremteni számukra e munka elvégzésére is, hiszen a monarchák hatalmát csak egy jól szervezett, központosított és hierarchizált igazgatási szervezet volt képes biztosítani.⁵ A bürokrácia térhódítása és a hivatalnokok számának emelkedése révén a központtól (vagyis általában az udvartól)

3 HORVÁTH István, KUN Attila, PETROVICS Zoltán: *Adalékok a közszolgálati jog jogágiságának kérdéséhez*, Pro Futuro, 2021/2, 120–133.

4 Egy lehetséges másfajta fejlődési korszakolásról: Therese GARSTENAUER: *Administrative Staff = Handbook the Global History of Work*, szerk. Karin HOFMEESTER, Marcel van der LINDEN, De Gruyter, Oldenburg, 2018, 303–307.

5 P. SZABÓ Béla: *A német politikatudomány hatása a magyar államtani gondolkodásra a 17. században. Magyarországiak politikatudományi disputációi*, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, Budapest, 2020, 16.

egyre lejjebb található területi szintekre helyeződtek át az igazgatás – ez alatt értve most nemcsak a klasszikus értelemben vett közigazgatást, hanem az igazságszolgáltatási feladatokat is – munkafolyamatai. Ez persze általában nem jelentette azt, hogy a modernizált jog, a bürokrácia (és így a központi hatalom) a legalsóbb szintekig elért volna.⁶ Az egyre terjeszkedő bürokratikus szervezet kiemelt feladatává – főként a királyi központtól távolabb eső vidékeken – az állami erőforrások, leginkább a pénz allokációja és annak a kincstár részére való minél pontosabb beszolgáltatása vált. Nem véletlen, hogy a pénzügyi igazgatás területén épültek ki a legkiterjedtebb igazgatási struktúrák, és az itt tevékenykedő hivatalviselők szereztek leghamarabb némi önállóságot hatásköreik gyakorlásában, s karrierlehetőség szempontjából is kiemelkedő lehetőségek adódtak ebben az ágazatban.⁷ Az adók és más uralkodói bevételek allokációja révén a monarcha pedig ezen befolyt összegeket tudta „visszafoztatni”, és fenntartani belőle had- és hivatalnokszereget. Az így kibontakozó állami működés hozzájárult ahhoz, hogy lassan egy önálló területté kezdett válni a bürokrácia személyi körére vonatkozó szabályok összessége. A rendiségtől eltérően ugyanis e rendszerek már szakképzett hivatalnoki réteget igényeltek,⁸ amely folyamatos, pontos és megbízható módon tartotta működésben az állam gépezetét.⁹ Ezért viszonzásul pedig a többi társadalmi réteghez képest privilégiumokat kaptak, s idővel már a hivatalnoki lét meglehetősen vonzó életpályává vált, főleg a rendszeres illetményezésnek, a kezdetleges nyugdíjrendszernek és egyéb privilégiumoknak köszönhetően.¹⁰ Ilyen módon lassan körvonalazódni kezdett a közzolgálati jognak egyfajta előképe, amely a hivatalviselők jogviszonyának elemeit tömörítette magába. E körben azonban nem csupán az illetmények vagy a nyugdíj szabályait kellett rendezni, hanem a nagy létszámú tisztviselőgárda foglalkoztatására is ki kellett terjeszteni a korabeli jog határait. Ez a felmerülő igény azonban teljesen novumnak számított a XVII., de főleg a XVIII. században, s a korabeli jogtudomány képviselői először nem gondoltak új konstrukciók kialakítására, hanem a már rendelkezésre álló minták alkalmazásában láttak lehetőségeket.

Legelőször a jogviszony mibenlétének, jogi jellegének, keletkezésének és megszűnésének definiálása adódott feladatul. Erre, főként a korai időkben, a jogtudók különféle, a recipiált római jogon alapuló analógia alkalmazását tartották adekvát megoldásnak. Így például Christian Wolff a *Jus naturale*-ben amellett érvelt, hogy a *locatio conductio operarum*, azaz a munkabérelt szabályait kell alkalmazni az uralkodó és a tisztségviselő közötti jogviszonyra, Hulderius von Eyben a *mandatum*-ot tekintette applikálhatónak, vagyis a megbízást tette a kérdéses jogviszony leírásának alapjává, míg Ernst Christian Westphal – meglehetősen bizonytalanul – a közzolgálatot ellátók jogviszonyát

6 KÉPES György: *A Dán Királyság alkotmánytörténete a kezdetektől 1848-ig*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2019, 269; HAHNER Péter: *A régi rend alkonya. Egyetemes történet 1648–1815*, Kronosz Kiadó, Pécs, 2021, 64.

7 PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2022, 189–201.

8 PÁLFFY: *í. m.*, 210.

9 Wolfgang WEBER: *Politik = Enzyklopädie der Neuzeit Bd. 11.*, Metzler Verlag, Stuttgart, 2009, 96.

10 Waltraud HEINDL: *Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich 1780–1848*, Böhlau Verlag, Wien, 2013, 87, 172–219.

a névtelen kontraktusok (pontosabban a *do ut des, do ut facias*) körébe vélte beilleszthetőnek.¹¹ Az abszolút monarchák számára valószínűleg tetsző elképzelés lehetett az az álláspont, amely a (köz)hivatalalt *precarium*ként határozta meg. Eszerint ezt egy személynek az uralkodó adja át egyoldalú nyilatkozatával, s csakis az ő tetszésétől függ az, hogy az adott tisztviselő meddig marad e pozícióban.¹² Viszonylag későn – bár nem minden előzmény nélkül¹³ –, de hasonló elgondoláson alapszik az ajándékozási elmélet, amely a tisztséget a monarcha kegyajándékának tekinti.¹⁴ Ezekkel az elképzelésekkel azonban sok probléma adódott. A néha egymással is versengő tanok egymást váltották, de valójában mindegyik ugyanazon a talajon építkezett.¹⁵ Utóbb két fő problémát vet fel a római jogi analógiák alkalmazása. Egyrészt nem adnak biztosítékokat a hivatalviselőnek, aki így bármikor elbocsátható és a fizetése sem biztos jövedelem, másrészt pedig figyelmen kívül hagyták azt, hogy a közszolgálat esetében nem két egyenrangú fél között jön létre szerződés.¹⁶ Az alábbi táblázat szemlélteti az egyes, római jogból kölcsönzött analógiák ellen felhozott érveket a tanulmányban hivatkozott szakirodalmak alapján.

1. táblázat. A római jogból kölcsönzött analógiák ellen felhozott érvek (a szerző szerkesztése)

névtelen szerződések	<i>contractus innominati</i>	Bizonytalan tartalom; a szerződés csak közös meg- egyezéssel bontható fel.
munkabérllet	<i>locatio conductio operarum</i>	Rugalmatlan, mert a római jogi munkabérllet nem vál- toztatható (egyedi estre szól), a közszolgálat esetében viszont a munkavégzés terjedelme nem állapítható meg pontosan, az mindig az ellátandó feladattól függ.
megbízás	<i>mandatum</i>	Főszabály szerint ingyenes szerződés: legfeljebb tisz- teletdíj kikötésére van lehetőség, ám a rendszeres fizetést nem teszi kikényszeríthetővé. A <i>mandatarius</i> esetében csak közvetett képviselő áll fenn, a közszol- gáló viszont az állam nevében tevékenykedik.
szívességi használat	<i>precarium</i>	Ingyenes szerződés, a rendszeres fizetést nem teszi kikényszeríthetővé.
ajándék	<i>donatio</i>	A hivatal nem adományozható dolog módjára, tulaj- donjog azon nem állhat fenn. Ha mégis elfogadhatónak tekintjük ezt, abban az esetben is a szerződés az átvé- tellel (hivatalba lépéssel) megszűnik, a jogviszony to- vábbi tartalmára ez az analógia nem ad magyarázatot.

11 DRÁGFFY Milkós: *A közalkalmazottak jogállása, különös tekintettel a legújabb kor mozgalmára*, Grill Könyvkiadó, Budapest, 1932, 17, 20, 22.

12 Georg MEYER, Gerhard ANSCHÜTZ: *Lehrbuch des Deutschen Staatsrechts*, Duncker & Humblot, Leipzig, 1919, 575; Paul LABAND: *Das Staatsrecht des Deutschen Reichs I.*, Laupp, Tübingen, 1876, 401.

13 Pl.: DRÁGFFY: *i. m.*, 23.

14 Christian Friedrich ELVERS: *Über das Rechtsverhältnis zwischen Landesregierungen und Beamten*, Allgemeine Juristische Zeitung, 1828/46, 181–183; 1828/48, 189–191.

15 Heinrich BEGEMANN: *Die rechtliche Natur des Eintritts in den Reichsstaatsdienst bzw. der Verleihung eines Reichsamtes: Ein staatsrechtlicher Versuch*, Buchdruckerei R. Noske, 1906, 827.

16 DRÁGFFY: *i. m.*, 24.

Ennek ellenére a modern közzszolgálati rendszerek megteremtése felé az első lépést egyértelműen az abszolút monarchiák berendezkedései tették meg, mivel a tisztán magánjogi alapon ellátott közjogi tisztségeket fokozatosan megszüntették.¹⁷ A közjogi viszonyok ugyanis egyre inkább elváltak az uralkodói magánjogi viszonyoktól, legalábbis a kései (XIX. század eleji) abszolutizmusok idején már biztosan.¹⁸ Ez nem jelentette azt, hogy a monarchia felé fennálló lojalitási kötelezettség ne lett volna meghatározó (még akár a XIX. század derekán is) a hivatalban való alkalmazás tekintetében, hanem egyfajta lassú szemléletváltás során az igazgatás egyre jobban elvált az uralkodó személyétől, és az állam vált hangsúlyossá.¹⁹ Ez a jogviszonyokkal kapcsolatban olyképpen csapódott le, hogy a jogászok is felismerték: a tisztán magánjogi tanok nem megfelelőek, ám a közjogi reguláció talán igen. Ennek egyik jelentős teoretikusa Friedrich Schmitthenner volt, aki egy 1845-ös munkájában leírta a magán-, illetve a közjogi viszonyok különbözőségét, a közigazgatás hierarchikus működését, vagyis azt, hogy nem a magánjogot jellemző horizontális viszonylat áll fenn a közhivatalok ellátása során.²⁰ Schmitthenner egyenként vette számba a római jogon alapuló elméleteket,²¹ s igyekezett megmagyarázni a közzszolgálati jogviszony közjogi jellemzőit, szembeállítva azokat korábbi elméletekkel.²² A teoretikus megalapozást azonban a szükségesség miatt jócskán megelőzte a gyakorlat. Példaként említhető e körben az *Allgemeines Landrecht* (ALR), amely közjogi módon szabályozta a közzszolgálat néhány elemét,²³ az 1789-ben felmerült francia közzszolgálati kódex ötlete,²⁴ vagy az 1805-ös bajor *Hauptlandspragmatik*, amelynek kodifikációja Maximilian von Montgela reformjai során valósult meg,²⁵ de a jogtudomány egyik korabeli polihisztora, Nikolaus Gönner is tevékenyen részt vett a folyamatban, s 1808-ban ő írta az első kommentárt a pragmatikához.²⁶ E kódex új utat nyitott a közzszolgálat fejlődésében: az alkalmazás már szerződésen alapult, fix bérezési rendszert vezetett be és a képzett bürokrácia

17 KELEMEN Miklós: *Az igazgatás személyi állománya és a közzszolgálati jog történeti fejlődése = Összehasonlító jogtörténet*, szerk. FÖLDI András, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2016, 231, 234.

18 Ekkoriban már az egyetemi stúdiumokban is elvált egymástól a jog e két nagy területe, s ez a didaktikai rendszer alapvetően befolyásolta a jogi gondolkodást is. Alexander HELLGARDT: *Die universitäre Rechtslehre und die Dichotomie von Öffentlichem Recht und Privatrecht*, Zeitschrift für Didaktik der Rechtswissenschaft, 2020/3, 199–213, 205.

19 Renate MAYNTZ: *A közigazgatás kialakulása = Közigazgatás-tudományi antológia II.*, szerk. LŐRINCZ Lajos, UNIÓ Lap- és Könyvkereskedelmi Kft., Budapest, 1996, 99.

20 Friedrich SCHMITTHENNER: *Grundlinien des allgemeinen oder idealen Staatsrechtes*, Heyer Verlag, Gießen, 1845, 395, 502.

21 *Uo.*, 507–508.

22 *Uo.*, 504–507.

23 Bernd WUNDER: *Geschichte der Bürokratie in Deutschland*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1986, 18; ÚJVÁRI Emese: *Kárfelelősség a gyámügyi igazgatásban a 19. századi német jogban*, Miskolci Jogi Szemle, 2018/1, 62–83, 62–63.

24 Henri CHARDON: *L'administration de la France*, Perrin et c^{ie} Libraries-Éditeurs, Paris, 1908, 139.

25 Gerd KLEINHEYER, Jan SCHRÖDER: *Deutsche und Europäische Juristen aus neun Jahrhunderten*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2017, 325.

26 Nikolaus GÖNNER: *Der Staatsdienst aus dem Gesichtspunkt des Rechts und der Nationalökonomie betrachtet: nebst der Hauptlandespragmatik über die Dienstverhältnisse der Staatsdiener im Königreiche Baiern mit erläuternden Anmerkungen*, Landshut, 1808, passim.

kiépítését célozta.²⁷ Josef Jakob szerint fontos fordulatot jelentett továbbá, hogy a kódex a hivatalviselés jogát függetlenítette a társadalmi származástól, illetve hogy a tisztviselők hűségét már nem a szankcionálással való fenyegetéssel, hanem jutalmazással próbálták innentől elérni, ami erőteljes szemléletbeli váltás a korábbi viszonyokhoz képest.²⁸ Az így meghatározott jogviszony immáron egyértelműen nem magánjogi, hanem közjogi tartalommal,²⁹ s így garanciális jelleggel bírt, mert az egyszerű elbocsátás elleni védelmet jogszabályi alakba foglalta, szemben más területekkel (például a korabeli Ausztriával), ahol ezt a „joghoz kötést” ekkoriban még az uralkodó szuverén voltának megsértéseként értelmezték volna.³⁰ Ezek a korai törekvések a közszolgálati joganyag rendszerezésére, de főképp az 1805-ös bajor szolgálati pragmatika utat nyitott egy új fejlődési iránynak, amely a közhivatalnoki jog önállósodását és így fénykorát hozta magával.

Még mielőtt azonban rátérnék a következő időszak tárgyalására, szólnom kell egy másik jelenségről is, amelynek a későbbiekben is jelentősége lesz. Ez pedig a hivatalnokok fokozott felelőssége tevékenységükért, amely szintén az abszolút hatalomgyakorlási mechanizmusok eredménye. A munkájukat élethivatás-szerűen, fizetésért és más juttatásokért végző tisztviselőkkel szemben ugyanis innentől kezdve megalapozott elvárás volt, hogy azt precíz módon, lojálisan és nem kárt okozva végezzék. Számos esetben – a rendkívül fontos allokációt végző igazgatási ágakban, például a bányaugy területén – új, tulajdonképp magánjogi(as) intézményt vezettek be. Ilyen volt például a Habsburg államkonglomerátumban a kaució, amely egyfajta szerződési biztosítékként szolgált arra az esetre, ha a hivatalnok hivatali tevékenysége gyakorlása során kárt okozna az államnak/uralkodónak.³¹ Ezt a hivatalba lépés előtt kellett szolgáltatni készpénzben, zálogként, adósságlevélben vagy kezességvállalás formájában, de lehettek ezek kombinációjaként is. Az összeg, ha nem kellett felhasználni, természetesen visszajárt akár az örökösöknek is, sőt még kamatot is fizettek utána.³² A kaució és saját munkaszerződésük³³ mellett a bányahivatalnokoknak még egy (1776-tól egységesen szövegezett) reverzálist is alá kellett írni, amelyben szerepelt a kaució, és amelyben jogi helytállást vállaltak tevékenységükért.³⁴ Ugyanígy egy másik fontos területen is elterjedt ez a gyakorlat: az adóigazgatás is átvette, s az adószedőknek is kauciót kellett

27 Bernd WUNDER: *Das erste deutsche Beamtengesetz: Die bayerische Hauptlandespragmatik vom 1. Januar 1805*, Zeitschrift für Beamtenrecht, 2005, 2–12.

28 Josef JAKOB: *Die Studentenverbindungen und ihr Verhältnis zu Staat und Gesellschaft an der Ludwigs-Maximilians-Universität Landshut / München von 1800 bis 1833*, Fern Universität in Hagen, Hagen, 2002, 19–20.

29 Thorsten Ingo SCHMIDT: *Beamtenrecht*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2017, 7–8.

30 Barbara WEICHELBAUM: *Disziplinarrecht der Beamten und Europäische Menschenrechtskonvention*, Zeitschrift für öffentliches Recht, 2007, 537–594, 538.

31 GEDEON Magdolna: *A bányahivatalnokok jogi helyzete Magyarországon a 18. században*, Pro Futuro, 2021/1, 67–90, 76, 80.

32 Gerhard AMMERER: *Funktionen, Finanzen und Fortschritt. Zur Regionalverwaltung im Spätabsolutismus am Beispiel des Geistlichen Fürstentums Salzburg*, Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde, 1986, 341–518, 506.

33 Koi Gyula: *A bányajog és a bányászati szakigazgatás jellegzetességei: jogelméleti-jogtörténeti vázlat*, Magyar Közigazgatás, 2006/8, 475–492, 480.

34 GEDEON: *i. m.*, 76–77.

letenniük arra az esetre, ha visszaélnének hatalmukkal, ami valószínűleg gyakran meg is történt.³⁵ E szerződési biztosíték tehát a magánjogi értelemben vett anyagi károk okozásának esetére kívánt fedezetet nyújtani (mai terminológiával élve kárátalányjelleggel), egyben hivatali állásának „szerződésszerű”, szabályos ellátására sarkallta a tisztviselőket. A kauciót mégsem tekinthetjük minden fenntartás nélkül a majdani magánjogi/vagyonhiatalnokai felelősség előképének, hiszen a XVIII. században és a XIX. század első felében ez a helytállás az állam (vagy közvetett módon a monarcha) felé jelentett garanciát, tehát ez még nem egy közjogi elemekkel átszőtt konstrukció volt – mint azt később látni fogjuk –, hanem egy tiszta szerződéses, magánjogi jogviszony, pontosabban mellékkötelem.

2.2. A közszolgálati jog aranykora: a XIX. század második felétől a New Public Managementig

A már említett Schmitthenert tartja számon a szakirodalom, aki már dogmatikai alapon elsőként lépte át a szerződési jogi kereteket a közszolgálati viszonyok definiálása kapcsán, s a XIX. század derekától valóban egyfajta új felfogás tört utat ezen a téren a kontinensen. A közszolgálati jogviszony keletkezésére és megszűnésére vonatkozó elméletek innentől kezdve sokkal heterogénebbé váltak, s ilyen módon ezek áttekintésére e tanulmány keretei között nem is vállalkozom, csupán nagyobb léptékben szükséges felhívni a figyelmet néhány tendenciára. A magánjogtól való elszakadás ugyanis nem volt drasztikus, példának okáért Schmitthenner munkásságának olyan értelmezésével is találkozhatunk, miszerint ő sem teljesen szakadt még el a magánjogias megközelítéstől,³⁶ sőt Tomcsányi Móric szerint a magánjogi szerződési elméletek periódusát az olyan közjogi kontraktusok időszaka követte, amelyek csupán látszólag közjogiak. Szerinte ezeknek legszembetűnőbb hibája, hogy alapjellemben az ezekkel definiált jogviszonyok még mindig magánjogiasak, mivel a szerződő felek mellérendeltségére építenek.³⁷ Ezzel szemben létezett egy olyan felfogás is, amely az állam egyoldalú aktusa nyomán vélte keletkezőnek a közszolgálati jogviszonyt,³⁸ s csak később jelentek meg a szintetizáló elméletek, amelyek szerint például a kinevezési aktusnak két intézkedése van: egy államhatósági és egy szerződéses,³⁹ vagy az egyoldalú aktus mellett ennek a (leendő) tisztviselő általi elfogadása is kell ahhoz, hogy a jogviszony

35 HÉJJA Julianna Erika: „Hűtlenségi és visszaélési botrányos tények”. *Vármegyei tisztviselői kihágások, felelősségre vonás, fegyelmi eljárás a 19. század első felében*, Századok, 2015/5, 1069–1077, 1071.

36 DRÁGFFY: *i. m.*, 26.

37 TOMCSÁNYI Móric: *A vagyoni felelősség elve a közigazgatásban*, Politzer Könyvkiadó, Budapest, 1905, 49. Ez egy tágabb kontextusban is igaz: a német közjogtudomány megalapozói a magánjogi jogtudomány módszerességét és jogászai technikáit használták mintául saját dogmatikai rendszerük kidolgozásához. Vö. SÓLYOM Péter: *Jogászai módszer és politika*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2016, 28, 55.

38 DRÁGFFY: *i. m.*, 30–38.

39 TOMCSÁNYI: *A vagyoni..., i. m.*, 48.

létrejöjjön.⁴⁰ A tisztviselői jogviszonyok legteljesebb mértékű közjogi tartalommal való kitöltése a közszerződés jog részleges vagy teljes kodifikációját vitte végbe a gyakorlatban. A XIX. század második felétől ugyanis számos állam döntött úgy, hogy nagyobb számú hivatalnokainak jogait és kötelezettségeit egyetlen kódexben foglalja össze, amelyeket leggyakrabban szerződés jogi pragmatikának vagy közszerződés jogi törvénykönyvnek neveztek.⁴¹ A kodifikációkra való törekvések, s főképp egy-egy elkészült törvénymű kötelező jogi erővel való felruházása a közszerződés jog aranykorát jelentette. Így például Svájc már 1853-ban, később pedig 1914-ben, majd 1927-ben fogadott el ilyen törvényt a szövetségi szintű közigazgatás dolgozóira nézve,⁴² de hasonló sikere volt az 1914-es (és 1979-ig hatályban maradt) osztrák *Dienstpragmatik*nak⁴³ vagy a számos ország számára mintaadó 1873-as német *Reichsbeamtengesetz*nek,⁴⁴ míg a magyar vagy a francia próbálkozások sokáig eredménytelenek maradtak.⁴⁵ Az akár kodifikált, akár kodifikálatlan közszerződés jog azonban a századforduló idején Európában már egy stabil dogmatikával bíró közjogi terület volt, s ez csak a XX. század második felétől tört meg, fokozatosan. Az alábbi táblázat szemlélteti a közszerződés jogviszonyról alkotott elméletek három nagyobb csoportjának jellegzetességeit a jogviszony keletkezésére és megszűnésére vonatkoztatva.

2. táblázat. *A közszerződés jogviszonyokról alkotott elméletek három fő csoportja (a szerző szerkesztése)*

	Magánjogi tanok	Egyoldalú hatósági aktus tana	Vegyes közigazgatási aktus tana
Keletkezés	szerződéssel	az állam egyoldalú nyilatkozatával	kinevezéssel: állam egyoldalú aktusa kötött tartalommal, amelyet a (leendő) tisztviselő elfogad

40 Carl Friedrich von GERBER: *Grundzüge des deutschen Staatsrechts*, Verlag von Bernhard Tauchnitz, Leipzig, 1880, 116–117.

41 Frits van der MEER, Trui STEEN, Anchrít WILLE: *Civil Service Systems in Western Europe: A Comparative Analysis = Comparative Civil Service Systems in the 21st Century*, szerk. Frits van der MEER, Jos RAADSCHELDERS, Theo TOONEN, Palgrave Macmillan, London, 2015, 38.

42 ERNST LOBSIGER: *Personalpolitik und Personalrecht der Schweizerischen Eidgenossenschaft seit der Gründung des Bundesstaates*, Eidgenössische Drucksachen- und Materialzentrale, Bern, 1975, 16; Raimund GERMANN, Christoph GERMANN: *Der Staatsapparat und die Regierung. Öffentliche Verwaltung in der Schweiz Bd. I.*, Haupt Verlag, Bern, 1998, 124.

43 SALLAI Balázs: *Szerződés jogi pragmatika a Lajtán innen és túl: törekvések a közszerződés jogi kódex megalkotására a Monarchiában*, Jogtörténeti Szemle, 2023/1, 40–46, 41–42.

44 SALLAI Balázs: *A szerződés jogi pragmatika mint az állami válságkezelés eszköze: Német, osztrák és magyar jogtörténeti példák = Law in Times of Crisis – Jog válság idején*, szerk. BÁNDI Gyula, POGÁCSÁS Anett, Pázmány Press, Budapest, 2023, 477–479.

45 SALLAI: *A szerződés jogi... i. m.*, 483–485.; [Szerző nélkül]: *Franciaország állami tisztviselői*, Állami Tisztviselők Lapja, 1909/19, 157; Johann ANKWITZ: *Die Beamtenbewegung und der Entwurf einer Dienstpragmatik in Frankreich*, Österreichische Rundschau, 1910, 343–348, 345–347. Franciaországban végül – hazánkkal ellentétben – sikerült kodifikálni e joganyagot, először 1946-ban. HAZAFI Zoltán: *A legújabb fejlődési irányok a francia közszerződés jogban = Főbb közszerződés jogi modellek Európában*, szerk. CSÓKA Gabriella, LUDÁNYI Dávid, Ludovika Kiadó, Budapest, 2023, 58.

		1. a felek akaratától független ok: – <i>tisztviselő halála</i> – <i>határozott idő lejártá</i> – <i>korhatár elérése</i> – <i>jogerős ítélet</i>
	1. az alapul vett szerződéstípusonként eltérően valamelyik, esetleg mindkét fél akaratából	2. a felek egybehangzó akaratnyilvánítása: – <i>kilépés</i> – <i>nyugállományba vonulás (korhatár elérése + elégséges szolgálati idő)</i>
Megszűnés	2. a tisztviselő halála révén	3. egyoldalú állami aktus: – <i>kötelezettségzegés szankciója (pl. fegyelmi büntetés)</i> – <i>alkalmatlanság</i> – <i>hivatal megszüntetése jogutód nélkül</i>
	3. a vállalt munka elvégzése után (teljesítéssel)	4. a tisztviselő egyoldalú nyilatkozata: – <i>lemondás</i> nyugállományba vonulás (elégséges szolgálati idő)
	4. lehetetlenné válással	

Az önállósult közszoigálati jog egy eleme azonban részben magánjogi maradt. A tisztviselők felelősségi rendszerének klasszikus hármás felosztásában a büntetőjogi és a fegyelmi felelősség mellett megtalálható volt a magánjogi vagy vagyoni, ritkább terminológiával kár(térítési) felelősség. Ez – mint azt elnevezései is sugallják – erősen kötelmi jogi alapokon áll(t). Ismételten a német területeket vizsgálva: itt merült fel először annak az ötlete, hogy egy vegyes, tehát nem teljesen magánjogi alapokon álló megoldást kellene alkalmazni,⁴⁶ hiszen eredetileg ezen a téren is a magánjog szabályai érvényesültek. Példának okáért az ALR a megbízási szerződés konstrukcióját vette alapul,⁴⁷ amely esetén főszabály szerint a *mandatarius* ingyenadós, tehát csak a *dolusért* felelt.⁴⁸ A későbbi időkben e felelősségi típus már számos közjogi elemmel van átszőve.⁴⁹ Lényegében két esetkört különböztethetünk meg: egyfelől a hivatalnoknak az állam felé, másfelől a magánszemélyek felé fennálló helytállási kötelezettségét károkozásaik miatt. A vétkesség fokát szinte valamennyi korszak szabályozása figyelembe

46 TOMCSÁNYI: *A vagyoni...*, i. m., 155–156; Burchard Wilhelm PFEIFFER: *Practische Ausführungen aus allen Theilen der Rechtswissenschaft Bd. II.*, Hahn'sche Hofbuchhandlung, Hannover, 1828, 361–384; Burchard Wilhelm PFEIFFER: *Practische Ausführungen aus allen Theilen der Rechtswissenschaft Bd. III.*, Hahn'sche Hofbuchhandlung, Hannover, 1831, 380–386.

47 ÚJVÁRI: i. m., 62–63.

48 FÖLDI András: *A másért való felelősség a római jogban*, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004, 301.

49 TOMCSÁNYI Móric: *A magyar közigazgatási jog alapintézményei*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1926, 370.

vette e körben, ám fontosabb kérdés az, hogy mi alapján és hogyan érvényesíthetők az ilyen – alapvetően magánjogi – igények. Erre vonatkozóan az a koncepció gyökerezett meg, amely szerint a kárt elszenvedő fél az államtól kell hogy követelje ennek megtérítését, s az állam csak regresszjogot kap a kárt okozó tisztviselővel szemben.⁵⁰ Magyary Zoltán kiemeli, hogy a közjogi elemek elsősorban azt biztosítják, hogy a közigazgatás működését ne lehetetlenítsék el az alap nélküli pereskedések,⁵¹ s ezért számos állam korlátozta ezt a jogot. Így például a BGB 839. §-a alapján csak akkor perelhet a magánfél, ha a polgári peres eljárásán kívül más lehetősége már nincs a megtérítésre,⁵² vagy hasonló megoldást találhatunk az 1928-as Magánjogi törvényjavaslatban is, amelynek 1735. §-a kimondta: nem kell megtéríteni a kárt, ha azt a károsult más jogorvoslattal elháríthatta volna és ezt elmulasztotta. Ismert olyan megoldás is, amely csak akkor ad alapot a károsulti igényérvényesítésre, ha azt előzetesen fegyelmi határozatban megállapították,⁵³ illetve az 1797-től létező francia minta szerint csak akkor, ha az Államtanács előzetesen hozzájárult a polgári bíróság előtti perindításhoz.⁵⁴ Ezzel kapcsolatban fontos azonban hangsúlyozni, hogy a francia felfogás – amely Belgiumra és Olaszországra is hatással volt – különbséget tesz *faute de service* és *faute personnelle* között. Az utóbbi kategória egyértelműen a tisztviselő (súlyos) vétkességén alapszik, s minden esetben kereset indítható ellene. Az előbbi kategória az, amelynél szükséges az Államtanács hozzájárulása, mert ebbe a körbe tartozik minden olyan közigazgatási ténykedés, amely kárt okoz, de nem állapítható meg az eljáró hivatalnok vétkessége.⁵⁵ Egy másik lehetséges utat választott a jogalkotó a svájci *Obligationenrecht* esetében, amely teljes egészében a közjogi szabályozás körébe utalta e felelősségi alakzatot.⁵⁶ Ezekből is látható tehát, hogy ez a felelősségi típus a XIX. század végére már inkább a közjog által szabályozott volt, s csak kis részben maradt magánjogias. Ilyen összetevőjének tekinthető például a kár fogalma, amelyre a közjogi-közigazgatási szakirodalom tulajdonképpen soha nem tér(t) ki részletesen, ami azt mutatja, hogy ebben a kérdésben a magánjogi dogmatika volt meghatározó. Szintén fontos változás, hogy a korábbi megoldásokhoz – például ALR – képest a XIX. század közepétől nem kontraktuális, hanem

50 TOMCSÁNYI: *A vagyoni..., i. m.*, 72; TOMCSÁNYI: *A magyar..., i. m.*, 374.

51 MAGYARY Zoltán: *Magyar közigazgatás*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1942, 419–420.

52 Ez azonban csak a szövetségi közigazgatási feladatokat ellátó tisztségviselők esetén van így, a saját hivatalnokokra nézve a *Landok* alkothattak jogot a kérdés rendezésére 1900 után. TOMCSÁNYI: *A vagyoni..., i. m.*, 160–161. A BGB regulációja azonban önmagában nem rendezte a vagyoni felelősséget, így 1910-re készült el a részletszabályokat is tartalmazó *Reichsbeamtenhaftungsgesetz*, amely főszabállyá tette az állam általi helytállást annak hivatalnokai helyett (*schuldbefreiende Hafnungsübernahme*). ÚJVÁRI: *i. m.*, 66.

53 TOMCSÁNYI: *A magyar..., i. m.*, 372.

54 Maurice HAURIU: *Précis de Droit Administratif*, Société anonyme du Recueil Sirey, Paris, 1927, 314–315.

55 TOMCSÁNYI: *A vagyoni..., i. m.*, 118–150; TOMCSÁNYI: *A magyar..., i. m.*, 372; HAURIU: *i. m.*, 332. Az 1873-as Blanco-ügynek volt jelentősége abban, hogy ráirányította a figyelmet a magán- és közjog elhatárolására a kárfelelősség kapcsán. Nikolaus MARSCH: *Frankreich = Verwaltungsrecht in Europa Bd. 2.*, szerk. Jens-Peter SCHNEIDER, Universitätsverlag Osnabrück, Osnabrück, 2009, 64–65.

56 TOMCSÁNYI: *A vagyoni..., i. m.*, 151.

deliktuális felelősségi alakzatról van szó,⁵⁷ legalábbis azon államokban, amelyek nem utalták teljes egészében a közjog hatályába a kérdés rendezését.

A közszolgálati jog személyi hatályát tekintve is előfordultak magánjogias elemek az egyes európai országokban, mivel bizonyos – jellemzően kisebb jelentőségűnek tartott vagy bizonyos (fél)ig állami szerveknél történő – munkavégzési formákat nem vontak a számos garanciális tartalommal bíró említett jogterület alá. Ezen tevékenységekre vagy elkülönült, speciális szabályozás vonatkozott, vagy pedig az ekkoriban már kibontakozófélben lévő munkajog regulációja. Nem szabad ugyanis szem elől téveszteni, hogy a munkajog nagyjából a XX. század első harmadáig a magánjog egyik leágazását jelentette, s ekkoriban keresztülfekvő jogági jellege nem érvényesült.⁵⁸ Így például Magyarországon a dualizmus idején az erdészeti vagy a vasúti igazgatásban volt jellemző ez az alkalmazási mód,⁵⁹ a Horthy-korszakban pedig a MÁV, az Ibusz vagy az Országos Társadalombiztosító Intézetnél dolgozók esetek magánjogi szerződés hatálya alá.⁶⁰ A gyakorlat ezeket a kontraktusokat egyértelműen a magánjog szabályai szerint ítélte meg, például az érvényességükkel kapcsolatos kérdések esetében.⁶¹ Tipikusan ilyen magán/munkajogias szabályozással próbálták kezelni a Weimari Köztársaság pénzügyi nehézségeit, olyan módon, hogy a költséges közszolgálati állások egy részét egyszerűen kivették a közjog hatálya alól,⁶² ami hosszú távon végzetes következményekkel járt a közigazgatásra nézve.⁶³

2.3. A klasszikus közszolgálati jog térvesztése: a nyolcvanas évektől napjainkig

A klasszikus közszolgálati jog megjelölés alatt általánosságban azt a kontinentális joganyagot értem most, amely a fentebb bemutatott korszakban – tehát a XIX. század közepétől/második felétől a XX. század második feléig – alakult ki és volt hatályban. Időközben azonban a XX. században létrejött egy új, keresztülfekvő – tehát magán- és közjogi elemeket is magában foglaló – jogág, a munkajog,⁶⁴ amely az eddig bemutatott magánjogi foglalkoztatási formák helyét jelentős mértékben átvette. Az 1980-as évektől azonban a New Public Management gyűjtőirányzatának⁶⁵ képviselői egy újfajta államüzemben láttak perspektívát, amely kihatott a közszolgálatra is.⁶⁶ A NPM ala-

57 A magyar gyakorlatról lásd: SZLADITS Károly: *A magánjogi bírói gyakorlat 1901–1927*, Grill Könyvkiadó, Budapest, 1928, 560–561.

58 KUN Attila: *A magyar munkajog kezdetei és helyzete 1945 és 1949 között*, Acta Universitatis Szegediensis, 2004/1–15, 349–390, 352; HALMOS Szilvia, PETROVICS Zoltán: *Munkajog*, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 2014, 22.

59 JÁSZI Viktor: *A magyar közigazgatási jog alapvonalai I.*, Hegedüs és Sándor Könyvkiadó Vállalata, Debrecen, 1907, 330–331.

60 DRÁGFFY: *i. m.*, 13–14.

61 JÁSZI: *i. m.*, 330.

62 Arnold KÖTTGEN: *Beamtenrecht*, Ferdinand Hirt, Breslau, 1929, 30–31.

63 SALLAI: *A szolgálati...*, *i. m.*, 478–479.

64 ZACCARIA Márton Leó: *Egy „keresztülfekvő” jogág jellemzői – értekezés a magyar munkajog dogmatikai sajátosságairól*, Glossa Iuridica, 2011/1, 118–122, 120–121.

65 Norbert WIMMER: *Dynamische Verwaltungslehre*, Springer, Wien, 2010, 251.

66 BALÁZS István: *A közszolgálati rendszerek átalakulásának egyes jellemzői napjainkban = Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére*, szerk. AUER Ádám, BERKE Gyula, GYÖRGY István, HAZAFI Zoltán, Ludovika Kiadó, Budapest, 2018, 51–56.

pideológiája a nagy és költséges állam leépítése oly módon, hogy a közfeladatok lebonyolításának egy részét kisebb vagy nagyobb mértékben piaci szereplőkre bízta, ami a közszolgálat esetében a gazdasági, avagy magánmunkajog hatásainak erősödését hozta el. Például a német jogban a XIX. század második felében meggyökeresedett dichotóm felosztás, miszerint a közszolgáltatók *Beamterek* vagy *Angestellterek*,⁶⁷ trichotómmá bővült az *Arbeiterek*, vagyis a magánmunkajog hatálya alá tartozó dolgozókkal.⁶⁸ A korábban a közszolgálati jog hatálya alá tartozók munkaviszonyának ilyen „kiszervezése” is gyakori és nem minden veszélytől mentes példa.⁶⁹ Sőt ennél drasztikusabb eseteket is fellelhetünk: a svájci szövetségi közigazgatás személyi állományát 2002-től asszimilációs rendszerben⁷⁰ – tehát nagyrészt az általános munkajog szabályai szerint – foglalkoztatják,⁷¹ illetve Svédországban az 1965 és 1975 között végrehajtott reformok óta az általános munkajogi regulációt alkalmazzák a közigazgatás személyzetére.⁷² A 2008-as válság után azonban az NPM megoldásaiba vetett bizalom megingott, s egy újabb, szintézisre törekvő neoweberi modell jött létre, amely igyekszik vegyíteni a privát és a közszektor megoldásait, de tanulva az NPM „hibáiból”.⁷³ A közszolgálatban szinte tankönyvi példa erre a teljesítményértékelési rendszer,⁷⁴ de kifejezetten kötelmi jogi behatás volt hazánkban az érvénytelenség jogintézményének bevezetése, vagy a már elemzett vagyoni felelősség vétkességéről felróhatósági alapra való áthelyezése,⁷⁵ s a közszolgálati jogviszonyok polgári jogi szerződéses megalapozása is felmerült már.⁷⁶ Ugyanígy kevésbé adekvát a magyar közszolgálati szabályozásban a joggal való visszaélés tilalma elvének deklarálása.⁷⁷ Szükséges azonban megjegyezni, hogy ezek a hatások oda és vissza is működnek, így példának okáért a magánmunkajogi szabályozás

67 SZABÓ István: *Német alkotmányfejlődés 1806–1945*, Szent István Társulat, Budapest, 2002, 145.

68 ÁRVA Zsuzsanna, BALÁZS István, BARTA Attila, VESZPRÉMI Bernadett: *Közigazgatási elmélet*, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Debrecen, 2020, 158., 303. lábjegyzet.

69 HORVÁTH, KUN, PETROVICS: *i. m.*, 126.

70 Az asszimilációs és differenciált közszolgálati szabályozásokról lásd: BALÁZS István: *A közigazgatás személyzeti rendszerei és annak változásai az Európai Unió tagországaiban = Az Európai Unió tagállamainak közigazgatása*, szerk. SZAMEL Katalin, BALÁZS István, GAJDUSCHEK György, KOI Gyula, Complex Kiadó, Budapest, 2011, 83–96.

71 RAIMUND GEMANN: *Beamte = Historisches Lexikon der Schweiz*, <https://hls-dhs.dss.ch/de/articles/010346/2011-09-14/> (letöltés ideje: 2022. 01. 02.).

72 STEN BONSING, NIINA MÄNTYLÄ, HENRIK WENANDER: *Status and Criminal Liability of Civil Servants in Modern Public Administration: A Comparative Study of Denmark, Finland, and Sweden*, *European Public Law*, 2023/1, 115–134, 120.

73 LINDER Viktória: *A közigazgatás személyi állománya = A közigazgatás elmélete és gyakorlata*, szerk. SZALAI András, HVG-Orac Kiadó, Budapest, 2020, 364.

74 KOI Gyula: *A közhivatal viseléséhez való jog = Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, szerk. JAKAB András, KÖNCZÖL Miklós, MENYHÁRD Attila, SÜLYOK Gábor, 2020, [11], <https://ijoten.hu/uploads/a-kozhivatal-viselesehez-valo-jog.pdf> (letöltés ideje: 2023. 11. 09.).

75 DORKA Dóra: *Magánjogias közszolgálat? = Az állam és jog alapvető értékei a változó világban*, szerk. VEREBÉLYI Imre, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Győr, 2012, 272.

76 HORVÁTH, KUN, PETROVICS: *i. m.*, 127.

77 HERDON István: *A joggal való visszaélés tilalmának gyakorlata a munkaviszony megszüntetése körében*, *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, 2020/2, 89–99, 94.

megengedi a fegyelmi felelősség kikötését,⁷⁸ ami mindig is a közszolgálati jog sajátos intézménye volt. Ezek a kölcsönhatások (is) indukálták azt a vitát, amelyre már a bevezetőben is utaltam, vagyis hogy a közszolgálati jog önálló jogág-e, vagy a munkajog része, a munka közjoga? Mindkét oldal mellett találunk meggyőző érvelést a jelenlegi magyar tudományos diskurzusban.⁷⁹ A magam részéről nem szeretnék pálcát törni egyik elképzelés mellett sem, csupán egyetlen történeti adalékkal szolgálok: a magyar jogtörténet tekintetében a közszolgálati jog önállósága mindig relatív volt,⁸⁰ azaz a közjogászok a közigazgatási jog egyik alterületként kezelték azt, ám a tudományági rendszertan időről időre szükségszerűen változik.⁸¹ Azon végletes állásponttal azonban nem értek egyet, amely a közszolgálati jogi szabályozást megszüntetné, azaz amellet érvel, hogy a közszolgálat foglalkoztatásának normaanyagát az általános munkajog adja. Komoly ellenpéldákkal lehet élni e tekintetben, de azt gondolom, hogy a legmeggyőzőbb a már tárgyalt svéd tendencia: a közszolgálati jog – és így annak speciális felelősségi alakzatai – kivezetése után most újra napirenden van, hogy az elszámoltathatóság jegyében vissza kellene térni a régebbi megoldáshoz.⁸² Ugyanílyen dilemmát jelenthet az is, hogy a rugalmasságra való törekvés – amely gyakran a magánjogot jellemző diszpozitivitást hangsúlyozza – végső soron képes aláásni a karrierrendszerű közszolgálat életpályamodelljét.⁸³ Nem lehet véletlen az sem, hogy számos országban történt a 2010-es években visszarendeződés a közszolgálati szabályozásban.⁸⁴ További érvként Forgács D. Péter gondolatait szeretném felvillantani. A szociológus szerint az NPM által generált közigazgatási változások azért buktak el, mert azokba „*vulgárisan leegyszerűsített ökonómiai magyarázatokkal leheltek életet*”.⁸⁵ Hibának véli az állami (így a közszolgálati) felelősség csökkentését is,⁸⁶ amit a citált svéd példa is alátámasztani látszik. Véleményem szerint az említett szerzőnek igen fontos – és a közszolgálatot érintő problematikán is túlmutató – tézise, hogy a köz- és magánszférát azért nem szabad és nem lehet összemosni, mert míg az első ideológiák mentén értékracionálisan, addig

78 SIPKA Péter Máté, ZACCARIA Márton Leó: *Felelősségi jogviszonyok = Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, szerk. JAKAB András, KÖNCZÖL Miklós, MENYHÁRD Attila, SÜLYOK Gábor, 2020, [84], <http://real.mtak.hu/107959/1/felelssgi-jogviszonyok.pdf> (letöltés ideje: 2023. 11. 09.).

79 A teljesség igénye nélkül: BALÁZS: *A közszolgálati...*, i. m.; HORVÁTH, KUN, PETROVICS: i. m.; MÉLYPATAKI GÁBOR, PRUGBERGER TAMÁS: *A közszolgálat fogalmának és dogmatikájának átalakulása*, *Közjogi Szemle*, 2021/1, 12–18; GYÖRGY ISTVÁN: *Munkajog, a munka közjoga vagy közszolgálati jog? = Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére*, szerk. AUER ÁDÁM, BERKE GYULA, GYÖRGY ISTVÁN, HAZAFI ZOLTÁN, Ludovika Kiadó, Budapest, 2018, 265–276; LUDÁNYI DÁVID: *Munkajog vagy közigazgatási jog? Közszolgálati jog! = Ünnepi tanulmányok Kiss György 70. születésnapjára*, szerk. AUER ÁDÁM, BANKÓ ZOLTÁN, BÉKESI GÁBOR, BERKE GYULA, HAZAFI ZOLTÁN, LUDÁNYI DÁVID, Wolters Kluwer, Budapest, 2023, 430–438.

80 A témáról: KOI GYULA: *A magyar közszolgálati jog kezdetei a jogirodalomban*, *Jogtörténeti Szemle*, 2006/2, 49–59.

81 MÉLYPATAKI, PRUGBERGER: i. m., 15.

82 BONSING, MÁNTYLÁ, WENANDER: i. m., 121, 127.

83 DORKA DÓRA: *Megállapodás a közszolgálatban? = Adásvétel és közösség*, szerk. SCHIFFNER Imola, VARGA NORBERT, Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 2014, 41.

84 BALÁZS: *A közszolgálati...*, i. m., 56–57.

85 FORGÁCS D. PÉTER: *A bürokrácia szociológiája*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2019, 69.

86 *Uo.*, 70.

a második a gazdasági előnyöket szem előtt tartva célracionálisan működik.⁸⁷ A közszolgálati szabályozás tekintetében azonban nem feltétlenül elvetendő a munkajogi megoldások.⁸⁸ Pozitív példa erre Franciaország, ahol nemrégiben, hosszadalmas kodifikációs folyamat eredményeként született meg egy kódex,⁸⁹ amely egyfelől klaszszikus szolgálati pragmatika (például összegzi a jogokat és kötelezettségeket, külön részt tartalmaz a védelemre és a karrierre/életpályára vonatkozóan), másfelől számos magánmunkajogi intézményt honosított meg: többek között a teljesítményértékelést, a közös megegyezéses jogviszony-megszüntetést vagy az egyéves fizetett szabadság (hozzátartozó ápolása céljából) lehetőségét.⁹⁰ Hazafi Zoltán szerint ez a kettősség eddig is megvolt a francia közszolgálatban, amely egyszerre ragaszkodott tradícióihoz, de szeretett volna rugalmasabb, magánjogias elemeket is bevezetni.⁹¹

3. Változások, tendenciák, trendek – összegzés helyett

Összegzésképpen az általam használt periodizálást áttekintve a következő állításokat teszem:

A közszolgálati jog első időszakában, az abszolutizmusok idején még egy „lapangó jogterület” volt, hiszen a jelenség, vagyis a hivatalnokok szolgálati jogviszonya már létezett, ám *expressis verbis* még nem volt olyan jogág vagy jogi terület, amely képes lett volna leírni ezeket az akkor új intézményeket. Ezért a jogászok már a meglévő tudásanyag segítségével a recipiált római jog egyes kötelmi jogi intézményeit próbálták meg analógia útján alkalmazni, mint utóbb már tudjuk, kevés sikerrel. A szakirodalom már a XIX. század elején tételesen kifejtette, hogy az egyes szerződéstípusok miért nem nyújtanak jó megoldást. Nagyjából innentől kezdve beszélhetünk a közszolgálati jog felívelő korszakáról, amikor a jogi gondolkodás realizálta: nem analógiákban, hanem teljesen új elméletekben kell gondolkodni. Így lassan, lépésenként elkezdett elválni a magánjogtól a közszolgálat joga (lásd: közjogi szerződési elmélet), s ebben a században kialakult Európában ennek sajátos dogmatikája és joganyaga. A fénykort a szolgálati pragmatikák kodifikációi jelentették, amelyek egységesítették a közszolgálati jogot és garanciális jelentőséggel bírtak a közszolgálók számára.⁹² Fontos ugyanakkor rámutatni, hogy a magánjog még ekkoriban is erősen hatott, például egyes szerződéses foglalkoztatási típusok, vagy épp a vagyoni/magánjogi felelősség nyomán. Nagyjából a XX. század második felétől, erősebben pedig az 1980-as évektől indult meg egyfajta leívelő korszak, amely a NPM – és napjainkban a neoweberi útkeresés⁹³ – hatására az addigi közszolgálati jogot hol erősebben, hol kevésbé erősen, de az általános munkajogi

87 *Uo.*, 30–31, 203, 231.

88 A két szemléletmód ütközési pontjait és az ezzel kapcsolatos dilemmákat szemléletesen írja le: LUDÁNYI Dávid: *A közszolgálati jogviszony differenciálódása*, Munkajog, 2020/1, 42–51, 43.

89 POLLÁK Kitti: *Franciaország közigazgatása*, Ludovika Kiadó, Budapest, 2023, 12.

90 HAZAFI: *i. m.*, 85–86.

91 *Uo.*, 55–56.

92 SALLAI: *Szolgálati pragmatika...*, *i. m.*, 40–41.

93 ÁRVA, BALÁZS, BARTA, VESZPRÉMI: *i. m.*, 179.

és sok esetben magánjogi megoldások felé orientálja. A leívelést itt nem negatív értékítéletnek szánom, hanem pusztán a szemléletesség kedvéért azt szeretném érzékeltetni ezzel, hogy az önálló, elkülönülő és a közszolgálatra szabott régebbi regulációkhoz képest a jogterület önállósága, egyedisége szempontjából beszélhetünk egyfajta leívelésről, tehát a jogtörténeti koncepciók perspektívájából nézve. Nem állítom, hogy a magán- és munkajogi megoldások átvétele egyértelműen rossz következményekkel járna, s a tanulmány utolsó részében igyekeztem néhány példát és ellenpéldát felvilágosítva a jelenkori változásokra is felhívni a figyelmet. Napjainkra vonatkozóan tendenciózus kijelentést nem teszek, hiszen ez – úgy gondolom – szakmaiatlan volna, s ez a jelenlegi jogi folyamatokat már az idő biztonságos távolából vizsgáló kutatók feladata lesz majd.

Irodalomjegyzék

1. Gerhard AMMERER: *Funktionen, Finanzen und Fortschritt. Zur Regionalverwaltung im Spätabsolutismus am Beispiel des Geistlichen Fürstentums Salzburg*, Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde, 1986, 341–518.
2. Johann ANKWITZ: *Die Beamtenbewegung und der Entwurf einer Dienstpragmatik in Frankreich*, Österreichische Rundschau, 1910, 343–348.
3. ÁRVA Zsuzsanna, BALÁZS István, BARTA Attila, VESZPRÉMI Bernadett: *Közigazgatási elmélet*, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Debrecen, 2020.
4. BALÁZS István: *A közigazgatás személyzeti rendszerei és annak változásai az Európai Unió tagországaiiban = Az Európai Unió tagállamainak közigazgatása*, szerk. SZAMEL Katalin, BALÁZS István, GAJDUSCHEK György, KOI Gyula, Complex, Budapest, 2011.
5. BALÁZS István: *A közszolgálati rendszerek átalakulásának egyes jellemzői napjainkban = Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére*, szerk. AUER Ádám, BERKE Gyula, GYÖRGY István, HAZAFI Zoltán, Ludovika Kiadó, Budapest, 2018.
6. Heinrich BEGEMANN: *Die rechtliche Natur des Eintritts in den Reichsstaatsdienst bezw. der Verleihung eines Reichsamtes: Ein staatsrechtlicher Versuch*, Buchdruckerei R. Noske, 1906.
7. Sten BONSING, Niina MÄNTYLÄ, Henrik WENANDER: *Status and Criminal Liability of Civil Servants in Modern Public Administration: A Comparative Study of Denmark, Finland, and Sweden*, European Public Law, 2023/1, 115–134.
8. Henri CHARDON: *L'administration de la France*, Perrin et c^{ie} Libraires-Éditeurs, Paris, 1908.
9. DORKA Dóra: *Magánjogias közszolgálat? = Az állam és jog alapvető értékei a változó világban*, szerk. VEREBÉLYI Imre, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Győr, 2012.
10. DORKA Dóra: *Megállapodás a közszolgálatban? = Adásvétel és közösség*, szerk. SCHIFFNER Imola, VARGA Norbert, Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 2014.
11. DRÁGFFY Milkós: *A közalkalmazottak jogállása, különös tekintettel a legújabb kor mozgalmaira*, Grill Könyvkiadó, Budapest, 1932.
12. Christian Friedrich ELVERS: *Über das Rechtsverhältniß zwischen Landesregierungen und Beamten*, Allgemeine Juristische Zeitung, 1828/46, 181–183, 1828/48, 189–191.
13. FORGÁCS D. Péter: *A bürokrácia szociológiája*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2019.

14. FÖLDI András: *A másért való felelősség a római jogban*, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004.
15. Therese GARSTENAUER: *Administrative Staff = Handbook the Global History of Work*, szerk. Karin HOFMEESTER, Marcel van der LINDEN, De Gruyter, Oldenburg, 2018.
16. GEDEON Magdolna: *A bányahivatalnokok jogi helyzete Magyarországon a 18. században*, Pro Futuro, 2021/1, 67–90.
17. Carl Friedrich von GERBER: *Grundzüge des deutschen Staatsrechts*, Verlag von Bernhard Tauchnitz, Leipzig, 1880.
18. Raimund GEMANN: *Beamte = Historisches Lexikon der Schweiz*, <https://hls-dhs.dss.ch/de/articles/010346/2011-09-14/> (letöltés ideje: 2022. 01. 02.)
19. Raimund GERMANN, Christoph GERMANN: *Der Staatsapparat und die Regierung. Öffentliche Verwaltung in der Schweiz Bd. I.*, Haupt Verlag, Bern, 1998.
20. Nikolaus GÖNNER: *Der Staatsdienst aus dem Gesichtspunkt des Rechts und der Nationalökonomie betrachtet: nebst der Hauptlandespragmatik über die Dienstverhältnisse der Staatsdiener im Königreiche Baiern mit erläuternden Anmerkungen*, Landshut, 1808.
21. GYÖRGY István: *Munkajog, a munka közjoga vagy közszolgálati jog? = Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére*, szerk. AUER Ádám, BERKE Gyula, GYÖRGY István, HAZAFI Zoltán, Ludovika Kiadó, Budapest, 2018.
22. HAHNER Péter: *A régi rend alkonya. Egyetemes történet 1648–1815*, Kronosz Kiadó, Pécs, 2021.
23. HALMOS Szilvia, PETROVICS Zoltán: *Munkajog*, Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest, 2014.
24. Maurice HAURIU: *Précis de Droit Administratif*, Société anonyme du Recueil Sirey, Paris, 1927.
25. HAZAFI Zoltán: *A legújabb fejlődési irányok a francia közszerzőlatban = Főbb közszérzőlati modellek Európában*, szerk. CSÓKA Gabriella, LUDÁNYI Dávid, Ludovika Kiadó, Budapest, 2023.
26. Waltraud HEINDL: *Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich 1780–1848*, Böhlau Verlag, Wien, 2013.
27. HÉJJA Julianna Erika: „Hűtlenségi és visszaélési botrányos tények”. *Vármegyei tiszttviselői kihágások, felelősségre vonás, fegyelmi eljárás a 19. század első felében*, Századok, 2015/5, 1069–1077.
28. Alexander HELLGARDT: *Die universitäre Rechtslehre und die Dichotomie von Öffentlichem Recht und Privatrecht*, Zeitschrift für Didaktik der Rechtswissenschaft, 2020/3, 199–213.
29. HERDON István: *A joggal való visszaélés tilalmának gyakorlata a munkaviszony megszüntetése körében*, Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat, 2020/2, 89–99.
30. HORVÁTH István, KUN Attila, PETROVICS Zoltán: *Adalékok a közszérzőlati jog jogágiságának kérdéséhez*, Pro Futuro, 2021/2, 120–133.
31. Josef JAKOB: *Die Studentenverbindungen und ihr Verhältnis zu Staat und Gesellschaft an der Ludwigs-Maximilians-Universität Landshut / München von 1800 bis 1833*. FernUniversität in Hagen, 2002.
32. JÁSZI Viktor: *A magyar közigazgatási jog alapvonalai I.*, Hegedüs és Sándor Könyvkiadó Vállalata, Debrecen, 1907.
33. KELEMEN Miklós: *Az igazgatási személyi állománya és a közszérzőlati jog történeti fejlődése = Összehasonlító jogtörténet*, szerk. FÖLDI András, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2016.
34. KÉPES György: *A Dán Királyság alkotmánytörténete a kezdetektől 1848-ig*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2019.
35. Gerd KLEINHEYER, Jan SCHRÖDER: *Deutsche und Europäische Juristen aus neun Jahrhunderten*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2017.

36. Koi Gyula: *A bányajog és a bányászati szakigazgatás jellegzetességei: jogelméleti-jogtörténeti vázlat*, Magyar Közigazgatás, 2006/8, 475–492.
37. Koi Gyula: *A közhivatal viseléséhez való jog = Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, szerk. JAKAB András, KÖNCZÖL Miklós, MENYHÁRD Attila, SÜLYÖK Gábor, 2020, [11], <https://ijoten.hu/uploads/a-kozhivatal-vicelesehez-valo-jog.pdf> (letöltés ideje: 2023. 11. 09.)
38. Koi Gyula: *A magyar közszerológáti jog kezdetei a jogirodalomban*, Jogtörténeti Szemle, 2006/2, 49–59.
39. Arnold KÖTTGEN: *Beamtenrecht*, Ferdinand Hirt, Breslau, 1929.
40. KUN Attila: *A magyar munkajog kezdetei és helyzete 1945 és 1949 között*, Acta Universitatis Szegediensis, 2004/1–15, 349–390.
41. Paul LABAND: *Das Staatsrecht des Deutschen Reichs I.*, Laupp, Tübingen, 1876.
42. LINDER Viktória: *A közigazgatás személyi állománya = A közigazgatás elmélete és gyakorlata*, szerk. SZALAI András, HVG-Orac Kiadó, Budapest, 2020, 352–383.
43. Ernst LOBSIGER: *Personalpolitik und Personalrecht der Schweizerischen Eidgenossenschaft seit der Gründung des Bundesstaates*, Eidgenössische Drucksachen- und Materialzentrale, Bern, 1975.
44. LUDÁNYI Dávid: *A közszerológáti jogviszony differenciálódása*, Munkajog, 2020/1, 42–51.
45. LUDÁNYI Dávid: *Munkajog vagy közigazgatási jog? Közszerológáti jog! = Ünnepi tanulmányok Kiss György 70. születésnapjára*, szerk. AUER Ádám, BANKÓ Zoltán, BÉKÉSI Gábor, BERKE Gyula, HAZAFI Zoltán, LUDÁNYI Dávid, Wolters Kluwer, Budapest, 2023.
46. MAGYARY Zoltán: *Magyar közigazgatás*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1942.
47. Nikolaus MARSCH: *Frankreich = Verwaltungsrecht in Europa Bd. 2.*, szerk. Jens-Peter SCHNEIDER, Universitätsverlag Osnabrück, Osnabrück, 2009.
48. Renate MAYNTZ: *A közigazgatás kialakulása = Közigazgatás-tudományi antológia II.*, szerk. LÖRINCZ Lajos, UNIO Lap- és Könyvkereskedelmi Kft., Budapest, 1996.
49. Frits van der MEER, Trui STEEN, Anchrit WILLE: *Civil Service Systems in Western Europe: A Comparative Analysis = Comparative Civil Service Systems in the 21st Century*, szerk. Frits van der MEER, JOS RAADSCHELDERS, Theo TÖONEN, Palgrave Macmillan, London, 2015.
50. MÉLYPATAKI Gábor, PRUGBERGER Tamás: *A közszerológát fogalmának és dogmatikájának átalakulása*, Közjogi Szemle, 2021/1, 12–18.
51. Georg MEYER, Gerhard ANSCHÜTZ: *Lehrbuch des Deutschen Staatsrechts*. Leipzig, Duncker & Humblot, 1919.
52. P. SZABÓ Béla: *A német politikatudomány hatása a magyar államtani gondolkodásra a 17. században. Magyarországiak politikatudományi disputációi*, Nemzeti Közszerológáti Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, Budapest, 2020.
53. PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2022.
54. Burchard Wilhelm PFEIFFER: *Practische Ausführungen aus allen Theilen der Rechtswissenschaft Bd. II.*, Hahn'sche hofbuchhandlung, Hannover, 1828.
55. Burchard Wilhelm PFEIFFER: *Practische Ausführungen aus allen Theilen der Rechtswissenschaft Bd. III.*, Hahn'sche Hofbuchhandlung, Hannover, 1831.
56. POLLÁK Kitti: *Franciaország közigazgatása*, Ludovika Kiadó, Budapest, 2023.
57. SALLAI Balázs: *A szerológáti pragmatika mint az állami válságkezelés eszköze: Német, osztrák és magyar jogtörténeti példák = Law in Times of Crisis – Jog válság idején*, szerk. BÁNDI Gyula, POGÁCSÁS Anett, Pázmány Press, Budapest, 2023.

58. SALLAI Balázs: *Szolgálati pragmatika a Lajtán innen és túl: törekvések a közszolgálati kódex megalkotására a Monarchiában*, Jogtörténeti Szemle, 2023/1, 40–46.
59. Thorsten Ingo SCHMIDT: *Beamtenrecht*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2017.
60. Friedrich SCHMITTHENNER: *Grundlinien des allgemeinen oder idealen Staatsrechtes*, Heyer Verlag, Gießen, 1845.
61. SIPKA Péter Máté, ZACCARIA Márton Leó: *Felelősségi jogviszonyok = Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, szerk. JAKAB András, KÖNCZÖL Miklós, MENYHÁRD Attila, SÜLYOK Gábor, 2020, [84], <http://real.mtak.hu/107959/1/felelssgi-jogviszonyok.pdf> (letöltés ideje: 2023. 11. 09.)
62. SÓLYOM Péter: *Jogászi módszer és politika*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2016.
63. SZABÓ István: *Német alkotmányfejlődés 1806–1945*, Szent István Társulat, Budapest, 2002.
64. [Szerző nélkül]: *Franciaország állami tisztviselői*, Állami Tisztviselők Lapja, 1909/19, 157.
65. SZLADITS Károly: *A magánjogi bírói gyakorlat 1901–1927*, Grill Könyvkiadó, Budapest, 1928.
66. TOMCSÁNYI Móric: *A magyar közigazgatási jog alapintézményei*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1926.
67. TOMCSÁNYI Móric: *A vagyoni felelősség elve a közigazgatásban*, Politzer Könyvkiadó, Budapest, 1905.
68. ÚJVÁRI Emese: *Kárfelelősség a gyámügyi igazgatásban a 19. századi német jogban*, Miskolci Jogi Szemle, 2018/1, 62–83.
69. Wolfgang WEBER: *Politik = Enzyklopädie der Neuzeit Bd. 11.*, Metzler Verlag, Stuttgart, 2009.
70. Barbara WEICHELBAUM: *Disziplinarrecht der Beamten und Europäische Menschenrechtskonvention*, Zeitschrift für öffentliches Recht, 2007, 537–594.
71. Norbert WIMMER: *Dynamische Verwaltungslehre*, Springer, Wien, 2010.
72. Bernd WUNDER: *Das erste deutsche Beamtengesetz: Die bayerische Hauptlandespragmatik vom 1. Januar 1805*, Zeitschrift für Beamtenrecht, 2005, 2–12.
73. Bernd WUNDER: *Geschichte der Bürokratie in Deutschland*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1986.
74. ZACCARIA Márton Leó: *Egy „keresztülfekvő” jogág jellemzői – értekezés a magyar munkajog dogmatikai sajátosságairól*, Glossa Iuridica, 2011/1, 118–122.

HRECSKA-KOVÁCS RENÁTA

A munkaharc jogának korlátozása a közsférában

Restrictions on the Right to Take Industrial Action in the Public Sector

Abstract: Conflicts over fundamental rights are part of our daily lives, some of them resolved by common sense, others decided by lengthy constitutional or human rights court proceedings. The right to industrial action raises issues for public sector workers in almost all jurisdictions, but in the case of strikes, the enforcement of workers' will primarily concerns working conditions, but most importantly wages. In fact, the extent to which public sector workers are allowed to go on strike varies from one country to another. However, an important counterpoint for countries arguing for a ban could be that the loyalty that is recognized and demanded in the civil service has a completely different orientation from that of issues relating to pay. The fact that an official is not satisfied with his salary, which s/he expresses, does not mean that s/he is violating the loyalty s/he has sworn to uphold.

In the sectors affected by the restrictions, as can be observed in Hungary, the proportion of other collective action is higher, including demonstrations, open letters, and petitioning. These widespread means of avoiding strikes are also seen as a way of making the voice of the workforce heard but do not affect work as drastically as strikes themselves. Of course, alternative dispute resolution procedures are also becoming increasingly popular as a complementary tool, enabling parties to address disputes and find appropriate compromises without resorting to industrial action.

Keywords: strike, fundamental rights, restriction of rights, collective self-determination, conflict resolution

Összefoglaló: Az alapjogi konfliktusok mindennapjaink részei, közülük egyeseket a józan ítélőképesség segít megoldani, mások egymáshoz való prioritását illetően viszont hosszas alkotmánybíróági vagy emberi jogi bírósági eljárások döntenek. A munkaharc joga a közsférában foglalkoztatottak tekintetében szinte minden jogrendszerben kérdéseket vet fel, ugyanakkor sztrájk esetén a munkavállalói akarat érvényesítése elsősorban a munkafeltételekre, de legfőképpen a bérekre terjed ki. Tény, hogy az egyes országokban eltérő rendszer alakult ki arra nézve, hogy mennyire engedik a közszolgálati dolgozóknak a sztrájkra lépés lehetőségét. Fontos ellenpont lehet ugyanakkor a tiltás mellett érvelő országok számára, hogy a közszolgálatban megismert és megkövetelt lojalitásnak teljesen más az iránya, mint a munkabérral összefüggő kérdéseknek. Attól, hogy egy hivatalnok nem elégedett a fizetésével, aminek hangot is ad, nem jelenti azt, hogy a hűséget, amire felesküdt, megsértené.

A korlátozással érintett szektorokban – amint az Magyarországon is megfigyelhető – magasabb az egyéb kollektív érdekvédelem akciók aránya, így többek között tüntetések, nyílt levél, aláírásgyűjtés jellemzi az érintett személyi kört. A sztrájk elkerülésének lehetőségét is láthatjuk ezen elterjedt eszközökben, amelyek segítenek hallatni a foglalkoztatotti állomány hangját, ám mégsem érintik a munkavégzést olyan drasztikusan, mint maga a sztrájk. Természetesen kiegészítő eszközként egyre népszerűbbé válnak az alternatív vitarendezési eljárások is, amelyek munkaharcesköz gyakorlása nélkül teszik alkalmassá a feleket a vitás kérdések kezelésére és a megfelelő kompromisszumok megtalálására.

Kulcsszavak: sztrájk, alapjogok, jogkorlátozás, kollektív önrendelkezés, konfliktusrendezés

1. A sztrájkhoz való jog az alapjogok rendszerében

A sztrájkhoz való jogot mint alapjogot nem feltétlenül nevesíti egy állam alkotmánya, hanem több esetben azt más jogból, illetve nemzetközi és európai dokumentumokból vezeti le a jogalkotó. Ezek alapján beszélhetünk tehát a sztrájkjogot mint alkotmányos alapjogot szabályozó európai országokról, valamint a sztrájkjogot más alapvető jogból és nemzetközi, európai dokumentumokból levezető, eredeztető európai országokról.¹

Az alábbi táblázatban összefoglaltam, hogy az egyes vizsgált államokban milyen típusú munkaharceszközöket különböztetünk meg *in concreto* valamely jogszabályi szintű szabályozásban. A jelölések mennyisége általános összefüggést mutat a szabályozottság részletességével. A táblázat rövid áttekintést nyújt arról, hogy az egyes vizsgált államokban a legjellemzőbb munkaharceszközök közül melyek találhatók meg a jogi szabályozásban.²

1. táblázat. Sztrájk és egyéb munkaharceszközök az egyes vizsgált államok szabályozásában³

	Blokád	Bojkott	Munkalassítás	Túlbuzgósági sztrájk	Sztrájkkörtség	Politikai sztrájk	Szolidaritási sztrájk	Figyelmeztető sztrájk
Ausztria								
Belgium			-		+	+ / -	+	
Csehország					+		+	
Franciaország	-		-	-	+	-	+	
Horvátország							+	
Lengyelország							+	+
Németország	-		+	+	+	-	+ / -	+
Olaszország					+	+ / -	+ / -	
Románia						-	+	+
Szlovákia					+		+	
Szlovénia						-		

1 SZILÁGYI János Ede, HRECSKA-KOVÁCS Renáta: *A sztrájkjog összehasonlító jogi elemzése egyes európai államokban*, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest, 2021, 54.

2 Jelmagyarázat:

+ : egy jogintézmény megtalálható és engedélyezett;

- : egy jogintézmény megtalálható és nem engedélyezett;

+ / - : egy jogintézmény megtalálható és feltételekkel engedélyezett;

üres cella: adott jogintézmény nem található meg az állami szabályozásban.

3 Wiebke WARNECK: *Streikregeln in der EU27 und darüber hinaus – Ein vergleichender Überblick; Bericht 103*, Europäisches Gewerkschaftsinstitut für Forschung, Brüssel, 2008, 10.

A sztrájk a kollektív önrendelkezés egyik kifejezési formája, amely önállóan nem, kizárólag egy kollektíva keretében, más dolgozókkal együtt, illetve egy szakszervezet keretében gyakorolható.⁴ Az alapjogok dogmatikai rendszerét vizsgálva a sztrájkjog a második generációs gazdasági, szociális és kulturális jogok körébe tartozik,⁵ azokkal egy időben alakult ki. Az alkotmányjogi szakirodalom alapján a sztrájkjog elválaszthatatlan kötelékben áll az első generációs gyülekezési joggal és egyesülési joggal, azok körében élvez alkotmányos védelmet. Más nézetek szerint a véleménynyilvánítási szabadság is ugyanilyen előfeltétele a sztrájkjognak. Ezt a három alapjogot tekinthetjük tehát a sztrájkjog háttérjogának, hiszen ezen jogok nélkül a sztrájk lényege sem lenne megvalósítható. Sztrájk során a munkavállaló saját akaratelhatározásból, más munkavállalókkal közösen összegyűlve, csoportosan, a munkáltatóval szembeni saját véleményét, elégedetlenségét, ellenállását fejezi ki. Mind a gyülekezési, mind az egyesülési jog egyént megillető jog, ugyanakkor kollektív jogokról van szó, hiszen csak többen, közösen tudják gyakorolni. Szorosan kapcsolódik a munkához való joghoz is, azon belül pedig a szakszervezeti jogok, illetve a munkavállalók szervezkedési és érdekvédelemesítési jogai között pozicionálható.⁶

Olyan kollektíven gyakorolható alapjogról van szó, mely esetében két elmélet alakult ki annak tekintetében, hogy kollektív jognak vagy egyéni jognak minősül-e. Az organikus elmélet szerint a sztrájk a szakszervezetek rendelkezésére álló kollektív jog, mivel a munkavállalók által létrehozott szakszervezetek célja a munkáltatók erőfölényének ellensúlyozása (nem pedig a munkavállalóké egyénileg). Ezzel szemben az egyéni szemlélet szerint a sztrájkhoz való jog az egyént magát illeti meg, az egyénnek áll jogában másokkal közösen sztrájkot szervezni.⁷ Román László szavaival élve, a sztrájk egy önszegélyjellegű szankció.⁸ Az organikus elmélet érvényesül például Németországban, az egyéni elmélet pedig például Franciaországban és Olaszországban jellemző. Magyarország azt a közties megoldást ismeri el, miszerint mind a munkavállalót, mind a szakszervezetet megillető jog a sztrájk.⁹

A sztrájkjog jellemzőit tovább vizsgálva megállapítható, hogy gazdasági és szociális jellege alapján a gazdasági és szociális jogok között található, mivel keretei, gyakorlása és korlátai szorosan összefüggnek az adott ország gazdasági és szociálpolitikai jellegével, alkotmányos struktúrájával, politikai hagyományával. Ennek ellenére mégsem tekinthető tipikus szociális jognak. Bizonyos jegyei alapján a szabadságjogokhoz, azon belül is a gazdasági szabadságok köréhez közelít. Ilyen sajátossága az, hogy az állam szerepe negatív a sztrájkjoggal szemben, azaz az alapjog gyakorlásának tiszteletben

4 JUHÁSZ Zoltán: *Sztrájk és felelősség*, Jogtudományi Közlöny, 2010/5, 239–249, 239–240.

5 A gazdasági, szociális és kulturális jogokról részletesebben lásd SÁRI János, SOMODY Bernadette: *Alapjogok, Alkotmánytan II.*, Osiris Kiadó, Budapest, 2008, 252–256.

6 LÁPOSSY Attila, ZELLER Judit: *A sztrájkhoz való jog mint alkotmányos alapjog: tézisek és dilemmák*, Pécsi Munkajogi Közlemények, 2009/1, 99–109, 99–100; KAJTÁR Edit: *Magyar sztrájkjog a nemzetközi és európai szabályozás fényében. PhD-értekezés*, A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája, Pécs, 2011, 19–21.

7 RÁCZ Zoltán: *A sztrájkjog megítélése az Alaptörvény tükrében*, Publicationes Universitatis Miskolcensis – Sectio Juridica et Politica, 2012/2, 569–575, 570.

8 ROMÁN László: *A munkajog alapintézményei I.*, JPTE ÁJK, Pécs, 1994, 46.

9 Lásd a Sztrájk törvény 1. § (1) és (4) bekezdését.

tartása az elsődleges, csak kivételes esetekben korlátozhatja a munkáltató és munkavállaló közötti érdek-összeütközést. Ugyanakkor mégsem tekinthető valódi szabadságjognak a sztrájkjog, mivel azokkal ellentétben célja nem lehet politikai jogok érvényesítésének eszköze, csak gazdasági és szociális érdekeket szolgálhat, valamint az állam tartózkodási kötelezettsége ellenére csak korlátozott keretek között, törvény által meghatározottak szerint érvényesülhet.¹⁰

---

2. A sztrájkhoz való jog szabályozása Magyarországon

Magyarországon a sztrájkjog szabályozása két pillérré épül: belső (nemzeti szintű) jogszabályok mellett külső jogforrásoknak is meg kell felelnie. A hazai szabályozásnak és joggyakorlatnak összhangban kell lennie a nemzetközi, európai és uniós követelményekkel. A belső szabályozás az előző fejezetben meghatározottak szerint kétszintű. Elsődleges jogforrás az Alaptörvény mint legmagasabb szintű jogforrás, amely egyben a sztrájkjog jogalapját képezi. Az Alaptörvény XVII. cikk (2) bekezdése a munkavállalókat megillető érdekérvényesítési eszközök között sorolja fel a munkabeszüntetéshez való jogot, azaz a sztrájkhoz való jogot. Korábban az Alkotmány és jelenleg az Alaptörvény sem tartalmaz részletszabályokat, azt külön törvényre, nevezetesen a sztrájkról szóló törvényre (1989. évi VII. törvény, a továbbiakban: sztrájktörvény) utalja. Tehát a sztrájkjog másik jogforrását a sztrájktörvény képezi, melynek értelmében a dolgozókat a gazdasági és szociális érdekeik biztosítására illeti meg a sztrájk joga. Ezt a szabályanyagot kiegészíti a törvényt értelmező bírói gyakorlat, a kapcsolódó jogirodalom, illetve a kollektív szerződések.¹¹

---

3. A sztrájkhoz való jog korlátozása

Bár a sztrájkhoz való jog széles körben elismert jognak minősül, hiszen levezethető többek között az emberi méltóságból, a munkához való jogból, a véleménynyilvánítás szabadságából, az egyesülési szabadságból, az egészséghez való jogból, kivételesen, a közérdek szempontjából szükséges, indokolt esetekben és megfelelő garanciális szabályok megléte mellett a sztrájkjog korlátozása vagy tilalma nem sérti az Emberi Jogok Európai Egyezményét,¹² sem semmiféle egyéb nemzetközi emberi jogi egyezményt. Így a közszférában gyakorlatilag minden jogállamban vagy korlátozásokkal

10 JUHÁSZ: *i. m.*, 240; LÁPOSSY, ZELLER: *i. m.*, 100–101.

11 KAJTÁR: *i. m.*, 234.

12 BEAUREGARD de Melot: *Die Rechtsprechung zum Arbeitskampfrecht in den Jahren 2016–2018*, NZA-Rechtsprechungs-Report Arbeitsrecht, 2019/12, 625–629, 625. „*Die Verfassungsrichter, die ihrer Entscheidung freilich das Grundgesetz als primären Prüfungsmaßstab zugrunde zu legen hatten, kamen im Einzelnen zu folgenden Feststellungen:*

1. *Beamte sind vom persönlichen Schutzbereich des Art. 9 III GG erfasst.*

lehetséges sztrájkot szervezni, vagy pedig teljes tilalom érvényesül, hiszen esetükben olyan garanciális törvényi rendelkezések megléte miatt védhető a korlátozás, mint a munkahely védelme, a munka kiemelten biztonságos és tartós díjazása és más garanciális rendelkezések, melyek ellensúlyozzák a köz szolgálatra miatt egyébként is szükséges korlátozást.

Bár az államokban általános gyakorlat, hogy bizonyos jogalanyi körben a sztrájkjog gyakorlása korlátozást szenved, Nathalie Merley francia szakértő álláspontja szerint a közszféra sztrájkjogának alkotmányos értékét gyengíti a közigazgatási ítélkezési gyakorlat azáltal, hogy továbbra is elismeri a korlátozásra irányuló szabályozási intézkedések jogszerűségét.¹³ Teszi mindezt annak ellenére, hogy a kérdés alkotmányos és jogalkotási szabályai erőteljes fejlődésének lehetünk tanúi az utóbbi időkben több olyan ágazatban, ahol a jogalkotó beavatkozott és korlátozta a jog gyakorlását.¹⁴ Ezzel kapcsolatban érdekes árnyalatot vagy akár cáfolatot jelenthet, hogy a nemzetközi gyakorlatot vizsgálva általában a sztrájkjog vonatkozásában nem a jog tartalmának, hanem sokkal inkább a sztrájkra jogosultak személyi körének a korlátozásáról van szó.

Mindenesetre a témában több lényeges mozzanatra került sor: Az egyik komoly előrelépés a European Confederation of Police (EuroCOP) v Ireland, 2012/83. számú ügy¹⁵ kapcsán történt, ahol az Európa Tanács Szociális Jogok Európai Bizottsága kimondta, hogy a rendőröket érintő abszolút sztrájktilalom sérti az Európai Szociális Chartában foglaltakat, hiszen nem igazolható az alátámasztott érdek, amelyet a munkabeszüntetés teljes mellőzése árán védeni kell. Európában ehhez képest meglehetősen ritka, hogy a rendőrség sztrájkolhasson, de például Belgiumban tilalom helyett azzal a megkötéssel gyakorolható a sztrájkhoz való jog, hogy a munka beszüntetése előtt a felek megpróbálnak békés megoldásra jutni, azaz tárgyalási kötelezettség előzi meg a sztrájkot.¹⁶

A rendőrség mellett az ügyészség is általános tilalom alá esik, Dániában azonban egy érdekes jogtechnikai megoldással alapozták meg az érintett személyi csoport sztrájkjogosultságát: a köztisztviselők bizonyos kategóriáit különleges bizalmi

2. *Das Streikverbot für Beamte ergibt sich aus Art. 33 VGG (Grundsatz des Berufsbeamtentums) und insbesondere aus den Prinzipien der Alimentation, der Treue, der Tätigkeit auf Lebenszeit und der Regelung der Rechtsverhältnisse durch Gesetz.*

3. *Diese Auslegung widerspricht nicht der EMRK, wobei dahinstehen kann, ob schon kein Verstoß vorliegt oder ein solcher gerechtfertigt wäre.*

13 A kollektív érdekvédelmet és a közös fellépés lehetőségeit bizonyos változások, átalakulások és jelenségek folyamatosan erodálják, a tilalmak túl feszes kikényszerítése mellett a szakszervezeti szervezethez jelentős csökkenése is hozzájárulhat a helyzet elnehezüléséhez. Berki Erzsébet a hazai folyamatokra több művében is rámutat [pl. BERKI Erzsébet: *Munkaügyi akciók 2010 és 2019 között Magyarországon, különös tekintettel a sztrájkokra*, Friedrich Ebert Stiftung Magyarország, 5, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/15596.pdf> (letöltés ideje: 2024. 01. 15.)].

14 Nathalie MERLEY: *Le point de vue de l'administrativiste: la jurisprudence administrative facteur de fragilisation du droit de grève dans les services publics = Grève et droit public, 70 ans de reconnaissance*, szerk. Florence CROUZATIER-DURAND, Nicolas KADA, Presses de l'Université Toulouse, Toulouse, 2017, 66, <http://books.openedition.org/putc/1049> (letöltés ideje: 2024. 01. 15.).

15 Council of Europe: Processed Complaints, <https://cutt.ly/Yx0DyGf> (letöltés ideje: 2024. 01. 15.).

16 EPSU: *The right to strike in the public sector in Europe*, <https://www.epsu.org/article/right-strike-public-sector-europe> (letöltés ideje: 2024. 01. 15.).

kapcsolat köti, és teljesen tiltják számukra a sztrájkot, 2012 óta azonban a rendőrségi helyettes ügyészeket, az ügyészeket és az államügyészeket egészen egyszerűen nem tekintik köztisztviselőknek, és ezért most rendelkeznek sztrájkjoggal.

A közszférában a jelenlegi gyakorlatok szerint a sztrájkjog gyakorlása három aspektusból korlátozható. Egyfelől bejelentéshez köthető a sztrájk megkezdése,¹⁷ ezzel a jogalkotó el kívánja kerülni a meglepetésszerűen induló munkabeszüntetéseket. Könnyen belátható, hogy a közszférában rendkívül rövid idő leforgása alatt nehezhelhetne el a hivatali működési mechanizmus, illetve az állampolgárok helyzete, ha a munkabeszüntetés nem szervezett körülmények között zajlana le. Másfelől a jogalanytól elvonható a sztrájkhoz való jog – ezzel teljes és általános sztrájktilalmat vezet be a jogalkotó bizonyos személyi csoportokra nézve.¹⁸ A harmadik megoldás a sztrájk eredményességét csökkentheti, de az állami hivatalok megszakítatlan működése érdekében indokolt lehet: a munkáltatói jogkör gyakorlója dönthet úgy, hogy a sztrájkoló munkavállaló helyére ideiglenesen új munkaerőt alkalmaz átszervezés útján.¹⁹

A témában érdemes áttekinteni a német alkotmánybíróság (*Bundesverfassungsgericht*) ítélezési gyakorlatát, amelynek eredményei szerint alkotmányosnak minősül a közszolgálatot ellátó alkalmazottakra (különösen a tanárokra) vonatkozó sztrájktilalom. A német alkotmánybírák megállapították, hogy a közszolgálati tisztviselők az alaptörvény (*Grundgesetz*) 9. cikk (3) bekezdésének hatálya alá tartoznak, ugyanakkor a sztrájktilalom levezethető a 33. cikk (5) bekezdéséből,²⁰ különösen az alimentáció elvéből, a hűségklauzulából, az élethivatal-szerűségből, valamint a jogviszonyok törvény általi szabályozottságából.

Az államban általánosan ki van zárva a pedagógusok sztrájkhoz való jogosultsága szövetségi szinten. Természetesen itt is elismeri a jogalkotó és az igazságszolgáltatási szervezetrendszer, hogy a sztrájkjog fontos eszköz a munkavállalók számára érdekeik képviselésére a munkáltatókkal szemben. A közalkalmazotti státuszú oktatókra azonban az államhoz fűződő különleges szolgálati és lojalitási viszonyuk alapján általános sztrájktilalom vonatkozik. Ezt a tilalmat számos oldal kritizálta, és nemzetközi bíróságok előtt megtámadták. A jogi helyzetet még nem sikerült véglegesen tisztázni, aminek oka az is, hogy az államban speciális sztrájkjogi rendelkezéseket sem alkotmányi, sem törvényi, sem rendeleti szinten nem találunk.²¹

A közszolgálatot érintő általános sztrájktilalom a Grundgesetz 33. cikkének (5) bekezdése értelmében vett „*a közszolgálat önálló hagyományos elve*”. Miután a tanárok általában köztisztviselők, csak rendkívül korlátozott lehetőségük van arra, hogy sztrájkjal javítsák munkakörülményeiket. A szövetségi szintű, köztisztviselők jogállásáról szóló

17 MERLEY: *i. m.*, 75.

18 *Uo.*, 76.

19 *Uo.*, 77.

20 Grundgesetz, Art. 33 (5): „*Das Recht des öffentlichen Dienstes ist unter Berücksichtigung der hergebrachten Grundsätze des Berufsbeamtentums zu regeln und fortzuentwickeln.*”

21 Gewerkschaft Erziehung und Wissenschaft (GEW): *Dürfen Lehrkräfte Streiken?*, https://www.gew.de/index.php?eID=dumpFile&t=f&f=23773&token=ad20fef6a269361bd41d594fd5bf017ce15d277d&sdownload=&n=Flugblatt_Duerfen_Lehrkraefte_streiken.pdf (letöltés ideje: 2024. 01. 15.); <https://www.gew.de/tarif/streik/duerfen-lehrkraefte-streiken> (letöltés ideje: 2024. 01. 15.).

törvény (Beamtenstatusgesetz-BeamStG) nem rendelkezik a köztisztviselők esetleges sztrájkjogosultságáról, azonban a közszférát érintő kollektív tárgyalásokon a tanárok szakszervezeti tagként részt vehetnek. Ebben az esetben azonban a szakszervezeteknek nincs általános sztrájkjoguk, hanem a munkaügyi fellépés más formáihoz, például tüntetésekhez vagy figyelmeztető sztrájkhoz folyamodhatnak a tárgyalások során történő nyomásgyakorlás végett.

A pedagógusok bármely munkaügyi akció időtartama alatt kötelesek megtartani a tanórákat és teljesíteni a közalkalmazotti kötelezettségeiket. Amennyiben a tárgyalások nem vezetnek eredményre, a pedagógusok az oktatási kötelezettségüket nem megszegve (még elégséges szolgáltatás biztosítása), elméletileg részt vehetnek munkabeszüntetési megmozdulásokban, ezzel azonban bírósági eljárást kockáztatnak: jelenleg a tartományi bíróságok általában úgy ítélik, hogy a közszféra egészére általános sztrájktilalom érvényesül, így a pedagógusok sztrájkja nagy valószínűséggel jogellenesnek lesz kimondva. 2023 novemberében ugyanakkor figyelmeztető sztrájkot hirdetett több mint százhusz pedagógus a bérek emelése érdekében, így nem állítható egyértelműen a tilalom fennállása.²²

2018-ban a szövetségi alkotmánybíróság kimondta, hogy a sztrájkjog korlátozása egyes csoportok számára általános lehet, mert a differenciálás elhatárolási problémákhoz vezetne. A tanárok abban az ügyben azzal érveltek, hogy a sztrájktilalom csak a szuverén módon eljáró köztisztviselőkkel, például a rendőrséggel és a hadsereggel szemben indokolt, a tanárokkal szemben azonban nem. (Lásd korábban az Emberi Jogok Európai Bírósága 2009-ben egy törökországi ügyben úgy döntött, hogy a sztrájkhoz való jog nem abszolút, annak gyakorlását lehetséges korlátozni. Például a szakszervezeti szabadsággal összeegyeztethető lehet a sztrájkok megtiltása a szuverén hatalmat gyakorló közalkalmazottak számára.)

A sztrájktilalom azonban nem vonatkozhat a közszféra egészére a török ügyben hozott akkori döntés szerint. Ez a döntés bizonytalanságot okozott a német bíróságokon, és a jogalkotó abban bízott, hogy a különbségtétel nem alkalmazandó automatikusan. A német rendszer megalapozottságát erősíti, hogy Európában sokféle eltérő szabályozás van a közszolgálat sztrájkjogára vonatkozóan, az Európa Tanács tagállamai között sincs konszenzus e téren. A német jogalkotónak ezért széles mérlegelési mozgástere van.

A sztrájkjog gyakorlása és a közszolgáltatásokhoz való hozzáférés alapjogok kollíziójaként, egymással való versengéseként határozható meg.²³ Maina Kai szerint²⁴ a kormány társadalmi és gazdasági politikájával, valamint a negatív vállalati gyakorlatokkal szembeni tiltakozás az alapvető polgári szabadságjogok részét képezi, amelyek tiszteletben tartása elengedhetetlen a szakszervezeti jogok értelmes gyakorlásához. Ez a jog lehetővé teszi számukra, hogy egyenlő feltételek mellett vegyenek részt a

22 Tagesschau: *GEW-Warnstreik: 120 Lehrkräfte streiken in Burg*, <https://www.tagesschau.de/inland/regional/sachsenanhalt/mdr-gew-warnstreik-120-lehrkraefte-streiken-in-burg-100.html> (letöltés ideje: 2024. 01. 15.).

23 LÁPOSSY, ZELLER: *i. m.*, 105.

24 Az ENSZ békés gyülekezés és egyesülés szabadságával foglalkozó rapportőrje – az ILO irányító testületének 2017. évi 329. ülésén tartott beszédében hangzott el a sztrájkhoz való jog védelmével kapcsolatos állásfoglalása.

vállalkozásokkal és a kormányokkal való tárgyalásokban, a tagállamoknak pozitív kötelezettségük van e jog védelme érdekében, és negatív kötelezettségük van arra, hogy ne zavarják annak gyakorlását. Hangsúlyoznunk kell, hogy a közsférában megkövetelt lojalitási kötelezettség egyáltalán nem jelentheti azt, hogy a tisztviselőnek vagy a közalkalmazottnak le kellene mondania a mindennapi életvitel biztosításához szükséges bérszínvonalról vagy munkafeltételekről: amennyiben ezen munkafeltételek fejlesztésre szorulnak, nem jelenti a lojalitás megszegését, ha érvényesíti érdekét az érintett munkavállaló. Amennyiben az érdekérvényesítés lépcsőfokain nem talál eredményt az adott személyi kör, akkor végső eszközként rendelkezésére állhat a sztrájk.

4. Központi sztrájkmegállapodás a közsférában

Hazánkban a közszolgálat különböző szegmensei között eltérések vannak a jog gyakorlása terén. A közalkalmazottak esetében a korlátozást a még elégséges szolgáltatások nyújtása valósítja meg.²⁵ Ennél sokkal kötöttebb a hivatali jogviszonyokban dolgozók helyzete:²⁶ a köztisztviselők csak olyan módon és mértékben sztrájkolhatnak, amennyiben ezt a Kormány és a szakszervezetek közötti megállapodás engedi.²⁷

Mint láthattuk, a közsférában jelen lévő speciális megállapodások egyfelől inkább kollektív szerződések kategóriájába esnek, másrészt viszont a legtöbb államban nincsenek is ilyen jogforrások, amelyek alapján az állami tisztségviselők is folyamodhatnának érdekérvényesítési eszközökhöz, és akár bizonyos szigorúbb kritériumokat teljesítvén maguk is sztrájkolhatnának. Más – például stratégiaileg jelentős – ágazatokból vajon nem lehetne analóg módon átvenni néhány megoldást annak érdekében, hogy könnyíthessen a jogalkotó a közszolgálatot teljesítők helyzetén, ezáltal is erősítve irányukba a sztrájkhoz való jogosultság meglétét? Úgy tűnik, hogy a sztrájkmegállapodás mint jogforrás – bár előnyös megoldásnak tűnik bizonyos speciális esetekben, mégis – szinte példa nélküli nemzetközi összehasonlításban, így ilyesféle analógia alkalmazására egyáltalán nincs mód.

Németországban kifejezett olyan megállapodás, amely általános jelleggel szabályozná egy adott ágazatra vonatkozó szabályokat a sztrájk tekintetében, sem a közsférában, sem más ágazatban nem létezik. Annak lehetősége azonban felmerülhet, hogy egy olyan ágazatban, mint például az egészségügyi szolgáltatás, a sürgősségi ellátásról megállapodás szülessen. Ez az ún. *Notdienstvereinbarung*. Viszont azt fontos megjegyezni, hogy a sztrájkhoz kifejezetten nem szükséges a megállapodás megkötése, azaz nem magán a megállapodáson van a hangsúly – sokkal inkább kiegészítő szerepet tölt

25 Ezzel a témával kapcsolatban lásd pl. RÁCZ Zoltán: *A sztrájkjog kiüresítése: Egy kollektív munkaügyi vita margójára*, Publicationes Universitatis Miskolcensis – Sectio Juridica et Politica, 2022/2, 354–363.

26 MÉLYPATAKI GÁBOR: *A közszolgálati sztrájkjog alapvonásai nemzetközi összehasonlításban*, Publicationes Universitatis Miskolcensis – Sectio Juridica et Politica, 2018/1, 126–146, 141.

27 MKKSZ: *Sztrájkmegállapodás – Megállapodás a kormány és az érintett szakszervezetek között a köztisztviselők sztrájkjogának gyakorlásáról*, Budapest, 1994, https://www.mkksz.org.hu/html/main/2016/onk_sztrajk/sztrajkmegallapodas19940113.pdf (letöltés ideje: 2024. 01. 15.).

be annak érdekében, hogy a sürgősségi ellátás biztosított legyen a sztrájk idején is, és az ennek megfelelő munkarendet bevezessék.²⁸

Ausztriában csekély a munkaharci jellegű aktivitás, azon belül is ritkán fordulnak elő sztrájkok, ezért sztrájkmegállapodás semmilyen szektorban nem került megkötésre. Az országban – hasonlóan a német példához – fontos szerepet töltenek be a kollektív szerződések, a munkavállalók 98%-a áll valamilyen kollektív szerződés hatálya alatt. A tárgyalási rendszer stabilitása érdekében szinte valamennyi kollektív szerződés tartalmazza a „sztrájk tilalma” klauzulát. Amennyiben sztrájkot a kollektív szerződésben foglalt olyan kérdés kapcsán kezdeményeznek, amelynél a szerződés kizárta a sztrájk lehetőségét, az a béke fenntartásának megsértését jelentené.²⁹ Emiatt feltételezhető az, hogy nincs szükség külön sztrájkmegállapodás megkötésére Ausztriában.³⁰

A kollektív szerződés miatt fennálló békekötelezettség mellett az ún. üzemi alkotmányjogi alapú békekötelezettséggel (*betriebsverfassungsrechtliche Friedenspflicht*) lehet számolni Ausztriában, amely a feleket (munkáltatót és munkavállalót) a munkaharcotól való tartózkodásra kötelezi. A Munka törvénykönyvének 39. § (1) bekezdése kimondja az üzemi alkotmány megalkotását, ami a munkáltatót és munkavállalók közötti érdek-egyensúly megteremtését célozza. Az üzemi alkotmány rendelkezéseit úgy kell tekinteni, mint a működési béke fenntartását szolgáló eszközöket.³¹ Ettől függetlenül egyéb megállapodást nem ismer az osztrák jogrend sem.

Nemzetközi szinten általánosságban elmondható, hogy a közszférán felül egyéb szektorban, stratégiai ágazatban nem található olyan sztrájkmegállapodás, amelyben a kormányzat rögzítene bizonyos keretrendszert. A különböző ágazatokban a kollektív szerződések jellemzőek, azaz elsősorban és szinte kizárólag a szakszervezetek és munkáltatók között dőlnek el a vitás kérdések – a sztrájkhoz való jog pedig általános jogszabályi feltételek szerint gyakorolható. A helyzetből következik, hogy a sztrájkhoz való jog érvényesülése hárompólusú, és nincs átmenet semmilyen irányban: egyfelől létezhet teljes tilalom vagy általános szabályok alapján érvényesíthető szabadság.

28 ArbG Gießen (9. Kammer), Urteil vom 06.03.2020 – 9 Ga 1/20, „45. *Erforderlich ist nämlich nicht der Abschluss einer Notdienstvereinbarung, sondern die Einrichtung eines Notdienstes.*”

29 A munkaharctilalmak között általános tilalomként jelenik meg az ún. kollektív szerződési békekötelezettségből (*kollektivvertragliche Friedenspflicht*) folyó korlátozás, ami kötelmi jogi hatással bíró munkaharci tilalmat ír elő a szerződésben részes felek számára, a szerződés érvényességének ideje alatt (az egyéni munkavállalókra és munkaadókra nem vonatkozik), a szerződésben foglalt kérdések tekintetében. A kollektív szerződés békekötelezettségre vonatkozó rendelkezése csak a kollektív szerződéses partnerekre vonatkozik, ezért más munkáltatókat és munkavállalókat nem kötelez arra, hogy tartózkodjanak a harcoktól. A felek megállapodhatnak abban, hogy a kollektív szerződésben nem szabályozott területen felmerülő vitás kérdést egy másik kollektív szerződésben rendezik. Ez a korlátozás megengedik a német munkajogi békekötelezettel. A békekötelezettség megszegése kártérítési igényt is eredményezhet (lásd KISS György: *Munkajog*, Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 372).

30 Nina BÜTTGEN: *The right to strike in the public sector, Austria*, European Trade Union Institute, 2018, https://www.epsu.org/sites/default/files/article/files/Austria%20-%20Right%20to%20strike%20in%20the%20public%20sector%20-%20factsheet%20upd%202021_0.pdf (letöltés ideje: 2024. 01. 20.).

31 BERKE Gyula, KISS György: *A sztrájkjog szabályozásának lehetőségei a közszolgáltatások területén*, Pécsi Munkajogi Közlemények, 2009/2, 29–72, 47; Franz MARHOLD, Michael FRIEDRICH: *Österreichisches Arbeitsrecht 2.*, Springer, Wien, 2012, 501–503.

A szabályozási skála közepén helyezkedik el a limitált joggyakorlás lehetősége, ebben az esetben azonban olyan korlátozás, amelyet külön megállapodásban rendeznek, egyáltalán nem jellemző: a kereteket a jogalkotó inkább magában a korlátozást kimondó jogszabályban állítja fel (lásd pl. Franciaország esetét, ahol a munka törvénykönyve minden részletszabályt tartalmaz a közszféra sztrájkjáról).

5. Alternatív igényérvényesítési lehetőségek a közszféra szereplői számára

A sztrájk mindig egyfajta végső eszközként kell hogy jelen legyen a munkavállalói érdekképviseleti palettán. Amennyiben viszont létrejön egy sztrájk a közszférában, a jogszerűségének megítélése könnyen napirendre kerülhet – gondoljunk csak azokra a kérdésekre, hogy megfelelően gondoskodtak-e a szolgáltatás zavartalan működéséről a szervezők, hogy megengedhető-e a közszférában egy szimpátiasztrájk, vagy éppen hogy súlyosabb elbírálás alá esne, mint a sztrájk alapformája, illetve hogy egy esetleges csatlakozó demonstráció – mint a közvélemény figyelmének felkeltésére különösen alkalmas eszköz – milyen mértékben hat negatívan a sztrájk jogszerűségének és hatásainak megítélésére. Amennyiben egy ország nem állít fel speciálisan munkaügyi hatáskörrel rendelkező bíróságokat, sok problémával kell szembenéznie, ahogyan azt például Csehországban vagy Szlovákiában³² láthatjuk. Jan Pichrt és Martin Štefko álláspontja szerint a rendszer hátránya, hogy a munkaügyi jogviták rendes bíróságok általi lefolytatása a bíróságok túlterheltsége miatt rendkívül lassú, a költségek figyelembevételével nem is elég olcsó, végül a specializált szemlélet hiánya miatt, különösen az alacsonyabb fokú bíróságok esetében és az ügymegosztás módszerei miatt nem is eléggé szakszerű, alapos és méltányos a döntéshozatal.³³

A bírósági eljárások ügyében azonban nem csupán az vethet fel kérdéseket, hogy speciális vagy általános hatáskörű szerv járhat-e el, hanem az is, hogy több államban van a sztrájkjog gyakorlásának kriminalizált aspektusa, azaz súlyos büntetőjogi következménnyel is számolni kell, amennyiben egy sztrájk jogellenesnek minősül. Spanyolországban például a büntető törvénykönyv szerint börtönbüntetés és súlyos pénzbírság szabható ki az ellen, akiről megállapítják, hogy kényszerített másokat a sztrájk megkezdésére vagy folytatására. A bíróságok hosszú börtönbüntetésekre ítélték el az elmúlt években szakszervezeti képviselőket, így körülbelül háromszáz munkavállalót tartóztattak le sztrájkban való részvételük miatt.³⁴ Hasonló a helyzet Szerbiában,

32 CMS: *Labour law and regulation in Slovakia*, <https://cutt.ly/tx0H4Y9> (letöltés ideje: 2024. 01. 15.) és *Work areas – Getting The Deal Through – Lexology*, <https://cutt.ly/8x0JrYJ> (letöltés ideje: 2024. 01. 15.).

33 Jan PICHRT, Martin ŠTEFKO: *Alternatív vitarendezési eljárások a cseh munkaügyi kapcsolatokban*, Magyar Munkajog, 2015/1, https://hlj.hu/letolt/2015_1/07.pdf (letöltés ideje: 2024. 01. 20.).

34 EPSU: *The right to strike in the public sector in Europe | Other recent developments and current problems*, <https://www.epsu.org/article/right-strike-public-sector-europe> (letöltés ideje: 2024. 01. 15.).

ahol a szakszervezeti tagok legfeljebb három évig tartó börtönbüntetést kaphatnak a jogszabályokkal ellentétes sztrájk megszervezéséért vagy vezetéséért, ha ezzel az életet, az egészséget vagy a vagyont veszélyeztették. Az ILO Egyezmények és Ajánlások Alkalmazásával Foglalkozó Szakértői Bizottság (*Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations – CEACR*) arra figyelmeztet, hogy békés sztrájkban részt vevők ellen semmilyen büntetőjogi szankciót nem lehetne kiszabni.

A bírósági leterheltség csökkentése, valamint a konfliktusok enyhítésének érdekében az alternatív vitarendezési eszköztár szinte mindenhol egyre nagyobb teret nyer magának, így nagy lehetősége van a közszféra munkaügyi vitáinak elrendezésében, ahol – mint láthattuk – a sztrájkhoz való jog biztosítása nehézségekbe ütközik. A választottbírói eljárás elterjedt megoldás például Ausztriában, ahol a kollektív munkaügyi konfliktusok esetében a felek szabadon vehetik igénybe az osztrák szövetségi döntőbíráskodást³⁵ (*Bundeseinigungsamt*)³⁶. A konfliktusban érintett egyik fél kérelmére indul az eljárás, a döntés a felek előzetes írásos nyilatkozata alapján kötelező hatályú a felekre.³⁷ A sztrájkot megelőző konfliktusok feloldására kiváló példát nyújthat Norvégia is, ahol a kormány több sztrájkot lezárt, és kötelező közvetítést vezetett be az ápolási otthonokban dolgozó ápolószemélyzet, a légiforgalmi pilóták, a kórházak mosodai és vegytisztító szolgáltatásait végző munkavállalók, valamint az olaj- és gázipari dolgozók körében.³⁸

Izlandon a kormánynak jogában áll felfüggeszteni bármely folyamatban lévő sztrájkot, és kötelező választottbírói eljárást vezethet be, ha a tárgyalások megoldás nélkül kimerültek, és a sztrájk jelentősen károsítja az ország gazdaságát és polgárait. Az ILO Egyesülési Szabadság Bizottsága (CFA) szerint azonban a kollektív tárgyalási folyamat holtpontjának pusztá létezése önmagában nem elegendő indok arra, hogy igazolja a választottbírói eljárás beavatkozását elősegítő kormányt. Hasonlóképpen a Szociális Jogok Európai Bizottsága (ECSR) szerint a sztrájk megszüntetésére elfogadott jogszabályok a légi forgalom vagy az idegenforgalmi ágazat jelentős zavarának elkerülése érdekében, meghaladta az Európai Szociális Charta kereteit.³⁹

A konfliktusok feloldásában kiemelt szerepet tehát inkább az olyan szervezetek kaphatnak, mint Magyarország a Munkaügyi Tanácsadó és Vitarendező Szolgálat.⁴⁰

35 A köztisztviselők jogállásáról szóló törvény 135a. §-a rendelkezik a közigazgatási bíróság joghatóságáról. A bíróság joghatósága között nem szerepel a köztisztviselők munkaharci tevékenységének elbírálása.

36 A döntőbíráskodásról szóló törvényt lásd: Verordnung des Bundesministers für Arbeit und Soziales vom 30. Juli 1987, mit der die Geschäftsführung des Bundeseinigungsamtes geregelt wird (Bundeseinigungsamts-Geschäftsordnung – BEA-Geo.), <https://cutt.ly/wx0JQnd> (letöltés ideje: 2024. 01. 15.).

37 BERKE, KISS: *i. m.*, 50.

38 EPSU: *The right to strike in the public sector in Europe / Government and judicial action to prevent or suspend strike action*, <https://www.epsu.org/article/right-strike-public-sector-europe> (letöltés ideje: 2024. 01. 15.).

39 Izlandon gyakran sztrájkolnak, és 1985 és 2010 között az izlandi parlament 12 törvényt fogadott el, amelyek számos ágazatban tiltják a sztrájkokat.

40 2015-ben a Nemzeti Munkaügyi Hivatallal együtt gyakorlatilag megszűnt a Munkaügyi Közvetítői és Döntőbírói Szolgálat, helyét a Munkaügyi Tanácsadó és Vitarendező Szolgálat vette át.

Általában azonban úgy tűnik, hogy az egyes államok nem működtetnek hasonlót: Romániában például a szociális párbeszédéről szóló 2022. évi 367. számú törvény⁴¹ IV. fejezete a mediációról és döntőbíráskodásról szól. A fejezet első cikke (140. cikk) szerint a kormány határozata alapján létrejön a munkaügyért felelős minisztérium mellett működő Kollektív Munkaügyi Konfliktusok Mediáció és Döntőbíráskodási Hivatala (*Oficiul de Mediere și Arbitraj al Conflictelor Colective de Muncă*), amellyel kapcsolatban ugyan fellelhető a kormányhatározat tervezete, viszont úgy tűnik, hogy a jogszabály végül nem készült el. A törvény rendelkezései szerint a Hivatal a szociális párbeszédért felelős minisztériumon belül működik, és a kollektív vitában érintett felek bármikor dönthetnek úgy közösen, hogy alávetik magukat a Hivatal eljárásának (140–144. cikkek).

Léteznek azonban előremutató kezdeményezések, mint amilyenre a németországi Lufthansa és a légiutas-kísérők szakszervezete (*Unabhängige Flugbegleiter Organisation – UFO*) közötti elmérgesedett viszonyban találunk példát: többször próbáltak alternatív vitarendezési eljárásokhoz (arbitrációhoz és mediációhoz) fordulni, mégpedig annak érdekében, hogy a fennálló viszonyt meghaladva sor kerülhessen a kollektív szerződés megkötésére.⁴² Ezen az eseten kívül is ismeretes néhány olyan alkalom, amikor alternatív vitarendezési eljárást hívtak segítségül a kollektív munkaügyi vitában álló felek. 2016. december 23-án a *Gewerkschaft Deutscher Lokomotivführer (GDL)*, azaz a német mozdonyvezetők szakszervezete bejelentette, hogy hat tárgyalási forduló után sikertelennek tekinti a kollektív munkaügyi tárgyalásokat az *Arbeitgeberverband der Mobilitäts- und Verkehrsdienstleister*rel (ez tulajdonképpen a mobilitási és közlekedési szolgáltatók munkáltatói szövetsége), és arbitrációs eljárást kezdeményez. Előbbi ki-nevezte arbitrátorrá *Bodo Ramelow*ot, Thüringia miniszterelnökét, míg utóbbi *Matthias Platzeck*et, Brandenburg korábbi miniszterelnökét. Az arbitráció 2017. január 11-én indult, és 2017. március 9-én zárult le sikeresen. Az említett személyek egyike sem volt a szó szoros értelmében vett arbitrátor vagy mediátor, de köztisztelőben álló személyek lévén sikerült a vitát megoldaniuk pártatlan és semleges ítélezéssel. Ez azonban a ritka kivételek egyike Németországban.⁴³

Rendkívül ritka, hogy a felek harmadik személyt hatalmazzanak fel a vita feloldására. Az alternatív vitarendezési eljárásoknak az a követelménye, hogy mindkét vitában álló fél kívánja és elfogadja azt, hogy a vitát ezen a módon rendezzék, tehát önkéntességen alapul. Ez azonban rendkívül kivételes, mégpedig annak köszönhetően, hogy a szakszervezetek erős pozícióval rendelkeznek Németországban, s nem érzik annak szükségességét, hogy harmadik személyek segítségét igénybe vegyék. Továbbá arra is visszavezethető az alternatív vitarendezési eljárások kivételessége a kollektív munkaügyi vitákban, hogy az autonómiaelv az egyik legfontosabb alapelve

41 2022. évi 367. törvény, <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/262989> (letöltés ideje: 2024. 01. 15.).

42 <https://www.tagesschau.de/wirtschaft/tarifkonflikt-flugbegleiter-lufthansa-101.html> (letöltés ideje: 2024. 01. 15.).

43 Klaus HARNACK: *Mediation and Conciliation of Labor Conflicts in Germany = Mediation in Collective Labor Conflicts*, szerk. C. Martin EUWEMA, Francisco J. MEDINA, Ana Belén GARCÍA, Erica Romero PENDER, Springer International Publishing, Cham, 2019, 99.

a kollektív tárgyalásoknak, amely elv pedig a *Grundgesetz*ben gyökerezik.⁴⁴ A rendszer legnagyobb hibájának és az alternatív vitarendezési eljárások fokozottabb igénybevétele előtti akadálnak egyértelműen az önkéntesség tekinthető, amelyet számos szakértő megfogalmazott már.⁴⁵

A kollektív tárgyalások területén Ausztriában is találhatunk érdekes jellegzeteséget, hiszen itt a közszféra és magánszféra esetében eltér a kollektív tárgyalás menete. A köztisztviselők hivatalosan nem vehetnek részt ilyen egyeztetéseken – a Munka törvénykönyve 4. §-a értelmében (*Arbeitsverfassungsgesetz – ArbVG*)⁴⁶ a munkavállalók és munkáltatók törvényes érdekképviselői szerveit, illetve a 7. § szerint a közjogi jogi személyeket illeti meg a kollektív tárgyalás joga, a köztisztviselőkről szóló törvény pedig nem rendelkezik a kollektív tárgyalás jogáról⁴⁷ –, a gyakorlatban a Közszolgálati Szakszervezet (*Gewerkschaft Öffentlicher Dienst – GÖD*) és a *YOUnion*⁴⁸ szervezet folytat tárgyalást a köztisztviselők és a közszektor munkavállalóinak bére és munkafeltételei kapcsán.⁴⁹ A Munkaügyi Kamara (*Arbeitskammer*) mint törvényes munkavállalói érdekképviselői szerv tárgyalófélként nem vehet részt a kollektív tárgyalások során, a tárgyalási jogot a szakszervezetek gyakorolják, de támogató szereplőként részt vehet, melynek keretében információkat nyújthat makrogazdasági fejleményekről, és adatokat szolgáltatathat az ipar fejlődése kapcsán.⁵⁰

Szlovákiában – bár munkaügyi vitában csak a bíróság hozhat döntést,⁵¹ mégis – intézményesített gyakorlata van annak, hogy miként állapodhatnak meg a felek informális eljárás keretén belül állami szerv segítségével. A Nemzeti Munkaügyi Hivatal a jogszabályok betartását és végrehajtását ellenőrzi, amennyiben azonban a kollektív munkaügyi vitában érintett felek nem tudnak egymással megállapodni, a hivatalhoz fordulhatnak, amelynek proaktív szerepe van, annak érdekében, hogy elősegítse a felek között a megállapodás létrejöttét. Kötelező érvényű határozatot vagy döntést nem hozhat, bírságot azonban kiszabhat, ha úgy ítéli meg, hogy a munkáltató jogszerűtlen gyakorlatot folytat. A szlovák gyakorlat azért előremutató, mert a közszférában az állam integritásának

44 *Uo.*, 100.

45 *Uo.*, 111.

46 Bundesgesetz vom 14. Dezember 1973 betreffend die Arbeitsverfassung, <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10008329> (letöltés ideje: 2024. 01. 15.).

47 MARHOLD, FRIEDRICH: *i. m.*, 425–426.

48 A *YOUnion* az önkormányzati munkavállalók, valamint a művészek, a média és sport területén dolgozók és a szabadfoglalkozásúak egyesülete.

49 Vera GLASSNER, Julia HOFMANN: *Austria: from gradual change to an unknown future = Collective bargaining in Europe: towards an endgame. Volume I, II, III and IV.*, szerk. Torsten MÜLLER, Kurt VANDAELE, Jeremy WADDINGTON, European Trade Union Institute, Brüsszel, 2019, 33–34, <https://www.etui.org/sites/default/files/CB1-Chapitre%2B2.pdf> (letöltés ideje: 2024. 01. 15.).

50 *Uo.*, 35–36.

51 Marta KAHANCOVÁ, Monika MARTIŠKOVÁ, Mária SEDLÁKOVÁ: *Slovakia: between coordination and fragmentation = Collective bargaining in Europe: towards an endgame. Volume I, II, III and IV.*, szerk. Torsten MÜLLER, Kurt VANDAELE, Jeremy WADDINGTON, European Trade Union Institute, Brüsszel, 2019, 538, <https://www.etui.org/sites/default/files/CB%20Vol%20III%20Chapter%2025.pdf> (letöltés ideje: 2024. 01. 20.).

megőrzése érdekében sokkal előnyösebb lehet egy állami szerv segítségét igénybe venni alternatív vitarendezés érdekében, mint bármely külső minőségben eljáró szakértőt.

A fentiekből kitűnik tehát, hogy a közsférában a sztrájkjog gyakorlásának sok esetben komoly korlátai vannak – ennek célja elsősorban a szolgáltatások zavartalan fenntartása –, mégis van arra törekvés, hogy a teljes kizárás helyett inkább észszerű korlátozásokkal éljen a jogalkotó. Amennyiben pedig a követelményeknek nem felel meg egy tervezett sztrájk, egyre szélesebb körben állnak rendelkezésre lehetőségek, hogy a felmerülő vitás kérdéseket a sztrájknál akár hatékonyabb módon rendezzék a felek.

Bár az esetek túlnyomó többségében erre formális úton csak a bíróság előtt van lehetőség, a modern vitarendezés sok helyütt alkalmat kínál alternatív megoldások igénybevételére is. Ami a bíróságokat illeti, elmondható, hogy komolyabb jogérvénysítési probléma azon országok esetében merül föl, ahol nincs dedikált bírósága a munkaügyi pereknek, és általános hatáskörű bíróság előtt kénytelenek a felek eljárni – a munkajogi problémák speciális felkészültséget igényelnek, ezen belül is a közsféra igen érzékeny területnek számít, azaz nem közömbös, hogy az eljáró döntéshozó mennyire ismeri a felmerülő speciális kérdéseket és érdekellentéteket.

Az alternatív eljárásokat illetően azonban a közsféra területén is lassú haladás tapasztalható, hiszen több jogrendszerben kialakítottak már olyan szervezeteket, amelyek a különleges körülmények között is képesek közvetítői vagy döntőbírói szerepet betölteni, az eredményes tárgyalásokkal pedig megakadályozható a nemkívánatos szolgáltatáskiesés.

VALLASEK MAGDOLNA

A család és anyaság védelmének munkajogi és társadalombiztosítási eszközei a 2019/1158. irányelv harmonizációjának tükrében¹

Labour Law and Social Security Instruments for the Protection of Family and Maternity in the Light of the Harmonisation of Directive 2019/1158

Abstract: The transposition of the provisions of Directive 2019/1158 on work-life balance for parents and carers into national law was completed in the last months of 2022 in Romania, Hungary, and other EU countries. The implementation of the transposition has resulted in new labour law and social security provisions that are inevitable for the protection of women and families through labour law and social security instruments. These new or partly renewed provisions are of particular importance in determining the direction of development of labour law, which is constantly changing in line with social and economic changes.

The aim of our study is to examine the changes that the implementation process has brought about in Romanian labour law and the extent to which the legislative changes contribute to the possibility of achieving a work-life balance.

Keywords: labour law, work-life balance, working conditions, parents and carers, flexible working arrangements

Összefoglaló: A szülők és a gondozók munka és magánélet közötti egyensúlyáról szóló 2019/1158. irányelv rendelkezéseinek nemzeti jogba való átültetése 2022 utolsó hónapjaiban fejeződött be Romániában, Magyarországon és más uniós országokban. Az átültetés végrehajtása olyan új munkajogi és társadalombiztosítási rendelkezéseket eredményezett, amelyek elkerülhetetlenek a nők és a családok munkajogi és társadalombiztosítási eszközökkel történő védelme szempontjából. Ezek az új vagy részben megújított rendelkezések különösen fontosak a munkajog fejlődési irányának meghatározásában, amely a társadalmi és gazdasági változásokkal összhangban folyamatosan alakul. Tanulmányunk célja annak vizsgálata, hogy az implementációs folyamat milyen változásokat hozott a román munkajogban, és hogy a jogszabályi változások milyen mértékben járulnak hozzá a munka és a magánélet közötti egyensúly megteremtésének lehetőségéhez.

Kulcsszavak: munkajog, munka és magánélet egyensúlya, munkakörülmények, szülők és gondozók, rugalmas munkaidő-beosztás

1 A tanulmány az MTA Domus Programja által támogatott kutatás eredményeként jött létre.

1. Bevezető gondolatok

A szülők és gondozók vonatkozásában a munka és a magánélet közötti egyensúlyról szóló 2019/1158. irányelv rendelkezéseinek a nemzeti jogba való átültetése 2022 utolsó hónapjaiban zárult le Romániában, Magyarországon, illetve más európai uniós államokban is. A jogközelítés megvalósítása olyan új munkajogi és társadalombiztosítási normákat eredményezett, amelyek megkerülhetetlenek a nők és családok munkajogi és társadalombiztosítási eszközökkel való védelmének szempontjából. A társadalmi, gazdasági változásoknak megfelelően folyamatos átalakulásban levő munkajog fejlődési irányainak kijelölése tekintetében kiemelt jelentősége van ezeknek az új vagy részben megújult rendelkezéseknek.

Miben látjuk elsősorban ezeknek a rendelkezéseknek a jelentőségét? A kérdés csak tágabb kontextusban válik valóban érthetővé, ha megvizsgáljuk egyrészt a munkajog aktuális fejlődési tendenciáit, másrészt a globális munkaerőpiaci helyzetet és társadalmi körülményeket, amelyek mindezekkel kölcsönhatásban vannak.

A munkajog aktuális fejlődési tendenciáiból kiindulva le kell szögezni, hogy az elmúlt egy vagy két évtizedben a munkajog hívószava egyértelműen a rugalmasítás volt, annak a célkitűzésnek a megfogalmazása, hogy a munkajogi szabályozás kilépjen a nagyon szigorú, kógens normákkal kijelölt tradicionális határaiból, s ezáltal jobban megfeleljen a XXI. század munkaerőpiaci igényeinek. Az alapfeltevés természetesen az volt, hogy mind a munkáltató, mind a munkavállaló számára hasznos és szükséges, hogy a közöttük kialakuló munkajogviszony ilyen rugalmasabb keretek között működjön, a munkaszerződés kialakításában a felek nagyobb szerephez jussanak. Ebben a kontextusban nem idegen az a narratíva sem, amely szerint a rugalmasabb szabályok szerinti munkavégzés elsősorban a (kis)gyermeket vagy gyermekeket nevelő nők és családok számára jelent kiemelkedően fontos szempontot, szükségletet. A román munkajogi háttérrel véve alapul, a rugalmasabb szabályozás felé való elmozdulás igényét az is magyarázza, hogy Romániában egy viszonylag merev, tradicionális munkajogi szemlélet és szabályozás van hatályban, annak ellenére, hogy a munkatörvény 2011. évi módosítását követően a rugalmasabb szabályozás megvalósítása egyértelműen a jogalkotó fókuszában van.

Az általában pozitívan értékelt munkajogi rugalmasság eszméjével párhuzamosan viszont virágkorát éli az a jelenség is, amelyet a szakirodalomban helyenként *hustle culture* néven említenek, s amelynek eredménye az, hogy a munkavállalók gyakran önként vállalják és teljesítik a szükségesnél hosszabb munkaidőt, munkaszerződések halmozását, többletfeladatokat, s jutnak el a kiegészítéshez, szakmai megbetegedésekhez, egészségromláshoz. Ahogyan azt a koreai származású filozófus, Byung Chul Han megfogalmazta *A kiegészítés társadalma* című munkájában, a munkavégzés már nem az önkiteljesedés vagy a létfenntartás természetes eszköze, hanem a szabad akarat torz megnyilvánulása. „*A teljesítő alany megszabadult az őt munkára kényszerítő vagy néha kizsákmányoló összes erőtől. Önmaga ura és mestere. Így senkinek nincs alárendelve – legfeljebb önmagának. [...] A túlzásba vitt munka és teljesítmény önkizsákmányolásban csúcsosodik ki.*

*Hatékonyabb, mint a mások általi kizsákmányolás, hisz párban jár a szabadság érzetével. A kizsákmányoló egyben maga a kizsákmányolt is.*²

A munka és magánélet közötti egyensúly felbomlását illetően ugyanakkor bizonyított tény, hogy az egészségi állapot romlásához vezet, és ilyen szempontból kiemelten kockázati csoportba tartoznak a gyermeket nevelő nők, akik a férfiaknál általában jóval nagyobb mértékben vesznek részt az otthoni, „láthatatlan” munkavégzésben is, illetve általában nagyobb kockázatnak kitettek a gyermekeket nevelő családok.

A kétezres évek első évtizedében a legtöbb nemzeti munkajogi szabályozás, különös tekintettel az Európai Unió tagállamainak munkajogára, olyan jellegű módosításokon ment keresztül, ami a rugalmasság elveinek megfelelőbb szabályozási keretet hozott létre. Romániában ennek a tendenciának megfelelően került kidolgozásra a 2003. évi 53. törvény (Munkatörvénykönyv) módosítását és kiegészítését szolgáló 2011. évi 40. törvény, vagy lépett hatályba a 2018. évi 81. távmunkatörvény, de számos más példáját is sorolhatnánk a munkajog rugalmasabbá tételének érdekében tett jogalkotói lépéseknek.

A 2020-ban elindult koronavírus-világjárvány kontextusában a rugalmas munkavégzés iránti igény felerősödni látszott. A tömegeivel távmunkavégzésre rendelt munkavállalók körében népszerűvé vált a rugalmasabb munkavégzés lehetősége, és egyes kutatások szerint kevéssé szándékoznak teljes mértékben visszatérni a hagyományos munkavégzésre jellemző munkaidő-beosztásra.³ Ennek elsődleges okát abban látjuk, hogy a távmunkavégzés körülményei között lehetővé vált a munkaprogramnak olyan módon való alakítása, amely jobban megfelel a munkavállaló igényeinek, jobban összeegyeztethetővé teszi a munkavégzést a családi kötelezettségekkel és a gyermekneveléssel kapcsolatos tevékenységekkel.

A 2019/1158. számú, a szülők és a gondozók vonatkozásában a munka és a magánélet közötti egyensúlyról szóló EU-irányelv implementálására pontosan ebben a koronavírus-világjárványt követő sajtóságos időszakban került sor, amikor a munka és magánélet egyensúlyának kérdése egyre hangsúlyosabban kezdett felmerülni mind a szakirodalomban, mind a munkajogi gyakorlatban. A jogszabályi módosítások és kiegészítések ilyen értelemben a legmegfelelőbb pillanatban születtek, bevezetésük eredménye azonban, az eltelt idő rövidségéből kifolyólag, egyelőre még nem körvonalazható megfelelően.

A fentiekből kiindulva jelen tanulmányunkban a legújabb jogszabályi változásokat és azoknak a várható hatásait próbáljuk felvázolni, amelyek a munka és magánélet egyensúlyának megteremtését segíthetik elő a női munkavállalók és a családok, gyermekeket nevelő női és férfi munkavállalók számára. A szabályozás fejlődésének jobb megértése érdekében minden elemzett jogintézmény esetében előbb felvázoljuk a 2019/1158. számú, a szülők és a gondozók vonatkozásában a munka és a magánélet közötti egyensúlyról szóló EU-irányelv implementálását megelőző román szabályozási

2 Byung-Chul HAN: *A kiegészítő társadalma*, Typotex Kiadó, Budapest, 2019, 7.

3 Dan ŢOP: *Flexibilization of the work schedule, one of the most wanted facilities after the end of the pandemic*, European Journal of Social Law, 2022/56, 20–27.

hátteret, külön tárgyalva azt, hogy milyen rendelkezéseket tartalmazott a munkatörvény, illetve milyen további munkajogi és társadalombiztosítási eszközökről rendelkezett a jogalkotó az anyaság és család védelmének érdekében. Ezután mutatjuk be, hogy az implementálást követően hogyan változott a román munkajog, és a jogfejlődésnek milyen esetleges további irányai lehetségesek vagy éppenséggel kívánatosak annak érdekében, hogy az anyaság és a család védelme a munka és magánélet egyensúlyának szempontjából (még) kedvezőbb szabályozást nyerjen.

---

2. A 2019/1158. számú, a szülők és a gondozók vonatkozásában a munka és a magánélet közötti egyensúlyról szóló EU-irányelv implementálásának hatása a román munka- és társadalombiztosítási jog fejlődésére

Romániában a munkajogi szabályozás alapját a 2003-ban hatályba lépett 53. számú törvény, a munkatörvény jelenti. Ez a jogszabály rendelkezik a munkaszerződés megkötésének, teljesítésének, szüneteltetésének, megszűnésének kérdéseiről, a munkavállaló és munkáltató személyének meghatározásáról, a munkaidőről és pihenőidőről, szakmai képzésről, felelősségvállalásról, atipikus munkavállalási formákról, munkavállalói érdekképviseltről és szociális partnerekről, alapvetően a munkaszerződésen alapuló munkajogviszony minden lényegi kérdéséről. Nem utolsósorban azt is érdemes figyelembe venni, hogy a munkatörvény rendelkezései irányadóak a nem munkaszerződésen alapuló munkaviszonyok esetében is.

A munkatörvény rendelkezéseit számos külön jogszabály egészíti ki, egyrészt az egyes atipikus munkavégzések vonatkozásában (mint a távmunka, a napszámban való munkavégzés vagy a háztartási alkalmazottak munkavégzése), másrészt például a munkavédelmi szabályok vagy a kollektív munkajogi szabályok tekintetében.

Annak érdekében, hogy a 2019/1158. irányelv rendelkezései a román jogba megfelelően átültetésre kerüljenek, új jogszabály kidolgozására nem volt szükség, ellenben a jogalkotónak több jogszabályt kellett módosítania és kiegészítenie, beleértve adott esetben az alkalmazási rendelkezéseket tartalmazó jogszabályokat is. Az implementálási eljárás keretében módosításra került természetesen a munkatörvény, és azzal párhuzamosan, a közszolgálatban dolgozókra vonatkozóan a 2019. évi 57. sürgősségi kormányrendelettel elfogadott közigazgatási törvény, az apasági szabadságról szóló 1999. évi 210. törvény és annak alkalmazási rendelkezéseit tartalmazó 2000. évi 244. kormányhatározat, a gyermeknevelési ellátásról szóló 2010. évi 111. számú sürgősségi kormányrendelet, valamint a nők és férfiak közötti esélyegyenlőségről és egyenlő elbánásról szóló 2002. évi 202. törvény. Mindezek mellett kiigazításra került az egészségbiztosítási ellátásokra vonatkozó 2005. évi 158. számú sürgősségi kormányrendelet is, például az onkológiai betegségben szenvedő beteg gondozóját megillető ellátás bevezetésével.

Eltekintve az esélyegyenlőségi törvény rendelkezéseitől, fentiekből az irányelv által megszabott 2022. augusztusi határidőre egyik módosítást sem sikerült hatályba léptetni. A késlekedés nehezen érthető, annál is inkább, mivel mindössze a munkatörvény és közigazgatási törvény rendelkezéseit módosító jogszabály született a rendes parlamenti jogalkotási eljárásban, törvény formájában. A többi esetben a kormány vállalta a jogszabály kidolgozását, sőt, mint a gyermeknevelési ellátás esetében látjuk, kifejezetten sürgősségi eljárásban.

2.1. A munkatörvény szabályozása az irányelv implementálását megelőzően, illetve a módosító és kiegészítő rendelkezések bevezetését követően

A munkatörvénynek az irányelv implementálásához szükséges módosítására a 2022. évi 283. törvény hatálybalépésével került sor, amely jogszabály egyszersmind a közigazgatási törvényre vonatkozóan is tartalmazott módosító rendelkezéseket. Ezek a közszolgálatban dolgozók számára vezettek be hasonló rendelkezéseket ahhoz, mint amelyek a munkavállalók jogait is érintik.

Az irányelv implementálása a munkatörvény szabályozását három nagy területen érinti a legjelentősebb mértékben. Ezek a területek a következők: *a gondozói szabadság*, *a munkából való távolmaradás vis maior esetén* és *a rugalmas munkavégzés* meghatározása és szabályai. Bár az irányelv átültetését követő hatályos szabályozás jelentős változást hozott, és amint látni fogjuk, a felmerülő kritikai észrevételek mellett és ellenére pozitívan értékelendő, valójában nem mondhatjuk azt, hogy a bevezetett rendelkezések teljes újdonságot jelentenének a román munkajogban.

2.1.1. A gondozói szabadság szabályozásának bevezetése a román munkatörvénybe

A gondozói szabadság intézményéhez hasonló ellátási forma korábban is létezett a román jogban, azonban azt nem a munkatörvény szabályozta, hanem az egészségbiztosítási szabadságokra és juttatásokra vonatkozó 2005. évi 158. számú sürgősségi kormányrendelet. Ez az ellátás mind a jogosultak köre, mind az ellátás mértéke tekintetében szűkebb körű, mint amilyen az irányelv implementálását követően a munkatörvény hatályos szabályozásba bekerült, és természetesen az elnevezése is más, azonban számtalan hasonlóságot mutatnak és megfelelően kiegészítik egymást.

Az egészségbiztosítási szabadságokra és juttatásokra vonatkozó 2005. évi 158. számú sürgősségi kormányrendelet V. fejezetének 26–30. cikkei rendelkeznek a beteg gyermek gondozása esetében járó ellátásról. Jogosultsága bármelyik, megfelelő szolgálati idővel rendelkező szülőnek van, amennyiben 12 évnél nem idősebb beteg gyermekét kell gondoznia. Fogyatékkal élő gyermek esetében annak 18 éves koráig igényelhető ez az ellátási forma. Főszabály szerint egy naptári évben, minden gyermekre külön számolva, legtöbb 45 nap beteg gyermek gondozásáért járó szabadság vehető igénybe. Ennél hosszabb szabadságra a jogszabály által meghatározott betegségek és orvosi beavatkozások esetében lehet igényt tartani.

Az irányelv átültetésének köszönhető kiegészítése a munkatörvénynek hasonló, de több szempontból eltérő és komplexebb jogosultságot biztosít a munkavállalóknak. A 152¹. cikk a következőkről rendelkezik. A munkáltató a munkavállaló írásbeli

kérelme esetén köteles egy naptári évben 5 munkanap gondozói szabadságot biztosítani a munkavállaló számára, annak érdekében, hogy az gondozást vagy személyes támogatást nyújtson hozzátartozójának vagy vele egy háztartásban élő személynek, aki súlyos egészségügyi probléma miatt gondozásra vagy támogatásra szorul. Külön törvényben vagy az alkalmazott kollektív szerződésben a felek az előírtnál hosszabb gondozói szabadságról is megegyezhetnek. A törvény értelmében a gondozói szabadság nem tartozik bele az éves pihenőszabadságba, ugyanakkor munkarégiségnek, illetve szakmai régiségnek minősül. Értelemszerűen a gondozói szabadságon levő munkavállalók az adott időszakra vonatkozóan az egészségbiztosítási rendszerben biztosítottak minősülnek, de hozzájárulási kötelezettségük ebben az időszakban nincs. A gondozói szabadság időtartama biztosított időnek minősül a hatályos jog szerint nyújtandó munkanélküli ellátás és az ideiglenes munkaképtelenségi ellátás szempontjából is, ezért ilyen ellátások megszerzéséhez felhasználható.

Azt, hogy mi tekintendő a törvény értelmében súlyos egészségügyi problémának, a munka, család- és szociális biztonságért felelős miniszter, valamint az egészségügyi miniszter által kiadott közös rendelet határozza meg,⁴ és ez a rendelet határozza meg a gondozói szabadság kiadásának feltételeit is. Hogy ki tekintendő hozzátartozónak, arról viszont maga a munkatörvény rendelkezik a 153¹. cikkében, ahol kijelenti, hogy hozzátartozónak minősül a gondozói szabadság vonatkozásában a munkavállaló gyermeke, szülője és házastársa.

Annak ellenére, hogy a gondozói szabadság bevezetése mindenképpen előrelépést jelent a munka és magánélet összehangolásának jogi eszközeit tekintve, a szabályozás megvalósítását több ponton érte meglátásunk szerint is megalapozott kritika a szakirodalom részéről. A legnagyobb hiányossága a gondozói szabadság szabályozásának egyértelműen az volt, hogy eredetileg hatályba lépett változatában nem tartalmazott pontosítást arra vonatkozóan, hogy az ilyen célra igényelt szabadság fizetett vagy fizetés nélküli szabadnapokat jelent. Ebből kifolyólag a munkatörvény új rendelkezésének alkalmazása is kezdetben bizonytalanságot eredményezett, elsősorban azért, mert maga a munkaügyi szaktárca sem volt azonos nézőpontra a Munkaügyi Felügyelőséggel.

Több mint fél évvel később a 2023. évi 42. számú sürgősségi kormányrendelet módosította a munkatörvény szövegét, kiegészítve a 152¹. cikkét a 3. bekezdéssel, amely pontosította a gondozói szabadság fizetett szabadság jellegét.⁵ Természetesen a törvénymódosításnak visszamenőleges hatálya nem lehet, így a módosítást megelőzően nem egységesen alkalmazásából eredő problémák nem kerültek ezáltal orvoslásra. Az eredetileg hatályba lépett, nem teljesen egyértelmű rendelkezés alkalmazásával kapcsolatban, mint jeleztük, a Munka- és Társadalmi Szolidaritási Minisztérium, valamint a Munkaügyi Felügyelőség ellentétes álláspontra helyezkedett. A szaktárca amellet

4 2172/3829/2022. rendelet, megjelent Románia Hivatalos Közlönyének 2022. december 22-ei 1241. számában.

5 Simona VOICULESCU: *Plata zilelor de concediu de îngrijitor, lămurită doar pentru viitor. Rămân neclarități în privința contribuției la sănătate*, https://www.avocatnet.ro/articol_64483/Plata-zilelor-de-concediu-de-ingrijitor-1%C4%83muri%C4%83-doar-pentru-viitor-R%C4%83man-neclarit%C4%83C8%9Bi-in-privin%C8%9Ba-contribu%C8%9Biei-las%C4%83n%C4%83tate.html (letöltés ideje: 2023. 10. 06.).

értelt, hogy a gondozói szabadság fizetetlen szabadnapokként értelmezendő. „[ú]gy véljük, hogy a munkáltató nem köteles juttatást fizetni a munkavállalónak/gondozónak az ápolási szabadság ideje alatt, de az ápolási szabadság ideje alatt a munkavállaló a szociális egészségbiztosítási rendszerben biztosított marad”.⁶ Ezzel szemben a Munkaügyi Felügyelőség azon az állásponton volt, hogy „a munkatörvény 153. cikk (1) bekezdése szerint [...] a munkavállalóknak joguk van fizetés nélküli szabadságra a személyes problémáik megoldása esetén. A 16. cikk (1) bekezdése értelmében az igazolatlan távollét és a fizetés nélküli szabadság a szolgálati időből levonásra kerül. Per a contrario, a gondozói szabadság fizetett szabadság.”⁷ Ezt a gondolatmenetet egészítette ki a Bukaresti Területi Munkaügyi Felügyelőség, amikor azzal értelt, hogy mivel a gondozói szabadság ideje alatt a munkaszerződés nem szünetel, és a munkavállalónak jogában áll egyéni munkaprogram bevezetését igényelni, értelemszerűen nem lehet fizetés nélküli szabadságról beszélni, hanem a gondozói szabadság fizetett szabadnapokat kell hogy jelentsen.⁸

Az, hogy a gondozói szabadságra vonatkozó rendelkezések kezdetben valóban nem voltak megfelelően pontosak, illetve az alkalmazásáért felelős állami intézmények maguk is bizonytalanok voltak az alkalmazás mikéntjében, meglátásunk szerint a nem eléggé átgondolt, sietősen végrehajtott jogalkotás következménye volt. Ettől függetlenül a gondozói szabadság megjelenése a román munkajogban pozitív fejlődési irányt jelez, amely a munka és magánélet összehangolását segíti elő. A rendelkezés minden munkavállaló számára lehetőséget teremt arra, hogy gondozói szabadságot igényeljen, ennek ellenére a szakirodalom arra mutat rá, és ezzel mi magunk is egyetértünk, hogy a gondozói szabadság elsősorban a nők, és azon belül is a középkorú vagy idősebb munkavállalók számára jelenthet segítséget.⁹ Miért gondoljuk ezt? Ha megnézzük az irányelv Preambulumának 6. pontját, az új rendelkezések legfőbb céljaként a nők munkaerőpiaci jelenlétének megerősítését jelöli meg, különös tekintettel az elöregedő társadalom okozta kihívásokra.¹⁰ Az irányelv átültetése során a román jogalkotó a munkavállaló hozzátartozóinak a körét, akiknek gondozására ez a szabadság igényelhető, a gyermekek, szülők és házasárs személyében határozta meg. Meglátásunk szerint azonban ebben az esetben nem a munkavállaló (kis)gyermekének vagy gyermekeinek gondozása az elsődleges szempont, hiszen erre vonatkozóan a korábban már bemutatott naptári évenként 45 nap gondozói szabadságról megfelelően és bővebben rendelkezik a román munka- és társadalombiztosítási

6 Simona VOICULESCU: *Concediul de îngrijitor e plătit sau nu? Ministerul Muncii și Inspekția Muncii au opinii complet diferite*, https://www.avocatnet.ro/articol_63467/Concediul-de-ingrijitor-e-pl%C4%83tit-sau-nu-Ministerul-Muncii-%C8%99i-Inspe%C8%9Bia-Muncii-au-opinii-complet-diferite.html (letöltés ideje: 2023. 10. 06.).

7 *Uo.*

8 *Uo.*

9 Elena Daniela OPRESCU: *Concediul de îngrijitor și problemele determinate de reglementarea necorespunzătoare a acestuia*, *Revista Română de Dreptul Muncii*, 2023/3, 69–85.

10 „A munka és a magánélet közötti egyensúlyra vonatkozó szakpolitikáknak hozzá kell járulniuk a nemek közötti egyenlőség megteremtéséhez azáltal, hogy előmozdítják a nők munkaerőpiaci részvételét, a gondozási feladatok egyenlő megosztását a férfiak és a nők között, valamint a jövedelmek és díjazás tekintetében a nemek közötti különbségek felszámolását. Az ilyen szakpolitikáknak figyelembe kell venniük a demográfiai változásokat, így a népesség elöregedésének a hatásait.” 2019/1158/EU Irányelv, Preambulum 6. pont, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1158&from=EN> (letöltés ideje: 2023. 10. 06.).

jog. Az előregedő társadalomban azonban a gondozói feladatok, különösen a középkorú és idősebb munkavállalók esetében, elsősorban az idős szülőkre és idősödő házastársra koncentrálódnak. És bár a jogszabály egyformán ad lehetőséget női és férfi munkavállalóknak arra, hogy igénybe vegyék a gondozói szabadságot, egyértelmű tény, hogy a gondozói feladatok sokkal inkább terhelik a nőket, mint a férfiakat. Igaz ez mind a kisgyermek, mind az idősödő szülőkhöz való viszonyban. A „szendvics generáció”-ként aposztrofált középkorú munkavállalók számára még mindig kihívásokat jelent az egy háztartásban élő, esetleg még tanulmányokat folytató tizenéves vagy fiatal felnőtt gyermekek támogatása, miközben egyre több feladat hárul rájuk az idősödő szüleik segítése, adott esetben gondozása is. Az ilyen munkavállalók esetében jelenthet elsősorban hatékony segítséget a munka és magánélet összehangolásában az újonnan szabályozott gondozói szabadság lehetősége. Ebből kiindulva viszont azt mondhatjuk, hogy ajánlott lenne a jogalkotónak növelni a gondozói szabadság maximális időtartamát, mivel az egy naptári évben igényelhető 5 munkanap ilyen értelemben kevés. Hasonlóképpen megfontolásra érdemes lenne az is, hogy tágítsa a román jogalkotó az érintett személyek körét a munkavállaló más hozzátartozóinak a belefoglalásával, mint a testvérek, vagy a házastárs szülei.¹¹ Ilyen szélesebb szemléletű megközelítéssel találkozhatunk például a 2012. évi I. törvényben, a magyar munkatörvényben is, ahol a 294. cikk arról rendelkezik, hogy hozzátartozónak minősül a házastárs, az egyeneságbeli rokon, az örökbe fogadott, a mostoha- és a nevelt gyermek, az örökbe fogadó, a mostoha- és a nevelőszülő és a testvér, az élettárs, az egyeneságbeli rokon házastársa, a házastárs egyeneságbeli rokona és testvére, illetve a testvér házastársa.

Az érintett személyek körének tágításától eltekintve a román szabályozás megfelel az irányelv követelményeinek, az implementálást eredményesnek gondoljuk. Érdemes azt is kiemelni, hogy a 152¹. cikk új rendelkezéseinek megfelelően más helyeken is változtak a román munkatörvény normái, például a 60. cikk i) pontjaként megjelent a felmondási tilalmak felsorolásánál a gondozói szabadság időtartama is. De megfelelően kiegészítésre került a szabálysértéseket felsoroló 260. cikk is, amely a t) pontban pénzbírsággal bünteti azt, ha a munkáltató nem adja ki a munkavállaló által igényelt gondozói szabadságot. A gondozói szabadságnak a munkatörvényben való szabályozása kihatással volt a 2002. évi 202., a nők és férfiak közötti esélyegyenlőségről szóló törvényre is, amely hatályos formájában rendelkezik arról, hogy diszkriminációnak minősül a gondozói szabadságot igénylő munkavállalóval szemben alkalmazott minden kevésbé kedvező bánásmód. Ezek a kiegészítő garanciák rendkívül fontos szerepet töltenek be, mivel hozzájárulnak ahhoz, hogy a munkavállalók valóban tudjanak és merjenek élni azzal a lehetőséggel, amelyet a gondozói szabadság bevezetése jelent a munka és magánélet összehangolása szempontjából.

2.1.2. A munkából való távolmaradás vis maior esetében

A 2019/1158. számú, a szülőkhöz és a gondozókhoz való viszonyban a munka és a magánélet közötti egyensúlyról szóló EU-irányelv implementálásának hatására jelent

11 Laura GEORGESCU: *Considerații generale privind concediul pentru îngrijitor*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2022/4, 29–33, 31.

meg a román munkatörvény rendelkezései között a *vis maior* esetében igényelhető munkából való távolmaradás szabályozása is. A román munkajog korábban is ismert hasonló jellegű munkavállalói jogosultságot, amelynek a párhuzamos szabályozását továbbra is tartalmazza a munkatörvény. Az irányelv átültetése során azonban egy olyan új szabályozás valósult meg, amely számtalan lényeges ponton eltér a korábbitól, és meglátásunk szerint sokkal hatékonyabb eszközt nyújtja a munka és magánélet összeegyeztetésének.

A munkából való távolmaradás *vis maior* esetében a munkatörvény 153. cikkében meghatározott, személyes problémák megoldása érdekében igényelhető fizetés nélküli szabadnapokra vonatkozó rendelkezést egészíti ki. A 153. cikk kijelenti, hogy egyes személyes problémák megoldása érdekében a munkavállalók fizetés nélküli szabadságokra jogosultak. A rendelkezés tehát teljességgel általános, nem tartalmaz pontosításokat arra nézve, hogyan kell alkalmaznunk, milyen esetekben igényelhető, szükséges vagy nem a munkáltatónak indokolnia azt, ha nem hagyja jóvá a munkavállaló kérését. A 2. bekezdés a részletszabályozást a munkáltatóra bizza, mivel a fizetés nélkül igényelhető szabadság hosszának meghatározását az alkalmazandó kollektív szerződés vagy a belső szabályzat hatáskörébe utalja. A fentiekből kiindulva arra a következtetésre juthatunk, és a román joggyakorlatból is ez tűnik ki, hogy a munkáltatónak lehetősége van dönteni arról, hogy jóváhagyja-e a munkavállaló kérését, és ha igen, hány szabadnapot tesz lehetővé. Korábban az országos szintű kollektív szerződések konkrét eseteket is felsoroltak arra, hogy mikor és mennyi fizetés nélküli szabadnap igényelhető. Országos szintű kollektív tárgyalás hiányában azonban ez alapvetően a vállalati szintű döntésektől függ.

Ezzel szemben a munkatörvénynek az irányelv implementálása során bevezetett kiegészítése a 152². cikkben sokkal konkrétabb rendelkezést tartalmaz. A 152². cikk felsorolja a munkából való távollét eseteit, amelyekre lehetséges a szabadnapok igénylése. Ezek a betegség vagy baleset miatt családi vészhelyzetnek minősülő, előre nem látható esetek, amelyek a munkavállaló azonnali jelenlétét feltétlenül igénylik. Amennyiben egy ilyen helyzet bekövetkezik, a munkavállalónak jogában áll hiányozni a munkahelyéről, a munkáltató előzetes értesítésének és a rendes munkaprogram teljes mértékű bepótolásának feltételei mellett. Egyértelmű tehát, hogy szemben a fizetés nélküli szabadság 153. cikkben szabályozott esetével, nem szükséges a munkáltató engedélye ahhoz, hogy a munkavállaló igénybe vegye ezt a típusú szabadságot, és ez a megkönnyített eljárás lényegesen jobban megfelel a munka és magánélet összehangolása célkitűzésének. A jogalkotó pontosan meghatározta a *vis maior* miatti távollét lehetséges időtartamát is, amely nem lehet egy naptári évben 10 munkanapnál több. A szabályozás rugalmas a távollét ledolgozásának szabályai tekintetében is, mivel a munkáltató és a munkavállaló közös megegyezéssel dönthet arról, a meghatározott napok számának mértékében.

2.1.3. A rugalmas munkavégzés meghatározása és szabályai

Mind a gondozói szabadság, mind a munkából való távollét *vis maior* esetén fontos eszköze lehet a munkavállalók számára a munka és magánélet összehangolásának, amennyiben ideiglenes jelleggel valamilyen váratlan helyzet merül fel az életükben,

amelynek megoldása a munkából való távollétet igényli. Ilyen helyzetben különösen fontos, hogy a foglalkoztatás biztonsága számára továbbra is fennálljon, és ne fenyegetse a munkahelyének elvesztésével. Azonban túlmenően ezeknek az ideiglenes, váratlan helyzeteknek a hatékony kezelésén, a munka és magánélet egyensúlyának összehangolását állandó jelleggel, de legalábbis hosszú távon szükséges megvalósítani. Ahhoz, hogy a munkavállaló szempontjából megfelelően összeegyeztethető legyen a munka és a magánélet szervezése, elsősorban arra van szükség, hogy a munkavállaló a saját munkaprogramjának a beosztására nagyobb hatással tudjon lenni, esetleg munkaideje hosszának tekintetében is a számára megfelelő megoldást választhassa. Ezt a célt szolgálja a rugalmas munkavégzés szabályozása, amely az irányelv implementálásának következtében lényegesen részletesebb és pontosabb szabályozást nyert, mint amely a korábbiakban a munkatörvényben szerepelt. Ennek ellenére a hatályos szabályozás értékelése nem egységes, egyes nézőpontok szerint a korábbi, általános szabályozás több lehetőséget biztosított a munkavállalók számára.

A munkatörvény 118. cikkének első két bekezdése arról rendelkezik, hogy az érintett személy beleegyezésével vagy annak kérésére a munkáltató határozott időtartamra egyéni munkaprogramot is meghatározhat bármely munkavállaló számára (beleértve a gondozói szabadságon levőket). Az egyéni munkaprogram a jogszabály alapján a munkaidő rugalmas szervezési módját jelenti. Az általános szabály kiegészítéseként arról is rendelkezett a munkatörvény, hogyan kell értelmezni és alkalmazni az egyéni munkaprogramot. A napi munkaidő ebben az esetben két időszakból áll: egy rögzített időszakból, amikor a munkavállalók egyidejűleg a munkahelyen tartózkodnak, és egy változó, mozgó időszakból, amikor a munkavállaló, a napi munkaidőre figyelemmel, maga választja meg az érkezési és távozási időpontját. Természetesen egyéni munkaprogram esetében is érvényes marad a munkatörvénynek a napi rendes munkaidőre és a két munkanap közötti minimális pihenőidőre vonatkozó szabályozása.

Az irányelv implementálásának eredményeként a 118. cikket további három bekezdéssel egészítették ki. Ennek eredményeként megjelent a munkáltató indoklási kötelezettsége abban az esetben, ha visszautasítja a munkavállaló egyéni munkarendre való áttérésére vonatkozó kérelmét. Az indoklást írásban, a kérelem kézhezvételétől számított 5 munkanapon belül kell a munkáltatónak megtennie.

Amikor az egyéni munkaprogram határozott időre vonatkozik, a hatályos szabályozás értelmében a munkavállalónak jogában áll a meghatározott időszakot követően visszatérni az eredeti munkarendre. De a munkavállalónak jogában áll visszatérni az eredeti munkarendre a meghatározott időtartam letelte előtt is, amennyiben az egyéni munkaprogram bevezetését kiváltó körülmények megváltoztak.

Az implementálást követően megjelent új szabályozásból meglátásunk szerint a legnagyobb jelentősége a 7. bekezdésnek van, amely meghatározza a munkaidő rugalmas szervezésének értelmezését. Ennek alapján a munkaidő rugalmas szervezését jelenti a munkavállalóknak a munkaprogram alakítására való lehetősége, beleértve a távolról való munkavégzés, rugalmas munkarend, egyéni munkarend vagy csökkentett idejű munkarend alkalmazását.

A munkaidő munkavállaló igényei szerinti beosztásának a lehetősége meglátásunk szerint kiemelt szerepet játszik a munka és magánélet közötti egyensúly

megteremtésében, minden munkavállaló számára, de különösen a munka mellett családi feladatokat is ellátó nők, szülők, kisgyermeket nevelők számára. Éppen ezért a következőkben azt fogjuk megvizsgálni, milyen további munkajogi eszközökről rendelkezik a román szabályozás, amelyek a munkaidő-pihenőidő vagy a rugalmas munkaprogramra lehetőséget adó foglalkoztatási formák területén nyújtanak segítséget a munka és magánélet közötti egyensúly megteremtésére.

2.2. További munkajogi szabályozás és azzal összefüggő társadalombiztosítási eszközök az anyaság és család védelmének érdekében

2.2.1. Munkaidő és pihenőidő

A munkaidő és pihenőidő kérdéskörét a munkatörvény III. címének I–III. fejezetei szabályozzák. Az eredeti normaszöveget 2006-ban és 2011-ben jelentős mértékben módosította a jogalkotó, így gyakorlatilag azt mondhatjuk, hogy a munkaidőre és pihenőidőre vonatkozó rész a munkatörvény egyik leginkább átalakult szabályozási területe.

A 2003. évi munkatörvénynek a megjelenését megelőzte 2002-ben egy tervezet kidolgozása, amely bár végül nem lépett hatályba, gyakorlatilag a következő évben megszülető szabályozás alapját képezte. A tervezet meghatározása szerint munkaidő az az időszak, *amelyet a munkavállaló feladatai elvégzésére használ fel*. A tervezetnek ezt a túlzottan szűk, a gyakorlatban értelmezési problémákat is felvető és a közösségi munkajogi normáknak sem teljesen megfelelő meghatározását a munkatörvény eredeti szövege is átvette.¹² A rendelkezés módosítására csak 2006-ban került sor, az 55. számú sürgősségi kormányrendelet által. Hatályos formájában a 111. cikk értelmében munkaidő az az időszak, amelyben a munkavállaló munkát végez, a munkáltatója rendelkezésére áll, és teljesíti a kötelességeit és feladatait a munkaszerződés, az alkalmazandó kollektív szerződés és/vagy a hatályos jogszabályok rendelkezései szerint.¹³ Bár ez a meghatározás már egyértelmű és komplexebb, a román ítélkezési gyakorlatban így is számtalan esetben felmerült a munkatörvény 111. cikkének értelmezése. Értelmezési problémákat elsősorban a munkahelyen töltött, de még vagy már nem munkavégzésre fordított időszakok vetettek fel. Az ítélkezési gyakorlat nem egységes, mert míg a többségi vélemény szerint az ilyen időszak nem munkaidő, egyes határozatokat ezzel ellentétes véleményre alapoztak a bíróságok.¹⁴

A román munkajogban rendes munkaidőnek számít főszabály szerint a napi 8, heti 40 óra munkavégzés, a kiskorúak számára kivételesen a napi 6, heti 30 óra munkaidő (112. cikk). A csökkentett munkaidőnek további kivételes esetei is ismertek például terhes nők vagy egyes nehéz munkák teljesítése esetében. A munkaidőnek az egy

¹² Ionel FIERASCU: *Unele aspect privind timpul de muncă*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2005/1, 28–31, 28.

¹³ Ion Traian ȘTEFĂNESCU: *Tratat teoretic și practic de drept al muncii*, Universul Juridic, București, 2014, 572–573; Alexandru ȚICLEA: *Tratat de dreptul muncii. Legislație. Doctrină. Jurisprudență*, Universul Juridic, București, 2015, 570–571.

¹⁴ Monica GHEORGHE: *Perioada în care salariatul se află la dispoziția angajatorului. Aspecte controversate*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2018/4, 49–57.

heten belüli eloszlása általában egyenletes, 5 nap munkát két nap pihenőidő követ, azonban lehetőség van, minden esetben a munkavállaló beleegyezése és a munkaszerződésbe való rögzítése mellett, az egyenlőtlen elosztás, egyéni munkaprogram meghatározására is. Ilyen esetben a munkaidő két részre oszlik. Van egy kötött, előre meghatározott rész, amelyben a munkavállaló köteles a munkahelyén tartózkodni, és van egy rugalmasan meghatározott munkaidő, amelynek kezdeti és végső időpontját a munkavállaló saját igényei szerint határozza meg.¹⁵ Az ilyen jellegű munkaidő-beosztás ugyanakkor a szakirodalom egy része szerint nem kedvez a munkáltatónak, nem a munkavégzés esetleges hatékonysági problémái miatt, hanem mert többletterheket ró rá a munkaidő nyilvántartása szempontjából.¹⁶ Véleményünk szerint azonban ezek a nehézségek könnyedén áthidalhatóak a munkáltató számára, miközben a rugalmas munkaidő-beosztás sok esetben kifejezetten előnyös lehet a munkavállaló számára.

A munkaidő maximális törvényes hossza nem haladhatja meg a heti 48 órát, beleértve a túlórákat is. Kivételes esetben alkalmazható a maximális munkaidőnek a 4, 6 vagy 12 hónapos munkaidőkeretben való számítása. A rendes munkaidő szabályaihoz képest további, rövidebb vagy hosszabb munkaidőt jelentő kivételeket lehet kollektív tárgyalás, egyéni tárgyalás vagy jogszabályok útján megállapítani, azonban csak bizonyos, a munkatörvény 115. cikke által konkrétan nem meghatározott tevékenységi szektorokban, üzemekben vagy szakmák esetében. A 12 órás munkaidőt viszont mindenképpen 24 órás pihenőidő követi, eltérően a főszabálytól, amely két munkanap között 12 egymást követő órából álló pihenőidőt ír elő. Eltérés a munkanapot követő rövidebb, de legalább 8 órás pihenőidő irányába is lehetséges, amennyiben váltott műszakos munkavégzésben zajlik a tevékenység. A heti pihenőidő a rendszerváltást követően bevezetett 5 napos munkahét következtében két napból áll, rendszerint szombat és vasárnap. Nagyon fontos szabálya a munkatörvény 137. cikkének, hogy ez az időszak mindenképpen egymást követő 48 órát kell hogy jelentsen.

A fenti, rövidebb munkaidőre vonatkozó rendelkezéseken túlmenően nincsen szó a román munkajog fejlődésének radikálisabb, például a négynapos munkahét irányába való eltolódásának.¹⁷ Találhatunk ellenben fontos, munkaidőre vonatkozó kivételes rendelkezéseket, amelyek kifejezetten a nők számára teremtik meg a kedvezőbb bánásmód lehetőségét, elsősorban a terhesség és szoptatás alatt, valamint a gyermekszülést követő időszakban. A munkatörvény 128. cikke értelmében például tilos az éjszakai munkavégzés a terhes, szoptató vagy gyermekágyas nők számára. Az ilyen sajátos élethelyzetben levő női munkavállalókat nem csupán a munkatörvény rendelkezései védik, hanem a munkahelyen kötelező anyaságvédelem szabályairól szóló 2003. évi 96. számú sürgősségi kormányrendelet is. Bár a jogszabály rendelkezései nagyrészt a terhesség időszakára vonatkozó szabályokat, illetve az anyasági

15 Laura GEORGESCU: *Programul individualizat de muncă*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2019/5, 26–34.

16 Ștefana MORĂRAȘU, Ana GRIGORESCU: *Coordonatele flexibilității în stabilirea programului de muncă al salariaților*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2019/2, 59–63.

17 MÉLYPATAKI Gábor, LIPTÁK Katalin, VARGA Krisztina, HARANGOZÓ Zsolt: *A négynapos munkahét bevezetésének jogi és gazdasági dilemmái*, Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica, 2022/2, 295–308.

ellátás egyes szabályait határozzák meg, a munkahelyre gyermekszülés után visszatérő kisgyermekes anyák számára is tartalmaznak olyan rendelkezéseket, amelyek hivatottak lehetnek elősegíteni a sajátos helyzetben levő női munkavállalók munka és magánélet közötti egyensúlyának megteremtését. Az előbbieik között említendő a 13. cikk rendelkezése, amely szerint orvosilag indokolt esetben a terhes munkavállaló negyedével csökkentett munkaidőre jogosult, anélkül, hogy ez az intézkedés a bérének csökkenését eredményezné. A munkahelyre szülés után visszatérő munkavállalók kétszer egy órával csökkentett munkaidőre jogosultak mindaddig, amíg szoptatják a gyermeküket. A szoptatás tényét egyrészt a munkáltató tudomására kell hozni, másrészt orvosi igazolással kell alátámasztani. A két óra külön vagy egyben is kiadható, és a jogszabály értelmében munkaidőnek számít. A csökkentett munkaidő mellett a felmondásvédelemre vonatkozó rendelkezéseket is érdemes kiemelni, különösképpen a 21. cikk 2. bekezdését, amely kimondja azt, hogy az anyasági kockázati szabadságról visszatérő munkavállaló esetében a felmondási tilalom a munkahelyre való visszatérést követően még további hat hónapig fennáll.

2.2.2. Atipikus foglalkoztatási formák: részmunkaidő, otthonról való munkavégzés és távmunka

Amennyiben abból indulunk ki, hogy a rugalmas(abb) körülmények közötti munkavégzés előnyösebb a munka és magánélet összehangolásának szempontjából, mindenképpen érdemes megnézni, a román munkajogi szabályozás milyen atipikus, rugalmas munkavégzési formákat szabályoz. A munkatörvény ilyen értelemben a határozott idejű és részmunkaidős munkaszerződésről, a munkaerő-kölcsönzésről és az otthonról való munkavégzésről tartalmaz rendelkezéseket. Külön jogszabály, a 2018. évi 81. törvény szabályozza a távmunkavégzés körülményeit. Tanulmányunk témája szempontjából a *részmunkaidős munkaviszony*, az *otthonról való munkavégzés*, valamint a *távmunkavégzés* bír nagyobb jelentőséggel, ezért a következőkben ezeket fogjuk röviden elemezni.

A részmunkaidős foglalkoztatás egyértelműen hangoztatott előnye, hogy kifejezetten alkalmas lehet a kisgyermeket nevelő munkavállalók, elsősorban a nők foglalkoztatására. Ugyanakkor a 2019/1158/EU irányelv maga is felhívja a figyelmet arra, hogy az ilyen típusú munkaviszonynak hátrányai is vannak. Az irányelv Preambulumának 35. pontja a következők szerint fogalmaz: *„A munkavállalók és a munkáltatók szükségleteinek figyelembevétele érdekében lehetővé kell tenni a tagállamok számára, hogy korlátozzák a rugalmas munkafeltételek biztosításának időtartamát, így a bármilyen mértékben csökkentett óraszámú történő munkavégzés, valamint a távmunka időtartamát is. Miközben a részmunkaidős foglalkoztatás hasznosnak bizonyult a tekintetben, hogy egyes nők számára lehetővé tette, hogy gyermekvállalás vagy gondozásra vagy támogatásra szoruló hozzátartozók gondozása után is a munkaerőpiacon maradjanak, a hosszú ideig tartó csökkentett idejű munkavégzés alacsonyabb társadalombiztosítási járulékokat, így csökkentett vagy nem létező nyugdíjjogosultságot eredményezhet.”*

A román munkatörvény a részmunkaidő tekintetében kevés olyan rendelkezést tartalmaz, ami kifejezetten köthető lehetne a nők munkavállalásának elősegítéséhez, viszont nyilvánvaló, hogy a munkaidő és munkaprogram rugalmasabb megszervezése lehetőséget adhat a munkaidő és magánélet egyensúlyának megteremtésére.

A munkatörvény 105. cikke értelmében a részmunkaidős munkaszerződésnek tartalmaznia kell a munkaidőre és a munkaidő beosztására, valamint a munkaprogram módosításához szükséges feltételekre vonatkozó rendelkezéseket. Hasonlóképpen kötelező eleme az ilyen munkaszerződésnek a túlmunka tilalmára vonatkozó rendelkezés is. Ami témánk szempontjából kiemelendő, hogy a munkaidő beosztása a részmunkaidős szerződés esetében is alapvetően a munkáltató hatáskörébe tartozik. A munkatörvény 116. és 118. cikke viszont azt is leszögezi, hogy az egyenlőtlen munkaidőről kollektív szerződésben is lehet rendelkezni, értelemszerűen megtárgyalva azt a munkavállalói képvisellel vagy szakszervezettel. Az egyéni munkaprogram beosztása a munkavállaló kérésére vagy beleegyezése mellett történik, tehát a munkavállalónak elméletileg lehet ráhatása arra, hogyan fogja a munkáltató meghatározni a munkaprogramját.

A munkaidő és magánélet egyensúlyának kialakítása szempontjából több lehetőséget biztosít a munkatörvény az otthonról való munkavégzés esetében. A 118. cikk 2. bekezdése értelmében a munkahelyi feladatok elvégzésének érdekében az otthonról munkát végző munkavállalók maguk határozzák meg a munkaidő-beosztásukat, igaz, hogy a munkaszerződésben rögzített feltételek mellett a munkáltatónak jogában áll ellenőrizni a munkavégzést.

Érdekes módon a távmunkavégzésre vonatkozó 2018. évi 81. törvény szabályozása nem követi a munkaidő beosztásának szabályai szempontjából a munkatörvénynek az otthonról való munkavégzés esetében alkalmazandó rendelkezéseit, de több más jelentős különbség is megfigyelhető a két munkavégzési forma között.¹⁸ A 4. cikk szerint a távmunkában dolgozó munkavállalók munkaprogramjukat a munkáltatóval közösen szervezik meg, az egyéni munkaszerződés, a belső szabályzatok és/vagy az alkalmazandó kollektív munkaszerződés rendelkezéseivel összhangban, a jogszabályoknak megfelelően. Távmunkavégzés esetében tehát nincs meg az a törvényes lehetősége a munkavállalónak, hogy maga határozza meg a saját munkaprogramját, mint amivel a munkatörvény szabályozása alapján az otthonról való munkavégzés esetében rendelkeznek a munkavállalók. Ez a különbség véleményünk szerint nem indokolt, annál is inkább, mivel a távmunkavégzésnek az előnyeit éppen annak a hagyományos munkavégzésnél rugalmas körülményeivel szoktuk azonosítani. A munkaprogram önálló meghatározása lenne indokoltabb már csak azért is, mivel a munkaidő-nyilvántartás módszerét ugyan a munkaszerződésben, közös akarat alapján szükséges meghatározni, azonban annak konkrét megvalósítása távmunka esetében egyértelműen a munkavállaló által kézenfekvőbb.

2.3. Apasági szabadság a román munkajogban

A munka és magánélet összehangolása nem csupán a nők számára fontos. Ahogy a családi feladatok ellátásában, gondozói feladatokban vagy a gyermeknevelésben egyre inkább az apák, férfiak is részt vesznek, úgy válik szükségessé az is, hogy a munkajogi szabályozásban megfelelő eszközök legyenek az apák sajátos igényeinek

¹⁸ Ana ȘTEFĂNESCU: *Asemănări și deosebiri între contractual individual de telemuncă și contractual individual de muncă la domiciliu*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2021/4, 52–59.

kiszolgáltatására. Mint a korábbiakban láthattuk, a munkatörvény fentebb bemutatott rendelkezései néhány kivételtől eltekintve általában beszélnek munkavállalóról, nem tesznek különbséget a nő és a férfi munkavállaló helyzete között. De ugyanúgy, ahogy külön jogszabály vonatkozik az anyaság védelmére a munkahelyen, külön jogszabály rendezi az apasági szabadság kérdését is.

Meglátásunk szerint viszont ezen a területen a 2019/1158/EU irányelv romániai implementálása lényegi változásokat nem hozott, inkább csak néhány paraméter csiszolására került sor, esetleg néhány jellemző hangsúlyozására, de az apasági szabadságról rendelkező 1999. évi 210. törvény korábbi rendelkezései alapvetően megfelelő szintű védelmet nyújtott a korábbiakban is.

Az apasági szabadságnak a törvényben deklarált célja az, hogy lehetőséget biztosítson az apák számára arra, hogy konkrétan részt vehessenek az újszülött gyermekük gondozásában. Az irányelv implementálását követően a törvény céljának megfogalmazása kibővült, és szó szerint megjelenik benne az, hogy ezáltal a munka és magánélet egyensúlyának könnyebb megteremtése valósul meg. Úgy gondoljuk azonban, hogy ez a pontosítás gyakorlati szempontból semmilyen jelentőséggel nem bír.

Lényegesen nagyobb jelentősége van ellenben annak, hogy bővült azoknak a jogalanyoknak a köre, akik igénybe vehetik az apasági szabadságot. A módosítást követően nem „munkavállaló”, hanem „dolgozó” kifejezés szerepel a törvényben, amikor a jogosultak körét szabályozza, és az 1. cikkben a kifejezés jelentéstartalmát is pontosította a jogalkotó. Dolgozónak minősül mindenki, aki munkaszerződés vagy szolgálati jogviszony alapján fejt ki tevékenységét, de hasonló jogállással fognak rendelkezni további személyi kategóriák is a törvény felsorolása szerint, mint például a sportolói szerződés, szövetkezeti munkaviszony vagy menedzsmentszerződés alapján tevékenységet folytató személyek is.

Hasonlóan a magyar szabályozáshoz,¹⁹ az irányelv implementálásának hatására az apasági szabadság időtartama 5 munkanapról 10 munkanapra nőtt. Míg a magyar szabályozásban ez a növekedés jelentős, a román szabályozásban végső soron csak akkor jelent különbséget, ha az igénylő apa nem vállalkozott arra, hogy a törvényes lehetőséggel élve elvégezze az ún. „gyermekgondozási képzést”. A román szabályozás ugyanis ebben az esetben további öt munkanap apasági szabadságot biztosít, ezáltal összesen 15 munkanapra növelve annak maximális időtartamát. Az irányelv implementálását megelőzően is legtöbb 15 munkanapra lehetett igényelni az apasági szabadságot, azzal a különbséggel, hogy 5 munkanapot lehetett alaphelyzetben igénybe venni, és további 10 munkanapot biztosított a törvény a gyermekgondozási képzést elvégzők számára. A képzést az arra engedélyezett egészségügyi képzési szolgáltatók nyújthatják, és természetesen egy alkalommal való elvégzése minden további születő gyermek esetében lehetőséget biztosít az apának arra, hogy a hosszabb időtartamú apasági szabadságot igényelje.

19 2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről, valamint 535/2002. (XII. 21.) kormányrendelet az apasági szabadság igénybevételéről és az azzal összefüggő költségek megtérítéséről.

3. Összegzés

Tanulmányunk alaphipotézisét úgy fogalmaztuk meg, hogy a női munkavállalóknak a munkaerőpiacon való jelenlétét erőteljesen befolyásolja a gyermekneveléssel és családi étellel kapcsolatos teendőknek a megléte vagy hiánya, azok mennyisége, illetve az adott társadalomban a férfiaknak a háztartási teendőkhöz való hozzáállása. Egyes vélemények szerint a napjainkban megfigyelhető munkaerőpiaci átalakulások, az új technológiák használatának lehetősége ezeket az egyenlőtlenségeket jelentősen tudják befolyásolni, hiszen számtalan új munkavégzési területen tudnak a nők is erőteljesebben megjelenni,²⁰ illetve nyitva áll előttük az atipikus foglalkoztatási formáknak a lehetősége. Ehhez járul még a munkaerő jelentősebb mobilitása is, azonban ebben az esetben is azt láthatjuk, hogy a mobilitás tekintetében nem azonos a helyzet a női és férfi munkavállalók esetében. *„A munkaerőpiac kiszélesedése miatt bővülnek a karrierlehetőségek és növekszik a munkaerő mobilitása is. Ennek ellenére a gyermekes nők hátrányban vannak a nemzetközi munkaerőpiacon, mert mobilitásuk és karrieresélyeik rosszabbak a férfiakénál. Ennek fő oka, hogy a családost nők helyhez kötöttek, és még ma is létezik az ún. 'kenyérkereső modell' felfogása, miszerint a családfenntartó a férfi, ahogy az a korábbi évszázadokban, évtizedekben is volt, és a nőt nem illeti meg a családfenntartó joga.”²¹*

Tanulmányunkban arra kerestük a választ, vajon a román munkajog, különösképpen a 2019/1158/EU irányelv implementálását követően, milyen rendelkezésekkel segíti elő azt, hogy a nők, illetve a gyermeket nevelő vagy más családi kötelezettségekkel rendelkező munkavállalók számára könnyebb legyen a munka és magánélet egyensúlyának összehangolása. A jobb megértés érdekében a hasonló jogintézmények esetében arra is törekedtünk, hogy a román szabályozásnak a magyar szabályozással való összevetéséből tudjunk megfelelő következtetéseket levonni.

A kutatásunk legfőbb következtetését abban látjuk, hogy a munkajog fejlődése valóban a rugalmasabb, munka és magánélet egyensúlyának könnyebb megvalósítása irányában hat, azonban számtalan pontban szükséges még a további jogalkotói beavatkozás. Ezeket a *de lege ferenda* javaslatainkat a megfelelő helyeken jeleztük is. De a jelen kutatásból továbblépve egy másik nagyon fontos kérdés is felsejlik, amely szoros összefüggésben áll tanulmányunk témakörével. Elemezve azokat a munkajogi

20 *„In summary, many of the technologies such as digital transformation internet, artificial intelligence have the potential to eliminate gender differences in industry by nature. Because the new generation of jobs in the digital age includes opportunities based on brain power, not muscle strength.”* Eren DURMUŞ-ÖZDEMİR: *General evaluation for the future of women employment in the digital transformation*, European Proceedings of Social and Behavioural Sciences, 30–35, <https://www.europeanproceedings.com/article/10.15405/epsbs.2021.12.04.4> (letöltés ideje: 2022. 05. 01.); Anu MADGAVKAR et al.: *The future of women at work. Transitions in the age of automation*, McKinsey Global Institute, 2019, <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/featured%20insights/gender%20equality/the%20future%20of%20women%20at%20work%20transitions%20in%20the%20age%20of%20automation/mgi-the-future-of-women-at-work-exec-summary-july-2019.pdf> (letöltés ideje: 2022. 05. 01.).

21 LIPTÁK Katalin, MATISCSÁKNÉ LIZÁK Marianna: *The Hungarian Labour Market from Women's approach*, Gradus, 2016/1, 422–427.

eszközöket, amelyek a nőket és családos, gyermeket nevelő munkavállalókat hivatottak támogatni, azt láthattuk, hogy meglepően kevés olyan rendelkezés van, amely kifejezetten az egyszülős családok támogatását szolgálják. Felmerül tehát a kérdés, hogy a munka- és társadalombiztosítási jog általános szabályai mennyire elegendőek ilyen sajátos helyzetben levő munkavállalók esetében, milyen kivételes szabályok vonatkoznak rájuk, és természetesen milyen rendelkezések bevezetésével lehetne megfelelő támogatást nyújtani számukra, hogy a munka és magánélet egyensúlya ebben az esetben is elérhetőbb közelségbe kerüljön. Mindezek elemzése nyilvánvalóan meghaladja a jelen tanulmány kereteit, a kérdésfelvetés azonban további kutatásra érdemes a későbbiekben.

Irodalomjegyzék

1. Byung-Chul HAN: *A kiegészítő társadalma*, Typotex Kiadó, Budapest, 2019.
2. Eren DURMUŞ-ÖZDEMİR: *General evaluation for the future of women employment in the digital transformation*, European Proceedings of Social and Behavioural Sciences, <https://www.europeanproceedings.com/article/10.15405/epsbs.2021.12.04.4> (letöltés ideje: 2022. 05. 01.)
3. Ionel FIERASCU: *Unele aspecte privind timpul de muncă*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2005/1, 28–31.
4. Laura GEORGESCU: *Considerații generale privind concediul pentru îngrijitor*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2022/4, 29–33.
5. Laura GEORGESCU: *Programul individualizat de muncă*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2019/5, 26–34.
6. Monica GHEORGHE: *Perioada în care salariatul se află la dispoziția angajatorului. Aspecte controversate*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2018/4, 49–57.
7. LIPTÁK Katalin, MATISCSÁKNÉ LIZÁK Marianna: *The Hungarian Labour Market from Women's approach*, Gradus, 2016/1, 422–427.
7. Anu MADGAVKAR et al.: *The future of women at work. Transitions in the age of automation*, McKinsey Global Institute, 2019, <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/featured%20insights/gender%20equality/the%20future%20of%20women%20at%20work%20transitions%20in%20the%20age%20of%20automation/mgi-the-future-of-women-at-work-exec-summary-july-2019.pdf> (letöltés ideje: 2022. 05. 01.)
8. MÉLYPATAKI Gábor, LIPTÁK Katalin, VARGA Krisztina, HARANGOZÓ Zsolt: *A négynapos munkahét bevezetésének jogi és gazdasági dilemmái*, Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica, 2022/2, 295–308.
9. Ștefana MORĂRAȘU, Ana GRIGORESCU: *Coordonatele flexibilității în stabilirea programului de muncă al salariaților*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2019/2, 59–63.
10. Elena Daniela OPRESCU: *Concediul de îngrijitor și problemele determinate de reglementarea necorespunzătoare a acestuia*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2023/3, 69–85.
11. Alexandru ȚICLEA: *Tratat de dreptul muncii. Legislație. Doctrină. Jurisprudență*, Universul Juridic, București, 2015.
12. Dan ȚOP: *Flexibilization of the work schedule, one of the most wanted facilities after the end of the pandemic*, European Journal of Social Law, 2022/56, 20–27.

13. Ana ȘTEFĂNESCU: *Asemănări și deosebiri între contractual individual de telemuncă și contractual individual de muncă la domiciliu*, Revista Română de Dreptul Muncii, 2021/4, 52–59.
14. Ion Traian ȘTEFĂNESCU: *Tratat teoretic și practic de drept al muncii*, Universul Juridic, București, 2014.
15. Simona VOICULESCU: *Plata zilelor de concediu de îngrijitor, lămurită doar pentru viitor. Rămân neclarități în privința contribuției la sănătate*, https://www.avocatnet.ro/articol_64483/Plata-zilelor-de-concediu-de-ingrijitor-1%C4%83murit%C4%83-doar-pentru-viitor-R%C4%83man-neclarit%C4%83%C8%9Bi-in-privin%C8%9Ba-contribu%C8%9Biei-la-s%C4%83n%C4%83tate.html (letöltés ideje: 2023. 10. 06.)
16. Simona VOICULESCU: *Concediul de îngrijitor e plătit sau nu? Ministerul Muncii și Inspekția Muncii au opinii complet diferite*, https://www.avocatnet.ro/articol_63467/Concediul-de-ingrijitor-e-pl%C4%83tit-sau-nu-Ministerul-Muncii-%C8%99i-Inspecc%C8%9Bia-Muncii-au-opinii-complet-diferite.html (letöltés ideje: 2023. 10. 06.)

DE NEGRI LAURA

A kisajátítás mint a tulajdonjog korlátja – a német és a magyar szabályozási koncepció összehasonlítása

Expropriation as a Limitation of Property Rights - a Comparison of the German and Hungarian Regulatory Concept

Abstract: “The expropriation of property may be carried out only exceptionally and in the public interest, in the cases and in the manner provided by law, with full, unconditional and immediate compensation.” Nowadays, the legal institution of expropriation has acquired the character of *ultima ratio* in modern States. Property is inviolable and constitutionally protected. Restrictions on the right to property may only be imposed if the strict legal requirements for this are met. Recently, however, Germany has opened new dimensions of expropriation, notably by allowing the expropriation of shares, business interests, and assets of legal persons and the placing of the management of legal persons under State control, which can be considered as special forms of expropriation. The study focuses on the rules of the German expropriation regime and presents the recently introduced expropriation legislation and attempts to form an opinion on whether expropriation can be justified in the cases mentioned by the German legislation, and to what extent the institution of expropriation is suitable for achieving the objectives pursued.

Keywords: expropriation, limitation, property, *ultima ratio*, ensuring energy supply

Összefoglaló: „Tulajdont kisajátítani csak kivételesen és közérdekből, törvényben meghatározott esetekben és módon, teljes, feltétlen és azonnali kártalanítás mellett lehet.” Napjainkra a kisajátítás jogintézménye a modern államokban *ultima ratio* jelleget kapott. A tulajdon sérthetetlen és alkotmányos védelemben részesül. A tulajdonjog korlátozására csak akkor kerülhet sor, ha az erre vonatkozó szigorú törvényi követelmények fennállnak. A közelmúltban azonban Németország új dimenziókat nyitott a kisajátításnak, nevezetesen lehetővé tette a jogi személyek részvényeinek, üzletrésének, vagyonának kisajátítását, valamint a jogi személyek irányításának állami ellenőrzés alá vonását, amely intézkedések alapvetően a kisajátítás különös formájának tekinthetők. A tanulmány a német kisajátítási rendszer szabályaira fókuszálva mutatja be a közelmúltban bevezetett kisajátításra vonatkozó szabályozást, valamint megkísérel véleményt formálni arról, hogy a német szabályozás által említett esetekben indokolt lehet-e a kisajátítás, illetve a kisajátítás intézménye mennyiben alkalmas az elérni kívánt célok megvalósítására.

Kulcsszavak: kisajátítás, korlátozás, tulajdon, *ultima ratio*, energiaellátás biztosítása

1. Bevezetés

„A tulajdon az emberiséggel egyidős jogintézmény”,¹ s nem túlzás azt állítani, hogy minden jogrendszer egyik meghatározó, központi intézménye. A vagyoni jogviszonyok általában véve minden államban a jogviszonyok alapját képezik. A társadalom viszonyainak összessége a tulajdon intézményén keresztül tükröződik, a tulajdon pedig mindenkor annak az időnek a reflexiója, amelyben létezik. Ezért a tulajdon fogalma, valamint a tulajdonjogviszony tartalma elkerülhetetlenül változott az idők során, ám a tulajdonnak mindig is voltak, vannak és bizonyosan lesznek is korlátai. Ellentétben a magyar felfogással, ahol a kisajátítás alapvetően a tulajdonszerzés egyik módja, a német felfogás szerint a kisajátítás intézménye is egy, a tulajdonjogot korlátozó eszköz.

Noha a kisajátítás intézményének rendeltetése alapvetően nemes célt, a közöség és a társadalom érdekét szolgálja, a kisajátítandó ingatlan tulajdonosa nem minden esetben és nem feltétlenül tud azonosulni a kisajátítással elérni kívánt célokkal, hiszen saját érdekei rovására kényszerül előtérbe helyezni a köz érdekét. Éppen ezért a kisajátított ingatlanért járó kártalanítás a kisajátítási jog leglényegesebb és legnagyobb figyelmet igénylő területének számít.² Nem mindegy tehát, hogy a kisajátítást kérő milyen mértékű kártalanítással ellentételezi a kisajátítással érintett tulajdonosok veszteségeit.

2. A kisajátításról a magyar jogban általában

A magyar jogrendszerben a kisajátítást Adankó Imre rendkívül találóan egy, a jogtudomány által „*viszonylag elhanyagolt*” jogintézményként írja le, a jogintézmény népszerűtlenségének okát pedig „*nem túl dicső közelmúltbéli történetére*” vezeti vissza, vagyis arra a tényre, hogy a kisajátítás Magyarországon és Kelet-Közép-Európában a XX. század több időszakában is az állampolgárok tulajdontól való módszeres, önkényes megfosztásának eszköze és az államosítás egyik fő kelléke volt.³ A kisajátítás jogintézményének népszerűtlensége azzal is indokolható, hogy egyszerre vet fel alkotmányjogi, polgári jogi, nemzetközi jogi és közigazgatási jogi kérdéseket,⁴ ebből következően nem csupán egy szűkebb, hanem több, viszonylag tágabb jogterület ismerete szükségeltetik ahhoz, hogy a kisajátítás jogintézménye áthatóan elemezhetővé váljon. Egy másik találó jellemzése e jogintézménynek Bergendi-Rácz Diána tollából származik, amelyben irodalmi igényességgel – utalva ugyancsak arra, hogy e jogintézmény több jogterület

1 ANDORKÓ Imre: *A tulajdonhoz való jog védelmének kialakulása*, Debreceni Jogi Műhely, 2013/1, 1–23, <https://core.ac.uk/download/pdf/160999431.pdf> (letöltés ideje: 2023. 07. 17.).

2 ANDORKÓ Imre: *A kisajátítási kártalanítás*, Debreceni Jogi Műhely, 2014/3–4, <https://szakcikkadatbazis.hu/doc/8496355> (letöltés ideje: 2023. 08. 18.).

3 ANDORKÓ Imre: *A kisajátítás helye új magánjogi kódexünkben*, Debreceni Jogi Műhely, 2014/1–2, <https://szakcikkadatbazis.hu/doc/5222832> (letöltés ideje: 2023. 07. 24.).

4 *Uo.*

tárgyát is képezi – fogalmazza meg, hogy a kisajátítás jogintézményének speciális volta „a közjogi és magánjogi elemek finom összehangolásában rejlik”.⁵

A kisajátítás vonatkozásában a hatályos magyar jog alapvető, garanciális rendelkezéseit az Alaptörvény fekteti le.⁶ A kisajátítás – noha csak egy rendelkezés erejéig is, de – megjelenik a Ptk.-ban is,⁷ a kisajátításra vonatkozó részletes szabályokat pedig a 2007. évi CXXIII. törvény a kisajátításról (a továbbiakban: kisajátítási tv.) tartalmazza. A magyar dogmatika szerint a kisajátítás a tulajdonszerzés egy módja, vagyis olyan jogintézmény, amely alanycserét eredményez az ingatlanon fennálló tulajdonjogviszonyban.⁸ E helyütt ki kell emelni, hogy az Alkotmánybíróság a 3199/2013. (X. 31.) AB határozatában következetesen elhatárolta egymástól a tulajdonhoz való jog korlátozását a kisajátítástól. A 3199/2013. (X. 31.) AB határozat rámutatott arra, hogy a kisajátítás minden esetben tulajdonváltozást jelent, vagyis azt, hogy a tulajdonos – meghatározott feltételek mellett – túrni köteles, hogy addigi tulajdona közhatalmi aktus folytán más személy tulajdonába kerüljön.⁹

A kisajátítási tv. preambuluma rögzíti, hogy kisajátítás csak a meghatározott közérdekű célok megvalósításához elengedhetetlenül szükséges ingatlanok megszerzése érdekében történhet, ám csak kivételes jelleggel, és a közérdek és a tulajdonosnak a tulajdona védelméhez fűződő érdekei közötti egyensúly biztosításával.¹⁰ A kisajátítás tárgya a kisajátítási tv. alapján kizárólag ingatlan lehet,¹¹ következésképp ingó tulajdonjogát az állam, a helyi önkormányzat, illetőleg más kisajátítást kérő kisajátítás útján nem szerezheti meg. A törvény rögzíti azt az alanyi kört, amely kisajátítást kérhet. Kisajátítást kérhet az állam, helyi önkormányzat vagy harmadik személy, ha a kisajátítási tv.-ben meghatározott közérdekű célt megvalósító tevékenységet lát el, vagy akit a kisajátítási tv. az állam javára, saját nevében, kisajátítást kérőként való eljárásra kötelez.¹² Ezen közérdekű célokat a kisajátítási tv. taxatív felsorolással ismerteti.¹³ A kisajátítás jogszerűségéhez minden esetben szükséges a kisajátítás közérdekekkel való alátámasztása. A gyakorlatban, a kisajátítási perekben gyakran vezet nehézséghez, hogy a közérdekű célt az arra hivatkozó fél nem tudja megfelelő módon bizonyítani, illetve ez a bíróság számára nem egyértelműen megállapítható az iratokból. A Kúria határozatában rámutatott, hogy a kisajátítási eljárást megindító közérdekű célnak konkrétan és reálisnak kell lennie.¹⁴

A magyar jogban a kisajátítási eljárás a közigazgatási hatósági eljárások között összetettebb, magasabb fokú jogalkalmazói felkészültséget igénylő eljárásnak számít,

5 BERGENDI-RÁCZ Diána: *Kisajátítás pro bono publico*, Glossa Iuridica, 2017/1–2, 39–50, 39.

6 Alaptörvény XIII. cikk (2) bekezdés.

7 Ptk. 5:43. §.

8 ANDORKÓ: *A kisajátítás helye...*, i. m.

9 TÉGLÁSI András: *Az alapjogok hatása a magánjogi viszonyokban az Alkotmánybíróság gyakorlatában az Alaptörvény hatálybalépését követő első három évben – különös tekintettel a tulajdonhoz való jog alkotmányos védelmére*, Jogtudományi Közlöny, 2015/3, 148–157, 154.

10 Kisajátítási tv. preambuluma.

11 Kisajátítási tv. 1. § (1) bekezdés.

12 Kisajátítási tv. 1. § (2) bekezdés.

13 Kisajátítási tv. 2. §.

14 BERGENDI-RÁCZ Diána: i. m., 41.

hiszen számos esetben ezek az eljárások elhúzódnak, s ilyenkor fennáll annak a veszélye is, hogy az azonnali kártalanítás elve is csorbul.¹⁵

3. Kisajátításról a német jogban általában

A magyar felfogással szemben, ahol a kisajátítás egy tulajdonszerzési mód, a német jog a kisajátítást alapvetően a tulajdonjog közjogi korlátjaként tartja számon.¹⁶ A tulajdon alkotmányos garantálásának elsődleges célja a szabadság és a tulajdon közötti szoros kapcsolatból vezethető le. A tulajdonhoz való alapvető jog szabadságjog, és biztosítja az egyének számára a saját életük autonóm alakításához szükséges függetlenséget és szabadságot.¹⁷ A német felfogás szerint a kisajátítás nem más, mint a köz érdekében hozott különleges áldozat (*Sonderopfer*).¹⁸ A kisajátítás a tulajdonjogi pozíciók szuverén intézkedésekkel történő közvetlen csorbítása,¹⁹ melynek során az állami beavatkozás a tulajdonosokat aránytalanul, vagy másokhoz képest egyenlőtlenül terheli.²⁰

Németország alkotmánya²¹ általános jelleggel fekteti le a kisajátítás (*Enteignung*) alapvető szabályait. Az Alkotmány rendelkezési alapján kisajátítás csak a közjó érdekében engedhető meg. Erre csak olyan törvény útján vagy törvény alapján kerülhet sor, amely a kártalanítás módját és mértékét szabályozza. A kártalanítás a közösség és az érintettek érdekeinek igazságos mérlegelése alapján állapítandó meg. Vitás esetekben a kártalanítás összege tekintetében a rendes bíróságok előtti törvényes út nyitva áll.²² Az alkotmány szól az ún. közösségi tulajdonba vételről is (*Gemeineigentum*). E körben kimondja, hogy telket és földet, természeti kincseket, valamint termelési eszközöket a kártalanítás módját és mértékét szabályozó törvény útján közösségi tulajdonba vagy közösségi gazdaság egyéb formába lehet venni. A kártalanítás tekintetében itt is a kisajátításra vonatkozó alkotmányos norma az irányadó.²³

Míg a kisajátításra vonatkozó alapvető garanciákat Németországban szövetségi szinten az alkotmány fekteti le, a kisajátítás végrehajtásának formái követelményei tartományi szintre tartoznak, így Németországban számos olyan jogi aktussal találkozunk, amely a kisajátítás szabályait tárgyalja.

15 HEGEDŰS Péter: *A kisajátítási eljárás gyakorlati problémái*, *Közjogi Szemle*, 2012/1, 25–31, 29.

16 ANDORKÓ Imre: *A kisajátítás alkotmányjogi és polgári jogi aspektusai, Phd-értekezés*, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Debrecen, 2013, 265, <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/a3d02e55-7dd2-4636-b128-e31764595eef/content> (letöltés ideje: 2023. 07. 19.).

17 GÜNTER DÜRIG, ROMAN HERZOG, RUPERT SCHOLZ: *Grundgesetz Kommentar*, 101. Auflage, 2023., C. H. BECK, München, 2023, 72.

18 *Uo.*, 415.

19 *Uo.*, 415.

20 ANDORKÓ: *A kisajátítás helye...*, *i. m.*

21 Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (a továbbiakban: GG), <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html> (letöltés ideje: 2023. 07. 18.).

22 GG 14. cikk (3) bekezdés.

23 GG 15. cikk.

4. A kisajátítás speciális esetei a német jogban

Németországban 2009 óta a pénzügyi stabilitás fenntartása, 2022 májusa óta pedig az energiaellátás biztosítása érdekében lehetőség van gazdasági társaság részvényeinek, jogainak, illetve vagyonának a kisajátítására. A pénzügyi stabilitás fenntartása érdekében történő kisajátítás szabályait a társaságok megmentéséről szóló stabilizációs törvény (*Gesetz zur Rettung von Unternehmen zur Stabilisierung des Finanzmarktes-RettungsG*)²⁴ tartalmazza, míg az energiaellátás biztosítása céljából történő kisajátításra az energiaellátás biztosításáról szóló törvény (*Gesetz zur Sicherung der Energieversorgung-EnSiG*)²⁵ rendelkezései irányadók.

A kisajátítást mind a stabilizációs törvény, mint az energiaellátás biztosításáról szóló törvény szigorú feltételekhez és szempontokhoz köti. Mindkét törvény kimondja ugyanis, hogy a kisajátítás csak akkor lehetséges, ha más jogilag és gazdaságilag észszerű megoldás az intézkedés megtételéhez rendelkezésre álló időn belül nem alkalmazható. Mindkét törvény nevesíti azokat az intézkedéseket, amelyek meg kell hogy előzzék a kisajátítást, ebből következően a kisajátításnak *ultima ratio* jellege van. A gazdasági társaságok részvényeinek, jogainak, illetve vagyonának kisajátításáért minden esetben kártalanítás jár, amelynek szabályait a fenti törvények szintén lefektetik. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a kisajátított alany jogvédelemben részesül, amelynek érvényesítése bírósági úton történik.

5. Jogi személy részvényeinek, üzletrésznének, vagyonának kisajátítása a társaságok megmentéséről szóló stabilizációs törvény alapján

A pénzügyi stabilitás fenntartása érdekében történő kisajátítás szabályait a társaságok megmentéséről szóló stabilizációs törvény tartalmazza.

E törvény szerint pénzügyi piac stabilitását biztosító kisajátítás tárgyai a következők lehetnek:

a) a Stabilizációs Alapról szóló törvény²⁶ 2. cikk (1) bekezdése szerinti, a pénzügyi szektorban működő társaságok részvényei;²⁷

24 Gesetz zur Rettung von Unternehmen zur Stabilisierung des Finanzmarktes (a továbbiakban: RettungsG), <https://www.gesetze-im-internet.de/rettungsg/BJNR072900009.html> (letöltés ideje: 2023. 07. 18.).

25 Gesetz zur Sicherung der Energieversorgung (a továbbiakban: EnSiG), https://www.gesetze-im-internet.de/ensig_1975/BJNR036810974.html (letöltés ideje: 2023. 07. 18.).

26 Gesetz zur Errichtung eines Finanzmarkt- und eines Wirtschaftsstabilisierungsfonds (Stabilisierungsfondsgesetz – StFG), (a továbbiakban: StFG), https://www.bmwk.de/Redaktion/DE/Downloads/G/gesetz-zur-errichtung-eines-wirtschaftsstabilisierungsfonds.pdf?__blob=publicationFile&v=6 (letöltés ideje: 2023. 07. 18.).

27 RettungsG 1. cikk (2) bekezdés 1) pont.

b) egyéb jogok, amelyek a pénzügyi szektorban működő társaságok saját tőkéjének részét képezik;²⁸

c) részesedések a pénzügyi szektorban működő vállalatok leányvállalataiban és egyéb jogok, amelyek az ilyen leányvállalatok saját tőkéjének részét képezik;²⁹

d) az említett társaságok vagyonából származó követelések vagy pénzügyi eszközök, valamint harmadik személyekkel szembeni kötelezettségek, amelyek teljesítésével az érintett társaság tartozik, és amelyek szorosan kapcsolódnak a kisajátítandó követelésekhez vagy értékpapírokhoz, beleértve a származtatott ügyletekből, visszavásárlási megállapodásokból és hasonló ügyletekből eredő követeléseket és kötelezettségeket.³⁰

A kisajátított vagyon/tárgy a kisajátítás kedvezményezettjéhez kerül. A törvény egyértelműen meghatározza, hogy mely alanyok válhatnak a kisajátítás kedvezményezettjeivé. Kisajátítás kedvezményezettje egyrészt a Stabilizációs Alapról³¹ szóló törvény³² 1. cikke szerinti Pénzügyi Piaci Stabilizációs Alap³³ (*Finanzmarktstabilisierungsfond*), másrészt közjogi vagy magánjogi jogi személyek lehetnek, amelyek részvényeit közvetlenül vagy közvetve kizárólag a szövetségi kormány vagy a Stabilizációs Alap birtokolja.³⁴

A törvény hangsúlyozza a kisajátítás intézményének *ultima ratio* jellegét, következőképpen kimondja, hogy a kisajátítás csak akkor lehetséges, ha más – a piac stabilitásának biztosításához szükséges – jogilag és gazdaságilag észszerű megoldás, amellyel a piac stabilitása kevésbé drasztikus módon biztosítható, már nem áll rendelkezésre abban az időintervallumban, amelyben a stabilizációt meg kell valósítani.³⁵ A kisajátítás tehát csak a pénzügyi piac stabilitását célzó utolsó megoldás lehet. A törvény konkrétan nevesíti azokat a piac stabilizációját célzó intézkedéseket és szempontokat is, amelyekkel szemben a kisajátítás „másodrangú”,³⁶ és amelyek kivitelezhetlensége esetén kerülhet csak szóba a kisajátítás mint utolsó megoldás. Az első ilyen lényeges szempont a törvény szerint a rendszerszintű fontosság (*Systemrelevanz*),³⁷ vagyis az, hogy a pénzügyi piac stabilitásának megóvása rendszerszinten megkövetelje az adott társaság piaci stabilizációját. További előfeltétele a kisajátításnak, hogy a Stabilizációs Alapról szóló törvény szerinti stabilizációs intézkedési mechanizmusok nem elegendőek a társaságok jogilag biztonságos, fenntartható és gazdaságilag

28 RettungsG 1. cikk (2) bekezdés 2) pont.

29 RettungsG 1. cikk (2) bekezdés 3) pont.

30 RettungsG 1. cikk (2) bekezdés 4) pont.

31 A 2008-ra jellemző pénzügyi piaci válságra adott válaszként a szövetségi kormány 2008. október 17-én hozta létre a Pénzügyi Piaci Stabilizációs Alapot, amely a pénzügyi piaci rendszer összeomlás elleni védelmét célozta. A bajba jutott bankokat garanciákkal, kockázatvállalással és a saját tőke összevonásával segítették. A köznyelvben „Bankmentő Alapnak” is nevezik.

32 Gesetz zur Errichtung eines Finanzmarkt- und eines Wirtschaftsstabilisierungsfonds (Stabilisierungsfondsgesetz – StFG), (a továbbiakban: StFG), https://www.bmwk.de/Redaktion/DE/Downloads/G/gesetz-zur-errichtung-eines-wirtschaftsstabilisierungsfonds.pdf?__blob=publicationFile&v=6 (letöltés ideje: 2023. 07. 18.).

33 RettungsG 1. cikk (3) bekezdés 1) pont.

34 RettungsG 1. cikk (3) bekezdés 2) pont.

35 RettungsG 1. cikk (4) bekezdés 1) pont.

36 A német nyelv a „*nachrangig*” kifejezést használja.

37 RettungsG 1. cikk (4) bekezdés 2) pont a) alpont.

észszerű stabilizációjához.³⁸ A kisajátítást az utolsó sorba szorító további feltétel, hogy a kisajátított tárgynak a kedvezményezett részére történő átadása a pénzügyi piac stabilitásának biztosításához rendelkezésre álló időszakban kevésbé drasztikus módon – különösen a gazdasági stabilizáció gyorsításáról szóló törvény³⁹ szerinti intézkedésekkel (alternatív beszerzés) – nem valósítható meg jogbiztonsággal és gazdaságilag észszerű feltételek mellett. Kisajátításra tehát csak akkor kerülhet sor, ha a kisajátítási hatóság korábban sikertelenül próbált alternatív beszerzést⁴⁰ találni, vagy ha a megoldandó helyzet sürgösségére tekintettel egyéb intézkedésnek nincs kellő esélye a sikerre. A kisajátítás feltétele különösen, ha a társaság tőkéjéhez kapcsolódó intézkedésekhez szükséges többséget a közgyűlés nem szerezte meg, vagy az erre vonatkozó határozatot nem hozza meg határidőben.⁴¹

A társaságok piaci stabilizációját célzó kisajátítási eljárás tekintetében ki kell térni arra is, hogy a kisajátítás a szövetségi kormány által a Bundesrat beleegyezése nélkül hozott rendelet útján történik.⁴²

A rendeletnek legalább a következő információkat kell tartalmaznia:

- a) a kisajátítás tárgyának pontos leírása;
- b) a kisajátítás kedvezményezettjének megjelölése;
- c) annak az időpontnak a megjelölése, amikor a kisajátított tárgyat a kisajátítás kedvezményezettjének átadják (átadás időpontja);
- d) annak megjelölése, hogy a kisajátítás indokolása hol jelent meg és hol érhető el elektronikusan;
- e) tájékoztatás a kártalanítás összegéről, ha ez már ismert a kisajátítást elrendelő rendelet meghozatalának idején.⁴³

A rendelet indoklását közzé kell tenni a Szövetségi Közlönyben.⁴⁴ A kisajátítási eljárás lefolytatásáért a Szövetségi Pénzügyminisztérium mint kisajátítási hatóság felelős.⁴⁵ A kisajátítási szándékkal kapcsolatban a kisajátítási hatóság állásfoglalást kérhet a Szövetségi Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletétől, a *Deutsche Bundesbank*tól és a Pénzpiaci Stabilizációs Ügynökségtől, különös tekintettel arra vonatkozóan, hogy álláspontjuk szerint a tervezett kisajátítás megfelel-e a kisajátítás követelményeinek.⁴⁶ A kisajátítási hatóság meghallgatja a kisajátítással érintett vagyon tulajdonosát, és lehetőséget biztosít számára észrevételei megtételére. A kisajátítási hatóság ugyanakkor eltekinthet a kisajátítással érintett féllel való tárgyalástól, ha az aránytalan erőfeszítéssel járna, vagy veszélyeztetné a kisajátítás célját.⁴⁷

38 RettungsG 1. cikk (4) bekezdés 2) pont b) alpont.

39 Wirtschaftsstabilisierungsbeschleunigungsgesetz – WStBG, <https://www.gesetze-im-internet.de/fmstbg/BJNR198600008.html> (letöltés ideje: 2023. 07. 18.).

40 Alternatív beszerzés alatt a fenti kontextusban a meglévő vállalkozás megvásárlását értjük.

41 RettungsG 1. cikk (4) bekezdés 2) pont c) alpont.

42 RettungsG 2. cikk (1) bekezdés.

43 RettungsG 2. cikk (1) bekezdés.

44 RettungsG 2. cikk (1) bekezdés.

45 RettungsG 3. cikk (1) bekezdés.

46 RettungsG 3. cikk (3) bekezdés.

47 RettungsG 3. cikk (4) bekezdés.

A kisajátításért kártalanítás jár. Kártalanításra jogosult az a személy, akinek jogai a kisajátítás következtében csorbulnak, és a kisajátítás következtében vagyoni hátrányt szenvedett.⁴⁸ A kártalanítás a kisajátítás kedvezményezettjének kötelezettsége, a kifizetés az Alapon keresztül történik. Ha a kisajátítás kedvezményezettje közjogi vagy magánjogi jogi személy, amelyek részvényeit közvetlenül vagy közvetve kizárólag a szövetségi kormány vagy a Stabilizációs Alap birtokolja, a kisajátítás kedvezményezettjének előzetes hozzájárulása szükséges a kisajátításhoz, így különösen a kártalanítási kötelezettséghez.⁴⁹

A kártalanítás alapja a kisajátított vagyonelem forgalmi értéke. Ha a kisajátítás tárgyát egyéb jogok képezik, amelyek a pénzügyi szektorban működő társaságok saját tőkéjével, leányvállalataival és azok saját tőkéjével vannak összefüggésben, a piaci érték meghatározása a társaság értékelése alapján történik. Az érintett társaság legfőbb szervei kötelesek a kisajátítási hatóság rendelkezésére bocsátani a társaság értékének megállapításához szükséges iratokat, információkat.⁵⁰

A kisajátítással érintett alanyt a törvény alapján jogvédelem illeti meg. A kisajátítási rendeletek érvényességéről a Szövetségi Közigazgatási Bíróság dönt első és legfelső fokon (felülvizsgálati szakban).⁵¹ Az a természetes vagy jogi személy, aki azt állítja, hogy a kisajátításról szóló rendelet a jogait megsértette, a rendelet kihirdetésétől számított két héten belül jogorvoslattal élhet, amelyet a Német Szövetségi Köztársaság ellen kell benyújtani. A bíróságnak a döntést a kérelem benyújtásától számított négy héten belül kell meghoznia.⁵² A Szövetségi Közigazgatási Bíróság ítélettel, vagy ha nem tartja szükségesnek a szóbeli tárgyalást, határozattal dönt a jogorvoslati kérelemről. Ha a Szövetségi Közigazgatási Bíróság arra a következtetésre jut, hogy a kisajátítási rendelet jogellenes, általános kötelező erővel hatálytalannak nyilvánítja. A döntést az alperesnek a Szövetségi Közigazgatási Bíróság határozatának kihirdetését követő három munkanapon belül közzé kell tennie.⁵³ A kártalanítás összegével kapcsolatos jogvitákban a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság dönt.⁵⁴

A törvény kimondja, hogy azokat a társaságokat, amelyek részvényeit a társaságok megmentéséről szóló stabilizációs törvény alapján kisajátították, haladéktalanul újra privatizálni kell, amint a társaság tartósan stabilizálódott. Ez történhet különösen részvényeladással, tőkeemeléssel vagy bármilyen más módon.⁵⁵ Annak a vállalkozásnak a hosszú távú stabilizációját, amelynek vagyonelemeit e törvény alapján kisajátították, a kisajátítás kedvezményezettje értékeli az adott vállalkozás költségére. Az első értékelést a kisajátítást követő két év letelte előtt kell elvégezni, ezt követően pedig évente további értékelések elvégzése szükséges.⁵⁶

48 RettungsG 4. cikk (1) bekezdés.

49 RettungsG 4. cikk (2) bekezdés.

50 RettungsG 4. cikk (3) bekezdés.

51 RettungsG 5. cikk (1) bekezdés.

52 RettungsG 5. cikk (2) bekezdés.

53 RettungsG 5. cikk (3) bekezdés.

54 RettungsG 5. cikk (7) bekezdés.

55 RettungsG 6. cikk (2) bekezdés.

56 RettungsG 6. cikk (4) bekezdés.

A törvényi rendelkezés szerint a szövetségi kormány törvényerejű rendelet (*Rechtsverordnung*) formájában – amelyhez nem szükséges a Bundesrat hozzájárulása – részletesebb rendelkezéseket hozhat a kisajátítási eljárásra, a kártalanításra, valamint a pénzügyi piac stabilizációjának biztosításához szükséges egyéb intézkedésekre vonatkozóan.⁵⁷

6. Jogi személy részvényeinek, üzletrészenek, vagyonának kisajátítása az energiaellátás biztosításáról szóló törvény alapján

Az energiaellátás biztosításáról szóló törvény 2022-es módosításával a német jogalkotó lehetővé tette a jogi személyek részvényeinek vagy üzletrészenek kisajátítását az energiaellátás biztosítása érdekében.⁵⁸ A törvénymódosítással a szövetségi kormány azt szeretné volna elérni, hogy az Ukrajna elleni orosz háború kedvezőtlen hatásai következtében elkerülhetőek legyenek a megrázkódtatások a német energiapiacra. A jogalkotó a fenti intézkedések bevezetésével egyúttal az energiapolitika nemzetközivé tételére is törekedett. A termelő országok és energiaforrások diverzifikálása, valamint a többi importáló országgal való szorosabb koordináció az energiaellátás biztonságának növelését célozta.⁵⁹

A törvény alapján az energiaellátás biztosítására irányuló kisajátítás tárgyai a következők lehetnek:

a) olyan társaságok részvényei, amelyek maguk vagy a német Részvénytársaságokról szóló törvény⁶⁰ 15. cikke értelmében kapcsolt vállalkozásokon keresztül kritikus infrastruktúrát üzemeltetnek az energiaszektorban;⁶¹

b) az említett társaságok saját tőkéjének részét képező egyéb jogok;⁶²

c) a Részvénytársaságokról szóló törvény 17. cikk (1) bekezdése⁶³ értelmében a fenti társaságok kapcsolt vállalkozásainak részvényei, valamint az ilyen kapcsolt vállalkozások saját tőkéjének részét képező egyéb jogok.⁶⁴

A kisajátított tárgyak a kisajátítás kedvezményezettjeihez kerülnek. A kisajátítás kedvezményezettjei olyan közjogi vagy magánjogi jogi személyek, amelyek részvényeit közvetlenül vagy közvetve kizárólag a szövetségi kormány birtokolja. A szövetségi kormány az energiaszektorban működő kritikus infrastruktúrákat üzemeltető

57 RettungsG 8. cikk.

58 EnSiG 18. cikk (1) bekezdés.

59 Rike SINDER, Thilo WIERTZ: *Energieversorgungssicherheit*, Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht, 2023/8, 552–557, 554.

60 Aktiengesetz, <https://www.gesetze-im-internet.de/aktg/> (letöltés ideje: 2023. 07. 18.).

61 EnSiG 18. cikk (2) bekezdés 1) pont.

62 EnSiG 18. cikk (2) bekezdés 2) pont.

63 A német jogban a kapcsolt vállalkozások jogilag önálló társaságok, amelyek felett egy másik társaság közvetlen vagy közvetett ellenőrzést gyakorolhat. Lásd Aktiengesetz 17. cikk (1) bekezdés.

64 EnSiG 18. cikk (2) bekezdés 3) pont.

társaságok vagyonát és jogait egy szövetségi tartomány kérésére is kisajátíthatja az állam javára.⁶⁵

A törvény az energiaellátás biztosítása kapcsán is szigorú feltételekhez köti a kisajátítást. Az energiaellátás biztosítása érdekében a kisajátítás csak akkor lehetséges, ha az az energiaellátás biztosításához feltétlenül szükséges, és a vagyonkezelői felügyelet (*Treuhandverwaltung*, amely a kisajátítás elkerülését célzó megelőző intézkedésnek minősül)⁶⁶ nem alkalmas e cél teljesítésére.⁶⁷

A kisajátításról szóló rendeletnek e törvény szerint is legalább a következő információkat kell tartalmaznia:

- a) a kisajátítás tárgyának pontos leírása;
- b) a kisajátítás kedvezményezettjének megjelölése;
- c) annak az időpontnak a megjelölése, amikor a kisajátított vagyonelemet a kisajátítás kedvezményezettjének átadják (átadás időpontja);
- d) annak megjelölése, hogy a kisajátítás indokolása hol jelent meg és hol érhető el elektronikusan;
- e) tájékoztatás a kártalanítás összegéről, ha ez már ismert a kisajátítást elrendelő rendelet meghozatalának idején.⁶⁸

Az energiaellátás biztosítása érdekében szükséges kisajátítást a szövetségi gazdasági és klímavédelmi miniszter rendelete alapján hajtják végre a Szövetségi Pénzügyminisztériummal egyetértésben, a Bundesrat hozzájárulása nélkül.⁶⁹ A rendelet indoklását itt is közzé kell tenni a Szövetségi Közlönyben.⁷⁰ Az energiaellátás biztosítását célzó kisajátítási eljárás lefolytatásáért a Szövetségi Gazdasági és Klímavédelmi Minisztérium mint kisajátítási hatóság felelős. A kisajátítási eljárásba a Szövetségi Pénzügyminisztériumot is be kell vonni.⁷¹

Itt is érvényes az a szabály, hogy a kisajátítási hatóság meghallgatja a kisajátítással érintett vagyon tulajdonosát, és lehetőséget biztosít számára észrevételei megtételére, ugyanakkor eltekinthet a kisajátítással érintett féllel való tárgyalástól, ha az aránytalan erőfeszítéssel járna, vagy veszélyeztetné a kisajátítás célját.⁷²

A törvény kimondja, hogy azokat a társaságokat, amelyek részvényeit kisajátították, ismét privatizálni kell. A privatizációra akkor és olyan mértékben kerül sor, amilyen mértékben az energiaellátás biztonságának fenntartása lehetővé teszi a privatizációt, és teljesülnek a szövetségi költségvetési törvény⁷³ 7. cikk (1) bekezdésének 1. mondatába foglalt⁷⁴ követelmények, azaz a gazdasági hatékonyság és gazdaságosság

65 EnSiG 18. cikk (3) bekezdés.

66 A vagyonkezelői felügyeletre vonatkozó részletes szabályozás ismertetését lásd EnSiG 17. cikk.

67 EnSiG 18. cikk (4) bekezdés.

68 EnSiG 19. cikk (1) bekezdés.

69 EnSiG 19. cikk (1) bekezdés.

70 EnSiG 19. cikk (1) bekezdés.

71 EnSiG 20. cikk (1) bekezdés.

72 EnSiG 20. cikk (2) bekezdés.

73 Lásd Bundeshaushaltsordnung 7. cikk, <https://www.gesetze-im-internet.de/bho/> (letöltés ideje: 2023. 07. 18.).

74 „*Wirtschaftlichkeit und Sparsamkeit*”, azaz gazdasági hatékonyság és gazdaságosság elve.

követelményei. Természetes vagy jogi személyek nem támaszthatnak igényt a privatizációra. A Szövetségi Gazdasági és Klímavédelmi Minisztérium két évente jelentést nyújt be a Bundestagnak a privatizáció aktuális állásáról.⁷⁵

A kártalanításra és a jogvédelemre vonatkozó szabályok megegyeznek a fent ismertetett RettungsG kártalanításra és jogvédelemre vonatkozó szabályaival.⁷⁶

7. Jogi személy irányításának állami ellenőrzés alá vonása mint a kisajátítást megelőző intézkedés

Jogi személy irányításának állami ellenőrzés alá vonása, vagyis egy társaság vagyonkezelői felügyelet alá helyezése (*Treuhandverwaltung*) az energiaellátás biztonsága érdekében lehetséges, az EnSiG rendelkezései alapján. A törvény kimondja, hogy az ország működéséhez elengedhetetlenül fontos – az úgynevezett kritikus infrastruktúrához sorolt – energetikai vállalatokat vagyonkezelői felügyelet alá lehet helyezni, ha az a veszély fenyeget, hogy az intézkedés nélkül az adott társaság az ország érdekeit tekintve nem megfelelően tevékenykedik, veszélybe sodorva az energiaellátás biztonságát.⁷⁷ A vagyonkezelői felügyelet tartama időbeli korláthoz kötött. Legfeljebb 6 hónapra korlátozódik, illetve legfeljebb 6 hónappal meghosszabbítható, ha a vagyonkezelői felügyelet elrendelésének feltételei továbbra is fennállnak.⁷⁸ A vagyonkezelői felügyelet elrendelése és meghosszabbítása a szövetségi gazdasági és klímavédelmi miniszter rendelete útján történik, amely nyilvánosságra hozható. A nyilvános kihirdetés a Szövetségi Közlönyben való közzététellel történik, és a kihirdetéssel lép hatályba.⁷⁹

A vagyonkezelői felügyelet alá helyezés a következőket vetíti előre:

- a) a társaság részvényeseinek szavazati joga kizárható;⁸⁰
- b) a társaság részvényeihez kapcsolódó szavazati jogok egy szövetségi ügynökségre⁸¹ szállnak át (*Bundesnetzagentur*), és ez az ügynökség jogosult a vezető tisztségviselők felfüggesztésére és kinevezésére, valamint a vezető tisztségviselők utasítására;⁸²
- c) az ügyvezetés jogköre a társaság vagyonának kezelésére és az azzal való rendelkezésre vonatkozóan korlátozott, az elidegenítéshez a nevezett szövetségi ügynökség jóváhagyása szükséges.⁸³

A kijelölt szövetségi ügynökség a vagyonkezelői felügyelet keretében különösen arra törekszik, hogy a vállalkozás a működését az energiaágazatban betöltött

75 EnSiG 20. cikk (3) bekezdés.

76 Lásd az EnSiG 21. és 22. cikkeit.

77 EnSiG 17. cikk (1) bekezdés.

78 EnSiG 17. cikk (2) bekezdés.

79 EnSiG 17. cikk (3) bekezdés.

80 EnSiG 17. cikk (4) bekezdés 1) pont.

81 E törvény értelmezésében a Szövetségi Hálózati Ügynökségre (*Bundesnetzagentur*).

82 EnSiG 17. cikk (4) bekezdés 2) pont.

83 EnSiG 17. cikk (4) bekezdés 3) pont.

jelentőségének megfelelően folytassa. A társaság működésének folytatása magában foglalhatja a társaság eszközeinek egy másik jogi személyre történő átruházását is, ha ez a társaság értékének megőrzéséhez szükséges. Vagyonkezelői felügyelet alatt álló társaság részvényeinek átruházása nem megengedett.⁸⁴

A vagyonkezelői felügyeletet elrendelő közigazgatási aktus ellen irányuló megsemmisítés iránti keresetnek nincs felfüggesztő hatálya. A Szövetségi Közigazgatási Bíróság első és legfelső fokon (felülvizsgálati szakban) dönt a vagyonkezelői felügyeletet elrendelő közigazgatási aktus ellen irányuló megsemmisítés iránti keresetről.⁸⁵

Amennyiben a vagyonkezelői felügyeletet elrendelő közigazgatási aktus joghatásai túlmutatnak az alkotmány 14. cikk (2) bekezdése szerinti rendelkezésén, amelynek alapján a tulajdon használata egyúttal a közjót is szolgálja,⁸⁶ a vagyonkezelői felügyelettel érintett vállalkozás tulajdonosa megfelelő ellentételezésre jogosult. Az ellentételezés mértékét kérelem alapján a Szövetségi Gazdasági és Klímavédelmi Minisztérium, a Szövetségi Pénzügyminisztériummal egyetértésben, közigazgatási aktusban határozza meg. Az ellentételezésre irányuló kérelem feltétele, hogy a kérelmező okkal hivatkozzon az Alkotmány 14. cikk (1) bekezdésének első mondata szerinti alapjogára,⁸⁷ és a kérelem csak a vagyonkezelői felügyelet megszűnésétől számított egy hónapon belül nyújtható be. A Szövetségi Gazdasági és Klímavédelmi Minisztériumnak az ellentételezés mértékére vonatkozó közigazgatási aktusa ellen a Közigazgatási bíraskodásról szóló törvényben⁸⁸ előírt jogorvoslati lehetőségek állnak rendelkezésre.⁸⁹ A vagyonkezelői felügyelet költségeit a vagyonkezelői felügyelet alá helyezett vállalkozás viseli.⁹⁰

A téma szempontjából relevanciával bír a külkereskedelemtől szóló törvény⁹¹ 6. cikke is, amely kimondja, hogy meghatározott jogi érdekek egyedi esetben fennálló veszélyének elhárítása érdekében a jogügyleteket vagy jogi cselekményeket közigazgatási aktussal is lehet korlátozni, illetve intézkedési kötelezettségeket közigazgatási aktussal is el lehet rendelni.

A külkereskedelemtől szóló törvény 6. cikk (1) bekezdésének 1. fordulata alapján a közigazgatási aktus kiterjedhet egyes személyek vagy társulások pénzeszközei és gazdasági erőforrásai feletti rendelkezésre, továbbá a külkereskedelemtől szóló törvény 4. cikk (1) bekezdés 4. pontja alapján a közigazgatási aktus a Német Szövetségi Köztársaság vagy az Európai Unió más tagállamának közrendje vagy közbiztonsága érdekében is meghozható.

84 EnSiG 17. cikk (5) bekezdés.

85 EnSiG 17. cikk (6) bekezdés.

86 „A tulajdon kötelez. A tulajdon használata egyúttal a közjót is szolgálja.” GG 14. cikk (2) bekezdés.

87 „A tulajdonjog tartalmát és korlátait törvény határozza meg.” GG 14. cikk (1) bekezdés.

88 Verwaltungsgerichtsordnung, <https://www.gesetze-im-internet.de/vwgo/> (letöltés ideje: 2023. 07. 18.).

89 EnSiG 17. cikk (7) bekezdés.

90 EnSiG 17. cikk (8) bekezdés.

91 Außenwirtschaftsgesetz (AWG), https://www.gesetze-im-internet.de/awg_2013/_6.html (letöltés ideje: 2023. 07. 18.).

A fenti jogszabályokon alapuló rendeletet⁹² hozott a gazdaságért és klímavédelemért felelős miniszter például 2022. április 4-én, a Gazprom Germania GmbH-ban lévő részesedések kezelésére vonatkozóan.⁹³ A Gazprom Germania vállalatcsoport a közbiztonság, a közrend és az energiaellátás fenntartása érdekében átmenetileg a hálózatos iparágak működését felügyelő szövetségi hatóság, a Szövetségi Hálózati Ügynökség (*Bundesnetzagentur*) fennhatósága alá került. A Gazprom Germania GmbH részvényeiből származó valamennyi szavazati jog tekintetében meghatározott időre a Szövetségi Hálózati Ügynökség vette át a vagyonnevelést.

---

8. Zárógondolatok

A magyar értelmezéssel ellentétben, ahol a kisajátítás a tulajdonszerzés egy módjának tekinthető, a német jog a kisajátítást a tulajdon korlátjaként tartja számon. Lényeges különbség a két jogrendszer kisajátításra vonatkozó szabályozása között, hogy míg Magyarországon a kisajátítás tárgya kizárólag ingatlan lehet, Németország az elmúlt években – szigorú feltételrendszerhez kötve – lehetővé tette jogi személyek részvényeinek, üzletrészenek és vagyonának kisajátítását is. A kisajátítás e speciális módjának legújabb megjelenési formája az energiaellátás biztosításának érdekében történő kisajátítás. Az energiaellátás biztosításáról szóló törvény újonnan bevezetett rendelkezéseinek célja, hogy megteremtsék a jogalapot a válsághelyzetekre való gyors reagáláshoz és a Német Szövetségi Köztársaság energiaellátásának biztosításához a még pontosan előre nem látható nehéz helyzetekben.⁹⁴

Az energiaellátás biztosításáról szóló törvény alapján történő kisajátítás azért tekinthető különlegesnek, mert nem minősül a törvény erejénél fogva történő kisajátításnak, hiszen a törvény maga (EnSiG 18–23. cikkei) önmagában nem rendelkezik a kisajátításról. Az energiaellátás biztosításáról szóló törvény 19. cikk I. §-a szerint a tulajdonosi pozíciók átruházása egyedi esetekben a Szövetségi Gazdasági és Klímavédelmi Minisztérium, a Szövetségi Pénzügyminisztériummal egyetértésben meghozott (törvény erejű) rendelete útján történik, amelyhez nem szükséges a Bundesrat hozzájárulása. A rendelet útján – és nem közigazgatási aktus útján – történő kisajátítás a jogbiztonság érdekében célszerűnek tűnik. Ennek oka az, hogy a közigazgatási aktus útján történő eljárás esetén minden egyes részvényesnek azonos közigazgatási aktust kellene kiadni, ami szintén jelentős adminisztratív terhet jelentene. Ráadásul egy általános rendelet kiadása nem lenne célszerű, mivel az egyes részvénytulajdonosok által benyújtott jogorvoslat csupán az adott felperesre nézve lenne hatályos.⁹⁵ Koncepcióját

92 Anordnung gemäß § 6 des Außenwirtschaftsgesetzes bezüglich der Anteile an der Gazprom Germania GmbH, https://www.bmwk.de/Redaktion/DE/Downloads/A/amtliche-veroeffentlichung.pdf?__blob=publicationFile&v=6 (letöltés ideje: 2023. 07. 18.).

93 Markus LUDVIGS: *Gewährleistung der Energieversorgungssicherheit in Krisenzeiten*, Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht, 2022/15, 1086–1093, 1090.

94 Martin KMENT: *Die Änderung des Energiesicherungsgesetzes – neue Vorgaben zu Treuhandverwaltung und Enteignung*, Neue Juristische Wochenschrift, 2022/32, 2302–2308, 2305.

95 Uo.

tekintve tehát a szabályozás logikusnak tekinthető. Mindazonáltal egyes szerzők szerint kívánatos lett volna – legalábbis a törvényi indokolásban – részletesebben kifejteni, hogy pontosan milyen körülmények között áll fenn a közösség működésének veszélyeztetése az energiaágazatban és az ellátásbiztonság sérülése.⁹⁶

Irodalomjegyzék

1. ANDORKÓ Imre: *A kisajátítási kártalanítás*, Debreceni Jogi Műhely, 2014/3–4, <https://szakcik-kadatbazis.hu/doc/8496355> (letöltés ideje: 2023. 08. 18.)
2. ANDORKÓ Imre: *A kisajátítás alkotmányjogi és polgári jogi aspektusai*, Phd-értekezés, <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/a3d02e55-7dd2-4636-b128-e31764595eef/content> (letöltés ideje: 2023. 07. 19.)
3. ANDORKÓ Imre: *A kisajátítás helye új magánjogi kódexünkben*, Debreceni Jogi Műhely, 2014/1–2, <https://szakcikadatbazis.hu/doc/5222832> (letöltés ideje: 2023. 07. 24.)
4. ANDORKÓ Imre: *A tulajdonhoz való jog védelmének kialakulása*, Debreceni Jogi Műhely, 2013/1, 1–23, <https://core.ac.uk/download/pdf/160999431.pdf> (letöltés ideje: 2023. 07. 17.)
5. BERGENDI-RÁCZ Diána: *Kisajátítás pro bono publico*, *Glossa Iuridica*, 2017/1–2, 39–50.
6. Günter DÜRIG, Roman HERZOG, Rupert SCHOLZ: *Grundgesetz Kommentar, 101. Auflage, 2023.*, C. H. BECK, München, 2023.
7. HEGEDŰS Péter: *A kisajátítási eljárás gyakorlati problémái*, *Közjogi Szemle*, 2012/1, 25–31.
8. Markus LUDVIGS: *Gewährleistung der Energieversorgungssicherheit in Krisenzeiten*, *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht*, 2022/15, 1086–1093.
9. Martin KMENT: *Die Änderung des Energiesicherungsgesetzes – neue Vorgaben zu Treuhandverwaltung und Enteignung*, *Neue Juristische Wochenschrift*, 2022/32, 2302–2308.
10. Rike SINDER, Thilo WIERTZ: *Energieversorgungssicherheit*, *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht*, 2023/8, 552–557.
11. TÉGLÁSI András: *Az alapjogok hatása a magánjogi viszonyokban az Alkotmánybíróság gyakorlatában az Alaptörvény hatálybalépését követő első három évben – különös tekintettel a tulajdonhoz való jog alkotmányos védelmére*, *Jogtudományi Közlöny*, 2015/3, 148–157.

96 *Uo.*, 2308.

BARTIS ELŐD

Ügyleti képviselet a XX. század eleji magyar polgári törvénykönyvtervezetekben

Conventional Representation in the Drafts of Hungarian Civil Code of the Early 20th Century

Abstract: The objective of the present study is to present the rules of conventional representation in the drafts of Hungarian Civil Code of the early 20th century. These drafts were the first attempts to codify Hungarian private law rules. Although the draft of civil code, which was published after 1900 and went through five versions, was not finally adopted by the Hungarian legislature, it nevertheless represents a significant milestone in the development of Hungarian private law. The drafts have had a significant impact on the critical study of Hungarian private law and later served as a model for the Civil Code of 1959 and the current Hungarian Civil Code. The rules on the representation of drafts have also largely influenced the conception of representation in later codes, especially the rules on agency contracts. Accordingly, the analysis of these rules is important not only from a legal-historical point of view but also for a better understanding of the law in force.

Keywords: representation, mandate, codification, civil law

Összefoglaló: A jelen tanulmány célja a XX. század eleji magyar polgári törvénykönyvtervezetekben foglalt ügyleti képviseletre vonatkozó szabályok ismertetése. Ezek a tervezetek az első kísérletek voltak a magyar magánjogi szabályok kodifikációjára. Bár az 1900 után megjelent, öt szövegváltozatot megélt polgári törvénykönyvtervezet a magyar jogalkotó végül nem fogadta el, mégis jelentős mérföldkövet képez a magyar magánjog fejlődésében. A tervezetek jelentős hatással voltak a magyar magánjog kritikai művelésére, és később az 1959. évi Polgári törvénykönyv és a hatályos magyar Polgári törvénykönyv modelljeként szolgáltak. A tervezetek képviseletre vonatkozó szabályai nagymértékben meghatározták a későbbi törvénykönyvek képviseleti felfogását is, különösen a megbízási szerződés szabályait. Ennek megfelelően ezen szabályok elemzése nemcsak jogtörténeti szempontból, hanem a hatályos jog alaposabb megértése szempontjából is jelentős.

Kulcsszavak: képviselet, megbízás, kodifikáció, polgári jog.

1. Bevezetés

A XX. század elején gyakorlatilag Magyarország volt az egyetlen olyan állam a kelet-közép-európai térségben, amely nem rendelkezett írott polgári törvénykönyvvel,¹ és

1 Moldvában 1817-ben (Codul Calimach), Szerbiában 1844-ben, az újonnan megalakult Romániában 1864-ben fogadtak el polgári törvénykönyveket, a Habsburg Birodalomhoz tartozó horvát, szlovén, cseh területeken pedig az osztrák Polgári törvénykönyv volt hatályban már a XIX. század elejétől. VERESS Emőd: *Fejezetek a magyar magánjogi kodifikáció*

még mindig a régi, szokásjogon alapuló, úgynevezett történelmi magánjog volt hatályban. Mindez annak ellenére, hogy a Polgári törvénykönyv megalkotását már az ősiség eltörléséről szóló 1848. évi XV. törvénycikk előirányozta.² Az 1848–49-es forradalom leverését követően, az osztrák neoabszolutista hatalom által hatályba léptetett osztrák Polgári törvénykönyvön (Optk.) keresztül számos jogintézmény honosodott meg a magyar jogban,³ egyebek mellett a képviselő első átfogó szabályozását is az Optk. valósította meg. Ennek hatálya, legalábbis Magyarország területén, azonban csak rövid életű volt (1853–1861).⁴

Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés a polgári kodifikációnak is kedvező környezetet teremtett, így elkezdődhetett a már 1848-ban előirányozott kodifikációs tevékenység. Szladits Károly az első magyar polgári kodifikáció történelmében két korszakot különböztetett meg: résztervezetek és az egységes kódex előkészítésének korát. A következő résztervezetek születtek: Hoffmann Pál, általános rész (1871); Győri Elek, általános rész (1890); Halmossy Endre, dologi jogok (1882), Apáthy István, kötelmi jog (1882); Teleszky István, öröklési jog (1882); Grosschmid Béni, Králik Lajos, Sipőcz László és Győry Elek, házassági jog (1891). A polgári törvénykönyv első egységes tervezete 1900-ra készült el *Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezete* címmel. A második normaszöveg 1913 tavaszán jelent meg, amelyet, némi átdolgozás után, Balogh Jenő igazságügyi miniszter 1913 októberében az Országgyűlés elé terjesztett (harmadik szöveg). Ezt a szöveget az 50 tagú parlamenti különbizottság dolgozta át, és 1915-ben új szövegben az Országgyűlés elé terjesztették (negyedik szöveg). Az első világháború eseményei azonban lehetetlenné tették a tervezet megvitatását. 1922-ben Szász Béla vezetésével elkezdődött a negyedik szöveg teljes átdolgozása, melynek eredményeképp 1928-ban a tervezet *Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének Törvényjavaslata* címen terjesztették az Országgyűlés elé (ötödik szöveg). Fontos kiemelni a tervezetekhez kapcsolódó bő anyaggyűjteményt (jegyzőkönyvek, indoklások, bírálati anyagok, indítványok), amely fejlesztőleg hatott a magyar magánjog kritikai művelésére. Bár az első magyar kodifikációs munkák során elkészült tervezetek a végső célt nem tudták megvalósítani, hiszen különböző okok miatt végül nem került elfogadásra a

történetéből, Forum Iuris Könyvkiadó, Kolozsvár, 2022, 85.

2 „Az ősiség eltörlése ezennel elvileg kimondatván, rendeltetik: 1. § A ministerium az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján a polgári törvénykönyvet ki fogja dolgozni, és ezen törvénykönyv javaslatát a legközelebbi országgyűlés elibe terjesztendi.”

3 BALOGH Judit: *A magánjog átalakításának 1848-as kísérlete és az osztrák jog uralma*, Jogtudományi Közlöny, 1999/10, 409–416, 412.

4 Erdélyben az Optk. hatályon kívül helyezésére csak közel kilenc évtized múlva került sor. Észak-Erdélyben a történelmi magyar jog fokozatos visszavezetése révén helyezték hatályon kívül, amely 1942-ben zárult le. Dél-Erdélyben a román állam az 1943. évi 389. törvénnyel kiterjesztette az addig vitatott és meghaladottnak tartott ókirálysági jogot a Kárpátokon túli Romániára és kiszorította az Optk. alkalmazását. Vö. VERESS Emőd: *Kilenc évtized – az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv Erdélyben = Ad salutem civium inventas esse leges: Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris Könyvkiadó, Kolozsvár, 2019, 170–171.

polgári törvénykönyv, mégis a magyar magánjog egyik mérföldkövének számít,⁵ számos, korunk jogtudománya számára is érdekes és akár hasznosítható megoldással szolgálhat.

Jelen tanulmányban a tervezetek ügyleti képviseletre vonatkozó szabályait kívánjuk bemutatni, főként a képviselet általános szabályaira és az ügyleti képviselet legtipikusabb formájának számító megbízási szerződésre összpontosítva. Az elemzés során kitérünk a korabeli szakirodalom által megfogalmazott kritikai észrevételekre, utalva helyenként a joggyakorlatban is megszilárduló álláspontokra. Mivel a polgári törvénykönyvtervezetek képviseleti szabályai az éppen hatályba lépett (1896) német Polgári törvénykönyv (BGB) és a pandektajog hatását mutatták, amelyek között relatíve kevés volt az eltérés, nem vizsgáljuk külön-külön az egyes tervezeteket, hanem elsősorban az 1900-ban közzétett Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetének első szövege („1900. évi törvény”) képezi az elemzés tárgyát, a többi szövegváltozat kapcsán csak az eltéréseket emeljük ki.

2. A képviselet általános szabályai

Az 1900. évi törvény negyedik rész („Kötelmi jog”), első cím („Szerződés”) nyolcadik fejezete tartalmazta a képviseletről szóló általános szabályokat (1006–1026. §), majd a tizenharmadik címbe kerültek szabályozásra az ügyvitel fajtái, a megbízási (1659–1677. §) és megbízási nélküli ügyvitel (1678–1692. §). Rendszertani szempontból a törvénytervezetek közül csak a magánjogi törvényjavaslat (a továbbiakban mjt.) hozott változást annyiban, hogy a képviseletről szóló hetedik fejezetet három alcímre bontotta a következők szerint: 1. Általában; 2. Képviselet meghatalmazás alapján; 3. Álképviselő.⁶ Ahogy arra a tervezethez kapcsolódó indoklásban is rámutatnak a szerkesztők, a tervezet a német Polgári törvénykönyv megoldását véve alapul élesen elkülöníti a megbízást a meghatalmazástól. Előbbit a szerződések között, utóbbit a kötelmek általános részében, mint egyoldalú jogügyletet tárgyalja.⁷

Az 1900. évi törvény 1006. §-a a *közvetlen képviselet* elvét rögzítette: „*Oly szerződés alapján, melyet valaki mint másnak a képviselője ennek nevében képviseleti jogának határai között köt, a képviselt van jogosítva és kötelezve. A képviselői minőség külön kiemelése nem szükséges, ha az a körülményekből felismerhető.*” A második bekezdés értelmében a képviselőnek nem kellett kifejezetten kijelentenie, hogy képviselői minőségben jár el és kit képvisel, a követlen joghatások akkor is beálltak, ha a körülményekből felismerhető volt

5 Vö. SZLADITS Károly: *A magyar magánjog fogalma, fejlődése és tudománya = Magyar magánjog. Általános rész. Személyi jog. I. kötet*, szerk. SZLADITS Károly, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1941, 98–100; VERESS: *Fejezetek..., i. m.*, 109–112.

6 Igaz, már az 1900. évi törvény indoklásában kiemelték, hogy a tervezet 1006–1012. §-ai a képviselet általános szabályait tartalmazzák, míg a 2013–2022. §-ok a képviselet csak egyik nemére, a meghatalmazáson alapuló – önkéntes – képviseletre vonatkoznak. *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez, III. kötet*, Kötelmi jog, Grill Károly Cs. és Kir. Üdv. Könyvkereskedése, Budapest, 1901, 175.

7 *Uo.*, 176.

a képviselet ténye.⁸ Ahol ez az akarat hiányzott vagy nem volt felismerhető, az 1008. § értelmében a képviselő személyesen vált jogosulttá és kötelezetté.

Az 1900. évi törvény 1008. §-a alapján ugyanis „A ki a szerződés megkötésénél nem teszi felismerhetővé, hogy más nevében, vagy hogy kinek a nevében jár el, a szerződés alapján személyesen van jogosítva és kötelezve”. A közvetlen képviselet elvének kijelentése mellett tehát a tervezet a *közvetett képviselet* esetét is szabályozta, igaz, annak csak akaratlan formáját. A képviselő a képviselt javára és számlájára jár el, a szerződést saját nevében köti meg, viszont ez utóbbi nem szándékos.⁹ A tervezet indoklása alapján a „tulajdonképpeni közvetett képviselet” alatt az az eset értendő, amikor a más részére eljáró személy megbízása éppen arra vonatkozik, hogy a szerződést a megbízó részére ugyan, de a saját nevében kösse meg. Tekintettel arra, hogy a közvetett képviselet intézményének „székhelye” a kereskedelmi jogban van, a tervezet ezt az esetet nem kívánta szabályozni.¹⁰ Az 1900. évi törvény 1008. § második bekezdése az 1875. évi kereskedelmi törvény (kt.)¹¹ magánjogi viszonyokra gyakorolt hatását tükrözi, ugyanis egyértelműen a kt. 374. § második bekezdéséből inspirálódott. Ez alapján, ha a képviselt „a szerződést képviseltje nevében akarta vagy tartozott megkötni, az annak alapján a másik fél ellen támasztható követelés a képviselőnek a képviselthez való viszonyában s az előbbinek hitelezőivel szemben engedményezés nélkül is a képviselt fél követelésének tekintendő”. A tervezet ekképp kívánta a képviselt védelmét biztosítani a képviselő hitelezőivel szemben. A szerződő harmadik féllel szemben a képviselő követeléseit csak az után érvényesíthette, miután a képviselő azokat neki engedményezte.¹² A későbbi tervezetekben részben módosult a 1008. § második bekezdésének szövege, kikerült belőle ugyanis a képviselő akaratára mint ellenőrizhetetlen benső szándéokra történő utalás.¹³ Az 1913. évi törvény 793. § második bekezdése, illetve a mjt. 1023. § második bekezdése már a következőképp rendelkezett: „Ha azonban a szerződést a képviselt részére kötötte, vagy a közte s a képviselt között fennálló jogviszonynál fogva ennek részére volt köteles megkötni, vagy ha a másik félnek a szerződészerű ellenértéket a képviseltnak a vagyonából szolgáltatta [...]”.

A képviselő cselekvőképessége kapcsán az 1900. évi törvény 1009. §-a úgy rendelkezett, hogy akár szerződéskötésben korlátozott személy is lehet képviselő, és ebben a minőségben hatályosan köthet szerződést. Az indoklás szerint a kiskorúnak vagy a gyámság alatt álló személynek adott meghatalmazás a képviselő beleegyezése nélkül is érvényes volt, hiszen ez olyan egyoldalú jogügylet, amelyből kötelezettség nem, „csupán az a jogi előny származik, hogy a meghatalmazót jogi hatállyal képviselheti”.¹⁴ A meghatalma-

8 Uo., 163.

9 NEMESSÁNYI Zoltán: *Közvetett képviselet – közvetlen kapcsolatok*, PhD-értekezés, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2009, 91–92.

10 *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez*, III. kötet, i. m., 167.

11 1875. évi XXXVII. törvénycikk.

12 *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez*, III. kötet, i. m., 166–167.

13 Az erre vonatkozó kritikát Almási Antal fogalmazta meg. ALMÁSI Antal: *Jogügyletek a Tervezetben*, Ügyvédek Lapja, 1902/17, 5–7, 6. A bíráló bekerült a tervezet bírálati anyagába is. Lásd *A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetének további tárgyalását előkészítő főelőadomány és a tervezetre vonatkozó bírálati anyag*, VI. kötet, Grill Károly Cs. És Kir. Udv. Könyvkereskedése, Budapest, 1905, 141.

14 *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez*, III. kötet, i. m., 168.

zás alapját képező jogügylet (általában megbízás, szolgálati, társasági) megkötéséhez azonban esettől függően volt eldöntendő, hogy szükséges-e a törvényes képviselő beleegyezése.¹⁵ A mjt. kiegészítette ezt a szabályt azzal, hogy a 12 évnél fiatalabb gyermekekre is vonatkozhat, ha a szükséges értelmes akaratelhatározásra képes (mjt. 1024. § második bekezdés).

Az 1900. évi törvény képviseleti koncepciójának alapvető dogmatikai elve a német szakirodalom által kidolgozott és a legtöbb európai jogrendszerben uralkodóvá váló ún. „*képviseleti elv*” (Repräsentationstheorie), mely értelmében a képviselő köti meg, de a jogrend azt úgy tekinti, mintha a képviselt kötötte volna meg, ezért a jogügylet következményei a képviselet személyében állnak be. Másik fontos következménye a képviseleti elvnek, hogy a jogügyleti akarat kérdései a képviselő személyében vizsgálandók meg.¹⁶ Mivel a képviselő által megkötött szerződés esetén a képviselő akarat helyettesíti a képviseltét, az 1900. évi törvény szerint *a szerződési akarat hiányait*¹⁷ (szinlelés, tévedés, megtévesztés, fenyegetés) és *valamely körülmény tudását vagy nem tudását*¹⁸ a képviselő személye szerint kell megítélni. Ha azonban a képviseleti jog forrása meghatalmazás és a szerződés megkötését illetően a képviselt utasításokat adott, mindezeket a képviselt személye szerint kell elbírálni (1900. évi törvény 1010. §).¹⁹ A rendelkezés forrása a BGB 166. §-a, amely főszabály szerint a képviselő tudatállapotát vizsgálja az akarathianyok és bizonyos körülmények ismerete tekintetében, és csak abban az esetben a képviseltét, amikor a képviselő meghatalmazás alapján a képviselt utasításai szerint járt el, olyan körülmények tekintetében, amelyekről a képviselt tudott vagy tudnia kellett volna. A tervezet ezt a kivételt bővítette ki abban a vonatkozásban is, hogy az akarat hiányai megítélése kérdésében általában is figyelembe veendő a képviselt személye.²⁰ Almási Antal e szabállyal kapcsolatosan rámutatott, hogy a törvény 1010. §-ának szó szerinti értelmezése alapján bármilyen utasításadás esetén az

15 *Uo.*, 168.

16 KOLOSVÁRY Bálint: *A magyar magánjog tankönyve*, Politzer-féle Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1907, 114.

17 „*A jogtudó meghatalmazott által aláírás előtt el nem olvasott oly írásbeli nyilatkozat, amely a felek közötti megállapodással nem ellentétes, a meghatalmazott kötelezi akkor is, ha a meghatalmazott annak az elolvasását elmulasztotta is.*” Kúria, 1933. április 26-i VI. 5482/1931. sz. döntvénye, idézi SZLADITS Károly (szerk.): *Magánjogi döntvénytár, XXVI. kötet*, Franklin Társulat, Budapest, 1934, 112–113.

18 „*[...] mert a fél által megbízott képviselőnek tényei olybá veendőek, mintha azok magától a féltől származnának, minélfogva az alperes nem hozhatta fel sikerrel védelmére azt, hogy képviselőjének helyettesétől nem nyert értesítést a közadós ellen vezetett végrehajtás foganasításáról.*” Kúria, 1901. november 27-én 2469/1901. sz. döntvénye, idézi GRECSÁK Károly (szerk.): *Új döntvénytár. A Magyar Kir. Curia, Kir. Itélőtáblák, nemkülönben más legfelsőbb foku ítélőhatóságok elvi jelentőségű határozatai. VII. kötet*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1911, 93–94.

19 1900. évi tervezet, 1010. §: „*Az a kérdés, hogy a képviselő által kötött szerződés hatálya a szerződési akaratnak a 985–987., 991. §-okban említett hiányai, vagy valamely körülmény tudása vagy vétkes nem tudása által mennyiben van érintve, rendszerint a képviselő személye szerint, meghatalmazáson alapuló képviseletnél azonban, a mennyiben a képviselt (meghatalmazó) a szerződés megkötésébe utasításadás által befolyt, az utóbbinak személye szerint bírálendő el.*”

20 *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez, III. kötet, i. m.*, 170–174; *A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetének további tárgyalását előkészítő főléadvány és a tervezetre vonatkozó bírálati anyag, VI. kötet, i. m.*, 147.

akarathiányok és a rosszhiszeműség kérdését a képviselt személyében kellene megítélni. Véleménye szerint azonban az utasításadásnak okozati összefüggésben kell lennie az akarathiánnyal vagy a rosszhiszeműséggel.²¹ A tervezet további tárgyalását előkészítő értekezlet során bár azon a véleményen voltak, hogy a tervezet szövege tulajdonképpen azt mondja ki, amit Almási kifogásolt, a tervezet második szövegét mégis Almási javaslata szerint pontosították azzal, hogy az akarathiány, illetve a körülmények tudásának vagy vétkes nem tudásának az utasítás körében kell előfordulnia (1913. évi törvény 795. §; mjt. 1025. §). Ugyanakkor külön bekezdésekre bontották a szöveget: az első az akarat hiányaira vonatkozott, a második a körülmények tudására vagy vétkes nem tudására, viszont mindkettő esetében a szabályok ugyanazok maradtak.

Az *önszerződéssel* kapcsolatosan az 1900. évi törvény úgy rendelkezett, hogy a képviselő „nem köthet” szerződést a képviselt nevében önmagával vagy úgy, mint a szerződő harmadik személy képviselője, kivéve, ha erre a képviselt kifejezetten meghatalmazta, illetve kötelezettség teljesítése esetén (1900. évi törvény 1011. §). A kivételek magyarázata, hogy ezekben az esetekben az érdekellentét veszélye alacsony.²² Az indoklás szerint a „nem köthet” szókapcsolat egyértelműen jelzi, hogy e szabály megsértésének szankciója a semmisség.²³ Felmerült azonban, hogy bizonyos esetekben a képviselt szempontjából előnyösebb, ha javára értékesítheti az így megkötött szerződést. Az álláspont mindenestre az volt, hogy a szövegből egyértelműen ki kell tűnjön a szankció.²⁴ A tervezet második szövegében már a „nem köthet” kifejezést helyettesítették a „*képviselési jog nem terjed*” szófordulattal (1913. évi törvény 796. §), amely egyúttal a szankció megváltoztatását is jelentette, hiszen a képviselési határainak túllépésével kötött jogügyletet a képviselt utólag jóváhagyhatta (1913. évi törvény 805. §). A mjt. szövege már csak annyiban változott, hogy a kivételek sora bővült azzal az esettel, amikor maga a törvény engedi meg az önszerződést (mjt. 1026. §).

Az 1900. évi törvény 1013–1022. §-ok a meghatalmazáson alapuló képviselet részletszabályait tartalmazták. A meghatalmazáson alapuló képviseletet az indoklásban még „*önkéntes*” képviseletnek is nevezik, amelyek tulajdonképpen az ügyleti képviselet fogalmát merítik ki.²⁵

A *meghatalmazás alakját* illetően az 1900. évi törvény még nem írt elő semmilyen alakszerűséget. Amennyiben a törvény másképp nem rendelkezett, a meghatalmazó bármilyen alakban tett nyilatkozata elegendő volt, amelyet vagy meghatalmazotthoz, vagy a harmadik személyhez intézett (1900. évi törvény 1013. §). Különös alakszerűséget akkor sem követelt meg, ha arra a jogügyletre, amelyre a meghatalmazás szólt, alakszerűséghez volt kötve.²⁶ A mjt. már megkövetelte ez utóbbi esetben a különös for-

21 ALMÁSI: *Jogügyletek...*, i. m., 6.

22 *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez*, III. kötet, i. m., 175.

23 *Uo.*, 174.

24 *A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetének további tárgyalását előkészítő főlőadmány és a tervezetre vonatkozó bírálati anyag*, VI. kötet, i. m., 147.

25 *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez*, III. kötet, i. m., 175.

26 A bírói gyakorlatban ez a kérdés főként az ingatlanelidegenítő ügyekben merült fel. A korabeli joggyakorlat abba az irányba mutatott, hogy a meghatalmazáshoz nem szükséges az ingatlanelidegenítő jogügylet érvényességéhez megkívánt alakszerűség. SZLADITS Károly: *Magánjogi tényállások = Magyar magánjog. Általános rész. Személyi jog. I. kötet*, szerk. SZLADITS

mát, azzal a megjegyzéssel, hogy a meghatalmazás alaki hibáját a képviselt bármilyen módon és alakban nyilvánított jóváhagyása pótolja (mjt. 2027. §).²⁷ A meghatalmazás mint mindenképpen valakihez címzett (meghatalmazott vagy harmadik személy) jogügylet koncepciójáról már a második szöveg lemondott, amiatt, hogy a meghatalmazást más módokon is ki lehet fejezni, például közhírré tétel vagy hatósághoz való bejelentéssel.²⁸

Az 1900. évi törvény nem szabályozta az *általános és különös meghatalmazást*, a meghatalmazás terjedelmének tekintetében maga a meghatalmazó nyilatkozata vagy a meghatalmazás alapjául szolgáló jogügylet volt az irányadó (1900. évi törvény 1014. §). Egyes jogrendszerek kiemelik fontosabbnak vélt jogügyleteket, amelyekkel kapcsolatban megkövetelik a különös vagy kifejezett meghatalmazást azzal a céllal, hogy ne tudják kiterjeszteni a meghatalmazást olyan esetekre, amelyekre a meghatalmazó nem gondolt. A tervezet szerkesztői ellenben úgy vélték, hogy ezt a jogalkotói célt nem lehet megvalósítani bizonyos jogügyletek taxatív felsorolásával, ugyanis a gyakorlatban sokszor éppen ezeket a jogügyleteket belefoglalják az okiratmintákba, abból a megfontolásból, hogy ha a helyzet megkívánná, ne kelljen újabb meghatalmazást kiállítani. Másrészt, véleményük szerint nem lehet absztrakt módon egyes jogügyleteket fontossági kategóriákba besorolni, hiszen esetről esetre változhat egy jogügylet fontossága.²⁹ Az 1900. évi törvény 1014. §-ában található rendelkezések még a második és harmadik szövegben megtalálhatók, ellenben a mjt. azokat már nem tartotta meg. A szakirodalom és a joggyakorlat ettől eltekintve továbbra is megkülönböztette az általános (mindennemű ügyletre vagy ügyletek bizonyos nagyobb csoportjára vonatkozó) és különös (egyedileg meghatározott ügylet kötésére irányuló) meghatalmazás fogalmát.³⁰

A tervezetek kifejezetten foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy mi a sorsa a harmadik személlyel kötött szerződésnek, ha *a meghatalmazás semmis vagy megtámadható*. Az 1900. évi törvény 1015. §-a alapján „*a meghatalmazásnak 985–987., 991. §-ok³¹ szerinti semmissége vagy megtámadhatósága a meghatalmazott által harmadik személyek kötött szerződés semmisségét vagy megtámadhatóságát csak azon előfeltételek fennforgása esetén vonja*

Károly, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1941, 325.

27 Besnyő Bernát rámutatott e rendelkezés ellentmondásosságára: a meghatalmazás és jóváhagyás teljesen egyenértékű aktusok, és semmi értelme nincsen annak, hogy az egyik formához legyen kötve, amikor a másik e formához kötve nincs. Javasolta német mintára a meghatalmazás formakötöttségének elengedését. BESNYŐ Bernát: *A képviselő Magyarországi magánjogi törvénykönyvének javaslatában*, Polgári Jog, 1930/9, 436–447, 444.

28 *Indoklás a polgári törvénykönyv javaslatához, III. kötet. Kötelmi jog*, Grill Károly Cs. és Kir. Udvar. Könyvkereskedése, Budapest, 1914, 51. Meszlény Artúr a második szöveghez fűzött bírálatában továbbra is célszerűnek tartotta volna kimondani, hogy a meghatalmazás címzett jogügylet, hiszen még ha a meghatalmazotthoz is lett intézve, akkor is a megbízó harmadik személynek irányozott egyoldalú nyilatkozata. MESZLÉNY Artúr: *Szerződés = Bíráltó vélemények a polgári törvénykönyv törvényjavaslatáról, III. füzet, Kötelmi jog első fele*, Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1914/59–62, 5–54, 48. Ugyanezt a véleményt képviselte Besnyő Bernát. Lásd. BESNYŐ: *i. m.*, 439.

29 *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez, III. kötet, i. m.*, 179–180.

30 SZLADITS: *Magánjogi tényállások...*, *i. m.*, 326.

31 Szinleg kötött szerződés, nem komolyan tett szerződési nyilatkozat, lényeges tévedés, csalárd megtévesztés vagy jogellenes fenyegetés.

maga után, a melyek mellet a harmadikkal kötött szerződés, ha azt személyesen kötötte volna meg, az idézett §-ok szerint semmis vagy megtámadható volna". A harmadik személlyel kötött szerződés tehát csak akkor semmis, ha a harmadik személy a meghatalmazás színlegességét vagy nem komoly voltát a szerződés megkötésekor ismerte, illetve csak akkor megtámadható, ha a harmadik személy a meghatalmazás adása során felmerülő tévedésről, megtévesztésről vagy fenyegetésről a szerződés megkötésekor tudott vagy éppen ő maga okozta. A BGB megoldásával ellentétben a tervezet alkotói nem tartották méltányosnak, hogy a meghatalmazás fenti okok miatti semmissége vagy megtámadhatósága folytán a jóhiszemű harmadik személyek hátrányt szenvedjenek, és a joghatások tekintetében el kívánták határolni ezeket az eseteket attól, amikor a képviselő meghatalmazás nélkül jár el, vagy a szerződés a meghatalmazó cselekvőképességének hiánya vagy korlátoltsága miatt semmis.³² A szerződés semmissége esetén a jóhiszemű harmadik személy egyrészt a meghatalmazótól,³³ másrészt a meghatalmazottól³⁴ is kérheti a szerződéskötésből eredő kárának megtérítését.³⁵ A második szövegváltozattól kezdődően a szabályt kiegészítették azzal, hogy ilyen esetben a megtámadást a harmadik személlyel szemben kell gyakorolni. A későbbi szövegváltozatokban a megfogalmazáson finomítottak, viszont az alapkoncepció a mjt.-ben is megmaradt.³⁶

A meghatalmazás rendszerint bármikor visszavonható volt, hacsak az alapul szolgáló jogviszonyból más nem következett. Ez a jogviszony határozta meg az egyéb *megszűnési okokat* is (1900. évi törvény 1016. § első bekezdés). Mivel meghatalmazás a meghatalmazott vagy akár harmadik személyek érdekében is adható, ez utóbbi esetekben a meghatalmazó nem dönthetett egyoldalúan a visszavonásról. Ugyanakkor, e jogszabály alapján nem lehetett kikötni a meghatalmazás visszavonhatatlanságát bármely meghatalmazás esetén. Csak az a meghatalmazás lehetett visszavonhatatlan, amely az alapul szolgáló jogviszony természetéből következett.³⁷ A visszavonás egyoldalú nyilatkozat, amelyet a meghatalmazotthoz kellett intézni, és abban az időpontban vált hatályossá, amikor a meghatalmazott megkapta. Egyéb megszüntető tény

32 Vö. *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez, III. kötet, i. m.*, 181–182.

33 1900. évi tervezet 993. §: „Valahányszor a 986., 987., 990., 991. §-ok szerint oly féllel szemben van helye a megtámadásnak, a kit vétkesség vagy a tévedés okozása nem terhel, a megtámadó, bár maga is vétkes, a másik félnek a szerződés megkötéséből eredő kárát megtéríteni köteles.”

34 1900. évi tervezet 2024. §: „[...] ha azonban a más nevében eljáró személy tévedésből a képviselőre jogosultnak vélte magát s a másik félre a szerződésből ingyenes előny vagy aránytalan nyereség háramlanék: csak a szerződés megkötéséből eredő kára megtérítését követelheti.”

35 *Indoklás a polgári törvénykönyv javaslatához, III. kötet, i. m.*, 53.

36 Nem mentesült bírálatoktól a tervezet ezen cikke sem. Baditz Lajos szerint a rendelkezés jogilag tarthatatlan, hiszen a megkötött jogügylet alapja a meghatalmazás. Ha a meghatalmazás semmis, függetlenül a semmisség okától, az egész jogügylet semmis. Javasolta a BGB megoldásának átvételét. BADITZ Lajos: *A polgári törvénykönyv tervezetének bírálata*, Grill Károly Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedése, Budapest, 1904, 122–123. Almási Antal szerint ellentmondásos a rendelkezés, hiszen a meghatalmazás terjedelme szempontjából a tervezet az alapul szolgáló jogviszonyt mondja irányadónak harmadik személyre is, viszont a megtámadhatóság és semmisség szóban forgó esetei – amelyek tartalmi elemek –, valahányszor a harmadik személy érdeke sérülne, a szerződési tényállásra szorítja. ALMÁSI: *Jogügyletek...*, i. m., 6.

37 *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez, III. kötet, i. m.*, 184.

esetén a hatályosság időpontja, ha az nem a meghatalmazott személyében állott be, a tudomásulvétel időpontja. A harmadik személy, aki korábban értesült a megszűnési okról, a saját értesülésének időpontja volt az irányadó (1900. évi törvény 1016. § második és harmadik bekezdés).

A közhírré tett meghatalmazás megszűnését a meghatalmazó szintén közhírré kellett tegye, illetve köteles volt külön értesíteni azokat a harmadik személyeket, akiknek korábban a meghatalmazást címezte, vagy akik a meghatalmazottal jogügylet megkötése céljából összekötöttesben voltak (1900. évi törvény 1018. §). Amennyiben ezt elmulasztotta, nem hivatkozhatott a meghatalmazás megszűnésére, kivéve, ha bizonyítani tudta, hogy a harmadik személy tudhatott a meghatalmazás megszűnéséről (1900. évi törvény 1019. §).

Minden esetben, amikor a meghatalmazás megszűnt, a meghatalmazott köteles volt a meghatalmazásról kiállított okiratot visszaadni vagy bírói letétbe helyezni.³⁸ Ha ez nem volt lehetséges, mert például az okirat elveszett, vagy a meghatalmazott nem volt hajlandó átadni, a tervezet lehetőséget biztosított a meghatalmazás hatálytalansítására hivatalos hirdetmény útján is, amelyet járásbíróóságok bocsáthattak ki és a hivatalos lapban tettek közzé (1900. évi törvény 1021–1022. §).

A képviseletről szóló általános szabályokat az *álképviseletről* szóló rendelkezések zárták (1900. évi törvény 1023–1026. §). Álképviselet alatt a tervezet is azt a helyzetet érti, amikor valaki úgy köt szerződést más nevében, hogy nem rendelkezik képviseleti joggal, vagy a képviseleti jog határait túllépi.³⁹ Az álképviselet által kötött szerződés nem semmis *ipso jure*, viszont csak akkor válik hatályossá, ha a képviselt ezt utólag jóváhagyja. A helyzet hasonló ahhoz, mint amikor a korlátozottan cselekvőképes személy törvényes képviselőjének beleegyezése nélkül köt jogügyletet, így a tervezet analóg módon ennek egyes rendelkezéseit az álképviseletre is alkalmazni rendelte (konkrétan a 923. § második, harmadik és negyedik bekezdését és a 925. §-t). Így, a szerződő harmadik fél a függő jogi helyzet feloldásának céljából felszólíthatta a képviseltet a megkötött jogügylet jóváhagyására záros határidőn belül (legkevesebb 8 nap). Másrészt, ha nem tudott a képviseleti jog hiányáról, és a szerződést egyik fél sem teljesítette, egyszerűen elállhatott a szerződéstől (1900. évi törvény 1023. §). A jóváhagyás következményeként a szerződés hatályossá vált a képviselt és a harmadik személy között a szerződés megkötésének időpontjától, vagyis visszaható hatállyal (1900. évi törvény 944. §).

Amennyiben a képviselt nem hagyja jóvá az álképviselet által kötött jogügyletet, a harmadik személy saját választása szerint kérhette az álképviseletől a szerződés teljesítését vagy a nemteljesítésből eredő kárának megtérítését (1900. évi törvény 1024. § első bekezdés, első fordulat). Az álképviselet felelősségének alapja az ún. „*hallgatólagos*

38 Baditz Lajos az 1900. évi tervezet bírálatában rámutatott, hogy a bírói letétbe helyezés lehetősége felesleges és gyakorlatban kivitelezhetetlen. BADITZ: *i. m.*, 123. Az mjt. a bírói letétbe helyezésre történő utalást már nem is tartotta meg. Lásd mjt. 1031. §.

39 A tervezet első szövege még csak a képviseleti jog hiányát említette, a mjt. azonban ezt kiegészítette a „*képviseleti jog határainak túllépésével*”.

garancia-ígéret”,⁴⁰ amely alapján a más nevében eljáró személy garantálja a másik szerződő félnek, hogy képviseleti joggal rendelkezik, ha ez utóbbi személy a képviseleti jogában megbízott és a körülményekhez képest megbízhatott.⁴¹ Az álképviselőhöz rendelt jogkövetkezmény az, hogy a szerződést úgy kellett tekinteni, mintha az álképviselő saját nevében kötötte volna,⁴² és a harmadik személlyel szemben *szerződéses felelősség* terhelt. A megoldást a tervezet a kt.-ből emelte át (kt. 52. § első bekezdés és 290. §) és tette alkalmazandóvá az általános magánjogban is. A más nevében eljáró személy felelőssége enyhébb, ha tévedésből képviselőre jogosultnak vélte magát,⁴³ és a harmadik személy a szerződésből ingyenes előnyt vagy aránytalan nyereséget szerzett volna. Ekkor csak a harmadik személy szerződés megkötéséből eredő kárát kellett megtérítenie (1900. évi törvény 1024. § első bekezdés, második fordulat). Végül az álképviselő egyáltalán nem felelt, ha a harmadik személy tudott vagy megfelelő gondosság mellett tudnia kellett volna a képviseleti jog hiányáról, vagy ha az álképviselő cselekvőképtelen volt, és törvényes képviselőjének a beleegyezése nélkül járt el (1900. évi törvény 1024. § második bekezdés). Ez utóbbi kivétel nem vonatkoztat a cselekvőképtelen álképviselő által elkövetett jogellenes cselekményekre (például másik fél csalárd megtévesztése), amikor is a harmadik személlyel szemben *deliktualis* alapon felelt.⁴⁴

40 Almási Antal kifogásolta ezt az álláspontot. Véleménye szerint a kérdést a deliktualis felelősség mentén kellene megoldani, hiszen az álképviselő nem mint adós sért kötelmi jogot. Szerinte ez méltányosabb megoldás lenne a harmadik személyekkel szemben, mindaddig, amíg korlátozottan cselekvőképes személy is lehet képviselő. A kérdést így nem cselekvőképes, hanem a vétkesség mentén kellene megoldani. ALMÁSI: *Jogügyletek..., i. m., 7.* Az álképviselőnek ezt a felelősségét a bírói gyakorlat is az álképviselő hallgatóságos garanciaígéretére vezette vissza, s ennek következtében csak az álképviselővel szerződő félnek – s nem magának az álképviselőnek – adta meg a jogot, hogy a szerződés teljesítését követelje. Lásd a következő Kúria-határozatok: 1932. február 4-i P. IV. 3388/1930. sz., 1932. május 10-i P. IV. 7198/1930. sz.; 1932. november 15-i P. VI. 7272/1930. sz. Idézi SZLADITS: *Magánjogi tényállások..., i. m., 328.*

41 *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez, III. kötet, i. m., 189.*

42 *Uo.*, 189.

43 Például hamis meghatalmazást kapott, vagy nem tudott a meghatalmazás érvénytelenségéről.

44 *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez, III. kötet, i. m., 191.* Haller Károly ellentmondásosnak tartotta ezt a kivételt, tekintettel a tervezet 1009. § rendelkezésére, miszerint akár korlátozottan cselekvőképes személy is lehetett képviselő. HALLER Károly: *Észrevételek a polgári törvénykönyv tervezetéhez*, Grill Károly Cs. és Kir. Ud. Könyvkereskedése, Budapest, 1901, 21. Bár részletesebben nem fejti ki álláspontját, a probléma a következőképpen tehető fel: ha korlátozottan cselekvőképes képviselőként eljárhat, mi indokolja, hogy álképviselő viszont nem lehet? Ezt a kritikát Almási Antal (ALMÁSI: *Jogügyletek..., i. m., 7.*) és Besnyő Bernát (BESNYŐ: *i. m., 446.*) a főelőadományban kifejtették, viszont – véleményünk szerint helyesen – úgy vélték, hogy a kivétel indokolt, hiszen nem megengedhető, hogy a kiskorú azt a szerződést, amelyet a saját nevében érvényesen nem köthet meg, megköthetné álképviselőként másnak a nevében azzal a következménnyel, hogy annak alapján személyesen válna felelőssé. Vö. *A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetének további tárgyalását előkészítő főelőadomány és a tervezetre vonatkozó bírálati anyag, VI. kötet, i. m., 150.*

Az 1900. évi törvény külön szabályozta az álképviselő által harmadik személyekhez intézett egyoldalú nyilatkozatok, valamint a harmadik személyek álképviselőhöz intézett egyoldalú nyilatkozatainak joghatásait. Az 1900. évi törvény 1016. §-a alapján a képviselő harmadik személyhez intézett egyoldalú nyilatkozatai *hatálytalanok*, ha a meghatalmazását okirattal nem igazolja, és a harmadik a nyilatkozatot ez okból haldéktalanul visszautasítja. A harmadik személy a nyilatkozatot nem utasíthatja vissza, ha a képviselő értesítette a meghatalmazásról.⁴⁵ Az álképviselő által tett egyoldalú jognyilatkozatok tehát alapvetően nem keletkeztek függő jogi helyzetet, kivéve, ha a harmadik személy az egyoldalú nyilatkozatot nem utasította vissza. Ez utóbbi esetben az álképviselő által megkötött szerződésre vonatkozó szabályokat rendelte alkalmazni a tervezet, vagyis a képviselt utólag jóváhagyhatta az egyoldalú jogügyletet. Ugyanezen logika mentén nem keletkezett függő jogi helyzetet a harmadik személy álképviselőhöz intézett egyoldalú nyilatkozata, ez esetben is a törvény a *hatálytalan-ság* szankcióját írta elő (1900. évi törvény 1025. § első bekezdés). Ezek alóli kivétel, ha a harmadik személy az álképviselőhöz vele egyetértve intézett jognyilatkozatot, mely esetben szintén az álképviselő által megkötött szerződésekre vonatkozó szabályokat kellett alkalmazni.⁴⁶ Amíg az első tervezet az egyoldalú nyilatkozatokat két különálló §-ban szabályozta (1900. évi törvény 1016. és 1025. §-ok), addig a második szövegtől kezdődően ezt egy cikkben belül, sokkal átláthatóbban, az álképviselőre vonatkozó szabályok között helyezték el (1913. évi törvény 807. §; mjt. 1035. §).

Bár nem tartozik szorosan a képviselő kérdésköréhez, a tervezet, tekintettel a helyzetek hasonlóságára, a *jogosulatlan rendelkezést* is az álképviselőtről szóló részben szabályozta (1900. évi törvény 1026. §). Jogosulatlan rendelkezés alatt azt a helyzetet értette, amikor valaki úgy rendelkezik egy tárgyról (dologról), hogy a rendelkezés időpontjában nem tulajdonos. A tervezet, hasonlóan az álképviselőhöz, nem tekintette *ipso iure* semmisnek az ilyen szerződést, hanem hatályát szintén a jogosult (tulajdonos) jóváhagyásától tette függővé, amely visszaható hatállyal bírt. A rendelkezés hatályossá vált akkor is, ha a jogosulatlan rendelkező a tárgyat vagy a rendelkezési jogot utólag megszerezte. A visszaható hatály ez esetben nem volt alkalmazandó. Ez utóbbi esetben, ha több ellenkező rendelkezés történt, csak a korábbi vált hatályossá.⁴⁷

45 A bizottsági szövegváltozatban ezt kiegészítették azzal, hogy a harmadik személy a jognyilatkozat jóvágyásáról tudott, vagy a törvényes képviselő e minősége közhírré van téve (1913. évi törvény 807. §. első bekezdés).

46 *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez, III. kötet, i. m., 192–193*; SZÁSZY István: *A magyar magánjog általános része különös tekintettel a külföldi magánjogi rendszerekre, II. kötet*, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1949, 313.

47 *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez, III. kötet, i. m., 193–194*. Weiss Ignác a BGB rendelkezéseiből kiindulva, szükségesnek látta volna szabályozni azokat az eseteket, amikor a jogosult a rendelkező örökösévé válik, és fordítva, amikor a rendelkező válik a jogosult örökösévé. Másrészt, a több ellenkező rendelkezés hatálya kapcsán véleménye szerint nem világos, hogy ez a szabály a jóváhagyásra is vonatkozik, vagy csak azokra az esetekre, amikor a rendelkező utólag jogosulttá válik vagy a rendelkezési jogot utólag megszerezte. Nem egyértelmű tehát, hogy az „*ezekben az esetekben*” fordulat mire vonatkozik (*A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetének további tárgyalását előkészítő főlőadmány és a tervezetre vonatkozó bírálati anyag, VI. kötet, i. m., 145*). Az első probléma tekintetében a főlőadmányban kifejtették, hogy csak akkor lett volna értelme szabályozni azt az esetet,

3. Megbízás

Az 1900. évi törvény rendszerében az ügyleti képviselőt kifejezetten szabályozott formája a megbízás, de képviselői jogot szolgálati vagy vállalkozási szerződés is eredményezhetett. Az 1900. évi törvény 1659. §-ának meghatározása alapján „A megbízás elvállalása által a megbízott kötelezi magát, hogy a reábizott ügyet a megbízó akaratához képest s érdekének megfelelően ellátja. A megbízás tárgya nemcsak vagyoni ügy, hanem egyéb teendő is lehet.”⁴⁸ A tervezet indoklásában is hangsúlyosan kiemelik, hogy a megbízás (mint szerződés) és meghatalmazás (egyoldalú nyilatkozat) különálló jogintézmények. Bár a meghatalmazás jogalapja lehet a megbízás is, de nem kizárólag, ugyanis szolgálati vagy társasági szerződés alapján is adható meghatalmazás.⁴⁹ Kiemelik továbbá, hogy a megbízás bár az ügyvitelről szóló részben került szabályozásra, tulajdonképpen a munkaszerződés „szubszidiárius” típusa (*genusa*),⁵⁰ vagyis olyan szerződés, amelynek tárgya valamely másvalakinek érdekében végzendő emberi munka, és amely nem minősíthető szolgálati vagy vállalkozási szerződésnek.⁵¹ Bár a szolgálati és vállalkozási szerződésekhez is kapcsolódhat képviselői jog, mégis a megbízás az a szerződés, amelynek elsődleges kötelezettsége más nevében és érdekében történő eljárás. A továbbiakban ezért csak a megbízási szerződés szabályaival fogunk külön foglalkozni.

A tervezet látszólag szakít azzal a római jogi alaptétellel, hogy a megbízás csakis ingyenes lehet („*mandatum, nisi gratuitum, nullum est*”), bár, ahogy erre fentebb rámutattunk, már a korai időszakot leszámítva a rómaiaknál is fölülírta a gyakorlat ezt a szabályt. Ezzel a tervezet eltér a BGB azon ellentmondásos felfogásától, mely szerint a megbízás fogalmi eleme az ingyenesség, mégis a szolgálati szerződés szabályai mellett a megbízásra vonatkozó szabályokat is alkalmazza az olyan szolgálati (tehát szükségszerűen visszterhes) szerződésekre, melyeknek tárgya valamely ügy

amikor a jogosult a rendelkező örökösévé válik, ha az örökös korlátlanul felelne a hagyatéki tartozásokért. A tervezet rendszerében azonban az örökös a tartozásokért csak a hagyatéki vagyonnal felel. Másrészt, ha a rendelkező a jogosult örökösévé válik, kimeríti a tárgy vagy a rendelkezési jog utólagos megszerzésének esetét. A második problémát illetően kifejítették, hogy a több ellenkező rendelkezés szabályai egyértelműen csak a 1026. § második bekezdésére vonatkoznak (ha a rendelkező a tárgyat vagy a rendelkezési jogot utólag megszerzi). Ennek ellenére a második szövegben az „ezekben az esetekben” fordulatot „ebben az esetben” fordulatra cserélték. *Uo.*, 151.

48 Az 1659. § második bekezdését a második tervezettől kezdődően elvetették.

49 *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez, IV. kötet*, Grill Károly Cs. és K. Udv. Könyvkereskedése, Budapest, 1902, 411.

50 A megbízás szubszidiárius jellegét fejezte ki az 1900. évi tervezet 1660. §. második bekezdése („*Ha valaki jutalom fejében háztartási, gazdasági vagy üzleti teendők ellátását vállalja magára, a szerződés megbízásnak csak akkor tekintetik, ha a körülményekből kitűnik, hogy a felek megbízási, s nem szolgálati viszonyt akartak létesíteni*”), majd pedig a mjt. 1616. §. második bekezdése („*Valamely ügy ellátásának szerződéses elvállalására csak annyiban kell a megbízás szabályait alkalmazni, amennyiben nem esik más szerződés szabályai alá.*”).

51 *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez, IV. kötet, i. m.*, 412.

ellátása.⁵² Az 1900. évi törvény 1660. §-a úgy fogalmaz, hogy „jutalom (tiszteletdíj)” a megbízottnak csak akkor jár, ha ki van kötve, vagy ha a körülmények szerint nem lehet feltételezni, hogy a megbízott az ügy ellátására díjtalanul vállalkozott. A díj mennyisége, ha sem megállapodás, sem hatósági díjszabás nem határozza meg, a helyi szokás szerint kerül meghatározásra (1900. évi törvény 1601. §, amelyek alkalmazandóak voltak a megbízásra is). A tervezet indoklásában előbb kifejtik, hogy a tervezet „teljesen emancipálta a megbízás fogalmát az ügyvitel ingyenességének kellékétől”, ugyanakkor jogi természetét illetően *egyoldalú konszenzuál szerződésnek* minősítik.⁵³ Ezen az sem változtat, hogy a megbízónak is lehetnek kötelességei a megbízottal szemben (a megbízással járó költségek megelőlegezése vagy megtérítése, a megbízottat ért kár megtérítése), és az sem, ha jutalmat, tiszteletdíjat kötöttek ki, hiszen ezek a kötelezettségek csak esetlegesek, nem a megbízás természetéből fakadnak. A jutalom, tiszteletdíj nem minden esetben fedi a megbízott szolgáltatásainak értékét és egyébként sem fix, hiszen felmondás vagy a teljesítés lehetetlenülése esetén a megbízott csak részben jogosult arra.⁵⁴ A tervezet megjelenése utáni szakirodalom egy része nem tartotta megalapozottnak az indoklás ezen érvelését, a visszterhes megbízást kétoldalú szerződésnek minősítette.⁵⁵

A visszterhesség kérdésének jelentősége volt a megbízás más szerződésektől való elhatárolása szempontjából is. Az ingyenes munkaszolgáltatás megbízásnak, ajándékozásnak vagy nevesítetlen (innommát) szerződésnek minősült, a visszterhes munkaszolgáltatás, ha az emberi munka bizonyos eredményére irányult, mindig vállalkozási szerződésnek. A visszterhes, emberi munkára általánosságban (nem valamilyen konkrét eredményre) irányuló szerződések, ha háztartási, gazdasági vagy üzleti teendőre vonatkoztak, szolgálati szerződésnek minősültek, kivéve, ha a felek megegyezése megbízási szerződésre utalt. Minden egyéb munkavégzés aszerint minősült szolgálati szerződésnek vagy megbízásnak, hogy az alkalmazás állandó vagy eseti jelleget ölt.⁵⁶

A megbízás ingyenessége vagy visszterhessége *a megbízott felelőssége* szempontjából is meghatározó tényező volt, ugyanis az 1900. évi törvény 1664. §-a alapján a megbízott

⁵² *Uo.*, 414.

⁵³ Ugyanakkor, a törvény a megbízott díjazását „jutalomnak”, zárójelben „tiszteletdíjnak” nevezte, ami a római jogi hagyományra vezethető vissza. Ezzel szemben a mjt. a „jutalom” kifejezést a „díj”-ra cseréli, megtartva zárójelben a „tiszteletdíj” kiegészítést (mjt. 1617. §).

⁵⁴ Vö. *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez*, IV. kötet, i. m., 415; *Indoklás a polgári törvénykönyv javaslatához*, III. kötet, i. m., 320.

⁵⁵ Lásd pl. VILLÁNYI László: *Ügyvitel = Magyar magánjog. Kötelmi jog különös része*, szerk. SZLADITS Károly, GRILL Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1942, 665. Ellenkező álláspontért lásd. HEVESI Illés: *Ügyvitel = Bíráli vélemények a polgári törvénykönyv törvényjavaslatáról*, IV. füzet, *Kötelmi jog*, Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1914/63–66, 198–223, 201. Trócsányi József hibásnak tartotta, hogy a törvény alapvetően ingyenesen fogta fel a megbízást, hiszen elenyésző azon esetek száma, amikor a megbízást ingyen vállalták el. Véleménye szerint a törvény a visszterhes megbízást kellett volna főszabályként szabályozza, és ez alóli kivételként az ingyenes megbízást. TRÓCSÁNYI József: *A munkaszerveződések és a megbízás a magyar polgári törvénykönyv javaslatában*, Jogtudományi Közlöny, 1914/24, 259–260, 259.

⁵⁶ Vö. *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez*, IV. kötet, i. m., 412–413; VILLÁNYI: i. m., 664.

gondatlansága enyhébb megítélés alá esett, ha azt „*jutalom és egyéb érdek nélkül, merő szívességből vállalta el*”. A tervezet általános szabályai alapján egyébként a megbízott minden gondatlanságért felelt (*omnis culpa*). Az „*enyhébb megítélés*” nem azt jelentette, hogy a megbízott mentesül az általában elvárható gondosság követelményétől, hanem lehetőséget adott a bírónak arra, hogy a gondatlanság megítélésénél enyhébb mértéket alkalmazzon.⁵⁷

A megbízási szerződés érvényességét a tervezet semmiféle alakiséghez nem kötötte. Összhangban a képviselőlet általános szabályaival (1900. évi törvény 1014. §), a tervezet a megbízás kapcsán sem szabályozza az *általános és különös* megbízást, ugyanazon megfontolások mentén.

Az 1900. évi törvény 1661. §-a alapján, aki bizonyos ügyek ellátására nyilvánosan ajánlkozott, vagy ellátásukra nyilvánosan ki van rendelve (például ügyvéd, közjegyző), ha a kapott megbízást nem akarja elfogadni, haladéktalanul köteles értesíteni a megbízót. Ugyanez a kötelesség terhelte azt a személyt is, aki meghatározott személyllyel szemben ajánlkozott bizonyos ügyek ellátására. Bár a jogszabály kifejezetten nem állapította meg, mi az értesítés elmulasztásának következménye,⁵⁸ az indoklásban kifejtették, hogy ebben az esetben kötelemszegésről van szó, így a kötelek általános szabályaiból következik, hogy a megbízott az értesítés elmulasztásából fakadó kár megtérítésére kötelezhető. Nem kívánták átvenni a kt.⁵⁹ és más európai törvénykönyvek⁶⁰ azon megoldását, amely ilyen esetben hallgatólagosan elfogadottnak vélelmezi a megbízást, inkább az osztrák és német polgári törvénykönyv megoldását tartották követendőnek.⁶¹

A megbízás tartalma tekintetében alapvetően a felek megállapodása volt az irányadó. A megbízott fő kötelessége volt a megbízást a megbízó utasításainak megfelelően személyesen ellátni, köteles volt értesíteni a megbízót az ügy állásáról és a teljesítés körében felmerülő eseményekről, a teljesítés után számot adni, és átadni a megbízónak mindent, amit a megbízás teljesítése során kapott.

A megbízott természetesen köteles volt a *megbízó utasításai szerint eljárni*, ezektől csak akkor térhetett el, ha feltételezhette, hogy a körülmények ismeretében a megbízó az eltérést jóváhagyta volna. Minden esetben a megbízott köteles volt előzetesen

57 *Indoklás a polgári törvénykönyv javaslatához, III. kötet, i. m.*, 323. Marton Géza kifogásolta, hogy a törvény főlegesen egy felelősségi (*culpa*) fokozatot hoz létre, amelynek terjedelme bizonytalan. MARTON Géza: *Az objektív felelősség elve a Magánjogi Törvénykönyv javaslatában*, Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1933/1, 52–105, 82. Marton nyomán Schwartz Tibor még tovább ment, és az ingyenes kötelezettségvállalások esetén még fokozottabb előrelátást és gondosságot követelt volna meg. SCHWARTZ Tibor: *A kártérítés kérdése a megbízási ügyletnél*, Kereskedelmi Jog, 1934/6, 95.

58 Emiatt bírálták is a tervezet ezen paragrafusát. Lásd *A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetének további tárgyalását előkészítő főlőadmány és a tervezetre vonatkozó bírálati anyag, VI. kötet, i. m.*, 323.

59 Kt. 340. §: „*A kereskedő, ki egy másikkal üzleti összeköttetésben áll, vagy ez irányában megbízások teljesítésére ajánlkozott, köteles a nyert megbízás vagy ajánlat iránt azonnal nyilatkozni, ellenkezőleg hallgatása az ajánlat, illetőleg a megbízás elvállalásának tekintetik.*”

60 Például: porosz Landrecht, svájci kötelmi jogi törvény, Apáthy-féle tervezet.

61 *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez, IV. kötet, i. m.*, 416.

értesíteni a megbízót az eltérésről, és ha a halasztás nem járt veszéllyel, a megbízó rendelkezését megvárni (1900. évi törvény 1662. § első és második bekezdés). A második szövegváltozat az előzetes értesítést csak azokban az esetekben kívánta meg, amikor a halasztás nem járt veszéllyel, nem volt ugyanis logikus az első szöveg értelmében megkövetelni az értesítési kötelezettséget, ha a megbízó rendelkezését egyébként nem kellett megvárni.⁶² Az első szöveg különös szabályokat tartalmazott az ún. „*magasabb tudományos képzettséget vagy szakismeretet feltételező hivatásszerű szolgálatokra*” vonatkozóan (pl. ügyvéd, orvos, mérnök). Ezek esetében a megbízó utasításait csak annyiban kellett figyelembe venni, amennyiben a hivatással s a szolgálatok természetével meg egyeztethető (1900. évi törvény 1662. § harmadik bekezdés). Ez utóbbi rendelkezést a következő szövegváltozatok elhagyták, azzal az indokkal, hogy a következtetés a megbízás meghatározásából is levezethető.⁶³

Szintén csak a tervezet első szövegében kapott helyet az a rendelkezés, mely szerint, ha a megbízás szerződéskötésre irányul, és a megbízott terheesebb feltételekkel kötötte azt meg (drágábban vett vagy olcsóbban adott), a megbízó nem köteles elismerni az így kötött szerződést, kivéve, ha a megbízott vállalja az árkülönbség megtérítését (1900. évi törvény 1663. §). Ez tulajdonképpen az álképviselő azon esete, amikor a képviselő a képviselői jog határain túllépve köti meg a szerződést, melyet egyébiránt a kt. 370. § a bizományra vonatkozóan hasonlóan szabályozott. A későbbi tervezetek nem tartották meg a rendelkezést, feltehetően azért, mert a jogkövetkezmény az álképviselőre vonatkozó szabályokból is levezethető.

A megbízott főszabály szerint *személyesen* volt köteles a megbízást ellátni, harmadik személyre csak akkor ruházhatta át, ha erre kifejezett engedélyt kapott. Az 1900. évi törvény 1666. §-a határozta meg a megbízott felelősségét átruházás, helyettesítés esetén. Jogosult átruházás esetén a megbízott csak az átruházás körüli vétkeségért (*culpa in eligendo*) felelt, jogosulatlan átruházás esetén viszont minden kárért, amely az átruházás nélkül nem következett volna be. Kétség esetén a megbízást harmadik személyre átruházni nem lehetett. A megbízót – akár jogosult, akár jogosulatlan átruházás történt – engedményezés nélkül (*cessio legalis*) megillették a megbízott

62 HEVESI: *i. m.*, 202.

63 *Indoklás a polgári törvénykönyvjavaslatához, III. kötet, i. m.*, 321. Fogler Béla már az első szöveg kapcsán úgy vélekedett, hogy az 1662. §. harmadik bekezdését el kell hagyni, ugyanis visszaélésekhez vezethet, amit nem tud kompenzálni a megbízó esetleges kártérítési jogosultsága. Az utasítási jog véleménye szerint a megbízó olyan sarkalatos joga, amit csak a legkivételesebb esetekben lehet korlátozni. *A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetének további tárgyalását előkészítő föléadmány és a tervezetre vonatkozó bírálati anyag, VI. kötet, i. m.*, 323. Hevesi Illés szerint hiba volt elhagyni az 1662. §. harmadik bekezdését, mivel így teljesen ki van utasítva a tudományos képzettségű vagy szakismerettel bíró megbízott a megbízó tudatlanságának vagy rosszsakarátának. HEVESI: *i. m.*, 204. A mjt.-hez fűzött észrevételeiben Sárffy Andor úgy vélte, hogy ezekben az esetekben sem lehet a megbízó határozott utasításaitól eltérni. Nem kötelezhető azonban a megbízott, hogy meggyőződésével ellentétesen járjon el, így a megbízást felmondhatja, akár alkalmatlan időben is, hiszen a felmondás fontos ok miatt történik. SÁRFFY Andor: *Észrevételek a magánjogi törvénykönyv javaslatának 1616.-1696. §-aihoz (Ügyvitel, közösség, egység, alakszerű kötelmek)*, Magyar Jogi Szemle, 1929/3, 89–108, 92.

helyettessel szembeni követelése, vagyis közvetlenül fordulhatott az eredeti megbízott által állított helyettes ellen.

A megbízott *értesítési és számadási kötelezettségével* kapcsolatban a tervezet szintén átvette a kt. bizományos számadási kötelezettségére vonatkozó szabályait, némileg kiegészítve azokat.⁶⁴ A megbízott köteles volt a megbízó kérésére – ha a körülmények megkívánták, anélkül is – értesíteni a megbízót az ügy állásáról és az ügyvitel körében előforduló eseményekről, valamint a megbízás teljesítése után eljárásáról számot adni (1900. évi törvény 1666. §). Köteles volt átadni mindent, amit a megbízótól vagy a megbízás teljesítése során más személyektől kapott (1900. évi törvény 1667. § első bekezdés).⁶⁵ Ha a megbízott saját érdekében használta fel azokat az összegeket, amelyeket köteles lett volna a megbízónak átadni vagy az ő érdekében felhasználni, a felhasználás napjától számítva köteles volt kamatot fizetni (1900. évi törvény 1668. §).

Az 1900. évi törvény rendszerében a megbízás nem feltétlenül eredményezett közvetlen képviseletet. Erről tanúskodik az 1667. § második bekezdése, mely alapján a megbízott azokat a „követeléseket, melyeket harmadik személy ellen a saját nevében, de megbízója számlájára szerzett, át kell engednie a megbízónak. Ily követelések azonban a megbízónak a megbízotthoz s ennek hitelezőihez való viszonyában engedmény nélkül is a megbízó követeléseinek tekintendők.” A rendelkezés értelmében az így szerzett követelések a harmadik személyekkel szemben (külső viszony) a megbízott követeléseinek minősültek, így szükséges volt azokat átengedni, a megbízó-megbízott viszonyában (belső viszony) viszont a megbízó követeléseinek.⁶⁶ Ez a rendelkezés látszólag ellentmondásban állt a tervezet 1008. §-ára vonatkozó indoklással, mely szerint a közvetett képviselet intézményének a helye a kereskedelmi jogban van, ezért nem kívánják a Polgári törvénykönyvben szabályozni. Mégis az 1667. § második bekezdésében tulajdonképpen ez történt, a Polgári törvénykönyvbe emelték a kt. korábban már idézett 374. §-át. A tervezet második szövegéből már kikerült az 1667. § második bekezdése, azzal az indoklással, hogy ez a jogkövetkezmény egyébként is kiderül a 793. § második bekezdésének (az 1900. évi törvény 1008. § második bekezdésének megfelelő tétel) rendelkezéséből.⁶⁷ Ebből következik, hogy az 1667. § második bekezdése tulajdonképpen a közvetlen képviselet akaratlan formájára akart vonatkozni, csak ez az elfogadott szövegből nem derült ki egyértelműen. Így viszont valóban fölösleges volt a rendelkezés, hiszen nem volt más, mint a képviselet általános szabályaiban már rögzített tétel megismétlése.

64 Kt. 369. §: „[...] tartozik továbbá a megbízót a szükséghez képest tudósítani, s őt különösen a megbízás teljesítéséről haladéktalanul értesíteni; kötelességében áll végre a megbízónak az ügyletről számolni, s irányában azt, mit az ügylet alapján követelhet, teljesíteni”.

65 Nem volt jelentősége annak, hogy a megbízott a vagyontárgyat a megbízó vagy maga részére szerezte. A harmadik személy által az ügyre való tekintettel biztosított jutalékok és kedvezmények szintén a megbízót illetik meg. A megbízott nem volt köteles azonban kiadni azokat a dolgokat, amelyeket az ügyvitel alkalmából, de okozati összefüggés nélkül kapott. *Indoklás a polgári törvénykönyv javaslatához, III. kötet, i. m., 322*; Villányi szerint nem volt köteles kiadni a megbízott azokat a juttatásokat, amelyek a hűségbe és jó erkölcsbe ütköztek, de ilyenkor a megbízó megtagadhatta a megbízási díj megfizetését, illetve ha a juttatások nem haladták meg a szokásos mértéket. Vö. VILLÁNYI: *i. m., 674*.

66 *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez, IV. kötet, i. m., 425*.

67 *Indoklás a polgári törvénykönyv javaslatához, III. kötet, i. m., 322*.

A megbízó köteles volt megbízás teljesítéséhez szükséges *költségeket megelőlegezni*, vagy ha a megbízott teljesítés során saját maga állt bizonyos költségeket, azokat megtéríteni (1900. évi törvény 1669, 1670. §). A tervezet nem követelte meg, hogy a költségek objektíve szükségesek vagy hogy eredményes legyen. Elég volt, ha a körülmények tekintetében a rendes embertől elvárható gondosság mellett a megbízott arra a következtetésre jutott, hogy a megbízó érdekében szükséges.⁶⁸ Az 1900. évi törvény még úgy rendelkezett, hogy amennyiben a megbízott a teljesítése *következtében* saját hibáján kívül kárt szenvedett, a megbízó köteles volt azt megtéríteni. Nem felelt azonban olyan kárért, amely bár a megbízás teljesítése *alkalmából* merült fel, de nem állt vele okozati összefüggésben (1900. évi törvény 1671. §).⁶⁹ A tervezet további tárgyalását előkészítő főelőadományban az elvi kérdések között tárgyalták azt a kérdést, hogy milyen károk megtérítését követelheti a megbízott a megbízótól. Az egyik álláspont szerint nem kellene eltérni a megbízás esetében sem a tervezet által egyébként konzekvensen követett vétkességi elvtől, és a megbízót csak abban az esetben lehetne a megbízott által elszenvedett károk megtérítésére kötelezni, ha a megbízó hibájából vagy az ő érdekkörében fordult elő.⁷⁰ Egy másik álláspont szerint éppen ellenkezőleg, a Code Civil mintájára minden, a megbízás teljesítése alkalmával, és nem csak a teljesítés következtében keletkezett kár megtérítését látta volna célszerűnek. A tervezetben kitarítottak amellest, hogy a megbízás teljesítéséből a megbízottra háramló károkat a megbízó köteles megtéríteni, azt azonban mégis meg kell követelni a kártérítés előfeltételeként, hogy a kár a megbízás teljesítésével okozati összefüggésben legyen.⁷¹ Ennek ellenére a második szövegváltozattól kezdődően elhagyták az 1671. § második bekezdését, amely az okozati összefüggés követelményét kifejezetten rögzítette,⁷² azzal az indoklással, hogy az csupán az első bekezdés magyarázata.⁷³

Visszterhes megbízás esetén a megbízó köteles volt a megbízás teljesítése után a megbízott díját (jutalmát, tiszteletdíját) kifizetni.⁷⁴ Ha a teljesítés a megbízott hibáján kívül lehetetlenné vált, a megbízottat a megbízás teljesítése érdekében addig kifejtett

68 *Uo.*, 323.

69 A megbízás veszélyeinek („*perriculumának*”) viselését a tervezet a megbízóra hárította. *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez*, IV. kötet, i. m., 430.

70 A tervezet második szövegéhez fűzött bírálatában ezt az álláspontot képviselte Meszlény Artúr és Hevesi Illés is. Vö. MESZLÉNY Artúr: *Megbízás = Bíráló vélemények a polgári törvénykönyv törvényjavaslatáról*, IV. füzet, *Kötelmi jog*, Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1914/63–66, 191–198, 195; HEVESI: i. m., 211.

71 Vö. *A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetének további tárgyalását előkészítő főelőadomány és a tervezetre vonatkozó bírálati anyag*, VII. kötet, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1905, 320–322; *Indoklás a polgári törvénykönyv javaslatához*, III. kötet, i. m., 320.

72 A mjt. 1627. §-a a következőképp fogalmazott: „*Ha a megbízott a megbízás teljesítése következtében hibáján kívül kárt szenved, megbízójától méltányos kártérítést követelhet.*”

73 *A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetének további tárgyalását előkészítő főelőadomány és a tervezetre vonatkozó bírálati anyag*, VI. kötet, i. m., 325.

74 A megbízott a díjat csakis a megbízótól követelhetette. A Kúria 1906. november 29-i 293/906. sz. döntésében megállapította: „*a bizalmon alapuló megbízási viszony természetéből következik, hogy az, aki más ügyének ellátására vállalkozott, attól a harmadiktól, akivel a megbízásból kifolyólag a megbízó érdekében ügyletet létesíteni kíván, a maga részére jutalmat vagy egyéb előnyt megbízójának tudta és hozzájárulása nélkül ki nem köthet és amennyiben ezt megteszi, a megbízottnak ez a cselekménye a megbízással járó köteles hűség és tisztesség megsértésének tekintete alá esik*”. A P. VI. 14/1925. sz. ítéletben pedig a Kúria rámutatott, hogy az a tény, hogy a megbízó

munkásságáért a díj arányos része illette meg (1900. évi törvény 1672. §). Ez utóbbi szabályt egészítette ki a mjt. azzal, hogy amennyiben a teljesítés a megbízó hibájából vált lehetetlenné, a bíróság a megbízottnak a 2. bekezdés szerint öt megillető járandóságon felül a díj összegének határai között a körülményekhez képest méltányos kárpótlást ítélhetett meg (mjt. 1628. §, harmadik bekezdés).

Az 1900. évi törvény a megbízás *megszűnési okai* közül kifejezetten csak az egyoldalú felmondást, a megbízott vagy megbízó halálát vagy cselekvőképtelenné válását szabályozta. Ettől eltekintve a szerződéseket általában megszüntető okok esetén is megszünt a megbízás.

A tervezet nem tért el a korabeli polgári törvénykönyvek azon szabályától, miszerint mind a megbízó, mind a megbízott egyoldalúan, bármikor, indoklás nélkül felmondhatja a szerződést.⁷⁵ E jog önkényes gyakorlásának veszélyeivel szemben viszont kártérítési szabályokat is megállapított. Kártérítés kötelezettsége terhelte mind a megbízót, mint a megbízottat, ha nyomós ok nélkül, *alkalmatlan időben*⁷⁶ mondták fel a megbízást (1900. évi törvény 1673. § első bekezdés).⁷⁷ Ha a megbízó fontos ok nélkül mondta fel a visszterhes megbízást, a megbízott kárpótlási összeget követelhetett, amelynek mértéke nem haladhatta meg a megbízási díj összegét (1900. évi törvény 1673. § második bekezdés). A tervezet indoklásában rámutattak, hogy ez a kártérítés nem a kikötött megbízási díjnak a teljesítéssel arányos része akart lenni (amit egyébként is követelhetett a megbízott, hiszen tulajdonképpen arról az esetről van szó, amikor önhibáján kívül lehetetlenné vált a megbízás teljesítése), hanem annak a lehetőségnek a kompenzálása, hogy a felmondás következtében a megbízott nem tudja a teljes kikötött díjat követelni.⁷⁸ A mjt. egységesítette a szankciórendszert azokra az esetekre, amikor a megbízás a megbízó hibájából vált lehetetlenné, a megbízó fontos ok nélkül mondja fel a megbízást, vagy ő maga szolgáltatja a felmondási okot. Ezekben az esetekben a mjt. fentebb idézett 1628. §-ának harmadik bekezdését rendelte alkalmazni, vagyis a megbízott addig kifejtett munkájáért a díj arányos része illette meg és a díj összegének határai között a körülményekhez

tudott a megbízó a harmadikkal kötött megállapodásáról, a megbízottat nem menti fel feltétlenül, mert szükséges az is, hogy a megbízó tudjon a harmadiktól a saját részére kikötött díjazás nagyságáról, különben a megbízó jóhiszeműen feltételezheti, hogy a megbízott csak a szokásos keretek között mozgó díjszabást kötött ki a harmadiktól. VILLÁNYI: *i. m.*, 678.

⁷⁵ A joggyakorlatban megállapították, hogy amennyiben több megbízó az ügy ellátására egy közös megbízottat rendelt, a közös megbízott a megbízás értelmében csak addig járhat el, amíg a megbízók valamelyike a megbízást vagy kifejezetten vissza nem vonja, vagy a megbízástól eltérő utasítást nem ad. Kúria, 1910. szeptember 22-i 1746/910. sz. döntés.

⁷⁶ 1874. évi XXXIV. törvénycikk 41. §. harmadik bekezdése az ügyvédi megbízás esetén 30 napos felmondási időt írt elő.

⁷⁷ Meszlény Artúr bírálta a tervezet fogalomhasználatát, amely mindkét fél megszüntetési jogát „*felmondásnak*” nevezi. Mivel a felek helyzete nem kölcsönös, véleménye szerint a megbízó részéről helyesebb volna „*visszavonásról*” beszélni. Vö. MESZLÉNY Artúr: *A megbízás, mint szervezetjogi ügylet*, Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1935/12, 473–484, 484. Trócsányi József szerint pedig helytelen a törvény azon álláspontja, miszerint ha valamelyik fél saját nyomós érdeke miatt alkalmatlan időben mondja fel a szerződést, mentesül a kártérítési kötelezettség alól. Saját érdekből joghátrány nélkül lehet a másiknak kárt okozni, ezért javasolta, hogy a kártérítési kötelezettség alól csak akkor mentesüljön a felmondó fél, ha az okot a másik fél szolgáltatta. TRÓCSÁNYI: *i. m.*, 260.

⁷⁸ *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez, IV. kötet, i. m.*, 433–434.

képest méltányos kárpótlás (mjt. 1629. § második bekezdés).⁷⁹ Az 1900. évi törvény indoklása szerint, ha a megbízott mondja fel a megbízást, akár jogos okból, nem illeti meg az addig kifejtett munkájáért a díj arányos része, hiszen a jogos ok csak a kártérítési kötelezettség alól menti fel.⁸⁰ Ezt a rendelkezést a szakirodalomban vitatták, rámutatva arra, hogy ebben az esetben is megilleti az addigi munkájával arányos díj – mintha a teljesítés hibáján kívül vált volna lehetetlenné –, és csak akkor lehetne megtagadni tőle, ha a felmondás oka nem a megbízó érdekkörében merült fel.⁸¹ A megbízó nyomós okok miatt (*justa causa*) a megbízást akkor is felmondhatta, ha felmondási jogáról lemondott (1900. évi törvény 1673. § harmadik bekezdés).

A megbízó halála csak kétség esetén, a megbízott halála minden esetben megszüntette a megbízási szerződést. A természetes személy megbízó cselekvőképtelenné válása,⁸² illetve a jogi személy megbízó ellen indított csődeljárás esetén a megbízás szintén megszűnt (1900. évi törvény 1674. §). Ezt a rendelkezést a tervezet második szövege már kiegészítette azzal a pontosítással, hogy a megbízó cselekvőképességének megszűnése az ellátandó ügyre kell vonatkozzon (1913. évi törvény 1376. § második bekezdés). Következésképpen a megbízott cselekvőképtelenné válása vagy ellene indított csődeljárás nem szüntette meg *ipso iure* a megbízást, viszont okot szolgáltatathatott a megbízónak a megbízás felmondására.⁸³

A megbízás felmondása abban az időpontban vált hatályossá, amelyben a másik fél az erre vonatkozó nyilatkozatot megkapta. Más módon történő megszűnése esetén, ha a megszüntető körülmény nem a megbízott személyében állt be, akkor abban az időpontban szűnt meg, amikor a megbízott erről értesül, vagy kellő gondosság mellett értesülhetett róla (1900. évi törvény 1675. §). Mindezek ellenére, a megszűnési októl függetlenül, a megbízás részlegesen hatályban maradt – a halaszthatatlan teendők tekintetében –, amíg a megbízó, annak örököse vagy törvényes képviselője ezek iránt intézkedni tudott.⁸⁴ A megbízott halála esetén örökösei azonnal kötelesek voltak értesíteni a megbízót, és lehetőség szerint gondoskodni a megbízó érdekeinek megóvásáról, amíg az intézkedik (1900. évi törvény 1676. §).⁸⁵

79 A tervezet második szövegének ebben az értelemben történő módosítását Hevesi Illés is javasolta. HEVESI: *i. m.*, 213.

80 *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez, IV. kötet, i. m.*, 432.

81 VILLÁNYI: *i. m.*, 684.

82 A tervezet megfogalmazása szerint „*elmebetegség, elmevöngeség vagy pazarlás miatt gyámság alá kerül*”.

83 *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez, IV. kötet, i. m.*, 435.

84 A tervezet a megbízás részleges hatályban maradását minden megszűnési okra kiterjesztette, szemben a BGB megoldásával, amely csak a megbízó halála, szerződésképtességének elvesztése, ellene elindított csődeljárás és a megbízott halála esetére rendelte ezt el. Például felmondás esetén a megbízott a halaszthatatlan teendőket sem volt köteles ellátni. *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez, IV. kötet, i. m.*, 437.

85 Meszlény Artúr kifogásolta az „*örökösre*” történő utalást. Szerinte a tervezet ezen rendelkezése „*nem veszi figyelembe, hogy itt is személyes és nem vagyoni ügyről van szó, melyhez az örökösnek mint ilyennek semmi köze*”. Célszerűbbnek látta volna a „*hozzátartozó*” fogalmának használatát, hiszen több jogszabály operál ezzel a kifejezéssel olyan esetekben, ahol a valamilyen jog vagy kötelezettség megállapításánál a közvetlen érdekelthez való személyes

Végül fontosnak tartotta a tervezet azt is kimondani, hogy a tanács vagy ajánlás, hacsak szerződési viszony vagy jogellenes cselekedet nem áll fenn, nem állapít meg felelősséget (1900. évi törvény 1677. §).

4. Következtetések

Az 1900-as évek elején közzétett tervezeteket és szövegváltozatokat összességében nézve pozitívan értékelte a jogászai közeg, szakmai színvonaluk vitán felül állt, a megfogalmazott bírálatokat, kritikákat alapvetően a jó szándékú korrekció szándéka jellemezte. A tervezet ötödik szövegét, a mjt.-t, a szakirodalom kiemelkedő szellemi alkotásként minősítette és minősíti, amely alkalmas lett volna arra, hogy törvénykönyvként is hatályba lépjen. Mindez azonban nem valósult meg.⁸⁶ Az okok között szokás említeni a nagy gazdasági világválságot (1929–1933), a szokásjogot a kodifikációval szemben előnyben részesítő álláspontokat, a mjt. véglegesítésében kiemelt szereppel rendelkező Szász Béla korai halálát, illetve azt az elgondolást, hogy a Polgári törvénykönyv ne bontsa meg a trianoni békeszerződés folytán más államokhoz került egykori országrészekkel még részben meglévő magánjogi jogegységet.⁸⁷ A mjt. bár nem került elfogadásra, a munka nem volt hiábavaló, hiszen később modellként szolgált az 1959. évi Ptk. és a hatályos magyar Ptk. számára. Ugyanakkor a bírói gyakorlat is hasznosította, határozatokban gyakran található utalások a tervezetek vagy mjt. rendelkezéseire.

Almási Antal az 1926-ban megjelent *A kötelmi jog kézikönyve* című munkájának előszavában a következőképp foglalta össze a tervezetek jelentőségét: „*Javaslatunk ugyanis azon az úton halad, amelyen két más, ugyancsak törvényhozási mű jellegével bíró, és törvényerőre szintén nem emelkedett kiváló szellemi termék a magyar nemzet történeti válságainak idejében a magyar jog teljes átalakítását és fejlesztését gondviselészerűen már elérte volt: a török vész idejében Werbőczy Tripartituma, az osztrák abszolutizmus után pedig az országbírói értekezlet. A polgári törvénykönyv Javaslata pusztán belső meggyőző ereje alapján ugyanoly mértékben hatolt be és hatja át bírói gyakorlatunkat, mint a magyar jogalkotási géniusznek ez a két gyümölcse tette volt.*”⁸⁸

Ami a polgári törvénykönyvtervezetek ügyleti képviselőre gyakorolt hatását illeti, ki kell emelni, hogy a magyar jogban ez volt a képviselő szabályozására tett első saját

viszony és nem örökös minőség az irányadó (pl. egy személyt ért magánjogi személyes sértéssel szemben a sértett hozzátartozóinak van kereseti joga, az elhunyt személyes kötelezettségeiből folyó személyes teendők végzésére is a hozzátartozók kötelesek gondoskodni). Mészlény: *Megbízás...*, i. m., 198.

86 A mjt.-t 1928. március 1-jén terjesztették az Országgyűlés elé, az 1931. évi XXII. törvény-cikk pedig különleges eljárást írt elő a tervezet elfogadására.

87 Vö. VERESS Emőd: *Az 1928. évi Magánjogi törvényjavaslatról = Az 1928. évi Magánjogi törvényjavaslat*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris, Kolozsvár, 2019, 29–32; VÉRÁS Lajos: *Adalékok a Polgári Törvénykönyv történeti és összehasonlító jogi értékeléséhez = Tanulmányok a 65 éves Lenkovic Barnabás tiszteletére*, szerk. KESERŰ Barna Arnold, KÓHIDI Ákos, Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt. – Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kara, Budapest–Győr, 2015, 567.

88 ALMÁSI Antal: *A magyar magánjog kézikönyve*, Téba Kiadóvállalata, Budapest, 1926, 6.

próbálkozás, amely nagymértékben meghatározta a későbbi magyar Ptk. képviseleti felfogását és annak legtipikusabb formájának számító megbízási szerződést. Itt elég utalni a megbízás és meghatalmazás egyértelmű különválasztására, illetve arra, hogy a magyar jogban a megbízás hagyományosan bármilyen más nevében végzett tevékenységre vonatkozhat, szemben a francia mintájú szabályozásokkal, ahol a megbízás elsősorban szerződéskötésre vonatkozik. Ennek további következménye a megbízás hézagpótló jellege, mely szerint megbízásnak minősül minden olyan tevékenység kifejtésére szóló megállapodás, amely nem vállalkozási vagy munkaszerződés.

Bár alapelvi szinten nem tartalmazott a korabeli nyugati polgári törvénykönyvektől merőben eltérő megoldásokat, és tagadhatatlanul érződik rajta a BGB befolyása (képviselet és megbízás elkülönítése, képviseleti elv, a megbízás főszabály szerinti ingyenessége stb.), a tervezet szerkesztői sok esetben tudatosan térnek el attól, figyelembe véve a német szakirodalomban és joggyakorlatban jelzett hiányosságokat és más törvényhozások megfelelőbbnek talált rendelkezéseit. Több esetben megpróbálták a különböző törvénykönyvek megoldásait összehangolni és köztes megoldásokat találni. Ilyen például a képviselet esetében a szerződési akarat hiányainak, valamint valamely körülmény ismeretének megítélése, vagy a megbízás esetén a megbízó felelősségének kérdése a megbízottat ért károk tekintetében. Ez utóbbi a megbízási szerződés legvitatottabb kérdésének bizonyult. Találkozunk ugyanakkor egészen sajátos, egyedi megoldásokkal, mint a közvetlen képviselet akaratlan formájának szabályozása és elkülönítése a bizományi szerződéstől vagy a jogosulatlan rendelkezés szabályozása a képviselet körében. A tervezetek képviseleti szabályainak további érdeme, hogy szerkesztői igyekeztek a joggyakorlatban megszilárdult elvi tételeket is rögzíteni (például a képviselő hallgatólagos garanciaigérete).

Irodalomjegyzék

1. *A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetének további tárgyalását előkészítő főelőadmány és a tervezetre vonatkozó bírálati anyag, VI. kötet*, Grill Károly Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedése, Budapest, 1905.
2. *A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetének további tárgyalását előkészítő főelőadmány és a tervezetre vonatkozó bírálati anyag, VII. kötet*, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1905.
3. ALMÁSI Antal: *Jogügyletek a Tervezetben*, Ügyvédek Lapja, 1902/17, 5–7.
4. ALMÁSI Antal: *A magyar magánjog kézikönyve*, Téba Kiadóvállalata, Budapest, 1926.
5. BALOGH Judit: *A magánjog átalakításának 1848-as kísérlete és az osztrák jog uralma*, Jogtudományi Közlöny, 1999/10, 409–416.
6. BADITZ Lajos: *A polgári törvénykönyv tervezetének bírálata*, Grill Károly Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedése, Budapest, 1904.
7. BESNYŐ Bernát: *A képviselet Magyarország magánjogi törvénykönyvének javaslatában*, Polgári Jog, 1930/9, 436–447.
8. HALLER Károly: *Észrevételek a polgári törvénykönyv tervezetéhez*, Grill Károly Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedése, Budapest, 1901.

9. HEVESI Illés: *Ügyvitel = Bíráló vélemények a polgári törvénykönyv törvényjavaslatáról, IV. füzet, Kötelmi jog*, Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1914/63–66, 198–223.
10. *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez, III. kötet, Kötelmi jog*, Grill Károly Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedése, Budapest, 1901.
11. *Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez, IV. kötet*, Grill Károly Cs. és K. Udv. Könyvkereskedése, Budapest, 1902.
12. *Indoklás a polgári törvénykönyv javaslatához, III. kötet, Kötelmi jog*, Grill Károly Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedése, Budapest, 1914.
13. KOLOSVÁRY Bálint: *A magyar magánjog tankönyve*, Politzer-féle Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1907.
14. MARTON Géza: *Az objektív felelősség elve a Magánjogi Törvénykönyv javaslatában*, Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1933/1, 52–105.
15. MESZLÉNY Artúr: *Szerződés = Bíráló vélemények a polgári törvénykönyv törvényjavaslatáról, III. füzet, Kötelmi jog első fele*, Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1914/59–62, 5–54.
16. MESZLÉNY Artúr: *Megbízás = Bíráló vélemények a polgári törvénykönyv törvényjavaslatáról, IV. füzet*, Kötelmi jog, Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1914/63–66, 191–198.
17. MESZLÉNY Artúr: *A megbízás, mint szervezetjogi ügylet*, Magyar Jogászegyleti Értekezések, Franklin Kiadó, Budapest, 1935/12, 473–484.
18. NEMESSÁNYI Zoltán: *Közvetett képviselet – közvetlen kapcsolatok*, PhD-értekezés, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2009.
19. SÁRFFY Andor: *Észrevételek a magánjogi törvénykönyv javaslatának 1616.-1696. §-aihoz (Ügyvitel, közösség, egység, alakszerű kötelmek)*, Magyar Jogi Szemle, 1929/3, 89–108.
20. SCHWARTZ Tibor: *A kártérítés kérdése a megbízási ügyletnél*, Kereskedelmi Jog, 1934/6, 94–97.
21. SZÁSZY István: *A magyar magánjog általános része különös tekintettel a külföldi magánjogi rendszerekre, II. kötet*, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1949.
22. SZLADITS Károly: *A magyar magánjog fogalma, fejlődése és tudománya = Magyar magánjog. Általános rész. Személyi jog. I. kötet*, szerk. SZLADITS Károly, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1941.
23. SZLADITS Károly: *Magánjogi tényállások = Magyar magánjog. Általános rész. Személyi jog. I. kötet*, szerk. SZLADITS Károly, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1941.
24. TRÓCSÁNYI József: *A munkaszerződések és a megbízás a magyar polgári törvénykönyv javaslatában*, Jogtudományi Közlöny, 1914/24, 259–260.
25. VÉKÁS Lajos: *Adalékok a Polgári Törvénykönyv történeti és összehasonlító jogi értékeléséhez = Tanulmányok a 65 éves Lenkovich Barnabás tiszteletére*, szerk. KESERŰ Barna Arnold, KÓHIDI Ákos, EÖTVÖS József Könyv- és Lapkiadó Bt. – SZÉCHENYI István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kara, Budapest–Győr, 2015, 564–574.
26. VERESS Emőd: *Kilenc évtized – az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv Erdélyben = Ad salutem civium inventas esse leges: Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris Könyvkiadó, Kolozsvár, 2019, 157–171.
27. VERESS Emőd: *Az 1928. évi Magánjogi törvényjavaslatról = Az 1928. évi Magánjogi törvényjavaslat*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris, Kolozsvár, 2019, 17–32.
28. VERESS Emőd: *Fejezetek a magyar magánjogi kodifikáció történetéből*, Forum Iuris Könyvkiadó, Kolozsvár, 2022.
29. VILLÁNYI László: *Ügyvitel = Magyar magánjog. Kötelmi jog különös része*, szerk. SZLADITS Károly, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1942.

FÜZI NORBERT

Jogi innováció a XIX. századi társasági jogban: a korlátolt felelősségű társaság

Legal Innovation in 19th Century Company Law: the Limited Liability Company

Abstract: The limited liability company is the newest and most widespread form of company, which has dominated the legal forms of companies in European countries since its appearance in the 19th century, becoming the most popular form of company for small and medium-sized enterprises. In the present study, I will examine the development of this form of company, specifically the German *Gesellschaft mit beschränkter Haftung* and the reasons for its creation. I will present the social, economic, geographical, and political reasons that gave rise to the urgency to create a new form of company. I will also highlight the main aspects that were the subject of debate when the GmbH was created. I will also briefly discuss the French model, which, alongside the German one, has had a major influence on the transposition process in the various countries. Last but not least, I will mention the initial stages in the continuation of the German model in the various European countries.

Keywords: limited liability company, GmbH, SARL, legal history, company law

Összefoglaló: A korlátolt felelősségű társaság a legújabb és egyben legelterjedtebb társasági forma, amely a XIX. századi megjelenése óta sorra uralta le az európai országok társasági jogi formáit, és ezáltal a kis- és középvállalkozások legkedveltebb társasági formájává vált. Jelen tanulmányban e társasági forma kialakulását vizsgálom, egészen pontosan a német *Gesellschaft mit beschränkter Haftung* létrejöttét és ennek kiváltó okait. Bemutatom azokat a társadalmi, gazdasági, földrajzi és politikai okokat, amelyek sürgetően hatottak egy új társasági forma létrehozására. Kiemelem azokat a főbb szempontokat is, amelyek a GmbH megalkotásakor viták tárgyát képezték. Röviden kitérek a francia modell bemutatására is, ugyanis a német minta mellett a francia modell gyakorolt jelentős hatást az egyes országokba való átültetési folyamatokra. Végül, de nem utolsósorban megemlítem a német modell továbbélésének kezdeti szakaszait az egyes európai országokban.

Kulcsszavak: korlátolt felelősségű társaság, GmbH, SARL, jogtörténet, társasági jog

1. Bevezető

A gazdasági társaságok szerepe a jogrendszernek szinte minden részterületén érvényesül, de leginkább a társasági jogban bontakozik ki.¹

1 SÁRKÖZY Tamás: *A magyar társasági jog Európában*, HVG-ORAC kiadó, Budapest, 2001, 10–13.

Tagadhatatlan e tekintetben főként a gazdasági, de a társadalmi és politikai viszonyok hatása a társasági jog fejlődésére. Glücksthal Andor szerint „[a] házassági erkölcs lehet emberi méretek szerint örökérvényű, az örökösödés alap gondolatai sem változnak évszázadokon át, a dologi jog intézménye: szolgálat, birtok, zálog szinte úgy élnek ma is, mint ahogyan azokat a csodás intuíciójú római jog kitermelte, – de a forgalmi jog szinte emberöltőként változik és kell is, hogy változzék”.² E változásnak tekinthetjük a korlátolt felelősségű társaság XIX. századi megjelenését is, melynek történetét e tanulmányban törekszem bemutatni.

A szakirodalom a korlátolt felelősségű társaság megjelenése előtt két nagyobb csoportra osztotta a kereskedelmi társaságokat: személyegyesítő társaságokra és tőkeegyesítő társaságokra.³ A XIX. századi társasági jog a két véglet lehetőségét nyújtotta a vállalkozók számára: a személyegyesítő társaságok csoportjába tartozó közkereseti és betéti társaságot, valamint a tisztán tőkeegyesítő jellegű részvénytársasági formát. A két szélső alakzat között nem volt átmenet, márpedig a gazdasági jog nem szereti a megálló nélküli távokat. A kft. rendeltetése az, hogy a két társasági típus közötti távolságot megfelezze és a kettő között új állomást létesítsen.⁴ Mivel a korlátolt felelősségű társaság a fent említett két kategória egyikébe sem illeszthető be teljesen, ezért a szakirodalom külön kategóriát hozott létre: *a vegyes társaságot*.⁵

E társaság mint önálló forma viszonylag későn, a XIX. század végétől kezdődően, intenzíven a XX. századtól került be az egyes országok jogrendszerébe, mintegy hidat képezve a jóval régebbi és hagyományosabb személyegyesítő és tőkeegyesítő társasági formák között. A korlátolt felelősségű társaság tehát mindenütt a modern jogalkotó kreációja, egy kvázi történelem nélküli mesterséges entitás,⁶ amely a kereskedelmi jog klasszikus, koruknál fogva tiszteletre méltó típusai mellett helyezkedik el. Mindenütt világosan kiemelkedik jogi környezetéből, ami nagyban megkönnyíti a különböző jogalkotói megoldások összehasonlító értékelését.

Jelenleg úgy tűnik, hogy a kft. kialakulásának vizsgálatát érdemes leszűkíteni a német *Gesellschaft mit beschränkter Haftung* társasági forma kialakulására, ugyanis ezt tekinti a szakirodalom is a kft. bölcsőjének, ugyanakkor szükséges kitérni a francia modell rövid bemutatására is, mivel a francia jogalkotó jelentős módosításokat eszközölt a német modellben, emellett a francia modell több ország kft. szabályozásában is mintául szolgált. Természetesen a kft. kialakulását jelentős viták előzték meg, ezek bemutatását igyekszem érinteni. A tanulmány elején előrevetített következtetés, hogy a korlátolt felelősségű társaság ősének, a német GmbH formának a kialakulása

2 GLÜCKSTHAL Andor: *A korlátolt felelősségű társaság* vezérgondolata, Polgári jog: a hazai és külföldi magánjog és hiteljog szemléje, 1929/5, 257–266, 258.

3 VERESS Emőd, FEGYVERESI Zsolt, PÁL Előd: *Román társasági jog*, Forum Iuris, Kolozsvár, 2019, 126.

4 GLÜCKSTHAL: *i. m.*, 258.

5 A román szakirodalomban: NÁSZ Csaba Béla: *Drept societară-curs universitar*, Universul Juridic, București, 2019, 18, a magyar szakirodalomban: KOMÁROMI Gábor: *A vitatható kft.*, Gazdaság és Jog, 2007/6–7, 9–13, 9.

6 Walter HALLSTEIN: *Die Gesellschaft mit beschränkter Haftung in den Auslandsrechten, verglichen mit dem deutschen Recht*, Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht, 1938/3–4, 341–451, 343.

és elterjedésének története egyúttal a társasági jog reformtörténete is, modelljének a német jogalkotó által kialakított lényegi vonásai szinte mindenütt egységesen megmutatkoznak, ami e tanulmányból – reményeim szerint – az olvasó számára is kiderül. Ezek a stílusjegyek, amelyek lehetővé teszik, hogy a GmbH általános modelljéről beszéljünk, három fontosabb szerkezeti elemben érthetően:⁷

1. van törvényben megállapított minimális törzstőkéje, ami a társaság hitelezői számára a tőkeegyesítő társaságokéhoz hasonló védelmet biztosít;

2. az ügyvezetést és ezáltal a társaság képviselését bármely tag (vagy tagok) elláthatják, emellett alkalmazható a részvénytársasági igazgatási modell is;

3. az üzletrészek nem lehetnek értékpapírok, ezáltal a forgalomképesség korlátozott, mely biztosítja a tagok szorosabb kapcsolatát.

A téma szempontjából különösen fontosnak tartom a komparatív nézőpont megjelenítését is, ezért a tanulmányban összehasonlítom azon országok társasági jogi fejlődését, amelyek a legtöbb esetben a többi kft.-modell szabályozási mintájául szolgáltak és a legmarkánsabbnak tekinthetők: a francia és a német.

2. A kft. kialakulása és létrejöttének okai

A XX. század eleje, és főként az I. világháború után a gazdaságpolitika az európai térségben leginkább állami irányítás alatt állt. A részvénytársaság fejlesztésével elérték azt, hogy a nagyvállalati kultúra dominálja a piacot, és olyan gazdasági tevékenységek, mint például a banki és a biztosítási tevékenység, kartellek és konszernek köré épüljenek.⁸

2.1. A *Gesellschaft mit beschränkter Haftung* (GmbH) kialakulása és történeti előzményei

A jogtörténeti kutatások alapján a szakirodalomban több, egymástól eltérő indokát jelölték meg annak, hogy a korlátolt felelősség miért alakult ki és terjedt el. Ezért szükségesnek mutatkozik, hogy rövid áttekintővel szolgáljak azon körülményekről, amelyek egy új társasági forma megalkotása tekintetében sürgetőleg hatottak. A könnyebb átláthatóság okán két nagyobb kategóriába sorolom e tényezőket: gazdasági-társadalmi okokra és földrajzi-politikai okokra.

2.2. Gazdasági -társadalmi okok

A modern társasági jog kezdete Sándor István szerint a koncessziós rendszer megszüntetéséhez köthető, tehát a XIX. század közepére datálható (1844–70). Ekkortájt csökken jelentősen az állami felügyelet a társaságok alapítása és működése kapcsán,

⁷ Karl A. WIELAND: *Handelsrecht: Die Kapitalgesellschaften* (ed. 2), Duncker & Humblot, München–Lipcse, 1931, 264–266.

⁸ SÁNDOR ISTVÁN: *A társasági jog története Nyugat-Európában*, KJK-KERSZÖV Kiadó, Budapest, 2005, 197.

és indul be a társaságalapítási hullám. Ekkorra tehető továbbá a társasági jog önállósulásának is a kezdete.⁹ A GmbH mint új társasági forma megjelenését döntően a XIX. század végi jelentős németországi gazdasági növekedés segítette elő. A német gazdaság fellendülésének egyik indikátora volt a magas francia háborús kártérítés – az 1870-es francia–porosz háború elvesztésével Franciaország 5 milliárd frank kártérítésre (hadi sarc) volt köteles¹⁰ –, az így bekövetkezett gazdasági fellendülés pedig egyre inkább cégalapításokhoz vezetett.¹¹ A Német Birodalom 1871-es megalakulását követően a piacgazdaság dominált, az infrastruktúra bővült, így az ipari forradalom teljes mértékben kibontakozhatott.

Ekkoriban a német jog a részvénytársaság és a betéti, illetve közkereseti társaságok mellett a bányatársaságokat (*bergrechtliche Gewerkschaft* vagy *bG*), is ismerte. Ki kell ugyanakkor emelni, hogy az 1860–70-es évekre a laza részvényjog volt jellemző, aminek hatására megszorodtak a visszaélések. A kritikusok rámutattak arra, hogy egyes társaságok úgy próbálták meg kijátszani az 1884-es részvénytársasági formára alkalmazandó megkötéseket, hogy legtöbbször bányatársaságnak tették magukat, ugyanis az egy rugalmasabb forma volt. Erre reagálva Ludolf Parisius 1876-ban a német szövetkezeti jogról szóló elemzésében azt javasolta, hogy minden vállalat szerveződ-hessen bányatársasággá.¹² Ez a látszólag furcsa ötlet a bG rugalmasságát tükrözi.

A bG meghatározott számú korlátozott felelősséget biztosító részvényt (Kuxe) bocsátott ki. A Kuxe a tulajdonost a bánya nyereségéből való részesedésre és az irányításban való részvételre jogosította. A társasági részvényekkel ellentétben a Kuxe átruházásához a társaság engedélye volt szükséges. A bG a tagoktól további tőke-hozzájárulást (Zubusse) is megkövetelhetett. A tőkeszerzésre vonatkozó rugalmas szabályozás lehetővé tette, hogy a bányatársaság kezelni tudja a költségek és hozamok természetesen kiszámíthatatlanságát, emellett a bG-nek a részvénytársasággal ellentétben nem volt fix tőkéje.

Az 1884. évben erőteljes részvényreformra került sor, amelynek keretében a korabeli jogalkotó a korábbi rugalmas szabályok nagymérvű szigorítását célozta. A szigorítás egy új, jelentős problémahullámot idézett elő. Egyrészt kihívást jelentett, hogy növekedett a vállalkozni vágyók köre, akiknek nem volt alternatíva kínálva, ha a kisebb tőkével a korlátolt felelősség palástja alatt kívántak volna beszállni az üzleti életbe. A részvénytársaság pedig a tőkenagyság miatt sem volt mindenkinek elérhető opció, de ott voltak a bürokratikus terhek és jelentős illetékek is. Másfelől a részvénytársaság nem is volt alkalmas mindenféle üzleti tevékenységre. Jó példa erre a cukorrépa-termesztő részvénytársaságok esete, amelynek középpontjában az a jogi dilemma állt, hogy a részvényesek kötelezhetők-e a társasági szerződés keretében cukorrépa-termesztésre a részvényből fakadó tőkebefizetési kötelezettség mellett. A lipcei Legfelsőbb Semmitőszék arra a következtetésre jutott, hogy jogilag lehetetlen a répatermesztési

⁹ *Uo.*, 196.

¹⁰ DIÓSZEGI István: *Ausztria-Magyarország és a francia–porosz háború, 1870–1871*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965, 216.

¹¹ Walter HALLSTEIN: *i. m.*, 345.

¹² Ludolf PARISIUS: *Die Genossenschaftsgesetze im Deutschen Reiche*, De Gruyter, Berlin, 2015 (keletkezés éve: 1876).

kötelezettséget a tagsághoz mint olyanhoz kötni, és a részvénytársaságra vonatkozó törvény rendelkezései nem alkalmazhatóak. Már az 1884. július 18-i részvénytársasági törvény¹³ tárgyalása során felmerült a kérdés, hogy a korabeli elismert társasági formák elegendőek-e a vállalkozói szükséglet kielégítésére, és nem kellene-e ezek kiegészítését egy új, valamennyi tag korlátolt felelősségével járó társasági forma bevezetésével előirányozni. A következő években azok a nehézségek, amelyekkel a német gyarmati társaságoknak meg kellett küzdeniük, hogy megtalálják az igényeiknek megfelelő jogi formát, újból felkeltették az érdeklődést a korlátolt felelősségű társaság megalkotása iránt. A kérdés megvitatása a szakirodalomban, valamint ismételten a Reichstagban túlnyomórészt azt a nézetet hozta felszínre, miszerint nemcsak a tengerentúli vállalkozásoknál, hanem nagymértékben a belföldi kereskedelemben is szükség van a korlátolt felelősségű társaság megalkotására.¹⁴

2.3. Földrajzi-politikai okok

A második ok nem jogi, hanem földrajzi és politikai volt. A Német Birodalom 1884-től kezdve gyarmatokat szerzett, így a hatályos kereskedelmi jog megnehezítette a gyarmati üzleti lehetőségek kihasználását. Guinnane megjegyzi, hogy az új társasági formára vonatkozó számos korai javaslat leginkább a gyarmatokra összpontosított.¹⁵ Az első részletes javaslatok egy új vállalati formára azokból a szervezeti-jogi problémákból erednek, amelyekkel a vállalatoknak a német gyarmatokon kellett szembenézniük. Németország 1884-ben szerezte meg első gyarmatát Délnyugat-Afrikában (a mai Namíbia). A XIX. század végére Németország további gyarmatokat szerzett Afrikában, Ázsiában és a csendes-óceáni térségben. A gyarmatok időnként fontos szerepet játszottak a belpolitikában, és például egy jelentős tengeri hadiflotta létrehozását is indokolták, rivalizálva az angolokkal. A német kritikusok azzal érveltek, hogy Nagy-Britanniának a vállalatokkal kapcsolatos rugalmasabb megközelítése egyfajta visszaélésnek felel meg a társasági joggal és a társasági formákkal, amely tisztességtelen előnyhöz juttatja a brit vállalkozókat.¹⁶ Az 1884-es reform ugyanis arra kényszerítette a vállalkozókat, hogy válasszanak a személyegyesítő társasági formák vagy a nagyvállalati struktúra közül. Az előző jellegéből fakadóan alkalmatlan volt bizonyos gazdasági tevékenységek végzésére, az utóbbi a tőke nagysága és a bürokrácia miatt kizárta köreiből a kisvállalkozót.

A legtöbb német állam akkoriban csak lassan fogadta el az 1884. évi társasági törvény által biztosított társasági formákat, és sokan úgy gondolták, hogy a társasági formát csak olyan vállalkozások számára kellene elérhetővé tenni, amelyek rendkívül nagy tőkeigényűek és valamilyen közcélrt szolgálnak (nem mellékes az sem, hogy ugyanez a törvény jelentős bürokratikus terhet rótt a társaságokra, amelyet leginkább

13 Gesetz betreffend die Kommanditgesellschaften auf Aktien und die Aktiengesellschaften von 18 Juli 1884. (RGBl S. 123).

14 Albert EBERHARD, Friedrich SCHÄFFLE: *Zur Vergleichenden Morphologie der Unternehmungsformen aus Anlass des neuesten R.-G., Betreffend die Gesellschaften mit Beschränkter Haftung*, Zeitschrift für die Gesamte Staatswissenschaft, 1893/2, 324–348, 334.

15 Timothy W. GUINNANE: *Creating a New Legal Form: The GmbH*, Business History Review, 95/1, 3–32, 8.

16 *Uo.*, 9–11.

a kis vállalatok érezték meg).¹⁷ A közgondolkodás még mindig rosszállással állapította meg, hogy sok létező részvénytársaság lényegében családi vállalkozás volt, minimális számú befektetővel. Robert Esser, aki egy új vállalkozási forma híve volt, a részvénytársaságok alapítását olyan cégekre akarta korlátozni, amelyek elég nagyok ahhoz, hogy részvényeiket a részvénytőzsdéken jegyezzék. Otto Bähr, aki ellenezte a GmbH-t, úgy vélte, hogy az 1884-es társasági törvénynek ki kellett volna zárnia azokat a vállalkozásokat, amelyek nem kizárólag a nagytőkést szólítják meg.¹⁸

A német viták az 1870-es és 1880-as években a tagi felelősséget helyezték a gazdasági jog középpontjába. Ahogy Herman Veit Simon érvel: „[a] társaság és a közönséges társas vállalkozás közötti alapvető különbség a tulajdonosok felelősségi struktúrájában rejlik; a cég szervezete csak a felelősségi struktúra belsőleg szükséges következménye”.¹⁹ A személyegyesítő társaságokban ugyanis feltételezik a tulajdonos és az ügyvezető azonosságát, és korlátlan felelősséget írnak elő. Ezzel szemben a tőkés társaságok, mint például a részvénytársaság, nem kötődnek szorosan konkrét személyekhez. A részvényesek a társasági szerződés megváltoztatása nélkül változhatnak, a vezetők pedig alkalmazottak vagy megbízottak, akik a tagokhoz képest rugalmasan változhatnak.²⁰ Több érv szól amellet, hogy a szövetségi korlátozott felelősségi alakzat körüli vita „termékeit” érdemes lehet felhasználni egy új társasági forma megalkotásához is.²¹

Wilhelm Oechelhäuser úgy látta, hogy a probléma forrása nem más, mint a korlátlan felelősség a személyegyesítő társaságoknál.²² Két olyan helyzetet emel ki, amelyben a személyegyesítő társaságot a hatályos jog ellehetlenítette. Egyrészt, hogy egy befektető aktív szerepet játszhatson egy személyegyesítő társaságban, ahhoz közkereseti társaságot kellett alapítania, és így korlátlan felelősséget kellett vállalnia. Ez a követelmény visszatartotta a vállalkozások alapítását olyan befektetők esetén, akik nem tudtak teljes munkaidőt szentelni az üzleti tevékenységnek. Másrészt az örökölhetőség problémája különösen megnehezítette a családi vállalkozások folytatását, ugyanis ha a vállalkozó meghalt, a vállalkozás is megszűnt.

A fentiekben felsorolt okok és sürgető tényezők hatására a német Birodalmi Igazságügyi Hivatal kidolgozta az új forma általános elveit, és a Bundesrat²³ jóváhagyta a tervezetet. A Reichstag 1892. február 19-én tartotta első olvasatát, a második

17 Henry De VRIES, Friedrich K. JUENGER: *Limited Liability Contract: The GmbH*, Columbia Law Review, 1964/5, 866–886, 869–871.

18 Robert ESSER: *Die Gesellschaft mit beschränkter Haftbarkeit: Eine gesetzgeberische Studie*, Springer, Berlin, 1886, 8; lásd még: Otto BÄHR: *Gesellschaften mit beschränkter Haftung*, Lipsce, 1892, 3.

19 GUINNANE: *Creating a New Legal Form...*, i. m., 11.

20 Friedrich KLAUSING: *Die Neuordnung der Gesellschaft mit beschränkter Haftung: 2. Arbeitsbericht des „Ausschusses für Gesellschaften mit beschränkter Haftung“ der Akademie für Deutsches Recht*, Briedenstein, 1940, 22.

21 Timothy W. GUINNANE: *New Law for New Enterprises: Cooperative Law in Germany, 1867–1889*, Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte, 2020/2, 377–401, 398.

22 Wilhelm OECHELHÄUSER: *Die Nachtheile des Aktienwesens und die Reform der Aktiengesetzgebung*, Springer, Berlin, 1878.

23 Német Szövetségi Tanács. A Bundesrat a német törvényhozásnak az az intézménye, amely a 16 szövetségi állam képviselőit hivatott.

olvasatra március 19-én került sor, ezt követően a Reichstag²⁴ teljes egészében elfogadta az átdolgozott törvényjavaslatot. Miután megkapta a császár jóváhagyását, az új törvényt 1892. április 20-án hirdették ki.²⁵

A GmbH törvény hatálybalépését követő első néhány évben a korlátolt felelősségű társaságok alapítása meglehetősen hezitált, ami kezdetben az új törvény alkalmazásával összefüggő bizonytalanságokkal és tapasztalathiánnyal volt magyarázható. Az új alapítások számáról szóló korabeli statisztikák, valamint az egyes társaságok adatai szerint 1892-ben 63 társaságot alapítottak, 1897-ben már 640-et, 1902-ben pedig már 4745-öt jegyeztek be. Az addigra alapított 6200 vállalat közel negyedét csőd, felszámolás vagy társasági forma megváltoztatása miatt törölték. 1914 végén 27 000 korlátolt felelősségű társaság létezett, szemben az 5500 részvénytársasággal.²⁶ A világháború kitörése utáni első években csökkent a bejegyzett kft.-k száma Németországban, ennek viszont – Huppert Leó szerint²⁷ – nem jogi vagy gazdasági, hanem a kettős adóztatás miatt adójogi okai voltak, amelyet hamar felismerve és a német jogalkotó által kiküszöbölve új lendületet kapott a GmbH. Az ezt követő időszakban a számok fejezik ki leginkább a kft. rendkívüli népszerűségét: 1926-ra már 57 338 GmbH létezett Németországban, ez évben pedig 6097 GmbH-t jegyeztek be.²⁸

2.4. A francia modell: GmbH vs. SARL

Franciaország csak 1925-ben vezette be a GmbH-szerű társasági formát, a *Société à responsabilité limitée* (SARL) elnevezés alatt. A korlátolt felelősségű társaság gall mintájú bevezetésére el nem hanyagolható hatást gyakorolt Elzász és Lotaringia jogi és politikai helyzete. Franciaország 1871-ben a francia–porosz háború következtében a régió nagy részét átengedte Németországnak. Németország 1919-ben, a versailles-i szerződés értelmében visszaadta a területet. A német Elzász-Lotaringiában működő cégeket érintő jogi szabályok sajátos módon alakultak ki, Németország ugyanis tiszteletben tartotta a korábbi francia magánjogi szabályokat, beleértve az 1871 előtti kereskedelmi jogi szabályokat is. 1871 után Elzász-Lotaringiában a vállalkozásoknak a német jog szerint kellett szerveződniük, így a GmbH 1892-től a német Elzász-Lotaringiában ugyanúgy működött, mint Németország más részein.²⁹ Egy 1919-ben előterjesztett törvényjavaslattal – amely lényegében a GmbH-törvény fordítása volt – azonban a francia Képviselőház elutasította a német mintájú szabályozás franciaországi adaptációját, mégpedig abból a megfontolásból, hogy a vesztes államoktól nem vesznek át jogszabálmintákat. 1919 után a francia hatóságok már nem engedélyezték a német

24 Német Szövetségi Parlament.

25 Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung von 20. April 1892 (RGBl. S. 477) (a továbbiakban: *GmbH-törvény*).

26 Kerstin PEGLOW: *Entstehung und Geschichte der Gesellschaft mit beschränkter Haftung im deutschen Recht*, Miscellanea Historico-Iuridica, 2012/1, 205–223, 213.

27 HUPPERT Leó: *Korlátolt felelősségű társaság alapítása, munka és tőke egyesítése*, Kereskedelmi Jog, 1929/8–9, 201–204, 201.

28 *Uo.*, 202.

29 Timothy W. GUINNANE, Ron HARRIS, Naomi R. LAMOREAUX, Jean-Laurent ROSENTHAL: *Putting the Corporation in Its Place*, Enterprise & Society, 2007/3, 687–729, 711.

jog szerinti új cégbejegyzéseket, így csak a francia társasági jogi szabályok voltak hatályban.³⁰ Volt tehát hat év, amíg a korlátolt felelősségű társaság nem működhetett azon a területen. A helyi kereskedelmi kamarák egész Franciaországban szorgalmazták a korlátolt felelősségű társaságról szóló jogszabály elfogadását, és 1921-ben új törvényjavaslatot nyújtottak be a SARL létrehozására.³¹ A törvényjavaslat tisztázatlan okokból 1925-ig nem került napirendre, de végül a Képviselőház egyhangú szavazással, majd a Szenátus gyorsított eljárással elfogadta.³²

Látványos különbség a francia SARL és a német GmbH között, hogy a francia jogalkotó az üzletrészt nem bontotta le törzsbetétekre. A törzstőke egyenlő társasági részekből áll (*parts socialé*), melyekből a tagok többet is birtokolhattak. A német mintához hasonlóan a hangsúlyt a nyilvántartási és az egyéb bejegyzési vagy módosítási illetéki költségek csökkentésére helyezték. Ezért – bár a társaságok nyilvántartásba vétele (bejegyzése) kötelező volt – a tagok az alapszabályt magánokirat formájában is elkészíthették, amivel így mentesülhettek a közjegyzői díjak terhei alól. Németországhoz hasonlóan a francia szabályozás is tartalmazott kötelező tőkeminimumra vonatkozó előírást. A tőke minimális értéke 25 000 frank volt, amelyet 100 frankos vagy annál nagyobb összegű társasági részekre kellett felosztani. A társaságirész-átruházás törvényi korlátozás alá esett. Harmadik személy részére történő átruházás esetén a társasági tőkét képviselő tagok egynegyedének a jóváhagyására volt szükség, azonban az átruházás – a GmbH-val ellentétben – magánokirati formában is érvényes volt. A SARL kisebbségi tulajdonosai általában jobban ki voltak téve a többségi tulajdonosok monopolhelyzetbe kerülésével kapcsolatos kockázatoknak és veszélyének, mint a németországi GmbH-k tagjai. A SARL tagjainak szigorúbb, egy társasági rész – egy szavazat szabályt kellett követniük. A szabályozás egészen 1966-ig csak két kivételt tartalmazott az egy társasági rész – egy szavazat elve alól: a tíz társasági résznél kevesebbet birtokló tagokat ki lehetett zárni a taggyűlésből, illetve azok a tagok, akik legalább két éve birtokolták a társasági részeket, kettős szavazati jogot kaphattak.³³

A Franciaországban bejegyzett új vállalkozások túlnyomó többségét nagyon gyorsan a SARL-ek tették ki, amiből az a következtetés tűnik levonhatónak, hogy e társasági forma a kisszámú befektetővel rendelkező vállalkozások körében nem sokkal az új jogszabály hatálybalépését követően vonzóvá vált. 1927-ben például a SARL-ként szerveződő cégek 57%-ának csak két tagja volt, de az új SARL-ek átlagos tőkéje több mint kétszerese volt az új személyegyesítő társaságokénak. Az új SARL-ok átlagos törzstőkéje 10 000 frank volt, ami négyszerese a törvény által előírt minimumnak. A betéti társaságok sokkal drámaibb összeomláson mentek keresztül Franciaországban, mint Németországban: az 1930-as évek közepére az új bejegyzések száma Franciaországban

30 Glenn H. PATRICK: *The Local Law of Alsace-Lorraine: A Half Century of Survival*, The International and Comparative Law Quarterly, 1974/4, 769–790, 786.

31 Timothy GUINNANE, Ron HARRIS, Naomi R. LAMOREAUX, Jean-Laurent ROSENTHAL: *Pouvoir et Propriété Dans l'entreprise: Pour Une Histoire Internationale Des Sociétés à Responsabilité Limitée Annales*, Histoire, Sciences Sociales, 2008/1, 73–110, 93–96.

32 Journal officiel de la République française. Lois et décrets n° 0057 du 08/03/1925; elérhető: [https://www.legifrance.gouv.fr/download/securePrint?token=wKTAJ\\$!VUf5extvAVWzC](https://www.legifrance.gouv.fr/download/securePrint?token=wKTAJ$!VUf5extvAVWzC) (letöltés ideje: 2024. 02. 03.).

33 Georges RIPERT: *Traité élémentaire de droit commercial* (ed. 6), LGDJ, Párizs, 1964, 476–478.

közel 90%-kal esett vissza. Ennek részben a GmbH-ra vonatkozó szigorúbb minimális tőkekövetelmény lehet a magyarázata.³⁴

3. Az eredeti német kft.-modell jellemzői

A kft. jogalkotási szempontjából fontos és lényegi kérdés volt akkoriban, hogy a szabályozás iránya merre induljon el: a személyegyesítő társaságok vagy a tőkeegyesítő társaságok irányába kell közelíteni?³⁵ Az előbbieket ismérve, hogy törvény által meghatározott minimális törzstőke nélkül lehet alapítani, általában a kisvállalkozók körében kedvelt társasági formák, kis létszámú tagból állnak, és a társult tagok a társaság tartozásaiért saját vagyonukkal is felelnek. A gazdasági társulás a tagok kölcsönös bizalmán alapul, ezt jól mutatja az is, hogy a társaság ügyvezetését tag láthatja el, jellemző a tagok személyes közreműködése a társaságban, erős az *intuitu personae* jelleg. A tőkeegyesítő társaságok ellenben nagyobb vagyonnal és több taggal rendelkeznek, jóval szigorúbb törvényi szabályozás alá esnek, a társaság szervezete is bonyolultabb, valamint törvény által előírt kötelező minimális törzstőkével kell rendelkezzenek. A tagok személye kevésbé fontos, sokkal erősebb az *intuitu pecunae* jelleg.

A kérdést már a GmbH-t megelőző vitákban is felvetették, és arra a következtetésre jutottak, hogy mindkét oldalról kell kölcsönözni elemeket, azonban nem lehet túlmenni azon a határon, ami a kft. újdonságát és létrejöttének szükségességét hiábavalóvá tenné.³⁶

De valamire mégis el kell indulnia a szabályozásnak, és hogy merre, azt az adott országok gazdasági szükségletei határozták meg. A kft.-t azon országokban tekintették a személyegyesítő társaságok egy új formájának, ahol kisebb súllyal bírt a részvénytársaság. Ezek jellemzően a francia mintát követő államok és Svájc. A dominánsan tőkeegyesítő vonásokkal felvértezett kft. pedig ott jellemző, ahol a részvényjog intenzitása nagyobb volt.³⁷ A fentiekben bemutatott jogfejlődés alapján ezek a német, az arra támaszkodó osztrák és az angol megoldások. Itt jellemzően a részvénytársaság mintáját követte a kft.-szabályozás, vagyis olyan elemeket vett át a szabályozás, mint a kötelező törzstőkeminimum, az ellenőrzés szigora vagy az üzletész átruházhatóságának enyhébb korlátjai. Ezzel némileg ellentmondásos és a kft. individualista jellegét igazolja az a statisztika, amely szerint az 1920-ban vizsgált 900 kölni kft.-ből 553-ban voltak rokoni viszonyban a tagok, és 731-ben volt valamilyen korlátozás alá vetve az üzletész-átruházás.³⁸

34 GUINNANE, HARRIS, LAMOREAUX, ROSENTHAL: *i. m.*, 713.

35 PATAKFALVY GROÁK László: *A korlátolt felelősségű társaság jogi természete*, Magyar Jogászegyleti értekezések és egyéb tanulmányok, 1936/13–14, 363–379.

36 ERICH BRODMANN: *Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung*, de Gruyter, Berlin, 1924, 3.

37 NOCHTA Tibor: *Társasági jog*, Dialóg Campus kiadó, Budapest–Pécs, 2011, 266.

38 HUPPERT: *Korlátolt felelősségű... i. m.*, 202.

A GmbH-törvény indokolása kifejezetten az új társasági forma természetével foglalkozott, és implicit módon magyarázza a korábbi javaslatoktól eltérő szerkesztési döntéseket. Érdekessége az 1892-es GmbH-törvénynek, hogy nem határozza meg, hogy mi is pontosan a korlátolt felelősségű társaság. A társaság jellegadó ismérveit a normaszövegből kell levezetni. Eszerint:

- korlátolt felelősségű társaság egy vagy több személy által, bármilyen törvényben nem tiltott célra alapítható;
- a korlátolt felelősségű társaság bejegyzésköteles társaság, a székhelye szerinti közigazgatási bíróság jegyzi be, határozott és határozatlan időre egyaránt létrejöhet;
- a társasági szerződést közjegyzői közokiratba kell foglalni, a társasági szerződésnek tartalmaznia kell a társaság törzstőkéjét és a tagok törzsbetétjeinek mértékét, a törzsbetét-szolgáltatás lehet apport is;
- a cégnévben a korlátolt felelősségre kifejezetten utalni kell;
- a társaságnak egy vagy több ügyvezetője kell hogy legyen, tag és nem tag is lehet ügyvezető;
- minden tag rendelkezik üzletrésszel, ami nem lehet értékpapír, de örökölhető és átruházható;
- a tagok a szerződés alapján a törzsbetét összegén túl pótbeefizetésről is határozhatnak, a pótbeefizetés főszabályként a törzsbetétek arányában történik;
- a társaság határozatait általában egyszerű többséggel a taggyűlésen hozza;
- kisebbségvédelmi: a törzstőke egytizedét képviselő tagok rendkívüli közgyűlés tartását igényelhetik.³⁹

Márkus Dezső szerint a német GmbH célja az volt, hogy olyan társasági alakzatot teremtsen, amely mentes a részvénytársaság szigorától és nyilvános jellegétől, és amely közelebb hozza egymáshoz a tagokat anélkül, hogy a korlátlan és egyetemleges felelősség súlyát kellene érezniük.⁴⁰ A részvénytársaságot Márkus szerint úgy fejleszti tovább a korlátolt felelősségű társasági forma, hogy annak előnyeit azokra a vállalkozókra is kiterjeszti, akik üzlettársaikkal szorosabban együttműködnének, vagy szabadabb egyéni tevékenység által valósítanák meg üzleti céljaikat.⁴¹ Legfőbb különbség a részvénytársasághoz képest, hogy nélkülözi a szervezetére vonatkozó formális jogszabályokat, így nagyobb mozgásteret biztosít a tagjainak. Emellett az előre meghatározott, fix és jelentős összegű törzstőke a pótbeefizetésekkel is növelhető törzstőkével van helyettesítve. Az üzletrész-átruházási szabályok viszont szigorúbbak, mint a részvénytársaság részvényátruházási szabályai: a társaság általi jóváhagyás például egy olyan korlát, amely kizárja az üzletrész részvényhez hasonlítható forgalmát.

Az eredeti GmbH-törvény a tagok törzstőke-beefizetési kötelezettségére egyetemleges felelősséget írt elő, ami erős személyegyesítő vonásnak tekinthető. Különösen

39 HUPPERT Leó: *Kisebbségi védelem és korlátolt felelősségű társaság*, Polgári Jog: a hazai és külföldi magánjog és hiteljog szemléje, 1929/5, 15–24.

40 MÁRTONFFY Marczel: *A korlátolt felelősséggel alkotott társaság = Magyar Jogi Lexikon hat kötetben. V. kötet. Kiutalványozás-Perfűgősség*, szerk. MÁRKUS Dezső, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1904, 33.

41 *Uo.*, 34.

érdekes az apport helyzete, amelynek kapcsán Neumann Ármin megjegyzi, hogy agályosnak tekinthető a tagok egyetemleges felelősségét előíró szabály, főként egy olyan vagyontárgy bevitelénél, amelynek értéke egyrészt nehezen meghatározható, de még agályosabb, hogy az érte egyetemlegesen felelős tagok számára előre nem is látható.⁴²

Az alaptőke vagy törzstőke kérdésében az alapkoncepció az előre meghatározott minimáltőke volt: a német GmbH 20 000 márkában állapította meg a törzstőke-minimumot, amely egységes törzsbetétekre oszlott, ezek egyéni értékének is volt törvényes minimuma: 500 márka.⁴³

A társaság képviselőjét egy vagy több ügyvezető látta el, akiknek a hatásköre hasonló a részvénytársasági igazgatóéhoz. Az ügyvezetőnek nem feltétlenül kellett a társaság tagjának lennie, hatásköre azonban nem volt korlátozható, s eltérő rendelkezés hiányában több ügyvezető esetén ezek együttesen gyakorolták a hatáskörüket. Versenytilalmi szabályozás alá ugyanakkor nem estek. Az alapszabály tartalmazhatott olyan rendelkezést, hogy az ügyvezetést a társaság bármely tagja elláthatja, azonban ez a rendelkezés csak az alapító tagokra volt hatással.⁴⁴ Ellentétben a részvénytársasággal, a korlátolt felelősségű társaság az anyatörvényben még nem volt köteles felügyelőbizottságot létrehozni, ha ugyan mégis alakított a társaság felügyelőbizottságot, az a részvénytársasággal azonos szabályozás alá esett.⁴⁵

A társaság legfelsőbb döntéshozó szerve a taggyűlés, melynek minden tag része. Határozataikat nem szükséges közokirati formában hitelesíteni. A határozathozatalhoz rendszerint egyszerű többség szükséges, két esetben volt szükség az egyöntetű szavazatra az alapszabályzat módosításához vagy a pótbefizetés elrendeléséhez. Eredetileg minden 100 márka értékű üzletrész képviselt egy szavazatot, de az üzletrész értéke nem lehetett 500 márkánál kevesebb, ahogyan a törzsbetéte sem. A társaság alapításakor minden tag csak egy üzletrésszel rendelkezhetett, törzsbetétei számától függetlenül.⁴⁶ Később öröklés vagy vétel útján egy tag több üzletrésszel is rendelkezhetett. A GmbH-törvény 5. cikke alapján az üzletrész képezhette közös tulajdon tárgyát is. Az üzletrész-elidegenítés azonban különös alakszerűségekhez van kötve, így csak közokirati formában volt érvényes az átruházási szerződés. Az átruházás a társasággal szemben csak az okirat bemutatása mellett történő bejelentés esetén volt hatályos.⁴⁷ Mind öröklés, mind élők közötti elidegenítés esetén az üzletrész a társaság írásbeli beleegyezésének feltétele mellett felosztható, de az egyes részek a felosztás után sem lehetnek 500 márkánál kevesebb értékűek, és azoknak 100-zal mindenkor oszthatónak kellett lenniük.⁴⁸ A saját üzletrész megszerzése szintén lehetséges volt, azonban csak az, amelynek a törzsbetéte be lett fizetve (az ilyen ügylet egyébként csak a törzstőkét meghaladó vagyonból lehetséges). Ami a pótbefizetést illeti, az alapszabályzat azokról ugyan rendelkezhet, de az ilyen szabályoknak nem volt kötőereje a társaság hitelezőire nézve, tehát

42 NEUMANN Ármin: *A korlátolt felelősségű kereskedelmi társaságokról szóló német törvény*, A kereskedelmi jog és ismeretek tára, 1892/2, 16–22.

43 GmbH-törvény 5. és 14. cikk.

44 GmbH-törvény 6., 55–56. cikk.

45 GmbH-törvény 57. cikk.

46 MÁRTONFFY: *i. m.*, 36.

47 GmbH-törvény 15. és 16. cikk.

48 GmbH-törvény 17. cikk.

a pótbefizetéseket még abban az esetben sem követelhatték be, ha a társaság fizetéképtelen lett, s a pótbefizetések összege a hitelezők kielégítésére elegendőnek bizonyult volna.⁴⁹ A pótbefizetési kötelezettség tehát nem a hitelezők, hanem a társaság érdekében állt, ezért a pótbefizetéseket legtöbbször nem is hozták nyilvánosságra. A pótbefizetés kötelezettségétől a tag akkor mentesülhetett, ha a taggyűlési határozattól számított egy hónapon belül az üzletrészét a társaság rendelkezésére bocsátotta, azt a társaság eladhatta, s a befolyt összegben felüli részt a tag visszakapta – ez egyfajta kilépési lehetőség is volt a tag számára. A pótbefizetések után keletkezett tőkét – ha nem emelték vele a törzstőkét – a hitelezők biztosítékaul fenn kellett tartani, ha azok kérték.⁵⁰

Hitelezővédelmi kérdésekben az eredeti törvény nem volt teljesen feddhetetlen. A korabeli adatok alapján a kft. volt a német társaságok csődstatistikája élén: 1908-ban a részvénytársaságok 0,06%-a, a szövetkezetek 0,24%-a, a korlátolt felelősségű társaságok 2,08%-a vált fizetéképtelenné, emellett a csődjelzási kérelmek átlaga is a kft. rovására történt (29,1% volt az éves átlag 1904 és 1908 között).⁵¹

Fontos különbség a részvénytársasághoz képest, hogy nem kellett külön tartalékalapot fenntartani, és az éves mérleget sem kellett nyilvánosságra hoznia. Kivételt képeztek a banki ügyletekkel foglalkozó társaságok. A tagkizárás a részvénytársasághoz hasonló okokból történhetett, éppúgy, mint a társaság felosztása.⁵² A személyegyesítő társaságokkal ellentétben a tag halála csak akkor vonta maga után a felosztást, ha ez az alapszabályzatban rögzítve volt.⁵³ A törzstőke egytizedét képviselő tagok a társaság felosztatását csak nyomós okokból kérhették, ez esetben a felosztatás bírói határozattal történt.⁵⁴ Ha a közgyűlés a közjóba ütköző törvényellenes határozatot hozott, vagy az ügyvezető ilyen cselekedetet követett el, a felosztatás közigazgatási úton is történhetett.⁵⁵ A társaság felszámolására és csődjére nézve a részvénytársaságokra vonatkozó megfelelő szabályok alkalmazandók.

4. A német kft.-modell XX. századi továbbélése

A német GmbH-törvényt elsőként Dánia vette át 1889-ben. Dániában a kft. nem tett szert különösebb népszerűsége, ebben viszont a versailles-i béke hozott némi változást, amikor a porosz–dán háborút követően Észak-Schleswigt Dániához csatolták.⁵⁶

49 GmbH-törvény 28. cikk.

50 MÁRTONFFY: *i. m.*, 35.

51 Rudolf DALBERG: *Kreditsicherung bei der Gesellschaft mit beschränkter Haftung*, Universität Heidelberg, Heidelberg, 1910, 15. Lásd: MESZLÉNY Artur: *Törvénytervezet a korlátolt felelősségű társaságról*, Polgári jog: a hazai és külföldi magánjog és hiteljog szemléje, 1926/1, 210–213.

52 Dr. Huppert Leó előadása a korlátolt felelősségű társaság és a részvénytársaság viszonyáról, Polgári Jog: a hazai és külföldi magánjog és hiteljog szemléje, 1930/6, 165.

53 MÁRTONFFY: *i. m.*, 35.

54 GmbH-törvény 28. cikk.

55 GmbH-törvény 62. cikk.

56 SZENDE Péter Pál: *A korlátolt felelősségű társaság*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1927, 38–41.

Ausztria 1906-ban fogadta el a GmbH átültetéséről szóló törvényt. Az osztrák törvény a német mintatörvénnyel szemben határozottan haladást mutat. A szakirodalom álláspontja szerint az osztrák jognak sikerült a német törvény egyes hiányosságait pótolnia, a hibás elemeket kiküszöbölnie. Ezután hosszabb szünet következett, az I. világháború kezdete egy időre korlátozta a kft. további ténfoglalását. A háború után újra beindult a törvényalkotás, főként azért, mert a győztes államok, pl. Olaszország, Franciaország, Lengyelország vagy Csehország olyan területeket szerzett meg, amelyekben már működött a kft.

Csehország az osztrák GmbH-törvényt vette át 1920-ban, és annak terjesztette ki a hatályát a megszállt magyar területre is. A cseh törvény megegyezett az osztrák törvény szövegével, csak az adóügyi rendelkezéseket hagyták el.⁵⁷

Lengyelországban eleinte háromféle korlátolt felelősségű társasági törvény is létezett: a Németországtól elvett területeken a német, az Ausztriától elvett területen az osztrák törvény maradt hatályban, míg a régi Lengyelországban 1919-ben külön szabályozták a kft.-t.⁵⁸

1925-ben fogadták el a kft.-törvényt Franciaországban, amely Neumann Ármin szerint „*megtöltötte a korlátolt felelősségű társaság germánjogi intézményét gallus szellemmel*”.⁵⁹ Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy liberálisabbak voltak a szabályok, pl. az üzletrész-átruházás szabadabb volt.

Magyarországon három tervezet készült. Az elsőt Papp Dávid dolgozta ki 1905-ben a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének megbízásából. A második Thirring Lajos, a harmadik pedig Kuncz Ödön alkotása, akit a feladattal a Pesthy Pál igazságügyi miniszter bízott meg. Végül ez utóbbit fogadta el a magyar országgyűlés 1930-ban.⁶⁰ A magyar kft.-törvényt megelőző viták is hasonló szempontok körül forogtak. A főbb kérdések a következők voltak: kell-e a magyar vállalkozóknak kft.? Melyik ország modelljét vegyék alapul? Mi legyen a szabályozás iránya?⁶¹ A problémával foglalkozó jogtudósok – a teljesség igénye nélkül –, akik egyben a korabeli szakirodalom neves képviselői is voltak, a következők: Neumann Ármin, Lőw Tibor, Bozóky Géza, Szende Péter Pál, Meszlény Artur, Halom István, Schulz Ferenc, Huppert Leó, Gluckstahl Andor, Kuncz Ödön és Nagy Ferenc.

Összességében megállapítható, hogy bár a német mintatörvény továbbfejlesztésére szinte minden új modell esetében kísérletet tesznek, e tekintetben a GmbH elterjedésének története egyúttal reformtörténet is, hiszen modelljének a német jogalkotó által kialakított lényegi vonásai mindenütt egységesen megmutatkoznak.

57 *Uo.*, 37.

58 *Uo.*, 38.

59 NEUMANN: *i. m.*, 16–22.

60 1930. évi V. törvénycikk a korlátolt felelősségű társaságról és a csendes társaságról.

61 1930. évi V. törvénycikk indokolása a korlátolt felelősségű társaságról és a csendes társaságról, elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93000005.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D49> (letöltés ideje: 2024. 01. 14.).

5. Zárógondolatok

A kodifikációs folyamatok a XIX. században új utat nyitottak a társasági jognak, a kft. megalkotásával pedig gazdasági fellendülést eredményezett. A mai ismereteink a kft.-ről szinte teljesen megegyeznek az ősenek tekintett GmbH-szabályok alapgondolataival, ami azt jelzi, hogy eredményes és időtálló munkát végeztek a korabeli jogalkotók: létrehoztak egy társasági formát, amely képes a tőkét vonzani, a munkát pedig termelésre serkenteni.⁶²

Összességében a német kft. általános jellemzését talán úgy lehetne bemutatni, mint amely a tőke- és a személyegyesülés között ingázó társasági jognak megállót biztosít, s amely 130 éves történelme során új korszakot nyitott a gazdasági szereplők, s ennél fogva a gazdaság számára is.

A klasszikus kft. konstrukciója tartósan bizonyult, az akkor megálmodott célokat minden kétséget kizáróan elérte. Szavatosságát – véleményem szerint – leghűebben az igazolja, hogy sikerült megtalálni azt az egyensúlyt, ami a részvénytársaság és a közkereseti társaság ötvözetéből létrejött társasági formát egyenesen tartja, mert e két társasági típusnak a legjobb jellemzőivel ruházták fel. Ahogyan a dolgozatban bemutatam, a kft. tulajdonképpen a XIX. századi társasági jog problémáira adott reakció volt, de ha visszatekintünk a bevezetőben idézett mondatra Glükstahl Andortól, akkor észre kell vennünk, hogy a kft. létrehozása óta az emberöltő bőven eltelt, így a társasági jogban időszerűvé válhatott a változás, a reform. A jelenkor kihívásai pedig elő is idézik a változást, elégséges, ha a román társasági törvény 2020-as módosításait vesszük szemügyre.⁶³ Egyrészt, tagi oldalról felmerül a dereguláció igénye, vagyis a vállalkozók életének kevésbé „fejfájóssá” tétele érdekében debürokratizálni, egyszerűsíteni szükséges. Ezáltal azonban a dilemma új megvilágításba kerül: a szabályozás túlzott leegyszerűsítése hitelezővédelmi kérdéseket is érint, a deregularizációval felerősödik a hitelezőmegkárosítási, visszaélési veszély, a csődveszély, tehát a hitelezői biztonságot végső soron növelni szükséges. A kft.-re vonatkozó szabályok különböző módosításai hol az egyik, hol a másik szempontnak adnak elsőbbséget.⁶⁴ Következésképpen, napjaink társasági joga kifejezetten igényli a kft.-t érintő szabályok újragondolását.

Amint arra a dolgozatban is említést tettem, a kft. létrejött, ha teljesen lineárisnak nem is mondható, mindenképpen szükségszerű és hasznos volt. Az a tény ugyanis,

62 GLÜCKSTHAL: *i. m.*, 262.

63 A témáról bővebben lásd: FÜZI Norbert: *Társasági részek átruházása a korlátolt felelősségű társaságban, különös tekintettel a román társasági törvény legújabb módosítására*, Erdélyi Jogélet, 2022/1, 34–42; FEGYVERESI Zsolt: *Van-e a kft. társasági tőkéjének törvény szabta minimális mértéke a román társasági jog rendelkezései szerint?*, Erdélyi Jogélet, 2022/2, 87–95; VERESS Emőd: *Observații critice privind Legea nr. 223/2020: societatea cu răspundere limitată ca subiect de experimentare legislativă*, Dreptul, 2021/5, 85–113; VERESS Emőd: *Limited Liability Companies in Romania: De Lege Lata Clarifications and De Lege Ferenda Proposals in Regard to the Forced Execution of 'Social Parts' for the Personal Debts of an Associate*, Central European Journal of Comparative Law, 2020/1, 195–207.

64 SÁRKÓZY Szabolcs: *Korlátolt felelősségű társaság a társasági formák nemzetközi versenyében*, Nemzeti Közszolgálati kiadó, Budapest, 2013, 49.

hogy ma minden olyan országban, amely bevezette a kft.-t, ez a társasági forma messze a legnépszerűbb, csak igazolása a kft. XXI. századi versenyképességének.

Irodalomjegyzék

1. Erich BRODMANN: *Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung*, de Gruyter, Berlin, 1924.
2. Rudolf DALBERG: *Kreditsicherung bei der Gesellschaft mit beschränkter Haftung*, Universität Heidelberg, Heidelberg, 1910.
3. Albert EBERHARD, Friedrich SCHÄFFLE: *Zur Vergleichenden Morphologie der Unternehmungsformen aus Anlass des neuesten R.-G., betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung*, Zeitschrift für die Gesamte, 1893/2, 324–348.
4. Robert ESSER: *Die Gesellschaft mit beschränkter Haftbarkeit: Eine gesetzgeberische Studie*, Springer, Berlin, 1886.
5. FEGYVERESI Zsolt: *Van-e a kft. társasági tőkéjének törvény szabta minimális mértéke a román társasági jog rendelkezései szerint?*, Erdélyi Jogélet, 2022/2, 87–95.
6. FÜZI Norbert: *Társasági részek átruházása a korlátolt felelősségű társaságban, különös tekintettel a román társasági törvény legújabb módosítására*, Erdélyi Jogélet, 2022/1, 34–42.
7. GLÜCKSTHAL Andor: *A korlátolt felelősségű társaság vezérgondolata*, Polgári Jog: a hazai és külföldi magánjog és hiteljog szemléje, 1929/5, 257–266.
8. Walter HALLSTEIN: *Die Gesellschaft Mit Beschränkter Haftung in den Auslandsrechten, verglichen mit dem deutschen Recht*, Zeitschrift für Ausländisches und Internationales Privatrecht, 1938/3–4, 341–451.
9. Timothy W. GUINNANE, Ron HARRIS, Naomi R. LAMOREAUX, Jean-Laurent ROSENTHAL: *Putting the Corporation in Its Place*, Enterprise & Society, 2007/3, 687–729.
10. Timothy W. GUINNANE, Ron HARRIS, Naomi R. LAMOREAUX, Jean-Laurent ROSENTHAL: *Pouvoir et Propriété Dans l'entreprise: Pour Une Histoire Internationale Des Sociétés à Responsabilité Limitée Annales*, Histoire, Sciences Sociales, 2008/1, 73–110.
11. Timothy W. GUINNANE: *Creating a New Legal Form: The GmbH*, Business History Review, 95/1, 3–32.
12. Timothy W. GUINNANE: *New Law for New Enterprises: Cooperative Law in Germany, 1867–1889*, Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte, 2020/2, 377–401.
13. Friedrich KLAUSING: *Die Neuordnung der Gesellschaft mit beschränkter Haftung: 2. Arbeitsbericht des „Ausschusses für Gesellschaften mit beschränkter Haftung“ der Akademie für Deutsches Recht*, Briedenstein, 1940.
14. Glenn H. PATRICK: *The Local Law of Alsace-Lorraine: A Half Century of Survival*, The International and Comparative Law Quarterly, 1974/4, 769–790.
15. Kerstin PEGLOW: *Entstehung und Geschichte der Gesellschaft mit beschränkter Haftung im deutschen Recht*, Miscellanea Historico-Iuridica, 2012/1, 205–223.
16. MÁRTONFFY Marczel: *A korlátolt felelősséggel alkotott társaság = Magyar Jogi Lexikon hat kötetben. V. kötet. Kiutalványozás-Perfűggőség*, szerk. MÁRKUS Dezső, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1904.
17. MESZLÉNY Artur: *Törvénytervezet a korlátolt felelősségű társaságról*, Polgári Jog : a hazai és külföldi magánjog és hiteljog szemléje, 1926/1, 210–213.

18. NÁSZ Csaba Béla: *Drept societar-curs universitar*, Universul Juridic, București, 2019.
19. NEUMANN Ármin: *A korlátolt felelősségű kereskedelmi társaságokról szóló német törvény*, A kereskedelmi jog és ismeretek tára, 1892/2, 16–22.
20. NOCHTA Tibor: *Társasági jog*, Dialóg Campus kiadó, Budapest–Pécs, 2011.
21. Wilhelm OECHELHÄUSER: *Die Nachtheile des Aktienwesens und die Reform der Aktiengesetzgebung*, Springer, Berlin, 1878.
22. Ludolf PARISIUS: *Die Genossenschaftsgesetze im Deutschen Reiche*, De Gruyter, Berlin, 2015 (keletkezés éve: 1876).
23. PATAKALVY GROÁK László: *A korlátolt felelősségű társaság jogi természete*, Magyar Jogászegyleti értekezések és egyéb tanulmányok, 1936/13–14, 363–379.
24. Georges RIPERT: *Traité élémentaire de droit commercial (ed. 6)*, Párizs, LGDJ, 1964.
25. SÁNDOR István: *A társasági jog története Nyugat-Európában*, KJK- KERSZÖV Kiadó, Budapest, 2005.
26. SÁRKÖZY Szabolcs: *Korlátolt felelősségű társaság a társasági formák nemzetközi versenyében*, Nemzeti Közzolgálati kiadó, Budapest, 2013.
27. SÁRKÖZY Tamás: *A magyar társasági jog Európában*, HVG-ORAC kiadó, Budapest, 2001.
28. SZENDE Péter Pál: *A korlátolt felelősségű társaság*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1927, 38–41.
29. VERESS Emőd, FEGYVERESI Zsolt, PÁL Előd: *Román társasági jog*, Forum Iuris, Kolozsvár, 2019.
30. VERESS Emőd: *Limited Liability Companies in Romania: De Lege Lata Clarifications and De Lege Ferenda Proposals in Regard to the Forced Execution of ‘Social Parts’ for the Personal Debts of an Associate*, Central European Journal of Comparative Law, 2020/1, 195–207.
31. VERESS Emőd: *Observații critice privind Legea nr. 223/2020: societatea cu răspundere limitată ca subiect de experimentare legislativă*, Dreptul, 2021/5, 85–113.
32. Henry DE VRIES, Friedrich K. JUENGER: *Limited Liability Contract: The GmbH*, Columbia Law Review, 1964/5, 866–886.
33. Karl A. WIELAND: *Handelsrecht: Die Kapitalgesellschaften (ed. 2)*, Duncker & Humblot, München–Lipcse, 1931.

E lapszám szerzői

Bartis Előd

megbízott oktató, Sapientia EMTE, Kolozsvári Kar, Jogtudományi Tanszék, Kolozsvár;
PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Debrecen;
ügyvéd, Bihar Megyei Ügyvédi Kamara.
e-mail: elodbartis@yahoo.com

De Negri Laura

vezető kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest.
e-mail: laura.negri.de@mfi.gov.hu

Füzi Norbert

PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Debrecen;
egyetemi tanársegéd, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar,
Kolozsvár.
e-mail: fuzinorbert@yahoo.com

Hrecska-Kovács Renáta

vezető kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest.
e-mail: renata.hrecska@mfi.gov.hu

Kovács Bence Zsolt

PhD-hallgató, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori
Iskola, Miskolc;
gyakornok, Közép-európai Akadémia, Budapest.
e-mail: kbencezsolt@gmail.com

Nagy Gellért

PhD-hallgató, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori
Iskola, Miskolc;
gyakornok, Közép-európai Akadémia, Budapest;
megbízott oktató, Sapientia EMTE Jogtudományi Tanszék, Kolozsvár.
e-mail: nagy.gellert@centraleuropeanacademy.hu

Sallai Balázs

PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Debrecen.
e-mail: sallaibalazs@mailbox.unideb.hu

Szabó Marcel

egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Budapest; alkotmánybíró,
Magyarország Alkotmánybírósága, Budapest.

e-mail: szabo.marcel@jak.ppke.hu

Vallasek Magdolna

egyetemi docens, Sapientia EMTE Jogtudományi Intézet, Kolozsvár.

e-mail: mvallasek@kv.sapientia.ro

Varga Attila

egyetemi docens, Sapientia EMTE Jogtudományi Intézet, Kolozsvár;
alkotmánybíró, Románia Alkotmánybírósága, Bukarest.

e-mail: vargaat@yahoo.com

SZERZŐI ÚTMUTATÓ

- Az Erdélyi Jogélet lektorált jogtudományi folyóirat. Az itt megjelenő írások kizárólag elsőközlésűek. A publikálásra kerülő kéziratok kategóriái: tanulmány, recenzió, jogeset-kommentár.
- A kézirat benyújtása előtt kérjük, tanulmányozza a jogi feltételeinket is tartalmazó szerzői útmutatót. A szerző az alábbi feltételeket a mű benyújtásával tudomásul veszi és elfogadja.
- A tanulmányokat Microsoft Word .doc vagy .docx formátumban, körülbelül 40 000 leütés terjedelemben, a recenziókat, jogesetek kommentárjait körülbelül 15 000 leütés terjedelemben kell leadni a szerkesztőbizottság e-mail címére. A szerkesztőbizottság fenntartja a jogot, hogy indokolt esetben hosszabb anyagot is megjelentessen vagy a hosszabb anyagot két részben közölje.
- A tanulmányokhoz kötelező rövid magyar és angol nyelvű összefoglalót kell mellékelni, és meg kell jelölni 5-6 kulcsszót, amelyek a tanulmány tartalmát a leginkább jellemzik. Az összefoglalóban nem szerepelhetnek hivatkozások.
- A szerző adatait a tanulmány vagy jogeset-kommentár címe alatt, a következőképpen kell megadni: Kovács István egyetemi tanár, ELTE ÁJK, Budapest, e-mail: istvan.kovacs@emal-cim.hu. Recenziók esetén ugyanezeket az adatokat a recenzió végén kell feltüntetni.
- A szó szerinti idézetekhez használjon **idézőjelet**, idézeteken belüli idézetekhez pedig **félidézőjelet** (a ' jelet, billentyűkombinációja: shift + 1).
- pl. Szász-Schwarz Gusztáv szerint „*az ő jogalapja nem többé pusztán készpénznek kölcsönadása, hanem bármilyen kötetmi jogalap lehet, nem kell más, mint hogy az alperes ezen tartozását 'kölcsön címen' elismerte légyen, ami legtöbbször oly alakban történik, hogy 'kölcsönlevelet' vagy 'adóslevelet' állít ki róla*”.
- A címekhez, alcímekhez használjon **címsorokat**. A tanulmányon belül két alárendelt címsor használható, ezeket arab számokkal kell jelölni (1. Áttekintés, 1.1. Jogtörténeti előzmények, 1.2. A hatályos jog stb.).

Különböztesse meg egymástól:

- **a kiskötőjeleket** (szavak között használandó, pl. szóösszetételeknél: ítélet-végrehajtó),
- **nagykötőjeleket** (pl. évszámok, helységnevek között használandó -tól -ig jelentésben, pl. 1918–1920, Kolozsvár–Budapest útvonal),
- **gondolatjelet** – mondatokon belüli közbeékelés esetében,
- **kiemeléshez dőlt** betűt használjon, a **félkövér** betűk használata kerülendő,
- **idézetekhez dőlt** betűt használjon: az idézett részt dőlt betűvel írja és tegye idézőjelbe is,
- idézetek esetén a **kihagyást** a következőképpen jelölje: [...]
- **a századokat** római számokkal írja: VII. század.

Hivatkozások:

A tanulmányban idézett valamennyi forrást – akár szó szerinti, akár tartalmi idézésről van szó – **lábjegyzetben** kell lehivatkozni.

Az első lábjegyzetben kérjük minden esetben feltüntetni **az idézett mű valamennyi bibliográfiai adatát**: szerző(k) neve(i), mű címe, kiadó, kiadás helye, évszám, oldalszám. **Ismételt hivatkozás esetében** elegendő csak a szerző családneve, majd *i. m.* és az oldalszám feltüntetése, pl. BECK: *i. m.*, 11. Ugyanattól a szerzőtől több mű hivatkozása esetén a szerző neve után a mű címének első szavát (hasonló című művek esetében, első szavait) is fel kell tüntetni: BECK: *A köteles...*, *i. m.*, 11.

A lábjegyzetekben hivatkozott műveket kérjük a tanulmány végén az irodalomjegyzékben is feltüntetni, ábécésorrendben, sorszámozással.

A hivatkozási szabályok összefoglalása:

1. az első hivatkozás teljes bibliográfiai adatokkal történik;
2. hivatkozás ugyanarra a műre a soron következő lábjegyzetben: *Uo.* megjelöléssel történik;
3. rövidített lábjegyzet használatos, ha ugyanattól a szerzőtől csak egy művet hivatkozunk a tanulmányban;
4. rövidített lábjegyzet használatos, ha ugyanannak a szerzőnek több művét is hivatkozunk;
5. a szerző által felhasznált szakirodalmat irodalomjegyzék összegzi.

Általános példa:

1. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS) Keresztnév: *Mű címe (dőlttel)*, Kiadó, Kiadás helye, Kiadás éve, oldalszám.
2. *Uo. (dőlttel)*, oldalszám.
3. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS): *i. m.*, oldalszám.
4. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS): *Rövidített cím...*, *i. m.*, oldalszám.
5. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS) Keresztnév: *Mű címe (dőlttel)*, Kiadó, Kiadás helye, Kiadás éve.

Idegen nyelvű műre való hivatkozás esetében a családnev, keresztnév sorrend az adott nyelvben használatos névsorrendet követi:

Dan Andrei POPESCU: *Din nou despre rezerva succesorală. Privire din perspectiva dreptului internațional privat*, Buletinul Notarilor Publici, 2018/2 (XXII).

Példák:

Egyszerűs művek hivatkozása:

1. BECK Salamon: *A köteles részes jogállása*, Athenaeum, Budapest, 1913, 11.
2. *Uo.*, 17.
3. BECK: *i. m.*, 11.
4. BECK: *A köteles...*, *i. m.*, 11.

Két- vagy többszerűs művek hivatkozása:

1. KOZMA Anna, LŐRINCZ György, PÁL Lajos: *A Munka Törvénykönyvének magyarázata*, HVG Orac, Budapest, 2020, 43.
2. *Uo.*, 57–63.
3. KOZMA, LŐRINCZ, PÁL: *i. m.*, 57–63.
4. KOZMA, LŐRINCZ, PÁL: *A Munka...*, *i. m.*, 57–63.

Szerkesztett műben megjelent tanulmányokra, fejezetekre való hivatkozás:

1. VERESS Emőd: *Gondolatok a szerződés egyoldalú jognyilatkozattal történő megszüntetéséről = Lábady Tamás emlékkönyv*, szerk. KOLTAY András, MENYHÁRD Attila, LANDI Balázs, Wolters Kluwer, Budapest, 2019, 311.

2. *Uo.*, 312.
3. VERESS: *i. m.*, 312.
4. VERESS: *Gondolatok..., i. m.*, 312.

Folyóiratcikkekre történő hivatkozás:

1. VÉKÁS Lajos: *Szladits Károly és magánjogi iskolája*, Jogtudományi Közlöny, 2018/2, 72–77, 75.
2. *Uo.*, 76.
3. VÉKÁS: *i. m.*, 76.
4. VÉKÁS: *Szladits..., i. m.*, 76.

Több műre való hivatkozás:

Lábjegyzetben több műre való hivatkozás esetében az oldalszámok után nem szükséges pont és pontosvessző is, csak pontosvessző:

DOMJÁN Éva: *A polgári jog és a kereskedelmi jog szerkezetéről*, Magyar Jog, 1991, 751–755; VÉKÁS Lajos: *Szükség van-e kereskedelmi magánjogra?* Magyar Jog, 1998, 705–714; a kereskedelmi jog külön kodifikálása mellett SÁRKÖZY Tamás: *A gazdaság joga, mint az Európai Unióhoz való csatlakozás hajtóereje*, Gazdaság és Jog, 1998, 9–16.

Hivatalos közlönyre, törvényre, rendeletre, kormányhatározatra való hivatkozás:

1. Románia Hivatalos Közlönyének (Monitorul Oficial al României) hivatkozási módja: Románia Hivatalos Közlönye, 2009. április 2, 213. sz.
2. Román törvény hivatkozási módja: a közjegyzőkről és a közjegyzői tevékenységről szóló 1995. évi 36. törvény
3. Román kormányrendelet hivatkozási módja: 2021. évi 77. sürgősségi kormányrendelet a Nemzeti Erdőőrség létesítéséről
4. Román kormányhatározat hivatkozási módja: a Kovászna megyei Uzon község zászlómodelljének jóváhagyásáról szóló 2021/1041. kormányhatározat.

Interneten hozzáférhető elektronikus forrás hivatkozása (zárójelben a letöltés dátumának megadásával):
www.alkotmánybíróság.hu (letöltés ideje: 2020. 01. 23.)

Jogi kérdések, lektorálás és etikai alapelvek:

A szerző a kézirat beküldésével szavatolja, hogy a tanulmány saját, eredeti szellemi alkotása, illetve amennyiben felhasználta mások munkáit, azokat megfelelő módon idézte és szakszerűen hivatkozott rájuk.

A szerző szavatol azért, hogy a művön nem áll fenn harmadik személynek olyan kizárólagos szerzői joga, amely az Erdélyi Jogélet kiadója felhasználását akadályozná vagy korlátozná.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottsága fenntartja magának a kizárólagos jogot arra, hogy a kiadói célok figyelembevételével meghatározza, mely művek felelnek meg a kiadás kritériumainak és kerülnek ténylegesen publikálásra.

A mű szerzőjének álláspontja nem feltétlenül tükrözi az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottságának és kiadójának álláspontját.

Az Erdélyi Jogélet a publikációt ingyenesen teszi hozzáférhetővé.

Az Erdélyi Jogélet kiadója általános szabályként nem fizet díjat a szerzőnek. A szerző a díjazásról a kézirat beküldésével kifejezetten lemond.

A szerző visszavonhatatlan engedélyt ad a mű címének felhasználásához, a mű nyilvánosságra hozatalához nyomtatott és elektronikus formában, a folyóirat honlapján és adatbázisokban. A szerző engedélyt ad a mű sokszorosítására, terjesztésére és a szükséges korrektúra elvégzésére.

A szerző a mű fentiekben felsorolt felhasználására területi korlátozás nélkül, határozatlan időtartamra, azaz a mű teljes védelmi idejére kizárólagos, harmadik személynek átengedhető felhasználási jogot enged az Erdélyi Jogélet kiadójának.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottságának tagjai, illetőleg külső, tudományos minősítéssel rendelkező, erre felkért személy által lektorált cikkeket közöl. A kézirat elbírálása kettős vak lektorálással történik. A kettős vak lektorálás módszerének lényege, hogy a lektor számára a szerző, a szerző számára a lektor ismeretlen marad.

A beérkező kéziratokat először a szakterületi felelős szerkesztő vizsgálja felül, és amennyiben a beküldött dokumentum illeszkedik a lap profiljához és teljesíti a formai és szakmai alapvető feltételeket, felkéri a megfelelő szakértőt a lektori vélemény elkészítésére.

A lektorálási kritériumok a következők: formai, hivatkozási és terjedelmi előírásoknak való megfelelés; témaválasztás indokoltsága, időszerűsége, egyedisége; a kézirat szerkezete: arányosság, első logika, áttekinthetőség; a jogtudományok elvárásrendszerének megfelelő, következetes fogalomhasználat és nyelvhelyesség; szakirodalmi és elméleti megalapozottság; hivatkozások pontossága és teljessége; módszertan; újszerűség, a kutatói kérdésfelvetés minősége és a kutatói erőfeszítés mértéke; összegző megállapítások és következtetések minősége.

A lektori véleményeket a szerkesztőbizottság továbbítja a szerzőnek. A lektori véleményben foglaltakat a szerzőnek követnie kell. Amennyiben a szerző nem ért egyet a lektori véleménnyel, azt külön meg kell indokolnia és jeleznie kell a tudományterületi felelős szerkesztőnek, aki mérlegeli a véleményeltérés okát és dönt annak elfogadásáról. Ha a lektor jelentősebb átdolgozást kér, úgy a módosított kézirat, megküldése után, újbóli lektorálásra kerül. A lektorálás kettős anonim rendszerben történik (sem a szerző nem értesül a lektor személyéről, sem a lektor a szerző azonosságáról).

A lektori vélemény alapján módosított kéziratot a tudományterületi felelős szerkesztő vizsgálja felül, és amennyiben megfelel a lektori kéréseknek, illetve a szerzői útmutatóban foglaltaknak, úgy szerkesztésre küldi a kéziratot és megjelenteti a lapban.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottsága minden, a kézirat benyújtásával, lektorálással kapcsolatos információt bizalmasan kezel.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottsága szigorúan követi a COPE (Committee on Publication Ethics) által kiadott iránymutatásokat és ajánlásokat. A COPE által kiadott iránymutatások és ajánlások angol nyelven elérhetőek a következő linken: <https://publicationethics.org/resources>.

Scientia Kiadó

400112 Kolozsvár (Cluj-Napoca)
Mátyás király (Matei Corvin) u. 4. sz.
Tel./fax: +40-364-401454
E-mail: scientia@kpi.sapientia.ro
www.scientiakiado.ro

Felelős kiadó:

Sorbán Angella

Kiadói koordinátor:

Szabó Beáta

Korrektúra:

Szenkovics Enikő

Műszaki szerkesztés:

Metaforma Kft.

Tipográfia:

Fazakas Botond

Nyomdai munkálatok:

F&F INTERNATIONAL Kft.

Felelős vezető: Ambrus Enikő igazgató